

mám? Nezdá se ti, že mám i průpravu v žalování lidí, protože udávám ty, kteří poškozují mnoho spoluobčanů v jejich soukromých zájmech i celý stát a nikomu nedělají nic dobrého?

Ještě mi prozrad, Ischomachu, zda se zabýváš i tím, jak se s takovými náměty vyrovnat ústním projevem?

Milý Sókrate, odpověděl mi Ischomachos, nikdy se nepřestávám cvičit v řečnictví. Hned poslouchám některého ze svých otroků, který žaluje nebo se hájí, a snažím se ho usvědčit, hned někoho napomínám nebo chválím před přáteli, nebo se pokouším smířit některé ze svých známých a vysvětlit jim, že je pro ně prospěšnější, budou-li přáteli, než aby byli nepřáteli.

V přítomnosti stratéga hned někomu něco vytýkáme, hned někoho hájíme, byl-li nespravedlivě obviněn, nebo si navzájem vyčítáme, když byl někdo nezaslouženě významán. Často se také shromáždíme k poradě a vyčítáme to, co chceme dělat, a kritizujeme to, co dělat nechceme. Ostatně už se mi také stalo, že jsem osobně musil přijít před soudce a byl jsem odsouzen k trestu nebo k pokutě.

A kým pak, Ischomachu? zeptal jsem se. To jsem opravdu nevěděl.

Svou manželkou, odpověděl Ischomachos.

A jak se před ní hájíš?

Když je v mém zájmu mluvit pravdu, pak to jde samo, ale když by se mi hodilo zalhat, tu se mi, Sókrate, za boha nemůže podařit učinit ze slabšího důvodu silnější.

A já jsem mu na to řekl:

To je samozřejmé, Ischomachu, protože nemůžeš ze lži učinit pravdu.

Při výběru správce hledí Ischomachos na jeho znalosti, oddanost k pánovi a na dobré povahové vlastnosti, stále ho také kontroluje.

Neodvažuji se zdržovat tě, Ischomachu, řekl jsem mu potom, jestliže už chceš odejít.

Ale ne, Sókrate, Zeus je můj svědek, tvrdil Ischomachos, nemohu odejít, dokud nebude trh nadobro u konce.

Při Diuvi, ty se máš nějak moc na pozoru, abys nepřišel o ten svůj titul dokonalého muže! Teď například, ačkoliv je pravděpodobné, že je řada záležitostí, které by si vyžadovaly, aby ses jim věnoval, čekáš tu na nějaké cizince, protože sis tu s nimi dal schůzku, aby ti nikdo nemohl vytknout, žeš nedodržel slovo.

Ale to se nedá říci, Sókrate, že bych se nevěnoval svým záležitostem, o kterých mluvíš; mám přece na svých statečích správce.

A když potřebuješ, Ischomachu, nějakého nového správce, zeptal jsem se ho, jak to děláš? Informuješ se, kde je někdo, kdo by byl schopen tuto funkci zastávat, a pokusíš se ho koupit, stejně tak jako když potřebuješ tesaře, informuješ se (aspoň si to tak představuji), kde by se dal nějaký nalézt, a pak se ho snažíš získat, nebo si sám své správce vychováváš?

Snažím se je sám vychovávat, Sókrate, řekl Ischomachos. Vždyť kdo má během mé nepřítomnosti stačit na to, aby se místo mne staral o mé záležitosti, co jiného potřebuje znát, než znám já sám? A jestliže já sám jsem schopen řídit práce na polích, musím umět i druhého naučit to, co sám umím.

Takový člověk musí především chovat náklonnost k tobě a k tvé rodině, má-li být dostatečnou náhradou

za tebe. Jaký prospěch můžeš čekat od sebevětších znalostí správčových, nebude-li tu náklonnost?'

Žádný, sám Zeus to ví,' odpověděl Ischomachos, 'a proto se snažím vychovat v něm především oddanost ke mně a k mé rodině.'

'Ale jak se ti, ve jménu bohů, podaří vychovat v někom, ať je to kdokoli, oddanost k tobě a k tvé rodině?'

'Jsem k němu štedrý,' vysvětloval Ischomachos, 'kdykoli mi bohové dopřejí něčeho dostatek.'

Tím chceš říci, že v těch, kteří mají něco z tvého majetku, vznikne oddanost k tobě a oni si přejí, aby se ti dobře dařilo?'

Já v tom vidím, Sókrate, nejúčinnější nástroj k získání oddanosti.'

'A když ti bude oddán, Ischomachu, dokáže to udělat z něho schopného správce? Nevidíš, že všichni lidé jsou takřkajíc oddáni svým zájmům, a přesto mnozí z nich nejsou ochotni starat se o zabezpečení těch statků, které touží mít?'

Při Diovi,' tvrdil Ischomachos, 'když si chci z takových osob vychovat správce, naučím je i tomu, jak se starat o věci.'

'A jak to chceš udělat?' zeptal jsem se ho. 'Já jsem si vždycky myslel, že vštípit někomu starostlivost vůbec není záležitost vyučování.'

Jistě, Sókrate,' potvrdil Ischomachos, 'není možné naučit všechny lidi bez výjimky, aby byli starostliví.'

U kterých to je možné?' zeptal jsem se. 'Řekni mi to jasně a tak, abys nic nevynechal.'

Především, Sókrate, nedokážeš přimět ke starostlivosti lidi, kteří jsou nestřídmí v pití. Opilství zavíní, že takový člověk zapomene na všechno, co se má dělat.'

'A to jen opilci nejsou schopni starat se o něco,' zeptal jsem se, 'nebo i někteří jiní?'

'Samozřejmě že jsou i jiní,' odpověděl Ischomachos, 'například ospalci. Kdo spí, sám nemůže plnit své povinnosti a nemůže ani vést k plnění povinností druhé.'

Tedy to jsou jediná, kteří se nedokáží naučit, jak je nutno starat se o věci, nebo jsou kromě nich ještě další?'

Já mám dojem,' pokračoval Ischomachos, 'že ti, kteří jsou posedlí láskou, také nejsou schopni pochopit, že by se měli o něco starat víc než o lásku. Ono je to opravdu těžké najít nějakou naději nebo starost, která by byla sladší než starost o milovanou osobu, a není ani snadné najít tvrdší trest, než je odloučení od miláčka, když nastane povinnost. Proto se vzdávám i pokusu učit nit správcem někoho z těch, o nichž vím, že mají takové sklony.'

'A co ti, kteří mají rádi zisk, ti se asi nehodí k tomu, aby z nich byli vychováni dozorcí nad zemědělskými pracemi.'

'A to ne,' odmítl Ischomachos můj názor, 'to opravdu ne, naopak takové je možno velmi snadno přivést k tomu, aby se o takové věci starali; stačí jen ukázat jim, že i oni z toho mohou mít zisk.'

'A jak vyučuješ ty ostatní, aby se dokázali starat, o co chceš, jestliže jsou zdrženliví, jak na nich požaduješ, a ziskuchtiví v rozumných mezích?'

'To je zcela jednoduché, Sókrate. Když u nich vidím zájem, pochvám je a snažím se je odměnit, když však u nich zpozoruji nedbalost, pokusím se slovy i činy tít je do živého.'

'Teď už prosím tě nech být, Ischomachu,' požádal jsem ho, 'ten výklad o výchově k starostlivé péči, a vylož mi něco jiného, týkajícího se také výchovy: je možné, aby někdo od přírody nedbalý učinil jiné lidi pečlivými?'

'To ne,' nesusouhlasil Ischomachos, 'nebo aspoň ne víc,

než aby někdo neznalý hudby vychovával z jiných hubiček. Když učitel něco špatně ukazuje, je přece těžké, aby se podle toho příkladu někdo něco naučil správně, a stejně těžké je, aby se otrok stal pečlivý, když vidí nedbalost u pána.

Zkrátka abych to shrnul, myslím, že jsem nikdy neviděl u špatného pána pořádné otroky, naopak u dobrého pána špatné otroky jsem už viděl, avšak neprošlo jim to jen tak bez trestu. Kdo si chce vycvičit svědomité správce, musí sám být schopen dohlížet na jednotlivé práce a posoudit je, a když je nějaká práce vykonána dobře, musí být ochoten projevit své uznání tomu, kdo je za ni zodpovědný, a nesmí váhat po zásluze potrestat nedbalce.

Mně se zdá, uzavřel Ischomachos svůj výklad, že opravdu sedí odpověď připisovaná jednomu barbarovi. Když perský král přišel na pékného koně a chtěl, aby se hodně brzy spravil, zeptal se jednoho z těch, kteří byli pokládáni za znalce koní, co zajistí nejrychlejší splnění jeho vůle, a ten prý mu odpověděl: „Pánovo oko.“ Já si myslím, Sókratě, že i v jiných věcech pánovo oko je nejlepší prostředek, jak je učinit krásné a dobré.

13

Ischomachos všěpuje svým správcům odborné znalosti i umění, jak poroučet druhým.

„Když se ti tedy podařilo nezvratně přesvědčit někoho, že se musí starat o to, o co chceš, aby se staral, bude už schopen zastávat službu správce, nebo bude třeba vyškolit ho ještě v něčem, má-li se z něho stát řádný správce?“

Ischomachos odpověděl:

„Ještě mu chybí znalost toho, co má dělat, kdy to má

dělat a kde; správce bez takových znalostí by nebyl o nic užitečnější než lékař, který by se staral o nemocného a navštěvoval ho ráno i večer, ale nevěděl by, co má dělat, aby to nemocnému pomohlo.“

„A až se naučí, jak je třeba jednotlivé práce vykonávat, bude mu ještě něco chybět, nebo už bude dokonalým správcem?“

„Já si myslím,“ odpověděl Ischomachos, „že se musí naučit poroučet dělníkům.“

„A tak budeš zas ty sám dávat svým správcům poučení, jak získat obratnost v poroučení?“

„Aspoň se o to pokouším,“ řekl Ischomachos.

„Jakou máš prosím tě metodu, když je učíš poroučet lidem?“ zeptal jsem se ho.

A on mi odpověděl:

„Špatnou, Sókratě, moc špatnou, takže se možná budeš smát, až ji uslyšíš.“

„Milý Ischomachu, na těchto věcech není nic k smíchu. Kdo dokáže naučit, jak poroučet lidem, ten zřejmě dokáže i udělat z lidí dobré pány, a kdo tohle dokáže, dokázal by vychovávat i lidi schopné kralovat; následkem toho ten, kdo tohle umí, není, aspoň podle mého názoru, hoden posměchu, ale velké chvály.“

„Ostatní tvorové, Sókratě, se učí poslouchat pomocí dvou zákroků: pomocí trestu, když se pokusí o neposlušnost, a pomocí odměny, když vykonají ochotně rozkaz. Hříbata se například učí poslouchat svého cvičitele takto: když jsou poslušná, dostávají něco dobrého, a když jsou neposlušná, mají z toho nepříjemnosti, dokud se nepodřídí vůli cvičitelově. Štěňata, která stojí svou inteligencí i schopností se vyjadřovat tolik pod člověkem, učí se podle stejné metody běhat dokolečka, dělat přemety a mnoho jiných kousků. Jsou-li poslušná, dostanou něco, co mají ráda, jsou-li nedbalá, jsou trestána.“

U lidí je možno použít navíc i rozumových důvodů, když je chceme přivést k poslušnosti: ukážeme jim, že je to v jejich zájmu, aby poslechl, pro otroky je však účinnou výchovou k poslušnosti metoda považovaná za vhodnou u zvířat: když uspokojíš jejich mlsnost něčím, co mají rádi, pořídíš s nimi hodně. Kdo je ctižádostivý, je podněcován i pochvalou — některé povahy získají po chvále přinejmenším stejně silně jako jiné po jídle a pití.

Jsem přesvědčen, že pomocí těchto prostředků dokážu přivést lidi k větší poslušnosti, a proto s nimi seznamuji i ty, z nichž chci udělat své správce, a pomáhám jim ještě jiným způsobem.

Oblečení a obuv, kterou musím poskytnout svým dělníkům, nedávám zhotovovat ve stejné kvalitě, ale některé kusy horší, jiné lepší, aby bylo možné odměnit zdatnějšího něčím lepším a horšímu dělníkovi dát něco méně hodnotného.

Jsem totiž silně nakloněn více, Sókrate, že ti dobří ztrácejí chuť k práci, když vidí, že oni vykonali práci, a ti, kteří se nechtějí ani namáhat, ani riskovat, když to je třeba, jsou odměněni stejně jako oni.

Proto jsem přesvědčen, že vůbec není dobré zacházet stejně s dělníky dobrými a špatnými, a jsem spokojen, když vidím, že některý správce při rozdělování dává těm nejzdatnějším to nejlepší, kdežto když upozorní, že si někdo vysluhuje nějakou laskavost lichocením nebo nějakou jinou nicotnou úsluhou, nepřejdu to bez povšimnutí, ale potrestám takového člověka a pokousím se ho poučit, že jeho způsob jednání poškozuje jeho vlastní zájmy.

14

Trestáním špatných a odměňováním dobrých učí Ischomachos své správce spravedlivosti.

Pak jsem zas mluvil já:

„A když se tedy ten tvůj člověk, Ischomachu, stane schopným poroučet tak, aby ho lidé poslouchali, považuješ ho už za dokonalého správce, nebo i při přednostech, jak jsi je vypočítal, mu ještě něco chybí?“

„Ovšemže mu ještě něco chybí,“ odpověděl Ischomachos. „Musí se mít na pozor před pánovými věcmi a nesmí krást. Vždyť kdyby se ten, kdo má pod mocí úrodu, odvážil zeizít z ní tolik, že by pak nestačila na uhrazení nákladů na pracovní síly, jaký zisk by byl z toho, kdybychom takového člověka nechali starat se o hospodářství?“

„Tak ty sám na sebe bereš úkol, že budeš učit této formě spravedlivosti?“

„Samozřejmě,“ ujistil Ischomachos. „Nenalézám však u všech stejnou ochotu přijmout mé poučení. Proto si vypůjčuji některé zákony Drakontovy a některé Solónovy a snažím se zavést své otroky na cestu spravedlivosti. Tito zákonodárci, pokračoval, formulovali podle mého názoru mnoho zákonů jen proto, aby mohli učit této formě spravedlivosti. Je přece napsáno v zákoně: *ať dá náhradu, kdo se dopustil krádeže, ať je dán do vězení, kdo se dopustil pokusu, ať je potrestán smrtí, kdo byl přistižen při činu*. Je tedy jasné, že takovými ustanoveními chtějí zajistit, aby statky nepoctivě nabyté nepřinesly zločincům žádný užitek.

Já tedy používám některých z těchto zákonů, přibírám k nim některé ze zákonů perského krále a pokousím se vychovat své otroky k poctivosti, ať mají v rukou cokoliv. Zákony Drakontovy a Solónovy se omezují na tres-

tání provinilců, naproti tomu zákony královny nejenže ustanovují tresty pro zločince, ale i odměny pro spravedlivé, a proto mnozí při pohledu na to, jak spravedliví získávají větší bohatství než nespravedliví, drží na uzdě svou ziskuchtivost a vynakládají velké úsilí, aby v ničem nepřekročili zákon.

Jestliže pozoruji, že se někteří, přestože s nimi zacházím dobře, pokoušejí krást, považuji je za zachvácené nevyléčitelnou chorobou — hrabivostí a zbavím je jejich funkce.

Na druhé straně o kom se přesvědčím, že jedná poctivě nejen proto, že ho k tomu povzbuzují výhody, které mu plynou z jeho čestného jednání, ale protože touží po mé pochvalě, s těmi jednám jako se svobodnými a nejenže je obohacuji, ale chovám se k nim se stejnou úctou jako k řádným lidem. Já totiž soudím, Sókrate, že člověk ctižádostivý se liší od ziskuchtivého tím, že ctižádostivý je ochoten kvůli cti a slávě podstoupit námahu, kde to je třeba, i vystavit se nebezpečí a vyhýbat se nepoctivému zisku.

15

Je lehké osvojit si správnou techniku zemědělské práce, neboť je snadná k naučení a dobří rolníci se ochotně dělí o své zkušenosti.

„Dobrá; ty jsi tedy vstúpil tomu svému člověku přání, aby se ti všechno dařilo, vstúpil jsi mu také snahu tento zdar zajistit i do budoucnosti, ty jsi ho také naučil, jak je třeba každou práci dělat, aby z ní byl větší prospěch, kromě toho jsi v něm vycvičil schopnost poroučet, navíc pocituje radost, jakou bys pociťoval ty sám, může-li ti ukázat, že země přináší tu nejbohatší úrodu toho, co se v té které době sklízí; už se tě nebudu ptát, jestli mu

jště něco chybí, protože se mi zdá, že s těmito vlastnostmi je to opravdu vynikající správce. Jen, prosím tě, Ischomachu, nezapomeň na jednu věc, které jsme se v našem rozhovoru jen dotkli.

„Na kterou?“ zeptal se Ischomachos.

„Tvrdil jsi, pokračoval jsem, že nejdůležitější je naučit se, jak je třeba každou práci vykonávat, jinak není podle tvé řeči sebevětší péče k ničemu, když chybí znalost toho, co a jak se má dělat.“

„Na to mi Ischomachos řekl:

„To na mně teď chceš, Sókrate, abych tě naučil zemědělské vědě?“

„Ano, přiznal jsem se, neboť tato věda činí boháče z těch, kteří ji ovládají, kdežto ty, kteří se v ní nevyznají, nutí žít v nouzi, ať se drou sebevíc.“

„Dobrá, Sókrate, teď tedy uslyšíš, jakou přítelkyní člověka je tato věda. Je nejužitečnější, nejpříjemnější při provádění, nejkrásnější, nejmilejší bohům i lidem a nadto její osvojování je nejsnadnější — nejsou to všechno známky užlechtilosti? Je to přece podobné, jako když mluvíme o ušlechtilých zvířatech: tak přece nazýváme ta zvířata, která kromě své krásy, síly a užitečnosti mají ještě jednu výbornou vlastnost, dají se totiž člověkem snadno ochočit.“

„Milý Ischomachu, myslím, že jsem dostatečně poroučel tvým výkladům o tom, jak je třeba vychovávat správce statku; mám dojem, že jsem pochopil, co jsi říkal o metodě, kterou používáš, abys v něm vypěstoval oddanost tvým zájmům, pečlivost, schopnost poroučet a spravedlivost.“

„Avšak to, co jsi řekl potom, že kdo se má řádně starat o zemědělské práce, musí poznat, co je třeba dělat, jak je třeba to dělat a kdy, to je myslím ten bod, který jsme v naší úvaze jen tak přeběhli. To je stejné, jako

Jména ztráty a zisku jsou pak vzata z dobrovolné výměny. Mítí totiž více než své znamená získati, a má-li kdo méně, než měl původně, znamená mítí ztrátu. | například v koupi a prodeji a v čemkoli jiném zákon dal svolení; kdykoli však někdo nemá ani více, ani méně, než čeho sám dosáhl, říká se, že má své a že nemá ani ztráty, ani zisku. Proto spravedlivo jest středem mezi získkem a ztrátou také ve věcech, které nejsou dobrovolné, totiž že někdo má | dříve i později to, co jest rovné.

8. Odveta. Dobrovolné výměny. Peníze

Někteří však, jako například pythagorovci, jsou toho mínění, že i odveta jest prostě právem; vymezovali totiž právo prostě jako odvetu, danou jinému. Ale odveta se nehodí ani pro spravedlnost rozdílce, ani pro opravnou, | ačkoli tento pojem rádi spojují také s právem Rhadamanthovým:

Spravedlivý jest nález, trpíš-li tolik, co's spáchal.

Často to totiž spolu nesouhlasí, například zbil-li někoho ten, kdo zastává úřad, nemůže mu bitím býti splaceno, a jestliže někdo zbil toho, kdo úřad má, má býti nejen zbit, | nýbrž i potrestán. Dále mnoho záleží na tom, je-li jednání dobrovolné, či nedobrovolné. Při vzájemných výměnách jest sice takové právo odvety vhodným pojítkem, ale pouze podle úměry a nikoli podle rovnosti. Neboť obec se udržuje tím, že odplácí to, co jest úměrné. Buď totiž občané touží odplatiti zlé, | ne-li, zdá se to býti otroctvím, není-li odplaty; anebo touží odplatiti dobré, ne-li, schází vzájemnost, a vzájemností se přece

1133^a

pospolu udržují. Proto se také u cesty stavějí svatyně Charitek,* aby byla připomínána oplátka; ta totiž jest vlastní vděčnosti; neboť tomu, kdo se nám zavděčil, jest třeba zase | se odsloužiti, a opět začíti se mu vděčiti.

Odplatu pak podle úměry udává spojení podle úhlopříčky.* Například *a* znamená stavitele, *b* ševce, *c* dům, *d* obuv. Jest tedy třeba, aby stavitel bral od ševce z jeho práce a jemu | aby předával ze své. Kdyby tedy nejprve oboje bylo podle úměry rovné a podle toho se stala odplata, stane se to, co míníme. Nestane-li se to, není tu rovnosti, ani není výměna možná; nic totiž nebrání, aby dílo jednoho bylo lepší než druhého; jest tedy třeba, aby nastalo vyrovnání. A to jest i u ostatních umění; byla by totiž znemožněna, | kdyby to, co v určité kolikosti a jakosti umělec vytvořil, nebylo odběratelem v stejné kolikosti a jakosti odměněno. Neboť ze dvou lékařů nevzniká společenství, nýbrž z lékaře a rolníka, a vůbec z osob různých a ne rovných; ale tito se musí vyrovnati.

Proto jest nutno, aby všechno, při čem jest výměna, bylo nějak vyrovnatelné. | K tomu přispěly peníze, i jsou jaksi prostředkem; všechno se jimi totiž měří, tak i nadbytek a nedostatek, kolik asi obuvi jest rovno domu anebo potravě. Jest tudíž na dům nebo potravu potřebí tolik obuvi, v jakém poměru jest stavitel k ševci – neboť kdyby toho nebylo, nebylo by výměny ani společenství –; | a nebude to, nebudou-li věci nějak rovné. Musí tedy býti jedno jakési měřítko, jímž se všechno měří, jak jsme řekli výše. A tím vpravdě jest potřeba, která všechno udržuje pohromadě – neboť kdyby nebylo žádné potřeby anebo ne stejné, buď by nebylo výměny anebo by nebyla stejná –; a tu peníze podle úmluvy staly se jakoby měnou potřeby; | a proto peníze (nomisma) mají jméno odtud, že nejsou přirozeně, nýbrž

zákonem (nomó), a jest v naší moci je změnit a učiniti neplatnými.

Bude tedy skutečná odplata, když se věc vyrovná tak, aby se dílo ševcovu mělo k dílu rolníkovu tak, jako se má rolník k ševcovi. | Nesmíme je však uváděti do vzorce 1133^b úměry, když již výměna byla provedena – sice by oba nadbytky měl jeden vnější člen –, nýbrž když ještě každý má své. Tak jsou si rovni a společníky, protože této rovnosti mohou sami dosáhnouti – rolník budiž *a*, obilí 5 *c*, | švec *b*,* jeho vyrovnaný výrobek *d* –; kdyby se odplata nedala takto provést, nebylo by žádného spočtenství. Že však jest to potřeba, která lidi udržuje pohromadě jako jedno pojitko, vysvítá z toho, že kdykoli se lidé navzájem nepotřebují, buď oba anebo jen jeden druhého, nic si nevyměňují, jako to činívají, když někdo potřebuje té věci, již má druhý, například potřebuje-li vína, 10 voluje za to vývoz obilí. | Jest tedy třeba, aby to bylo vyrovnáno.

Pro budoucí pak výměnu, není-li okamžitě ničeho potřeba, jsou nám peníze jakoby zárukou, že výměna bude možná, když potřeba nastane; neboť ten, kdo je platí, musí mít možnost za ně něco dostat. Ovšem i tu jest táž potíž – neboť peníze nejsou vždy stejně platny –; přece však 15 podržují větší stálost. Proto všechno musí | mít svou cenu; vždyť tak bude vždy možná výměna, a když tato, bude možné i spočtenství. Peníze tedy jako míra, ježto učinily věci spolu měřitelnými, je vyrovnávají; neboť 20 kdyby nebylo výměny, nebylo by spočtenství, ani by nebylo výměny bez rovnosti, ani rovnosti bez vzájemné měřitelnosti. Věci tolik se různící nemohou se ve skutečnosti státi spolu měřitelnými, | ale pro potřebu jest to dosti možno. Jest tedy potřebí jedné míry, a to podle ustanovení; pročež se to nazývá nomisma, co podle ustanovení

platí; peníze zajiště činí všechny věci spolu měřitelnými; všechno se totiž měří penězi. Tak *a* budiž dům, *b* deset min, *c* lehátko; *a* jest tedy půl *b*, stojí-li dům pět min čili je-li jim roven; lehátko pak, *c*, budiž desátý | díl *b*; jest 25 tedy zjevno, kolik lehátek se rovná domu, totiž pět. Jest zřejmo, že se výměna dála takovým způsobem, dokud nebylo peněz; nikterak totiž na tom nezáleží, dá-li se za dům pět lehátek anebo to, zač jest pět lehátek.

9. Určení středu u spravedlnosti

Jest tedy vysvětleno, co jest bezpráví a co jest právo; | z výměrů těch vidíme, že spravedlivé jednání jest středem mezi bezpráví činiti a bezpráví snášeti. Ono zajiště 30 znamená příliš mnoho, toto příliš málo. Spravedlnost jest jakási střednost, nikoli tímž způsobem jak ostatní ctnosti,* nýbrž že jejím předmětem jest střed; | nespravedlnost pak se vztahuje ke krajnostem. 1134^a

I jest spravedlnost ctnost, podle které se říká, že spravedlivý člověk jedná spravedlivě úmyslně, a při rozdělování, ať jde o jeho vlastní poměr k jinému člověku, ať o poměr druhého člověka k třetímu, nepočíná si tak, že by si z toho, co jest žádoucí, ponechal více a bližnímu méně, | a toho, co jest škodlivé, naopak, nýbrž ponechává rovně podle úměry, stejně pak i jinému v poměru k druhému. Nespravedlnost činí to naopak. Ta jest nadbytkem a nedostatkem prospěšnosti nebo škodlivosti proti 5 úměře. Proto bezpráví jest nadbytkem a nedostatkem, poněvadž směřuje k nadbytku a k nedostatku, a to u | sebe k nadbytku tam, kde jest prostě prospěšnost, a k nedostatku tam, kde jest škodlivost; u ostatních lidí si počíná zcela podobně, nebo alespoň proti úměře, jak se mu 10

8. Získávání majetku a jeho způsoby

1256^a Dále chceme dle zavedeného způsobu uvažovati *vůbec o celém majetku a o umění výdělečném*, ježto i otrok jest nám jakousi částí majetku.

Předně tedy snad někdo bude v nesnázi, zda výděleč-
5 nictví jest totéž co hospodářství, či jest | jeho jakousi částí anebo uměním pomocným, a je-li uměním pomocným, zda jest jím tak jako člunkářství pro tkalcovství, anebo slevačství pro sochařství – neboť nepomáhají týmž způsobem, nýbrž jedno poskytuje nástroje, druhé látku; látku pak rozumím podklad, z něhož se zhotovuje nějaká
10 věc, jako jest například vlna pro tkalce, | kov pro sochaře.

Tudíž jest zjevné, že výdělečnictví není totožné s hospodářstvím – neboť ono opatřuje prostředky, toto jich užívá; vždyť které umění by se zabývalo užíváním domácích prostředků, není-li to hospodářství? –; jest však otázka, zda jest jeho nějakou částí, či jest druhově od
15 něho zcela rozdílné; | je-li totiž úkolem toho, kdo jest výdělečně činný, přemýšleti, odkud získati peníze a majetek. Majetek však a bohatství obsahují mnoho částí, proto jest předně otázka, zda rolnictví jest nějakou částí hospodářství, či je to druh od něho různý. A vůbec je to
otázka při péči o potravu a jejím opatrování.

20 Jest však mnoho druhů | potrav, proto také *jest mnoho způsobů života* u zvířat i u lidí; neboť bez potrav nelze žíti, a tak rozdíly v potravě utvářely také různosti ve způsobu života u živých tvorů. Ze zvířat některá žijí ve stádech, jiná osaměle podle toho, zda to či ono jim prospívá k opatrování potrav, ježto některá z nich jsou
25 | masožravá, jiná býložravá, jiná všežravá, proto příroda způsob jejích života rozdělila k snazšímu opatrování těchto druhů potrav. A ježto tenýž druh potrav není

každému od přirozenosti příjemný, nýbrž každému něco jiného, tak se od sebe různí i způsob života masožravců a býložravců.

Podobně je | tomu u lidí. Neboť jest velký rozdíl v jejich způsobu života. Nejnenivější jsou kočovníci – jsou totiž prosti starostí a bez námahy mají svou potravu od krotkých zvířat; jenom když dobytek jest nucen pro potravu se stěhovati, jsou i oni nuceni jíti s ním, a tak provozují jakoby živé | zemědělství –; druzí se živí lovem, a to v různé jeho podobě, například jedni loupeží, druzí, kteří bydlí u jezer, močálů, řek anebo u takového moře, rybolovem, jiní opět ptáčnictvím nebo lovem divoké zvěře; největší část lidí však žije z půdy a ze šlechtěných
40 | plodů.

To jsou tedy asi všechny způsoby života, které si přirozenou vlastní prací opatřují prostředky k životu a nikoli směnou a | obchodem, totiž *kočovnictví, zemědělství, lupičství, rybářství a lovectví*. Jiní ještě spojují spolu tyto způsoby života, aby doplnili nedostatky svého způsobu života, kde jim právě něco v dostatku schází, například
5 jedni | spojují kočovnictví s lupičstvím, druzí zemědělství s lovectvím. A podobně i v ostatních způsobech života; lidé život svůj tráví tak, jak káže potřeba.

Takový druh potrav tedy, jak se zdá, jest dán všem tvorům od samé přírody nejen od prvního okamžiku jejich vzniku, nýbrž i po ukončení jejich vývoje. | Neboť někteří živočichové hned při vzniku vydávají současně tolik potrav, aby vystačila do té doby, než by si ji mláďe samo dovedlo opatřiti, například ti, kteří rodí červy a snáší vejčka; ti však, kteří rodí živá mláďata, mají v sobě samých potrav pro své plody až do určité doby, totiž látku, kterou nazýváme | mlékem.

Proto podobně, i když dospějí, jest zřejmo, že musíme mít za to, že rostliny jsou určeny pro zvířata a ostatní živočišné pro lidi, krotcí jednak k jiné potřebě, jednak k výživě, z divokých pak, i když ne všichni, tak alespoň většina jich pro výživu a pro jiný užitek, aby | se z nich hotovily šaty a jiné nástroje. Jestliže tedy *příroda nečiní nic ani nedokonalého, ani bezúčelně*, nutně to všechno učinila pro lidi.

Proto také válečnictví jest přirozeně jaksi uměním získávacím* – lovectví jest zajiště jeho druhem –, jehož jest potřebí užívatí proti divokým zvířatům | a proti těm lidem, kteří nechtějí býti poddáni, ač jsou k poddanství zrozeni, takže taková válka jest přirozeně spravedlivá.

Tudíž jeden druh umění získávacího jest přirozeně částí hospodářství, které buď má již mít zásobu věcí, jež jsou k životu bezprostředně nutné a které jsou prospěšné | pro pospolitý život v obci a v domácnosti, anebo je samo musí opatřit a hromadit, aby byly po ruce.

Zdá se alespoň, že opravdové bohatství záleží v těchto věcech.* Neboť takových statků není potřebí nekonečně mnoho, aby stačily k dobrému životu, jak praví Solón.*

Bohatství nemá mezí, jež lidem by vytčeny byly.

Vždyť jsou mu vytčeny zrovna tak jako i ostatním uměním; | neboť žádný nástroj žádného umění není bez mezí, ani pokud se týče množství, ani velikosti, a bohatství jest jen množství nástrojů pro správu domu a obce.

Tak vidíme, že pro hospodáře a politiky jest přirozeně jakési umění získávací, a proč.

9. Umění výdělečné a peněžnické

Jest však jiný druh umění získávacího, který především a právem bývá zván *peněžnictvím*, jež, jak se zdá, zavinuje, že | bohatství a majetek nemá žádných mezí. Mnozí je pro blízkou příbuznost s uměním právě uvedeným pokládají za jedno a totéž; ve skutečnosti totožné s ním není, není však také od něho daleko. Jedno z nich jest přirozené, druhé není přirozené, nýbrž vzniká spíše určitou zkušeností | a uměním.

Při hledání jeho vzniku vyjdeme od této úvahy: Každé věci jest možno užívatí dvojím způsobem a jedno i druhé jest o sobě užíváním věci, ale ne stejně o sobě, nýbrž jedno jest věci vlastní, druhé nikoli, například u obuvi obouvání a směna.* | Obojí jest užíváním obuvi; neboť i ten, kdo ji vyměňuje za peníze nebo za potravu tomu, kdo ji potřebuje, užívá obuvi jako obuvi, ale nikoli způsobem jí příslušným; nebyla totiž zhotovena pro směnu. Rovněž tak je i u ostatního zboží. Neboť | vyměňovati jest možno všechny věci a směna vznikla nejdříve z poměrů přirozených proto, že lidé měli tu méně, tu více toho, čeho potřebovali.

Z toho jest také patrné, že *kupectví* nenáleží k přirozenému výdělečnictví;* neboť lidé vyměňovali původně věci jen potud, pokud toho žádala nutná potřeba. V první | společnosti – tou jest rodina – zřejmě směny nebylo potřebí, nýbrž teprve tehdy, když společnost vzrostla. Neboť jedni měli všechny věci společné, druhí však po vykonaném rozdělení opět si vypomáhali v mnohých a různých věcech a tu bylo nutno, aby si je jeden s druhým vespolek vyměňovali podle potřeby, jako dosud činí cizí národové. | Vyměňují si totiž mezi sebou jen před-

měly spotřeby, nic nad potřebu, kupříkladu víno za obilí, a tak i ve všem ostatním.

Takové vyměňování tedy není ani proti přírodě, ani není druhem výdělnictví – | neboť bylo pro doplnění přirozené soběstačnosti –; ale toto se vyvinulo z onoho zcela důsledně. Neboť ježto začalo vypomáhání ze vzdálenější ciziny, záležející v dovozu věcí, kterých byl nedostatek, a ve vývozu věcí, kterých byl nadbytek, nutně bylo zavedeno užívání *peněz*. Není totiž každá věc přirozeně potřebná snadno přenosná.

Proto se lidé dohodli na tom, že si pro směnu budou dáváti a přijímati něco takového, co by samo bylo použitelné a zároveň se toho v životních stycích mohlo zcela snadno užívat, například železo a stříbro a je-li ještě něco jiného takového,* a to nejprve prostě bylo určováno podle velikosti a váhy,* konečně však | razili na tom i znak, aby je ušetřil měření; znak jistě byl zaveden jako označení určité hodnoty.

Když tedy byly již zavedeny peníze, z nutné směny vznikl jiný druh výdělnictví, totiž kupectví, které nejprve bylo provozováno asi také zcela jednoduše, později však nabýváním zkušenosti již uměleji, odkud a jak by směna vynesla největší | zisk. Proto se zdá, že peněžnictví se zabývá nejvíce penězi a že jeho úkol jest v tom, aby dovedlo vypátrati, odkud by bylo možno vyzískati mnoho majetku; jest prý totiž uměním zjednávajícím bohatství a peníze.

Neboť lidé často i bohatství pokládají za množství peněz, poněvadž se jimi zabývá peněžnictví | a kupectví. Někdy však se jim peníze zdají opět jen prázdným slovem a vůbec jenom lidským ustanovením, ničím přirozeným, protože prý se stavají bezcennými, když ti, kdo jich užívají, změní měnu, i nejsou již k ničemu nutnému užiti-

tečné, takže často nedostatek nutné potravy má i ten, kdo jest penězi bohatě zásoben; je prý to zvláštní | bohatství, když jeho majetník může zemřít hladem, jak pověst pravuje o známém Midovi,* kterému se pro nenasytnost jeho přání všechno, co mu bylo předkládáno, měnilo ve zlato.

Proto se hledá rozlišení, že *něco jiného jest bohatství a peněžnictví*, a to správně. Neboť peněžnictví a | přirozené bohatství jest opravdu něco jiného, toto jest částí hospodářství, ono však jest obchodováním, které opatřuje peníze ne vůbec, nýbrž směnou peněz. A zdá se zabývati jenom penězi; neboť peníze jsou tu základem i cílem směny. A ovšem toto bohatství, zjednávané tímto druhem výdělnictví, nemá mezi. | Jako totiž lékařství ve snaze po zdraví nezná mezí, a každé jiné umění sleduje cíl bez mezí – chce jej totiž uskutečniti co nejlépe –, kdežto prostředků k cíli nevyhledává neomezeně – neboť mezi u každé věci jest účel a cíl –, tak ani tato výdělečná činnost nemá pro svůj cíl žádné meze, cílem pak | je bohatství a získávání peněz.

Hospodářství však, ovšem ne výdělečné, má své meze; neboť jeho úkol není takový. Proto se zdá, že takto každé bohatství nutné má své meze, ve skutečnosti však vidíme opak toho; neboť všichni peněžníci bez mezí rozmnožují své peníze. | Příčina toho jest v přibuznosti obou oborů. Jeden obor výdělnictví zasahuje do druhého tím, že užívá téhož prostředku. Neboť jest to majetek, kterého oba užívají, ale nikoli z téhož hlediska, jeden má spíše jiný cíl, kdežto cílem druhého jest vzrůst majetku. Proto se některým zdá, že to právě jest úkolem hospodářství, i trvají neústupně na tom, že peněžní zásobu musí buď zachovati | anebo bez mezí rozmnožovati.

1258^a Příčinou takového smýšlení jest usilovná péče o život,
| ale ne o život dobrý; poněvadž tedy ona žádost nemá
mezí, žádají si lidé pro ukojení také neomezených pro-
středků. Ale také ti, kteří touží po životě dobrém, hledají
prostředky k tělesným požitedkům, a tak, ježto i ony se
5 zdají býti v majetku, | celý jejich život jest ve shonu po
penězích a z toho vznikl ten druhý druh výdělečnictví.
Neboť ježto požitky jest v nadbytku, vyhledávají lidé
umění, které zjednává nadbytek k požitkářskému životu;
a nemohou-li jej opatřiti uměním výdělečným, zkoušejí
10 to jiným způsobem | tak, že všech svých schopností uží-
vají nepřirozeně. Tak například zmužilost nemá zjedná-
vati peníze, nýbrž dodávati odvahy, a tak ani vojevůd-
covství a lékařství, nýbrž jedno má přispívati k vítězství,
druhé ke zdraví. Oni lidé však všech těchto schopností
užívají k peněžitému zisku, jako by peníze byly cílem
všeho a jako by k tomuto cíli mělo všechno směřovati.
15 Pojednali jsme tedy o výdělečnictví, které není nutné,
a vyložili jsme, co jest a z jaké příčiny se ho užívá, a ta-
ké o nutném, že se liší od onoho a přirozeně náleží k hos-
podářství – pečuje o výživu – a že není jako ono neome-
zené, nýbrž má své meze.

10. Poměr výdělečnictví k politice a hospodářství. O lichvě a úroku

20 Tím jest také vyřešena pochybnost, již jsme se dotkli
na začátku,* zda | výdělečná činnost náleží hospodáři
a politiku, či ne, anebo mají-li nutné prostředky spíše již
býti dány – jako totiž politické umění lidí tvoří, nýbrž
je přijímá od přírody a užívá jich ke svým účelům, tak
i příroda, ať je to země, moře anebo něco jiného, musí

poskytovat výživu –, | úkolem hospodáře pak jest naklá-
dati s nimi, jak jest potřeba. Neboť ani tkalcovství nepří-
sluší vlnu vyráběti, nýbrž upotřebiti jí a věděti, která jest
upotřebitelná a vhodná nebo špatná a nevhodná.

Někdo by snad ještě mohl býti v nesnázi, proč výdě-
lečnictví jest částí hospodářství, lékařství však nikoli;
30 a přece | členové domácnosti musí býti zdraví zrovna tak,
jako musí žítí, anebo musí míti cokolí jiného, co jest nut-
né. Ježto do jisté míry hospodáři i vládci náleží pečovati
také o zdraví, ač do jisté míry nikoli jemu, nýbrž lékaři,
tak také do jisté míry hospodáři náleží starati se o peni-
ze, do jisté míry však nikoli, nýbrž umění pomocnému;
především však, jak jsme podotkli dříve, musí | od příro-
dy býti dány prostředky. Neboť úkolem přírody jest po-
skytovat výživu tomu, co zplodila; každému tvorů totiž
zbytek látek, z nichž se tvoří, jest potravou. Proto příro-
zeným výdělečnictvím u všech lidí jest to, které užívá
plodů a živočichů.

Ježto jsou dva druhy výdělečnictví, jak jsme řekli, to-
40 tiž obchodování a | hospodářství, a z nich toto jest nutné
a chvalitebné, | kdežto umění směnné se právem haní –
není totiž přirozené, nýbrž záleží ve vzájemném vykořis-
ťování –, jest *lichvářství* plným právem nenáviděno, pro-
tože se tu zisku nabývá ze samých peněz a nikoli z toho,
pro co peníze byly zavedeny. Vždyť vznikly pro směnu,
| úrok však je rozmnožuje. Odtud se úroku (*tokos* = mlá-
5 dě) dostalo také jména; neboť děti (*tiktomena*) se podo-
bají rodičům, úrok pak pochází jako peníz z peněz. Proto
také toto výdělečnictví jest ze všech výdělečných zaměst-
nání nejvíce proti přírodě.

11. Pokyny pro výdělečnou činnost v domácnosti

a obci

Když jsme věc sdostatek objasnili po stránce poznání, 10 | jest třeba o ní pojednat ještě po stránce užívání. Při všech takových věcech jest teoretická úvaha volná, zkušenost však nutná.*

Užitečné části umění výdělečného pak jsou: znalost 15 předmětů majetku, která záleží ve zkušenosti, abychom věděli, které z nich, kde a jak jsou nejvíce užitečné, například, jak asi nejlépe je možno pořizovati koně, skot nebo ovce a podobně | i ostatní dobytek – neboť člověk 20 musí ze zkušenosti znáti, který druh dobytka je poměrně nejužitečnější a který na kterém místě; všemu se totiž v jiných krajínách jinak daří –, potom znalost zemědělství, a to jak prosté orby, tak i sadařství, dále včelařství a chovu ostatních živočichů, ryb nebo ptáků, od | nichž 25 jest možno nabýti užitku.

To jsou tedy hlavní části výdělečného umění ve vlastním smyslu, směnného umění však nejdůležitější části jest obchod – a toho jsou tři druhy: obchod zámořský, 30 vnitrozemský a obchod drobný; tyto se od sebe liší tím, že některé jsou bezpečnější, jiné výnosnější –, | druhou částí jest půjčování peněz na úroky a třetí práce za mzdu – k této náležejí jednak všední řemeslné práce, jednak práce neumělé, které konány jen tělem jsou užitečné –; 35 třetí druh umění výdělečného jest uprostřed mezi tímto a prvním – má totiž něco i z toho přirozeného i směnného umění –, k němuž náleží vše, co poskytuje země | a její výtvořiny a co nemá sice plodů, ale jest užitečné, například dřevorubectví a veškeré hornictví. Toto zahrnuje 40 ještě mnoho odvětví; neboť jest mnoho druhů látek,* kterých se ze země dobývá dolováním.

O všem tom jsme tu pojednali všeobecně, zevrubně to 35 popsatí v jednotlivostech | bylo by sice prospěšné pro praktická zaměstnání, ale bylo by obtížné, abychom se tím déle zabývali. Ze zaměstnání nejumělejší jsou ta, kde jest nejméně náhody, nejhrubší ta, při kterých se nejvíce 40 hyzdí tělo, nejotročtější pak, kde se nejvíce užívá těla, a nejméně ušlechtilá, při kterých je nejméně potřebí ctnosti.

Ježto však o tom již někteří | psali, například Charés 40 z Paru a | Apollodóros z Lémnu* o zemědělství, a to jak o pěstování obilnin, tak i o sadařství, podobně ještě jiní mužové o jiných zaměstnáních, může se z jejich spisů 45 o tom poučiti každý, kdo by o to měl zájem. Mimoto musí ještě sebrati roztroušené zprávy o prostředcích, jimiž se jednotlivcům | poštěstilo obohatiti se. Neboť všechno 50 to jest prospěšné pro cititele výdělečného umění, například vypravování o Thalétovi z Milétu; jde v něm za- 5 jisté o způsob výdělkářské vypočítavosti, který se Thalétovi připisuje pro jeho moudrost, který však vyjadřuje 10 jisté obecné pravidlo. Když se mu totiž lidé vysmívali pro jeho chudobu, jak nevýnosná | prý jest filosofie, tu prý, poněvadž podle svého hvězdářského pozorování 15 předvídal hojnou sklizeň oliv, ještě v zimě nějaké peníze, které měl, jako závdavek dal na všechny olivové lisy v Milétu a Chiu a najal je za nízkou cenu, ježto nikdo ne- 20 přihazoval; ale když přišel čas | a mnoho zájemců se současně a náhle shánělo po lisech, pronajímal prý je za tolik, za kolik chtěl, i vyzískal mnoho peněz a dokázal, že pro filosofy by bylo snadnou věcí zbohatnouti, kdyby 25 chtěli, ale že bohatství není pro ně cílem, o který by usilovali. Tak tedy Thalés podle vypravování podal důkaz o své moudrosti; ale jak | jsme řekli, takový případ náleží vůbec k umění výdělečnému, doveďte-li si člověk zjed-

nati něčeho výsadu výhradního prodeje. Proto také ně-
 které obce, když nemají peněz, opatřují si takovým způ-
 sobem důchod; učiní totiž prodej zboží svou výhradní
 výsadou (*monopólia*).

Tak na Sicílii kterýsi muž, u něhož byly uloženy pení-
 ze, skoupil v železárnách všechno železo | a potom, jak-
 mile z tržišť přišli kupci, prodával sám, aniž cenu mno-
 ho zvýšil; a přece na padesáti talentech získal sto.* Když
 se to dověděl Dionýsios, nařídil mu sice, aby si peníze
 vzal, ale | zakázal mu zůstatí déle v Syrakúsách, protože
 prý našel důchody, které jsou jeho zájmům škodlivé.
 Zajímavý případ vynalézavosti Thalétovy a tento jsou
 jistě stejné; neboť si uměli opatřití monopol. Také politi-
 kům jest potřebno, aby se v tom vyznali. Vždyť četné
 obce potřebují výdělečných podniků a takových | prame-
 nů důchodu jako domácnost, ba ještě více. Z toho důvo-
 du také někteří mužové, kteří vedou správu obce, usilují
 v ní jen o tuto činnost.

12. Trojí stránka v hospodářství.

Poměr vládnoucích a poddaných

Poněvadž jsme rozlišili tři části hospodářství, předně
 panství, o kterém byla řeč již nahoře, potom *otcovství*
 a konečně *manželství*,* přísluší otci a manželu vládnouti
 nad ženou a dětmi, | a to nad obojími jako nad bytostmi
 svobodnými, přece však ne týmž způsobem vlády, | ný-
 brž nad ženou na způsob politika a nad dětmi na způsob
 krále; neboť muži jsou od přírody schopnější vésti a řídití
 než ženy, nenastal-li někde nepřírozený poměr, a starší
 muž a vyspělý je schopnější než mladší a nevyspělý.

Ve většině obcí s občanskou vládou | se střídá část
 vládnoucích s ovládanou – neboť se chce skládati z prvků,
 které si přirozeně jsou rovny a v ničem se neliší –, a pře-
 ce, když jedna část vládne a druhá poslouchá, hledí toho,
 aby byl rozdíl v zevnějšku, v oslovení a počtě, a v tom
 smyslu také Amasis* pronesl svůj výrok o umyvadle; ale
 mužské pohlaví je v tomto poměru | k ženskému vždy-
 cky.

Vláda nad dětmi jest však královská; neboť ploditel
 jest jak pro svou lásku, tak pro své stáří částí vládnoucí,
 a to jest obraz vlády královské. Proto Homéros správně
 pojmenoval Dia slovy: „*Otec lidí i bohů*“, poněvadž jest
 králem jich všech. | Král totiž přirozenými vlastnostmi
 má se lišiti, rodem však má býti stejný s ovládanými; a to
 jest právě poměr, v jakém jest starší muž k mladšímu
 a rodič k dítěti.

13. Přirozené vlastnosti vládnoucích a poddaných

Jest tedy zřejmo, že péče hospodářství o lidi jest větší
 než o neživý majetek a | o jejich ctnost větší než o před-
 nosti majetku, které nazýváme bohatstvím, a o bytosti
 svobodné větší než o otroky.

Předně tedy, pokud se týče otroků, mohl by někdo
 pochybovati o tom, zda otrok jako nástroj a služebník
 kromě dobrých vlastností má ještě jinou nějakou ctnost,
 cennější nad ony, například umětenost, statečnost, sprá-
 vedlnost a | jiné takové mravní vlastnosti, či nemá-li žád-
 né kromě zdatnosti v tělesných výkonech služebních.
 V obou případech jest tu nesnáz; má-li totiž nějakou, čím
 se liší od svobodných Nemá-li žádné, bylo by to něco
 zvláštního, když přece jsou to lidé a jsou účastni rozumu.

V práci *Poznámky o peněžním úroku* (Observations sur l'intérêt de l'argent — viz pozn. 1 na str. 121) se staví za omezení úrokové míry státem tak, aby nepřevyšovala míru renty z pozemků; je to jediný případ, kdy uznává státní zásah do činnosti „sterilní třídy“ za oprávněný. V též roce uveřejnil kromě kratší práce *Otázky týkající se cel* (Questions sur les devoirs) ještě t. zv. první *Ekonomický problém* (Premier problème économique — viz pozn. 1 na str. 95), kde podává příklad konkrétního řešení hypotetického případu podle ekonomické tabulky. Současně připravil nové, podstatně rozšířené a přepracované vydání této své základní práce pod názvem *Rozbor ekonomické tabulky* (Analyse du Tableau économique — viz pozn. 1 na str. 35). Připojil k ní rovněž nově zpracované a doplněné *Všeobecné zásady ekonomického řízení zemědělské země* (Maximes générales du gouvernement économique d'un royaume agricole et Notes sur ces maximes — viz pozn. 1 na str. 68). O rok později uveřejnil článek *O řeči ekonomické vědy* (Lettre de M. Alpha... sur le langage de la science économique, který vyšel v časopise *Ephémérides du citoyen*, dále druhý *Ekonomický problém* (Second problème économique — viz pozn. 19 na str. 102) a roku 1767 uveřejnil svou poslední ekonomickou práci *Dopisy pachtýře a pozemkového vlastníka* (Lettres d'un fermier et d'un propriétaire — viz pozn. 1 na str. 127).

¹⁴ B. Engels, *Anti-Dühring*, Svoboda 1952, str. 194.

¹⁵ *Podrobný popis Francie za Ludvíka XIV.* (Détail de la France sous Louis XIV); vyšlo v několika dalších vydáních v XVIII. stol.

¹⁶ Viz Quesnayovu práci *O činském despotismu* (Despotisme de la Chine), která vyšla roku 1767 v časopise *Ephémérides du citoyen* pod značkou M. A.

¹⁷ K. Marx, *Theorien über den Mehrwert* (Theorie nadhodnoty), díl I, Berlín 1956, str. 15.

¹⁸ K. Marx, *tamtéž*, str. 12.

¹⁹ K. Marx, *tamtéž*.

²⁰ K. Marx, *tamtéž*, str. 11.

²¹ K. Marx, *tamtéž*, str. 16—17.

²² Srovn.: K. Marx, *tamtéž*, str. 306.

²³ Srovn.: K. Marx, *Kapital*, díl II, SNPL 1955, str. 366—377.

²⁴ B. Engels, *Anti-Dühring*, Svoboda 1947, str. 16—17.

²⁵ *Auguste Oncken*, *Oeuvres économiques et philosophiques* de F. Quesnay, Frankfurt — Paříž, 1888.

ROZBOR EKONOMICKÉ TABULKY^[1]

Daří-li se zemědělství, ozkočtají všechna řemesla a umění; zanedbávají-li se však zemědělství, nechť je to z jakéhokoli důvodu, vnitřně se obrací veškerá práce na zemi i na moři.

Sokrates v „Xenofonovi“

ROZBOR ARITMETICKÉHO VZORCE EKONOMICKÉ TABULKY ZNÁZORNŮJÍCÍ ROZDĚLOVÁNÍ ROČNÍCH VÝDAJŮ ZEMĚDĚLSKÉHO NÁRODA

Národ se rozděluje na tři třídy občanů: na *třídu produkční*, na *třídu vlastníků* a na *třídu sterilní*.

Produkční třída je ta třída, která dává obděláváním půdy každoročně nově vznikat národnímu bohatství, která poskytuje zálohy na výdaje spojené se zemědělskými pracemi a která platí každoročně rentu vlastníkům půdy. Na tuto třídu připadají všechny práce a všechny výdaje, které se uskutečňují až do prodeje produktů z první ruky. Z tohoto prodeje můžeme poznat, jaká je hodnota roční reprodukce národního bohatství.

Třída vlastníků zahrnuje panovníka, majitele pozemků a příjemce desátků. Tato třída žije z renty neboli z *čistého produktu* zemědělství, kterou jí každoročně platí produkční třída, když si předem srazila numou částku na reprodukci, kterou každoročně uskutečňuje, aby si uhradila roční zálohy a aby si zachovala své provozní prostředky.

Sterilní třída tvoří všichni občané, kteří se zaměstnávají jinými službami a jinými pracemi než těmi, které patří do zemědělství. Její výdaje platí produkční třída a třída vlastníků, která ovšem sama čerpá své důchody od produkční třídy.

Abychom mohli sledovat a jasně vypočítat vzájemné vztahy mezi těmito třídami, je třeba zvolit si určitý výchozí bod, neboť spolehlivý výpočet nelze stavět na pouhé abstrakci.^[2]

Předpokládejme tedy velkou zemi, na jejímž území by bylo zemědělství přivedeno na nejvyšší stupeň rozvoje a každoročně by poskytovalo reprodukci v hodnotě *pěti miliard* a v níž by se stálost této hodnoty zakládala na

pevných cenách, platných mezi obchodujícími národy za podmínky trvalé svobody obchodní konkurence a naprosté jistoty vlastnictví provozních prostředků zemědělství.³

Ekonomická tabulka zachycuje tyto tři třídy i jejich roční bohatství a znázorňuje jejich styky v této podobě:

Produktivní třída:	Třída vlastníků:	Sterilní třída:
Roční ZÁLOHY této RENTA pro tuto třídu ZÁLOHY této třídy v třídy činí dvě miliardy ⁴ , činí dvě miliardy: z nich částce jedné miliardy, které produkovaly pět vydává jednu miliardu za které sterilní třída vydá jednu miliardu, z nichž dvě miliardy produkční třída dává na nákupy surovin liardy jsou čistým produktem a druhou miliardu za od produkční třídy. duktem neboli rentou. nákupy sterilní třídy.		

Tedy produkční třída prodává produkty za jednu miliardu vlastníků renty a za jednu miliardu sterilní třídy, která od ní kupuje suroviny pro své výrobky; to činí 2 miliardy

Jednu miliardu, kterou vlastníci renty vynaložili na nákupy u sterilní třídy, používá tato třída na vydržování osob, z nichž se skládá, to jest na nákupy produktů pocházejících od produktivní třídy; to činí 1 miliardu

Úhrn částka nákupů provedených vlastníky renty a sterilní třídou u produktivní třídy činí 3 miliardy

Z těchto tří miliard, které dostala produkční třída za tři miliardy produktů, které prodala, dává dvě miliardy vlastníků jako rentu za běžný rok a jednu miliardu vydává na nákupy výrobků u sterilní třídy. Tato poslední uvedená třída ponechává si tuto částku k úhradě svých záloh, které už dříve zaplatila produkční třídě za suroviny, které použila pro své výrobky. Její zálohy tudíž neprodukuje ničeho; vydává je, vrací se jí zpět a rok co rok zůstávají vždy jako reserva.

Suroviny a práce, které jsou ve výrobcích, zvyšují prodej sterilní třídy na dvě miliardy, z nichž jedna miliarda se vydává na vydržování osob, z nichž se tato třída skládá. Z toho je zřejmé, že zde jde pouze o spotřebu nebo zničení produktů a nikoliv o reprodukci. Tato třída žije tudíž jedine

z toho, co dostává postupně zaplacené jako odměnu za svou práci, což zároveň představuje výdaje na její obživu, t. j. čistě spotřební výdaje, aniž cokoliv nově vytváří z toho, co se tímto sterilními výdaji obrací unavě a co se tak plně odnímá roční reprodukci země. Druhá miliarda je vyhrazena na úhradu záloh, které pak příštího roku znovu zaplatí produkční třídě za suroviny na výrobky, jež sterilní třída vyrábí.

Z těchto tří miliard, které dostala produkční třída za to, co prodala vlastníků renty a sterilní třídy, platí tudíž dvě miliardy renty za běžný rok a za jednu miliardu nakupuje výrobky od sterilní třídy.

Průběh těchto styků mezi jednotlivými třídami a jejich podstatné podmínky nejsou ničím pomyslným. Každý, kdo by se nad nimi zamyslel, by viděl, že jsou zcela věrným obrazem přírody; jediné údaje, kterých jsme použili, dají se uplatnit — jak jsme na to už upozornili — pouze na uvedený případ.

Rozdílné stavy rozvoje nebo úpadku zemědělského národa vytvářejí množství jiných případů a následkem toho i potřebu použít jiných údajů, z nichž každý je základem zcela odlišného výpočtu, který tomuto základu přesně odpovídá.

Údaje, ze kterých jsme vycházeli, vyjadřují — podle nejpevnějšího pravidla přirozeného řádu — úhrnnou reprodukci sumou pěti miliard, kterou každoročně uskutečňuje produkční třída ve výše uvedeném zemi se dvěma miliardami ročních záloh. Za tohoto předpokladu reprodukuje roční zálohy dvě stě padesát procent. Renta vlastníků může se tedy rovnat ročním zálohám. Avšak tyto údaje platí jen za určitých podmínek: předpokládá se, že svoboda obchodu udržuje výhodné ceny prodávaných produktů, na příklad cenu obilí ve výši 18 liber za měřici⁵; dále, že provozovatel zemědělství nemusí platit přímo ani nepřímou daň jinou než bílé než rentu, z níž musí část, na příklad dvě sedminy, tvořit důchod panovníka. Jak vyplývá z těchto údajů, připadlo by z úhrnné renty ve výši dvou miliard panovníkovi 572 milionů⁶, vlastníkům půdy pak čtyři sedminy neboli 1144 miliony a příjemcům desátků jedna sedmina neboli 286 milionů včetně daně. Žádný jiný způsob zdanění nemůže zabezpečit tak velký veřejný příjem, aniž současně nezpůsobí nějaký pokles v roční reprodukci národního bohatství.

Je v prvořadém zájmu vlastníků půdy, panovníka a celého národa, aby se daň vybírala bezprostředně z pozemkové renty, neboť každá jiná forma zdanění odporuje přirozenému řádu, jelikož je na újmu reprodukce i výnosu daní a jelikož pak zdanění postihne i daň samu. Vše na tomto světě je podřízeno zákonům přírody: lidé jsou vybaveni potřebnou inteligencí, aby

pozorovali a poznali tyto zákony. Složitost těchto zákonů vyžaduje však množství kombinací, které tvoří předmět nesporně rozsáhlého vědního oboru, jehož studium je nezbytné, máme-li se vyhnout chybám v praxi.

Z úhrnné reprodukce ve výši *pěti miliard* činily nákupy *vlastníků renty* a nákupy *sterilní třídy* pro jejich vlastní spotřebu celkem *tři miliardy*; *produktivní třída* tudíž ještě zbývá produkty za *dvě miliardy*. Tato třída nakoupila kromě toho od *sterilní třídy* výrobky za *jednu miliardu*; to znamená, že její roční fond činí *tři miliardy*. Spotřebují jej různé osoby, zabývající se rozmanitými pracemi této třídy, za které se jim platí z ročních záloh na provozování zemědělství, a osoby zabývající se rozmanitými pracemi na nepřetržitém obnovování fondů zařízení, za které se jim platí z úroků, o nichž bude brzy řeč.

Roční výdaje produktivní třídy činí tedy *tři miliardy*, to znamená *dvě miliardy* za produkty, které si ponechává pro vlastní spotřebu, a *jednu miliardu* za výrobky, které si nakoupila u sterilní třídy.

Tyto *tři miliardy* tvoří to, co se nazývá **VRÁCENÉ DŮCHODY produktivní třídy**. Z toho připadají *dvě miliardy* na roční zálohy, které se spotřebují na přímou práci spojenou s reprodukcí *pěti miliard*, kterým dává tato třída každoročně nové vznik, aby si nahradila a pro budoucnost zajistila výdaje pohlcené spotřebou. Zbývající *miliardu* si tato třída při svých prodejích vybírá na úroky ze záloh vložených do svých hospodářství.

Nutnost těchto úroků ihned zdůvodníme:

1. Fond provozních prostředků, který se skládá z původních záloh, je vystaven neustálému zhoršování. Je proto nevyhnutelně potřebná nepřetržitá obnova, aby tento důležitý fond zůstal v nezměněném stavu a aby pozvolna nepropadl úplné zkáze, která by přivedla vniče zemědělství a v důsledku toho i reprodukci, což by pak přivedlo úplnou zkázu bohatství státu a tím i zkázu obyvatelstva.

2. Zemědělství je nevyhnutelně vystaveno mnoha velkým pohromám, které někdy úplně zničí sklizeň — na příklad mrazům, krupobití, požárům, povodním, dobytčímu moru a podobně. Kdyby zemědělci neměli žádný rezervní fond, měly by takové pohromy za následek, že by nemohli platit vlastníkům půdy ani panovníkovi nebo že by nemohli kryt výdaje na produkci příštího roku. Posledně uvedený případ by nastal vždy, jakmile by bylo v moci panovníka a vlastníků půdy, aby si vynutili placení. Snadno lze si představit zhoubné následky takové zkázy zemědělství, které by brzy a bez milosti postihly vlastníky půdy, panovníka, příjemce desátků i zbývající část národa.

Úroky ze záloh použitých ke zřízení zemědělských hospodářství se musí

tudíž započítat do *ročních vrácených důchodů* zemědělců. Slouží tomu, aby se jimi čelilo uvedeným velkým pohromám a aby se jimi neustále udržovaly provozní prostředky, které si vyžadují nepřetržitou obnovu.

Poznamenali jsme již (viz pozn. 4), že *původní zálohy* jsou přibližně pětinásobkem *ročních záloh*. V uvedeném případě, kdy *roční zálohy* činí *dvě miliardy*, činí tedy *původní zálohy* *deset miliard*; roční úroky ve výši *jedné miliardy* nečiní tedy více než deset procent. Když uvážíme množství výdajů, které mají kryt, když si připomeneme význam jejich určení, když pomyslíme, že bez nich by nikdy nebylo zajištěno placení renty a daní, že bez nich by se zastavilo obnovování veřejných výdajů, že bez nich by vzaly za své základní provozní prostředky a tím i celá zemědělská produkce a že taková spoušť by zničila největší část lidského pokolení a zbývající jeho část zahnela opět do lesů — pak je nám zřejmé, že vůbec nelze mluvit o tom, že by deset procent ze *záloh*, vložených do zemědělství, jež může být bez nich úplně zničeno, bylo snad nějakou příliš vysokou úrokovou mírou.

Nikterak neříkáme, že všichni zemědělci každoročně dostávají kromě svých *ročních záloh* i deset procent na úroci za své *původní zálohy*; říkáme však, že toto je jedna ze základních podmínek prosperity. Kdyby tato podmínka nebyla u některého národa někdy splněna, pak by se tento národ dostal do úpadku, a to do úpadku, který se rok co rok zvrstňuje, takže známe-li jeho postup, můžeme na podkladě výpočtů předpovědět okamžik jeho úplné zkázy. A kromě toho říkáme, že v prospěch národa tak výhodně používané prostředky, jako jsou zálohy vložené do zemědělství, musí samy sebou vynášet roční úrok i samým pachtýřům, kteří na ně vynakládají svou práci a důvtip, a to úrok při nejmenším stejně veliký jako částka, která se platí zahálčivým rentiérům.

Úhrnná částka těchto úroků se každým rokem vydává, neboť zemědělci ji nenechají nikterak zahálet. V obdobích, kdy nejsou nuceni použít ji pro opravy a obnovu, nemeškají ji upotřebit ve prospěch vzrůstu a zlepšení svého hospodářství, bez čehož by nemohli čelit velkým pohromám. To je tedy důvod, proč se úroky započítávají do úhrnu ročních výdajů.

SOUHRNNÝ PŘEHLED

Z celkové částky *pěti miliard*, která se rozděljuje především mezi *produktivní třídu* a *třídu vlastníků* a která se vydává každoročně podle pravidelného řádu, jenž nepřetržitě zabezpečuje tutéž každoroční reprodukci, vydává *třída vlastníků* *jednu miliardu* za nákupy u *produktivní třídy* a *jednu*

miliardu za nákupy u sterilní třídy. Produktivní třída, která prodává produkty za tři miliardy zbývajícím dvěma třídám, se z nich vracejí dvě miliardy na zaplacení renty a jedna miliarda na nákupy u sterilní třídy. Sterilní třída dostává tak dvě miliardy, které používá na nákupy u produktivní třídy, aby si zajistila obživu pro své příslušníky a suroviny pro své výrobky. Produktivní třída vydává sama ročně produkty za dvě miliardy; tím se doplňují úhrnné výdaje neboli úhrnná spotřeba na částku pěti miliard roční reprodukce.

Takový je pravidelný řád rozdělování výdajů oněch pěti miliard, kterým dává produktivní třída každoročně vzniknout pomocí dvou miliard ročních záloh obsažených v úhrnném výdaji pěti miliard roční reprodukce.

A nyní předvedeme zrakům čtenáře aritmetický vzorec rozdělení těchto výdajů.

Vlevo nahoře je uvedena částka vyjadřující zálohy produktivní třídy, které byly vynaloženy minulého roku, aby bylo dosaženo úrody letošního roku. Pod touto částkou je čára, která ji odděluje od sloupce, v němž jsou uvedeny částky, které tato třída dostává.

Vpravo jsou částky, které dostává sterilní třída.

Nahoře uprostřed je uvedena částka vyjadřující rentu, která se dělí, vpravo i vlevo, mezi dvě třídy, kterým byla vydána.

Rozdělení výdajů je vyznačeno tečkovanými čárami, které vycházejí z částky vyjadřující rentu a jdou šikmo dolů k jedné i druhé třídě. Na konci těchto čar je na jedné i druhé straně částka, kterou vydávají vlastníci renty za nákupy u každé z těchto tříd.

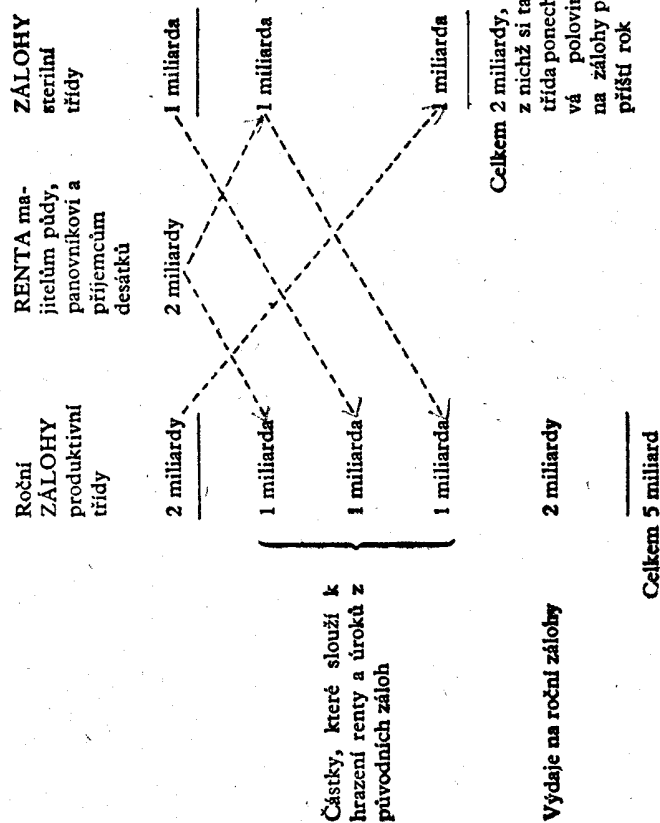
Vzájemné styky mezi těmito dvěma třídami jsou rovněž vyznačeny tečkovanými čárami, které jdou šikmo dolů od jedné třídy k druhé, u kterých se uskutečňuje koupě. Na konci každé čáry je částka, kterou jedna z těchto tříd dostává od druhé za výdaje, k nimž dochází při jejich vzájemném styku.⁸

A konečně, tento výpočet uzavírá na každé straně celková částka příjmů jedné i druhé třídy. Vidíme, že v daném případě, kdy rozdělení výdajů probíhá způsobem, který byl podrobně popsán výše, se příjmem produktivní třídy včetně jejich záloh rovná úhrnné roční reprodukci a že zemědělství, bohatství i obyvatelstvo zůstávají v nezměněném stavu, t. j. nevzrůstají ani neklesají. Jak jsme uvedli výše, v jiném případě dostali bychom zase jiné výsledky.

Kdyby vlastníci vydávali více pro produktivní třídu než pro sterilní třídu, aby zlepšovali své pozemky a zvyšovali svou rentu, pak by se toto zvýšení výdajů ve prospěch práce produktivní třídy muselo považovat za zvětšení záloh této třídy a k nim připočítat.

VZOREC EKONOMICKÉ TABULKY^[1]

Úhrnná reprodukce: 5 miliard

Předpokládáme, že zde, za stavu prosperity, se renta rozděluje při svém vydávání rovným dílem mezi produktivní a sterilní třídu místo toho, aby produktivní třída utrácela jen třetinu svých výdajů u sterilní třídy, jelikož vydaje zemědělců lze nesnadněji uskutečňovat než výdaje vlastníků půdy. Čím více však zemědělství upadá, tím větší část uskutečnitelných výdajů je mu zapotřebí věnovat, aby se znovu vzchopilo.

DŮLEŽITÉ POZNÁMKY

První poznámka

Výdaje, které činí vlastníci u sterilní třídy a které slouží k jejímu vydržování, nelze směřovat s výdaji, které činí vlastníci přímo u produktivní třídy,

ať už je to pro ně samy, pro lidi, které vydrží, nebo pro zvířata, která chovají. Výdaje vlastníkům u *produktivní třídy* mohou být totiž zemědělství prospěšnější než výdaje vlastníkům u *sterilní třídy*.

Mezi vlastníky renty je mnoho takových, kteří jsou velmi bohatí a kteří spotřebovávají nejdražší produkty. Avšak úhrnné množství produktů, které spotřebovávají, je poměrně mnohem menší než úhrnné množství levnějších produktů, které spotřebovávají ostatní třídy. Počet lidí, kteří vydávají rentu a provádějí své nákupy za tyto vysoké ceny, musí být poměrně mnohem menší, než by se zdálo podle úhrnné částky jejich nákupů. Avšak jejich výdaje podírají ceny produktů nejlepší jakosti; to pak udržuje dobré ceny postupně dalších produktů, což je výhodné pro rentu země.

Není tomu tak však u velkých výdajů, které mohou činit *vlastníci u sterilní třídy*. Tím vzniká právě rozdíl mezi hojností jídla na jedné straně a zevním přepychem na druhé straně. Důsledků hojnosti jídla se nemusíme obávat tak jako důsledků zevního přepychu.

Když si někdo koupí míru hrachu za 100 liber, zaplatí je pěstiteli, který je pak použije na výdaje ve svém hospodářství, uskutečňované ve prospěch každoroční reprodukce. Když si však někdo koupí za 100 liber zlatý přímek, zaplatí je dělníkovi, který použije jejich část na zakoupení surovin v zahraničí a pouze zbyvající část použije na nákupy pro svou výživu; tato druhá část se vrátí *produktivní třídě*. Tento její návrat není však ani zcela tak výhodný, jak by byl výhodný přímý výdaj vlastníka u *produktivní třídy*, neboť dělník nekupuje pro svou obživu drahé produkty a nepřispívá tak, na rozdíl od vlastníka, k zachování a k udržování hodnoty a renty dobrých pozemků, které jsou s to produkovat hodnotné produkty. Pokud jde o to, co se vydalo na nákupy v cizině, i když se to vrací produktivní třídě — jak se to stává alespoň zčásti u národů, které vzájemně obchodují se svými produkty¹⁰ — je to vždy zatíženo obchodními výdaji, které způsobují ztráty na tom, co se vrací, a zabraňují, aby se to vrátilo celé.

Druhá poznámka

Výdaje na prostou spotřebu jsou výdaje, které se samy sebou a nenávrtně stravují. Může je hradit pouze *produktivní třída*, která, pokud jde o ni samu, úplně si stačí k své výživě. Nejsou-li tyto výdaje používány k reprodukci, musí se považovat za *sterilní*; když jsou nadměrné a zemědělství na újmu, třeba je považovat za zbytečné a škodlivé.

Největší část výdajů *vlastníků* tvoří výdaje při nejmenším *sterilní*;

možno z nich vymout pouze takové, které se používají k udržování a zlepšování jejich pozemků v zájmu rozvoje zemědělství. Jelikož však vlastníci jsou podle přirozeného práva povinni pečovat o správu svého dědičného jmění a vynakládat prostředky na jeho udržování, nemohou se směřovat s tou částí obyvatelstva, která tvoří čisté sterilní třídu.

Třetí poznámka

Když je země ve stavu prosperity, jelikož její zemědělství dosáhlo nejvyššího možného rozvoje a její obchod je svobodný a všestranně usnadňovaný, a když následkem toho renta *vlastníků* už nemůže dále vzrůstat, mohou vlastníci vydávat *polovinu své renty* na nákupy u *sterilní třídy*. Kdyby však její území nebylo zemědělsky ještě plně využito a půdu by bylo možno dále zlepšovat — kdyby tam chyběly cesty, kdyby tam byly řeky, které by se daly splavnit, kdyby se tam mohly budovat průplavy k dopravě výrobků — pak by vlastníci půdy museli omezit své výdaje u *sterilní třídy*, aby co možná nejvíc zvýšili výdaje potřebné k zajištění svých rent a požitků. Dokud by se tak nestalo, byly by jejich přebytkové výdaje u *sterilní třídy* výdaji přepychovými a na újmu jejich vlastního blahobytu i prosperity národa, neboť vše, co je nevýhodné pro zemědělství, škodí národu a státu a vše, co podporuje zemědělství, je státu a národu prospěšné. Nutnost výdajů, které mohou uskutečňovat pouze vlastníci pozemků — pro vzrůst svého bohatství a pro dobro celé společnosti — činí pozemkové vlastnictví bezpečným a je základní podmínkou přirozeného řádu vlády a spravování států.

Feudální politika vždy pohlížela na toto pozemkové vlastnictví jako na základ vojenské síly velmožů. Přehlížela však pouze k vlastnictví půdy; z toho vyplývají tak velké rozdíly v obyčejovém právu a tak divné zákony o řádu posloupnosti, týkající se usedlostí, které přes všechny změny, k nimž došlo za monarchie, stále ještě existují. Přitom však věnovala jen zcela nepatrnou pozornost tomu, aby zabezpečila vlastnictví movitého jmění, které je nezbytné pro zemědělství a které jediné může zabezpečit pozemkům hodnotu. Nevidělo se dosti jasně, že skutečným základem vojenské síly státu je jediné prosperita národa.

Rím dovedl porazit a podmanit si mnohé národy, ale nedovedl je *spravovat a řídit*. Země, které si podrobil, oloupil o bohatství jejich zemědělství; od té chvíle jeho vojenská síla mizela. Dobytá území, která jej kdysi obohatala, byla mu odňata a nakonec se ocitl zcela sám a bez obrany před loupežím a násilnostmi nepřítelů.

Za pravidelného řádu, který zde sledujeme, vrací se každého roku celá částka nákupů, které každoročně uskutečňují *vlastníci* a *sterilní třída*, opět *produkční třída*, aby tato třída mohla každého roku zaplatit *vlastníkům* rentu ve výši *dvou miliard* a aby si sama uhradila úroky ze svých původních i ročních záloh.

Při tomto rozdělení výdajů nelze nic ubrat na úkor zemědělství a rovněž nelze nic ubrat ani z vrácených důchodů zemědělců — třeba jakýmkoli nátlakem a jakýmkoliv omezováním obchodu — aniž nedojde k poklesu roční reprodukce národního bohatství a k poklesu počtu obyvatelstva, což se dá snadno dokázat výpočtem. A tak z *řádu rozdělování výdajů* — *podle toho, zda se opět vrací produkční třída nebo zda jsou jí odnímány, zda se zvětšují její zálohy nebo zda se zmenšují, zda se udržují nebo nechávají klesat ceny produktů* — je možné vypočítat výsledky *dobrého nebo špatného správo- vání národa*.

Sterilní třída může utratit na výživu svých příslušníků pouze asi polovinu ze *dvou miliard*, které dostává, protože druhou polovinu používá na nákupy surovin pro své výrobky. Podle toho tvoří tato třída zhruba čtvrtinu národa.

Poznamenali jsme, že z vrácených důchodů *produkční třídy* ve výši *tři miliardy* připadá *jedna miliarda* na úroky z původních a ročních záloh posky- tovaných touto třídou; tato miliarda se neustále používá na obnovu a udržování uvedených záloh. Tato třída tedy zbýváji přibližně *dvě miliardy* na výdaje pro její vlastní příslušníky, jejichž počet je pak následkem toho přibližně dvojnásobkem počtu příslušníků *sterilní třídy*. Avšak každý z těchto jejích příslušníků může zde pomocí hospodářských zvířat vytvořit reprodukci, která dostačuje k výživě osmi lidí, t. j. jeho vlastní rodiny, o níž můžeme předpokládat, že čítá čtyři osoby, a nějaké jiné rodiny o stejném počtu lidí ze *sterilní třídy* nebo z *třídy vlastníků*.

Chtěli-li by se někdo zabývat podrobným průzkumem toho, jak se roz- děluji výdaje národa, najde jej v sedmé kapitole *Filosofie venkova*.^[1] Uvidí tam, že kromě *pěti miliard*, které zde tvoří částku národa, existují ještě jiné výdaje; mezi ně patří obchodní náklady a náklady na vyživování hospodářských zvířat používaných v zemědělství. Tyto výdaje nejsou zahrnuty do rozdělení výdajů uvedených v *tabulce*; když je připočítáme k těmto výdajům, zvýší nám úhrnnou hodnotu roční reprodukce na *šest miliard tři sta sedmdesát milionů*. K tomu je však nutno poznamenat, že obchodní náklady se mohou k neprospěchu národa zvyšovat anebo k jeho

prospěchu snižovat podle toho, zda toto odvětví je nebo není řízeno v sou- ladu s přirozeným řádem.

Pátá poznámka

Při výkladu výdajů, který jsme právě podali, předpokládali jsme, že národ obchoduje pouze sám se sebou. Není však země, jejíž půda by pro- dukovala všechno bohatství, které je zapotřebí k uspokojení potřeb jejího obyvatelstva. Z toho vyplývá, že je třeba zahraničního obchodu, s jehož pomocí by národ prodával cizíně část svých produktů, aby si opět z ciziny kupoval produkty, které potřebuje. Jelikož v cizině může kupovat jenom tolik, kolik jí prodává, musí být stav jeho výdajů vždy v souladu s repro- dukcí, která se každoročně obnovuje na jeho vlastním území. Výpočty těchto výdajů proto zpravidla mohou vycházet jen z částky tvořící tuto reprodukci, při čemž možno odhlédnout od veškerého zahraničního ob- chodu, kde je řada nejistých a nevypočitatelných okolností, jejichž zkou- mání je zbytečné. Stačí si uvědomit, že za volné konkurence v zahraničním obchodě dochází pouze ke směně stejných hodnot, aniž jedna nebo druhá strana získává nebo ztrácí.

Pokud jde o dopravní náklady, platí si je národ i cizina vzájemně ve svých nákupech a prodejkách. Tyto náklady tvoří zvláštní fond obchodníků, oddělený od fondů národa, jelikož při zahraničním obchodě zemědělských národů je každý obchodník s hlediska zájmů těchto národů vlastně cizin- cem. Stát, v němž se provozuje zemědělství i obchod, spojuje tudíž dva národy od sebe odlišné. Jeden z nich tvoří podstatnou část společnosti, která je pevně spojena s půdou, jež poskytuje rentu. Druhý je zevním přívěskem, který tvoří část světové republiky zahraničního obchodu, která je zemědělskými národy používána a vydržována. Náklady tohoto ob- chodu, nechtě jsou jakkoli nutné, nutno považovat za tíživý výdaj, který doléhá na rentu vlastníků půdy. Musí být proto osvobozeny od všech monopolů a od všech dávek a přírážek, které by pak ničivě dopadaly na důchody panovníka a ostatních vlastníků.

Za volné konkurence v zahraničním obchodě musí být základem pro výpočet bohatství a ročních výdajů národů, které provozují obchod svo- bodně a nerušeně,¹² ceny běžné mezi obchodujícími národy. Rozsah zahraničního obchodu je větší nebo menší podle toho, jak rozmanitá je spotřeba obyvatelstva a jak velké je množství rozličných produktů. Čím jsou produkty některé země rozmanitější, tím méně se musí vyvážet a do- vážet a tím více národ ušetří na nákladech zahraničního obchodu. Přes to

všechno má být zahraniční obchod co nejsvobodnější a co nejvíce oproštěný ode všech zábran, daní a dávek, neboť jediné styky, které zahraniční obchod mezi národy udržuje, mohou trvale zabezpečit co nejlepší ceny tuzemských produktů na vnitřním trhu a co nejvyšší důchody pro panovníka a národ.

Šestá poznámka

Lze vidět, že tytéž produkty několikrát procházejí rukama obchodníků a řemeslníků; avšak je třeba si uvědomit, že toto opakování koupě a prodání, které bez jakéhokoli užítu rozmnožuje *oběž*, je pouze přemístování zboží a vede pouze ke zvyšování nákladů, aniž vytváří bohatství. Výčet produktů omezuje se tedy na jejich množství a na jejich ceny při prodeji z první ruky.

Čím více jsou tyto ceny ponechány přirozenému řádu a čím jsou trvale vyšší, tím jsou též výhodnější při směně se zahraničím, tím více povzbuzují zemědělství¹³, tím více upevňují hodnotu různých produktů země, tím více zvyšují důchody panovníka a vlastníků půdy a rovněž tím více zvyšují peněžní hotovost národa a úhrn mezd, které se vyplácejí jako příslušná odměna za práci nebo za zaměstnání těch, kteří nejsou původními majiteli produktů.

Používání těchto mezd, ať už dobře nebo špatně rozdělených, má veliký vliv na rozvoj nebo úpadek země, na zachovávaní nebo porušování mravů národa a na vzrůst nebo pokles počtu obyvatelstva. Lidé mohou být zněchuceni venkovem a přitahováni přepychem a rozkošemi hlavního města, nebo, což je právě tak možné, mohou zůstat rovnoměrně rozšířeni na venkově. V tomto posledně uvedeném případě může se spotřeba udržovat v blízkosti výroby, zatím co v první uvedené případě je nemožné vyhnout se velkým dopravním nákladům, které snižují ceny produktů při prodeji z první ruky a zmenšují pozemkovou rentu, úhrn mezd i počet obyvatelstva.

Překupnický obchod se může rozšiřovat podle toho, jak jsou obchodníci zdatní a jaké mají schopnosti. U zemědělského národa určuje jeho rozsah roční reprodukce země. Zisky, které připadají výhradně k prospěchu domácích obchodníků, nelze tedy vůbec směšovat s bohatstvím národa, neboť jejich roční částka nemůže přesáhnout odbyt skutečné reprodukce země, která závisí na běžných cenách při prodeji z první ruky. Obchodník se snaží kupovat za co nejnižší ceny a prodávat za co nejvyšší ceny, aby dosáhl co největšího zisku, a to na újmu národa; jeho soukromý

zájem je v rozporu se zájmem národa. Když však posuzujeme věc souhrnně a v plném rozsahu, pak vidíme, že obchodnictvo ve svém celku — a zároveň každý jednotlivý příslušník tohoto velkého celku — má velmi reálný zájem na tom, aby se produkty při prodeji z první ruky trvale prodávaly za co nejvyšší ceny. Neboť čím vyšší jsou ceny, za které se produkty prodávají, tím větší je čistý produkt, který dává zemědělství; čím větší je čistý produkt zemědělství, tím se rozšiřuje do všech oblastí; čím je zemědělství výnosnější, tím více se rozšiřuje do všech oblastí; čím více produktů zemědělství nově plodí, tím více poskytuje jeho provozovatelům na vrácených důchodech, panovníkovi, vlastníkům půdy i příjemcům desátků v rentě a všem ostatním druhům obyvatelstva ve městech. A čím větší jsou výdaje všeho druhu, tím více se zvětšuje množství předmětů k obchodování, možnosti obchodování i obchodní činnost a následkem toho i celková částka zisků, které dosahují obchodníci, a to právě působením konkurence, která sama sebou zabraňuje, aby v jednotlivých případech nedocházelo k nadměrným ziskům, které by škodlivě působily na ceny výrobků. Avšak jen málo obchodníků je schopno dohlédnout tak daleko a ještě méně je jich schopno obětovat bezprostřední zisk jistotě těchto dalekosáhlých výhod v budoucnosti. Proto též původní ceny výrobků při prodeji z první ruky neurčují obchodníci, nýbrž tyto ceny jsou určovány potřebami spotřebitelů a prostředky, kterými je možno je kryt. Obchodníci netvoří ceny ani možnosti obchodu, nýbrž možnost obchodu a zprostředkování cen tvoří obchodníky¹⁴.

Sedmá poznámka

Zatím jsme vůbec nemluvíli o množství ražených peněz, jež jsou při obchodování u každého národa v oběhu. Prostý člověk je považuje za skutečné bohatství státu, protože *za peníze lze koupit*, jak se říká, *všechno, co máme zapotřebí*. Neklade si však otázku, jak je možno peníze si opatřit. Toto bohatství nikdo nikdy nedává zdarma. Má svou cenu, a to přesně takovou, jakou má hodnota pro toho, kdo je kupuje. Národům, které nemají zlaté nebo stříbrné doly, je opatřuje obchod; avšak tyto národy by neměly zlato ani stříbro, kolik by si ho chtěly koupit nebo kolik by považovaly za zlato a stříbra, kolik by si ho chtěly koupit nebo kolik by považovaly za účelné si koupit, kdyby měly produkty, které by mohly za ně směniti.

Řekl jsem, že kolik zlata a stříbra by považovaly za účelné si koupit; peníze nejsou totiž takovým druhem bohatství, které lidé potřebují ke své spotřebě. To, co lidé musí obdržet, jsou statky potřebné k životu a ke

každoroční reprodukci těchto statků samých. Přeměna produktů v peníze a jejich odčerpání z výdajů ve prospěch zemědělství znamená totiž co snížení roční reprodukce bohatství o přesně stejnou částku. Množství peněz v národě může vzrůst pouze tak, jak vzrůstá sama reprodukce. V opačném případě by byl veškerý vzrůst množství peněz pouze na úkor roční reprodukce bohatství. A rovněž pokles této reprodukce by měl nutně a co nejdříve za následek pokles množství peněz a ochuzení národa. Množství peněz se může ovšem u některého národa snížit i bez toho, že by to mělo za následek zmenšení jeho bohatství, a to proto, že peníze lze nahradit různými vhodnými způsoby, když národ je bohatý a když jeho obchod je svobodný a nerušený. Ničím však nelze bez ztráty nahradit úbytek roční reprodukce bohatství, které lidé nezbytně potřebují ke své spotřebě. Je nutné dokonce předpokládat, že peněžní hotovost chudého národa musí být poměrně vyšší než hotovost národa bohatého, neboť oběma zbývá z ní pouze částka, kterou potřebují pro své nákupy a prodeje. Chudé národy potřebují v obchodě mnohem více prostřednictvím peněz, neboť všechno se musí u nich platit v hotovosti, jelikož nelze spoléhat takřka na ničí přísliby. Avšak u bohatých národů je mnoho lidí, kteří jsou známi svým bohatstvím a jejichž písemný příslib se považuje za naprosto bezpečný a plně zaručený jejich bohatstvím. Z toho vyplývá, že u bohatých národů se všechny velké prodeje uskutečňují pomocí úvěru, t. j. prostřednictvím cenných papírů, které nahrazují peníze a značně usnadňují obchod. Bohatství starů není tedy možno posuzovat podle toho, zda je v nich více nebo méně peněz; soudíme rovněž, že hotovost, která se rovná rentě vlastníkům půdy, je více než dostačující pro zemědělský národ, kde oběh probíhá pravidelně a kde obchod se provádí s důvěrou a naprosto svobodně.¹⁵

Pokud jde o světovou republiku obchodníků, která se rozkládá v různých zemích, a pokud jde o malé a čisté obchodnické národy, které jsou pouze částí této obrovské republiky a které možno považovat za její hlavní města nebo, chceme-li, za hlavní úřadovny a účtárny, pak celkové množství její hotovosti v ražených penězích je úměrné rozsahu jejich vzájemného překupnického obchodu. Toto množství zvětšují svými zisky a úsporami co možná nejvíce, aby tak zvětšili prostředky k svému obchodování. Peníze jsou jejich jméním; obchodníci jich používají při svých nákupech pouze proto, aby je znovu dostali zpět se ziskem. Svou hotovost mohou zvětšovat pouze na útraty národů, se kterými obchodují; vždy ji mají v rukou jako rezervu, jejich obchodní místnosti opouští a do oběhu vstupuje jen proto, aby se vrátila s přírůstkem. A tak tyto peníze nemohou

tvořit součást bohatství zemědělských národů, které se vždy omezuje na jejich reprodukci, z níž tyto národy neustále platí zisky obchodníků. Tito obchodníci, necht' bydlí v kterékoli zemi, jsou prostřednictvím svého obchodu spojeni s různými národy. Obchod je jejich vlastí a skrytí jejich bohatství; kupují a prodávají kdekoli, ať tam sídlí nebo nesídlí, oblast, v níž provozují své povolání, nemá žádných pevných hranic a ani určitého území. Naši obchodníci jsou právě tak obchodníky jiných národů, obchodníci jiných národů jsou zároveň našimi obchodníky; jedni i druhí obchodují rovněž mezi sebou. A tak jejich obchodní styk proniká a rozkládá se všude a přitom se zaměřuje konec konců vždy jen na peníze, jež přináší samo obchodování. A toto obchodování rozděluje peníze mezi národy podle cen, které vyplývají z přirozeného řádu, jímž se neustále řídí prodávající hodnoty produktů. Avšak zemědělské národy uplatňují jiné hledisko, které je širší a pro ně prospěšnější: musí se snažit o co největší reprodukci, aby zvětšovaly a stále rozmnožovaly bohatství, které jediné slouží k lidským potřebám; peníze jsou pro ně pouze málo významným bohatstvím přechodného rázu, které by okamžitě zmizelo, kdyby nebylo reprodukce.

Poznámky

[1] [V orig.: *Analyse du Tableau Économique*. — Tato práce Fr. Quesnaye vyšla tiskem po prvé v prosinci 1758 ve Versailles. Její náklad byl nepatrný; určena byla jen pro potřebu krále a dvora, širší veřejnosti zůstala v té době neznámou. Z tohoto prvního vydání se dochoval pouze karátový obrisk, který byl objeven až r. 1824 prof. S. Bauertem z Basileje v pařížské univerzitní knihovně. Po druhé vyšla tiskem v roce 1760 ve volném přepracování markýzem Mirabeauem st., který ji pojal do své práce *Přítel lidí* (*Ami des hommes*), kde tvoří podstatnou část šestého dílu, nadepsanou *Ekonomická tabulka a její vysvětlení*. Fr. Quesnay měl proti tomuto přepracování výhrady; různé okolnosti mu však znemožnily uveřejnit její autorizovaný přetisk dříve než v roce 1766, kdy vyšel v červnovém čísle *Zemědělských, obchodních a finančních novin* (*Journal d'agriculture, du commerce et des finances*) redigovaných Duportem de Nemours. Při tomto uveřejnění byla opatřena názvem *Rozbor ekonomické tabulky* (*Analyse du Tableau Économique*); neobsahovala však *Poznámky*, které nebyly pravděpodobně připojeny ani k jejímu prvnímu vydání. O rok později (1767) byl *Rozbor ekonomické tabulky* uveřejněn v sborníku *Fysiokraticismus neboli přirozené zřízení lidského rodu nejspokojnější vlády* (*Physiocratie ou Constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain*). Tento sborník, resp. jeho první svazek (díl I a II), v němž jsou obsaženy převážně práce Fr. Quesnaye, vyšel současně v Paříži a v Leydenu a kromě toho ve švýcarském Yverdonu; jako rok vydání je zde uveden 1768. — Quesnay svou práci pro toto nové vydání značně přepracoval a rozšířil přibližně na dvojnásobek rozsahu, který měla při prvním (versailleském) vydání. Pro překlad bylo použito toto poslední autorizované vydání.]

[2] [Tyto odstavce chybějí ve vydání z roku 1766. Byly i s mottem z *Xenofona* doplněny až v posledním autorizovaném vydání.]

Vydání z roku 1766 začínalo odstavcem: Předpokládáme velkou zemi, na jejímž území bylo zemědělství přivedeno na nejvyšší stupeň rozvoje a každoročně by poskytovalo reprodukci v hodnotě *pěti miliard*, která se zakládá na stálých cenách platných mezi obchodujícími národy, za podmínky trvalé svobody obchodní konkurence a naprosté jistoty vlastnictví výrobních prostředků zemědělství.]

V této zemi by bylo přibližně *130 milionů* jiter* půdy různé jakosti. Fondy výrobních prostředků potřebné k uchování této půdy v hodnotném stavu by činily asi *12 miliard*. Obyvatelstvo by čítalo zhruba *30 milionů* lidí, kteří by mohli z ročního produktu ve výši *5 miliard* slušné a přiměřené svému stavu žít.

Nesmíme však zapomenout, že všude, kde se obyvatelstvo těší pokojnému životu, vzrůstá obvykle rychleji než produkt půdy. Síla státu a počet obyvatel, kteří jej tvoří, jsou proto zajištěny jen tehdy, opírají-li se o dostatečný fond výrobních prostředků, který je potřebný k udržování vyspělého zemědělství. Zachování a udržování tohoto fondu výrobních prostředků musí být hlavním úkolem hospodářské politiky, neboť jak důchody panovníkovy, tak i důchody národa závisí v plném rozsahu na tom, jak a nakolik se dovede zajistit pravidelnost a pořádek v rozdělování výdajů, které jsou placeny a hrazeny každoroční reprodukcí.

* Roční zálohy záleží ve výdajích, které připadají každoročně na práci v zemědělství; tyto zálohy nutno rozlišovat od původních záloh, které tvoří fond zemědělského zařízení a které jsou zhruba pětinásobkem ročních záloh.

[*] [Měřice (septier) = 156 l.]

* Nutno poznamenat, že v tomto výpočtu není zahrnuta daň, která se vybírá z propachtovaných desátků. Připočítáme-li ji k uvedeným částce, uvidíme, že *dvě sedminy*, které tvoří podíl panovníka, vynesou na daních — nehledě ke ztrátám — přibližně *650 milionů* ročně.

* Kdyby byly některé pozemky osvobozeny od daňové povinnosti, muselo by tak být jedině pro nějakou výhodu, která je v zájmu státu; pak by se s ní muselo počítat jako s částí veřejného příjmu. Takováto osvobození mají svá oprávnění jen z vážných důvodů.

* Každá částka, kterou dostává *produkční* a *sterilní třída*, předpokládá dvojnásobnou hodnotu, a to proto, že jde o koupi i o prodej; proto se zde uvádí jak hodnota prodeje, tak i hodnota částky placené za nákup. Ve skutečnosti se však spotřebuje pouze hodnota *pěti miliard*, které tvoří úhrn příjmů *produkční* třídy. Peněžní částky, které plynou všem třídám, se u nich rozděluje při oběhu úhrnné peněžní částky, který každého roku začíná znovu. Tato peněžní částka může být ve svém úhrnu větší nebo menší a její oběh může být rychlejší nebo pomalejší; avšak celkové množství peněz může být z velké části nahrazeno zrychlením peněžního oběhu. Kdyby na příklad v některém roce došlo při nezměněné reprodukci k velkému zvýšení cen výrobků, třeba v důsledku úlev poskytnutých obchodu nebo z jiných příčin, nebylo by nutné, aby se zároveň zvýšilo úhrnné množství peněz, které je potřebné k zaplacení nákupů těchto výrobků. Rukama kupujících i prodávajících by ovšem probíhaly větší peněžní částky; to by budilo zdání, že v zemi se značně zvýšilo množství ražených peněz. Proto tento zjev, který odpovídá skutečnosti, zůstává pro obyčejného člověka záhadou a tajemstvím.

[*] [Tento *Vzorac ekonomické tabulky* nebyl uveden ve vydání z roku 1766; byl však uveden v poněkud odlišné podobě ve vydání z roku 1758.]

* Obvykle tomu tak není při obchodě s Východní Indií, neprovádějí-li jej ovšem zahraniční obchodníci, kteří nám prodávají, co tam používají, a kteří používají u nás na nákup produktů tytéž peníze, které jsme jim zaplatili za jejich zboží z Indie. Avšak je

*[1 jitra (královské) = cca 1420 m²]

tomu jinak, když tento obchod provádějí tuzemští obchodníci, jejichž obchod se omezuje pouze na naši zemi a Východní Indii a kteří chtějí pouze utřížit peníze.

[11] [*Philosophie rurale ou Économie générale et politique de l'agriculture*, od markýze Mirabeau st.; první vydání Amsterdam, 1763.]

* To znamená svobodné od všech státních, zeměpanských a pod. dávek a zdanění, bez monopolů, příspěvků inspektorům a jiným neúspěšným úředníkům. Obchod, stejně jako zemědělství, nemá mít jiné řízení a vlády než přirozený řád. Kupující a prodávající projevují a uplatňují při každém obchodním úkonu své zájmy svobodně jeden vůči druhému. Jejich zájmy, které si sami určují a které sami kompetentně posuzují, jsou ve shodě s veřejným zájmem. Jakékoli zasahování úředníků, kteří jsou vybaveni mocenskými prostředky, je přitom něco cizího a je tím nebezpečnější, čím více se musíme obávat jejich neznalosti a mnohem škodlivějších pohnutek. Monopol obchodu a zemědělství nachází často mnoho zástánců: zakládání vinných, prodej kořalky, svobodný obchod s obilím, dovoz zahraničních výrobků — to vše bylo zakázáno; domácí manufaktury dostaly výhradní výsady, které jim vzájemně škodily, podnikatelé manufaktur byli nuceni používat zahraničních surovin a nesměli používat domácích atd. atd. Falešné světlo svítilo v temnotách a přirozený řád byl zvrácen soukromými zájmy jednotlivců, které se vždy dovedly skrýt a prosazovat pod rouškou obecného blaha.

* Zemědělství zájem je první vzpruhou veškeré hospodářské činnosti a všech úspěchů zemědělství; čím je stálejší vysoká cena produktů, tím je jistější každoroční návrat záloh, poskytnutých pachytřím, tím více rozšiřuje zemědělství a tím více renty vynáší půda, a to jak v důsledku výhodných cen, tak v důsledku zvláštní roční reprodukce; čím více vzrůstá reprodukce, tím více se rozmnožuje bohatství národa a zvláště jeho moc státu.

* Je to s nimi obdobné jako s lanem u studny a jeho používáním; je samozřejmé, že lano není zdrojem vody, která je ve studni. Právě naopak, příčinou, proč používáme lano, je, že ve studni se nachází voda, že o tom víme a že ji potřebujeme. Osvícení lidé nesměšují příčiny a prostředky.

* Pozorujeme, že hotovost Anglie se trvale udržuje přibližně v tomto poměru a že činí za nynějšího stavu jejího bohatství přibližně 26 milionů liber sterlingů neboli 11 milionů stříbrných marek. Toto bohatství peněz nemusí působit zvláštním dojmem v zemi, kde převládá překupnický obchod a doprava a kde je třeba rozlišovat hotovost obchodníků od hotovosti národa. Tyto dvě strany nemají nic společného, jediné snad to, že obchodníci by rádi prodávali své peníze za vysoké úroky národu, jenž svou vojenskou sílu postavil na základ půjček, což ovšem není důkazem skutečné síly státu. Když se tento národ dostane v důsledku války do vážných nesnází a je nucen uzavírat nadměrné půjčky, není tomu tak proto, že má nedostatek peněz, ale proto, že vydává přetěžující veřejné půjčky. Čím více se příjmy doplňují půjčkami, tím více se přetěžují dluhy; národ se nutně přivede do zkazy, když se dokonce i jeho zdroj důchodů neustále zhoršuje a když se tak zároveň zmenšuje i jeho každoroční reprodukce bohatství. Stav národa nutno zkoumat s tohoto hlediska, neboť prosperita a skutečná síla státu se musí vždy posuzovat podle důchodů země. Hotovost se v národě vždy nově vytvoří, když jeho bohatství se trvale a bez poklesu obnovuje.

V době téměř jednoho století, t. j. od roku 1444 do roku 1525, množství peněz v Evropě velmi pokleslo, jak se to můžeme domnívat podle tehdejších cen zboží. Avšak toto zmenšení hotovosti bylo národům lhostejné, jelikož prodejní hodnota tohoto bohatství byla všude stejná a jelikož stav jejich důchodů, které se všude měřily stejnou hodnotou peněz, zůstal v poměru k penězům nezměněn. V tomto případě je pro pohodlí lidí výhodnější, když hodnota nahrazuje množství, než když množství nahrazuje hodnotu.

VŠEOBECNÉ ZÁSADY EKONOMICKÉHO ŘÍZENÍ ZEMĚDĚLSKÉ ZEMĚ A POZNÁMKY K TĚMTO ZÁSADÁM^[1]

Svrchovaná moc má být jednotná a má stát nad všemi jednotlivci ve společnosti a nad vším neoprávněným jednáním sledujícím soukromé zájmy, jelikož smyslem panování i poslouchání je jistota všech a dovolený zájem všech. Soustava vzájemně se vyvažujících a proti sobě působících sil ve vládě je zhoubným výmyslem, který jen dokazuje nesvornost velkých a spouštění a nemohoucnost malých. Rozdělení společnosti na různé stavy občanů, z nichž jedny vykonávají svrchovanou moc nad jinými, rozleptává obecný zájem národa a vnáší mezi jednotlivé třídy národa nesoulad vyplývající ze soukromých zájmů. Takové rozdělení může úplně rozvrátit řád, jímž se řídí zemědělská země a jehož úkolem je spojit všechny zájmy k hlavnímu cíli — k rozvoji zemědělství, které je zdrojem všeho bohatství státu i bohatství všech občanů.

Národ má být poučován o všeobecných zákonech přirozeného řádu, které tvoří základ zřejmě nedokonalější vlády. Studium celé právní vědy světa nestačí k tomu, aby vytvořilo státníky; je nutné, aby všem, kteří se chtějí věnovat správním službám, bylo uloženo studovat přirozený řád, který je lidem sruženým ve společnosti nejpřírodnější. Je rovněž nutné, aby se všechny praktické a theoretické znalosti, které národ získává zkušenostmi a přemýšlením, spojily ve všeobecnou vědu o vládnutí, aby tak svrchovaná moc vydávala vždy se znalostí věci nejlepší zákony a vynucovala si jejich přesné dodržování, jak je to v zájmu jistoty všech a v zájmu dosažení co největší prosperity celé společnosti.

Panovník a národ nemají nikdy ztrácet se zřetelle, že jediným zdrojem bohatství je půda a že zemědělství toto bohatství rozmnožuje. Vzájemnost bohatství

Není pochyb, že objevení Ameriky mělo za následek, že v Evropě nastala větší hojnost zlata a stříbra; avšak jejich cena v poměru ke zboží začala velmi značně klesat už před příchodem zlata a stříbra z Ameriky do Evropy. Všechny tyto všeobecné rozdíly nepůsobí však ničím na stav peněžní hotovosti každého národa, která se vždy řídí rentou ze zemědělství; odhlédneme přitom od té části hotovosti, která náleží k prostředkům zahraničního obchodu a patří obchodníkům a která obíhá mezi národy tak, jako hotovost národa obíhá mezi jednotlivými provinciemi téhož státu.

Hotovost těchto obchodníků obíhá rovněž mezi mateřskou zemí a jejími koloniemi, aniž zpravidla zvyšuje bohatství jedné nebo druhé strany; někdy je dokonce značně zmenšuje, zejména když je vyloučena konkurence obchodníků ostatních zemí. V tomto případě monopol ztěžuje hotovost obchodníků, kteří provádějí obchod mezi koloniemi a mateřskou zemí, a zmenšuje hotovost kolonií a mateřské země. Mateřská země přitom zapominá, že obchodníci jí nedávají své peníze za nic, a naopak, že jí tyto peníze, které vydělali na její úmu, znovu prodávají za plnou hodnotu. Jelikož však tyto obchodníci jsou příslušníky mateřské země, mateřská země se dává přesvědčit, že vlastně získává z monopolu, který mají nad ní a nad jejími koloniemi obchodníci a který zmenšuje její bohatství a snižuje ceny produktů jejího vlastního území. Tyto zvrácené a nesmyslné myšlenky působí už po několik staletí v Evropě velké zmatky. V minulém století, za panování Ludvíka XIV., měla ražená stříbrná marka hodnotu 28 liber. To znamená, že 18,600.000 stříbrných marek mělo tehdy hodnotu přibližně 500 milionů. To byl přibližně stav hotovosti tehdejší Francie, kdy země byla mnohem bohatší než na konci vlády tohoto panovníka.

Roku 1716 se při všeobecném přetavování mincí nedosáhlo ani 400 milionů. Ražená stříbrná marka byla za 43 liber 12 sous; při přetavení těchto mincí se dosáhlo necelých 9 milionů marek. Bylo to více než o polovinu méně než při všeobecném přetavení mincí v letech 1683 a 1693. Toto množství hotovosti se mohlo každoroční ražbou zvyšovat jenom o tolik, o kolik se zvyšoval důchod národa. Nechtěl by úhrnná výše těchto ročních ražeb od posledního přetavení byla jakkoli vysoká, nepochybně méně sloužila k zvětšení množství ražených peněz než k úhradě každoročního jejich úbytku, který měl svou příčinu v pašování, v nejrůznějších pasivních obchodech a v jiném používání těchto peněz v cizině. Jinak se za padesát let musela úhrnná částka těchto každoročně opakovaných ražeb, která je správně vypočítaná, velmi výrazně projevovat. Nominální zvýšení na 54 liber, které se již dávno udržuje, nikterak nedokazuje, že množství hotovosti národa se příliš zvýšilo, neboť zvýšení nominální hodnoty je jen pokus o nahrazení skutečnosti jiným pojmenováním.

Jistěže tyto poznámky málo odpovídají názorům prostých lidí o významu množství kovových peněz v národě. Lid se domnívá, že bohatství státu záleží v penězích, avšak peníze, jako všechny jiné produkty, jsou bohatstvím pouze z důvodu jejich kupní hodnoty, a peníze se nedají o nic nesnadněji získat než kterékoli jiné zboží, když za ně zaplatíme jiným bohatstvím. Jejich množství ve státě je omezeno jejich používáním, a to se řídí koupěmi a prodeji, které národ uskutečňuje svými ročními výdaji; roční výdaje národa se řídí jeho důchody (rentou). Národ má mít tudíž jenom tolik kovových peněz, kolik odpovídá jeho důchodům. Větší množství by pro něj bylo zbytečné; přebytek peněz by směl s jinými národy za jiná bohatství, která by byla pro něj výhodnější a která by jej lépe uspokojovala, neboť majitelé peněz, dokonce i ti, kteří s nimi zacházejí neúspěšně, vždy myslí na to, aby z nich měli nějaký zisk. Když se v zemi mohou peníze vykupit pouze na vysoké úroky, je to jen důkazem, že vše je tam v takových vzájemných vztazích, jaké jsme pozorovali, neboť jejich použití nebo potřeba si vyžaduje tak vysokou cenu.

O dělbě práce

Dělba práce je skutečným zdrojem růstu její produktivní síly,

což lze lépe pochopit na příkladu

Největší zvýšení produktivní síly práce a větší díl dovednosti, zručnosti a důvtipu, s nimiž je všude práce řízena a vykonávána, jsou zřejmě důsledky dělby práce.

Její účinky v celkovém hospodářském životě společnosti pochopíme snáze, všimneme-li si, jak se dělba práce uplatňuje v některých odvětvích výroby. Je všeobecné domnění, že ještě dále je dovedena v některých odvětvích téměř bezvýznamných. Není to snad proto, že by v nich skutečně byla dovedena dále než v jiných, důležitějších, nýbrž proto, že při takové málo významné výrobě, jejímž posláním je uspokojovat drobné potřeby jen malého počtu lidí, musí být celkový počet dělníků nutně malý. A tak ti, kdo jsou zaměstnáni v každém jednotlivém pracovním oboru, často se vejdou do jediné dílny a pozorovatel je vidí všechny najednou. Naopak v těch důležitých odvětvích, která mají uspokojovat rozsáhlé potřeby početného obyvatelstva, je v každém oboru práce zaměstnán tak obrovský počet dělníků, že je vyloučeno, aby všichni pracovali v téže dílně. Stejně jich uvidíme najednou více než jenom ty, kteří pracují na jediném úseku. A tak, přestože při takové výrobě může být práce ve skutečnosti rozdělena na mnohem více složek než v oněch méně významných výrobních odvětvích, není tam ona dělba ani zdaleka tak zřejmá, a došla tudíž mnohem menšího povšimnutí.

výroby špendlíků.

Uvedu pro to příklad z jednoho výrobního odvětví téměř bezvýznamného, kde však dělba práce budila často pozornost, totiž ze špendlíkářství. Dělník, který nebyl vyučen tomuto oboru (z něhož dělba práce udělala zvláštní povolání) a který nebyl obeznámen s užíváním příslušných strojů (k jejichž vynalezení pravděpodobně vedla dělba práce), sotva by dokázal vyrobit za den jediný špendlík, byť by se snažil sebevíc, a určitě by jich nedovedl vyrobit dvacet. Ale nyní se v tomto odvětví pracuje tak, že nejen celá tato práce je zvláštním povoláním, nýbrž nadto je rozdělena v jistý počet oborů, jež jsou

většinou rovněž zvláštními povoláními. Jeden člověk drát vytahuje, druhý jej narovná, třetí jej střihá, čtvrtý jej zaostruje, pátý jej nahore přibušuje, aby se mohla nasadit hlavička. Zhotovení hlavičky pak vyžaduje dva nebo tři samostatné úkony; nasadit ji je práce sama pro sebe, leštění špendlíků také. Dokonce i napíchat je do papíru je zvláštní řemeslo. A tak je ona důležitá operace výroby jednoho špendlíku rozdělena asi na osmnáct samostatných úkonů. V některých manufakturách provádí každý z nich jiný dělník, kdežto jinde dělá týž člověk někdy dva nebo tři samostatné úkony. Viděl jsem jednu takovou malou manufakturu, kde bylo zaměstnáno jen deset lidí, a kde proto někteří z nich vykonávali dva nebo tři samostatné úkony. Ale přes to, že byli velmi chudí, a proto nebyli nijak zvlášť vybaveni nutnými stroji, vyrobili všichni dohromady, když se přičinili, asi dvanáct liber špendlíků denně. Na jednu libru připadá více než čtyři tisíce špendlíků střední velikosti. A tak těch deset lidí dokázalo vyrobit za jediný den více než 48 000 špendlíků. Případá-li tedy na každého člověka deseti- ze 48 000 vyrobených špendlíků, můžeme počítat, že vyrobil za den 4800 špendlíků. Kdyby ovšem byli pracovali každý zvlášť a žádný nebyl tomuto řemeslu vyučen, jistě by žádný z nich nebyl dokázal vyrobit za den ani dvacet špendlíků, a snad ani jediný. To ovšem není ani dvoustá čtyřicátá část a snad ani čtyřtisíc osmistá část toho, co dovedou vykonat nyní v důsledku správné dělby práce a spojení různých pracovních úkonů.

V každém jiném řemesle a každé jiné výrobě jsou výsledky dělby práce podobné, jako jsou v tomto pramálo významném odvětví, i když v mnohých se práce nedá rozdělit na tolik složek ani zjednodušit na tak prosté úkony. Pokud však dělba práce zavedena být může, způsobuje v každém řemesle úměrné zvýšení produktivní síly práce. Osamostatnění jednotlivých řemesel a povolání vyplynulo podle všeho právě z této výhody. A nejdále je obvyčejně dovedeno v těch zemích, kde je rozvoj výroby a pokrok na nejvyšším stupni. Práci, kterou v nerozvinuté společnosti dělá jeden člověk, vykonává ve společnosti pokročile několik lidí. V každé pokročilé společnosti rolník není obvyčejně ničím jiným než rolníkem, dělník v manufaktuře ničím jiným než právě dělníkem v manufaktuře. A také práce nezbytná k vytvoření jakéhokoli hotového zboží je téměř vždy rozdělena mezi velké množství dělníků. Vždyť kolik jen různých povolání se uplatňuje v každém odvětví vý-

Podobné dopady má i veškerý obchod a také dělba práce mezi zaměstnáními.

roby plátna a vlněných tkanin, od pěstitelů lnu a chovatelů ovací až k běličům a mandlířům plátna nebo k barvírům a soukeníkům! Povaha zemědělství vlastně ani nepřipouští dělbu práce na tolik složek ani tak naprosté odloučení jedné činnosti od druhé, jako je tomu v řemeslech a manufakturách. Oddělit práci chovatele dobytka od činnosti pěstitele tak úplně, jak je zpravidla odděleno povolání tesaře od řemesla kovářského, není možné. Příklad je skoro vždy docela jiná osoba než tkalec. Avšak orání, vláčení, setí zrna a sečení obilí, to všechno dělá často týž člověk. Vhodný čas pro tyto různé druhy práce přichází v různou roční dobu, a tak ani není možné, aby byl jeden člověk trvale zaměstnán jenom v některém z nich. Snad právě proto, že úplně osamostatnit všechny různé druhy práce v zemědělství je nemožné, nedrží rozvoj produktivní síly práce v tomto oboru vždycky krok s jejím rozvojem v řemeslech a manufakturách. Nejbohatší státy předčí sice své sousedy jak v zemědělství, tak i v řemeslech a manufakturách, obyčejně však více vynikají svou nadřazeností v řemeslech a manufakturách než v zemědělství. Jejich pozemky jsou zpravidla lépe obdělávány, a poněvadž se jim věnuje více práce i vydají, přinášejí v poměru k rozsahu a přirozené úrodnosti půdy větší úrodu. Tato zvýšená úrodnost je však zřídka větší o víc, než kolik prostě odpovídá zvýšené práci a zvýšeným nákladům. V zemědělství není práce bohaté země vždycky o mnoho produktivnější než práce země chudé; nebo alespoň nikdy není produktivnější v tak značné míře, jako je tomu zpravidla v řemeslech a manufakturách. Proto tedy obilí bohaté země nepřichází na trh levnější než obilí země chudé, jde-li ovšem o zboží stejné jakosti. Polské obilí je stejně laciné jako francouzské obilí této jakosti, přestože Francie je země bohatší a pokročilejší. A francouzské obilí není v obilních oblastech o nic horší a nejčastěji má skoro stejnou cenu jako obilí anglické, přestože, pokud jde o bohatství a pokročilost, je snad Francie za Anglii. Půda je však v Anglii obdělávána lépe než ve Francii a půda francouzská je prý zase mnohem lépe obdělávána než polská. Avšak třebaže chudá země může nízkou cenou a jakostí obilí i při menší vyspělosti svého zemědělství soupeřit do jisté míry se zemí bohatou, u výrobků řemesel a manufaktur si takovou konkurenci nikdy dovolit nemůže; alespoň ne tehdy, jestliže výroba tohoto zboží odpovídá půdě, podnebí a poloze oné bohaté země. Francouzské hedvábnictví má lepší a lacinější zboží než anglické, protože výroba hedvá-

bí, alespoň nyní, kdy je dovoz surového hedvábí postižen výsokými cly, neodpovídá podněbí anglickému natolik jako francouzskému. Avšak anglické železářské zboží a hrubé vlněné látky jsou tak dobré, že francouzské se s nimi vůbec nemohou měřit, a při stejné jakosti jsou i mnohem lacinější. V Polsku výrobní odvětví téměř neexistují, až na několik málo sprostších, po domácímu provozovaných řemesel, bez nichž se žádná země neobejde.

Tato výhoda plyne ze tří okolností:

Za tento veliký vzestup v množství práce, kterou díky dělbě práce vykoná stejný počet lidí, je co děkovat třem různým okolnostem: předně tomu, že každý jednotlivý dělník nabude větší zručnosti; za druhé úspoře času, který se zpravidla ztrácí, přechází-li se od jednoho druhu práce k jinému; a konečně tomu, že byla vynalezena celá řada strojů, které usnadňují a urychlují práci a umožňují, aby práci mnoha lidí vykonával jeden člověk.

(1) *zvětšení zručnosti,*

Za prvé: větší zručnost dělníka nesporně zvyšuje množství práce, kterou může vykonat. A jelikož dělba práce omezuje činnost každého člověka na nějaký jednoduchý úkon a dělá z tohoto úkonu jeho jediné životní zaměstnání, musí se tím velmi značně zvyšovat dělníkova zručnost. Jsem si jist, že obyčejný kovář, který je sice zvyklý zacházet s kladivem, ale není zvyklý dělat hřebíky, sotva jich dokáže vyrobit za den více než dvě stě až tři sta, musí-li se o to při nějaké zvláštní příležitosti pokusit, a budou to ještě hřebíky tuze špatné. Kovář, který si ce hřebíky dělat dovede, ale hřebíkářství nebylo až dosud jeho jediným nebo hlavním zaměstnáním, málokdy dokáže, i když se sebevíc přičiní, vyrobit za den osm set až tisíc hřebíků. Viděl jsem několik chlapců mladších dvaceti let, kteří se nikdy nevěnovali žádnému jinému oboru než hřebíkářství, a když si popíli, dokázal každý z nich vyrobit za den více než dva tisíce tří sta hřebíků. Vyrobit hřebík však není věc právě nelehčí. Tyž člověk rozdmýchává měchy, prohřabuje oheň, a když je třeba, přikládá, rozžhuvuje železo a vykovává každičkou část hřebíku; a to si k ukování hlavičky musí vzít jiné nástroje. Rozličné pracovní úkony, na něž se rozpadá výroba špendlíku nebo kovového knoflíku, jsou všechny mnohem jednodušší a zručnost člověka, pro něhož byly po celý život jediným zaměstnáním, je zpravidla mnohem větší. Některé pracovní úkony se u těchto řemesel provádějí s takovou rychlostí, že by si nikdo, kdo to skutečně na vlastní oči neviděl, nedovedl představit, co lidská ruka může dokázat.

(2) *úspory času*

Za druhé: výhoda vyplývající z ušetřeného času, který se obyčejně ztrácel při přecházení od jednoho druhu práce k jinému, je mnohem větší, než bychom si hned na první pohled dovedli představit. Je nemožné přecházet nějak zvlášť rychle od jedné práce k druhé, která se provádí někde jinde a docela jinými nástroji. Venkovský tkadlec, který obdělává malé hospodářství, musí ztrácet velmi mnoho času přecházením od tkalcovského stavu na pole a z pole zase ke stavu. Jestliže se dvojitě práce může dělat v jedné dílně, je ztráta času nepochybně mnohem menší. Avšak i tehdy je velmi značná. Když člověk přeruší jednu práci a má začít s novou, počíná si zpravidla trochu liknavě. Málokdy se hned pustí do nové práce skutečně rychle a důkladně; nedovede se jí hned přizpůsobit a po nějakou dobu se spíše poflakuje, než aby pracoval účelně. Každý pracující venkovan, který musí každou půlhodinu měnit práci i nástroje, a po celý život téměř každý den provádět dvacetinu různou činnost, osvojí si přirozeně, nebo spíše nezbytně, zvyk loudat se a pracovat nedbale a pomalu. Tento zvyk z něho skoro vždy udělá člověka netečného a líného, neschopného jakéhokoli vypětí, třeba i v případech nejaléhavějších. Jíž sama tato okolnost, nepřehlížíme-li již k nedostatku zručnosti, musí vždy značně snížit množství práce, kterou je schopen vykonat.

a (3) *použití strojů objevených dělníky*

Za třetí: každý musí vidět, jak velice práci usnadňuje a urychluje použití vhodných strojů. Není třeba uvádět příklad. Zmíním se tedy jen o tom, že všechny tyto stroje, které práci tolik usnadňují a urychlují, byly podle všeho vynalezeny především díky dělbě práce. Snazší a rychlejší způsoby k dosažení jakéhokoli cíle objeví lidé mnohem spíše tehdy, když je veškerá jejich pozornost soustředěna na jediný cíl, než když se třídí na množství různých věcí. A v důsledku dělby práce se musí přirozeně celá pozornost každého člověka soustředit na jedinou velmi jednoduchou věc. Dá se proto zřejmě přepokládat, že jeden nebo druhý z lidí zaměstnaných v určitém pracovním odvětví přijde brzy na nějaký způsob, jak si práci usnadnit nebo urychlit, pokud to ovšem její povaha dovoluje. Většinu strojů užívaných v onech manufaktúrách, kde je práce rozdělena na nejvíce činností, vynalezli vlastně obyčejní dělníci, kteří vesměs provádějí nějaký velmi jednoduchý pracovní úkon, a proto pochopitelně přemýšleli o tom, jak si práci usnadnit a urychlit. Každému, kdo často chodí do takových manufaktúr, jistě mnohokrát ukazovali velmi pěkné stroje,

které si takoví dělníci vynalezli proto, aby jim usnadnily a urychlily právě jejich díl práce. U prvních parních strojů býval trvale zaměstnán chlapec, který měl střídavě otvírat a zavírat spojení mezi kotlem a válcem podle toho, jak šel píšť nahoru nebo dolů. Jeden takový chlapec, který si rád hrál s kamarády, si všiml toho, že spoji-li se rukojetí záklopky, která otvírá tento průchod, motouzem s jinou částí stroje, bude se záklopka otvírat a zavírat bez jeho pomoci a on bude mít čas dovádět s kamarády. A tak na jedno z nejvýznamnějších zlepšení, jež bylo na tomto stroji od jeho vynalezení provedeno, přišel chlapec, který si chtěl ušetřit práci.

*nebo těmi, kdo stroje
vyrábějí, a filosofové.*

Všechna zdokonalení strojů nevnalezli však rozhodně jen ti, kdo jich užívají. Když se zhotovování strojů stalo samostatným povoláním, na mnohá zdokonalení přišel důvtip těch, kdo stroje vyrábějí. Některá zlepšení jsou pak dílem těch, kteří jsou nazýváni filosofové nebo myslitelé; jejich povoláním není něco vyrábět, nýbrž všechno pozorovat, a proto dovedou čas to navzájem spojit vlastností věcí velmi si vzdálených a velmi málo si podobných. Jak se společnost vyvíjí, stává se filosofie nebo myslitelství, jako každé zaměstnání, hlavním nebo jediným oborem a povoláním určité vrstvy občanů. Jako každé jiné zaměstnání, i ona je rozdělena na množství různých oborů, z nichž každý zaměstnává jistou skupinu filosofů. I ve filosofii, stejně jako při každé jiné činnosti, zvyšuje taková dělba práce dovednost a šetrí čas. Každý jednotlivec se stává ve svém oboru lepším znalcem, vykoná se dohromady více práce a věda se tím značně obohací.

*Odtud plyne
všeobecná bohatství
dobře spravované
společnosti*

Z dělby práce vyplývá ono zmnohonásobení výroby všeho druhu, které v dobře spravované společnosti vytváří všeobecné bohatství, jež se šíří až do nejnižších vrstev lidu. Každý pracovník může prodat značné množství svých výrobků, které sám nepotřebuje. A protože je každý jiný pracovník přesně v úplně stejném postavení, může velké množství svého vlastního zboží směnit za velké množství zboží jiných lidí nebo za jeho cenu, což je vlastně totéž. On jim dodává hojnost toho, co se hodí jim, a oni mu to dostatečně vynahrazují tím, co potřebuje on. A tak do všech vrstev společnosti proniká všeobecný blahobyt.

Všimněme si, jak vypadá vybavení toho nejobyčejnějšího dělníka ve vzdělané a vzkvetající zemi, a tu zjistíme, že počet lidí, z jejichž práce měla třeba jen malá část podíl na vytvoření jeho majetku, daleko přesahuje všechny představy. Tak například jeho hrubá a humpolácká halena je výsledkem spojené

*a i hrubá halena je
produktem velkého
množství dělníků.*

práce velkého množství pracovníků. Pastýř, třídič vlny, česáč nebo mykač, barvíř, tkadlec, valchář, pazderník a mnoho jiných, ti všichni musí dát dohromady svá různá řemesla, aby vznikl i takový prostý výrobek. A k tomu kolik ještě obchodníků a formánů musí být zaměstnáno při převážení materiálu od jedné výrobců k druhé, kteří často žijí ve velmi vzdálených částech země! Kolik jen tu bylo uzavřeno obchodů a vykonáno cest po moři, kolik loďařů, námořníků, výrobců plachet a lan muselo pracovat, aby byly svezeny ty různé předměty, kterých užívají barvíři a které často pocházejí z nejvzdálenějších koutů světa! Kolika různých druhů práce je zapotřebí, aby byly vyrobeny nástroje toho nejoslednějšího z těchto pracovníků! Když už nemluvíme o takových složitých strojích, jako je loď námořníka a valcha valcháře nebo dokonce tkalcovský stav, všimněme si aspoň, kolik různé práce je třeba, aby se vyrobil tak jednoduchý nástroj, jako jsou nůžky, kterými ovčák stříhá vlnu. Horník, stavitel pece na tavení rudy, drvoštep, uhlíř pálicí dřevěné uhlí, kterého se užívá v tavně, cihlař, zedník, dělníci obsluhující pec, sekerník, hutník, kovář, ti všichni musí dát dohromady svá řemesla, aby vyrobili nástroj. Kdybychom stejným způsobem probírali všechny jednotlivé části dělníkovy oděvu a zařízení jeho domácnosti, hrubou plátěnou košili, kterou nosí na těle, boty, jež mu chrání nohy, postel, na které lžhá, a všechny ty různé předměty, z nichž se postel skládá, kuchyňské ohniště, na kterém si připravuje potravu, uhlí, jehož k tomu užívá a jež bylo vykopáno z útroby země a přivezeno snad dlouhou cestou po moři i po souši, všechen ostatní věci v jeho kuchyni, všechny potřeby pro jeho stůl, nože a vidličky, hliněné nebo cínové talíře, do kterých si odděluje potravu a ze kterých jí ty různé pracovníky, kteří jsou zaměstnáni tím, že pro něho vyrábějí chléb a pivo, skleněné okno, jež vpusťte dovnitř teplo a světlo a chrání přibýtek před větrem a deštěm (kolik dovednosti a umění bylo třeba k vyrobění této krásné a blahodárné vymoženosti, bez níž by si naše severní končiny sotva mohly dopřát pohodlné bydlení!), a takové nástroje všech těchto různých pracovníků zaměstnaných při vytváření těchto různých věcí, jež mu zpřijemňují život; kdybychom tedy, jak říkám, probírali všechny tyto věci a uvážili, kolik různých druhů práce se při každé z nich uplatňuje, uvědomili bychom si, že bez pomoci a spolupráce mnoha tisíců lidí by si nemohl žít ani ten nejoslednější člověk v pokročilé zemi tak, jak si žije, třebaže jeho způsob života mylně možná

považujeme za pramálo pohodlný. Srovnáme-li jeho pohodlí s marmotratnějším přepychem velmožů, musí se ovšem zdát neobyčejně prosté. A přece je možná pravda, že pohodlí některého evropského knížete není vždycky tak vysoko nad pohodlím pilného a šetrného rolníka, jak vysoko je zase pohodlí tohoto nad pohodlím mnohého afrického krále, neomezeného vládce nad životy a svobodou deseti tisíc nahých divochů.

KAPITOLA II

O zásadě, na níž je založena dělba práce

Dělba práce vyplývá ze sklonu k vyměňování daného lidskou povahou.

Dělba práce, z níž vyplývá tolik výhod, nebyla vytvořena lidskou moudrostí, která ono všeobecné bohatství, jež vyrůstá z dělby práce, předvidá a zamýšlí. Je to nezbytný, ač velmi pomalu a postupně se rozvíjející následek jistého sklonu lidské povahy, kterému vůbec nejde o užitek tak rozsáhlý. Je to sklon k obchodování, vyměňování a směňování jedné věci za jinou.

Tento sklon nalézáme v samotném člověku.

Není teď naším úkolem zkoumat, zda je tento sklon jedním z původních základních rysů lidské povahy, jež se nedají popsat podrobněji, nebo zda je to nutný následek schopnosti myslit a mluvit, což se zdá pravděpodobnější. Je společný všem lidem a nebyl sledán u žádného jiného druhu živočichů, kteří sotva znají takový nebo nějaký jiný druh dohody. Když se dva chrtí ženou za jedním zajcem, dělá to někdy dojem, jako by jednali v nějakém dorozumění. Jeden ho nadhání druhému anebo se ho snaží chytit sám, když mu ho druhý na dežene. To však není výsledek nějaké dohody, nýbrž náhodná shoda, že se jejich chtivost soustředí v určitou dobu na též předmět. Nikdo ještě neviděl, aby nějaký pes poctivě a s rozmyslem vyměňoval s nějakým jiným psem jednu kost za jinou. Nikdo ještě neviděl, aby nějaké zvíře naznačovalo svými pohyby a přirozenými zvuky jinému: tohle je moje a to je tvoje; jsem ochoten dát ti za tamto tohle. Když chce nějaké zvíře buď od člověka, nebo od jiného zvířete něco dostat, nemá žádné jiné přemlouvací prostředky, než že se snaží získat přízeň toho, od koho si něco žádá. Štěně se lísá ke své mámě a křepelák hledí upoutat pozornost svého pána, který právě obědvá, tisícem všelijakých kousků, když chce, aby mu dal nažrat. Vůči svým bližním užívá někdy člověk stejných prostředků, a nedověde-li je přimět, aby jednali tak, jak chce on, pokouší se získat jejich přízeň všemožným lísáním a dotěrným dolezáním. Na to ovšem nemá pokaždé čas. Ve vzdělané společnosti potřebuje neustále spolupráci a pomoc celých zástupů lidí, a téměř celý jeho život stěží stačí k tomu, aby získal přátelství několika

málo osob. Téměř u každého jiného druhu živočichů je každý dospělý jednatelce úplně samostatný, a pokud je v přírodním stavu, nepotřebuje pomoc žádného jiného tvora. Člověk je však stále závislý na pomoci svých bližních, a tu ovšem nemůže očekávat pouze od jejich dobré vůle. Mnohem spíše dosáhne svého tehdy, dokáže-li využít ve svůj prospěch jejich selabělsky a ukázat jim, že udělat pro něho to, co žádá, je v jejich vlastním zájmu. Nabízí-li kdo druhému jakýkoli výměnný obchod, navrhuje toto: dej mi, co potřebuji já, a já ti dám, co potřebuješ ty. To je smysl každé takové nabídky. A takto také získáváme jeden od druhého valnou většinu oněch služeb, které potřebujeme. Že se můžeme naobédvat, to není z dobré vůle řezníka, sládka nebo pekaře, nýbrž proto, že dbají svých vlastních zájmů. Nedovoláváme se jejich lidskosti, nýbrž jejich sociální, a nikdy jim nevykládáme o svých potřebách, nýbrž o výhodách, které z toho budou mít. Nikdo nechce být závislý především na dobrodlnosti svých spoluobčanů, leda žebrák. A dokonce ani žebrák na něm není závislý úplně. Pravda, celý základ jeho životních prostředků mu dává dobročinnost přátelích lidí; přestože takto dostane v podstatě všechny nutné životní prostředky, nedostává je, a ani je nemůže dostávat tak, jak je potřebuje. Většinu svých běžných potřeb uspokojuje stejně jako jiní lidé dohodou – výměnou a koupí. Za peníze, které mu dá jeden člověk, si koupí jídlo. Staré šaty, jež mu věnuje jiný, vymění za jiné staré šaty, které mu lépe padnou, nebo za přístřeší, stravu, anebo za peníze, jimiž si může zaplatit buď jídlo, šaty, nebo přístřeší, podle toho, co potřebuje.

Je motivován zájmem každého člověka a vede k dělbě práce.

Většinu vzájemných služeb, které právě potřebujeme, získáváme tedy jeden od druhého dohodou, výměnou a koupí; tyž sklon k provozování výměnného obchodu vede i k původní dělbě práce. V některém pastýřském nebo loveckém kmenu vyrábí například jistý člověk luky a šípy rychleji a dovedněji než kdokoli jiný. Často je vyměňuje za dobytek nebo zvěřinu svých druhů. A nakonec zjistí, že tak může získat dobytek a zvěřinu více, než kdyby se vydal na lov sám. A tak, protože dbá o vlastní prospěch, stane se výroba luků a šípů jeho hlavním zaměstnáním a on se stane jakýmsi zbrojářem. Jiný člověk vynikne zase zručností při roubení a pokrývání malých chatrčí nebo přenosných obydlí. Zvykne si pomáhat takto svým sousedům a ti mu dávají za odměnu rovněž dobytek a zvěřinu; nakonec shledá, že je v jeho zájmu věnovat se úplně tomuto povolání; stane se z něho jakýsi tesař. A stejně se třetí sta-

ne kovářem nebo kotlářem, čtvrtý jirchářem nebo upravovačem koží, hlavní to části oděvu divochů. A tak jistota, že všechno to nadbytečné množství produktů vlastní práce, které sám nemůže spotřebovat, dokáže vyměnit za takové produkty práce jiných lidí, které se mu mohou hodit, povzbuzuje člověka k tomu, aby se věnoval tomu či onomu povolání, a své schopnosti nebo nadání, které snad pro ten který druh práce má, přestavoval a co nejvíce zdokonaloval.

Tím dáno vzniknout rozdílu ve schopnostech, které jsou významnější než rozdíly dané přírodou

Rozdíl v přirozeném nadání jednotlivých lidí je ve skutečnosti mnohem menší, než si uvědomujeme. Velmi rozdílné nadání, které zdánlivě odlišuje dospělé lidi různého povolání, není v mnoha případech ani tak příčinou dělby práce, jako spíše jejím důsledkem. Rozdíl mezi příslušnými nejdůležitějšími povoláními, například mezi filosofem a pouličním nosičem, není mým dán ani tak přírodou, jako spíše obyčejem, zvykem a vzděláním. Když přišli na svět, byli si po prvních šesti nebo osmi letech života možná velmi podobní; ani jejich rodiče, ani jejich druhové nepozorovali žádný nápadný rozdíl. Asi v tomto věku nebo o málo později začnou pracovat ve velmi odlišných zaměstnáních. Teprve tehdy se ukáže různost jejich schopností a postupně se prohlubuje, až nakonec domyšlivost filosofova sotva připustí jakoukoli podobnost. Avšak nebyť onoho sklonu obchodovat a vyměňovat, každý člověk by si musil všechny nutné životní prostředky a věci život zříjemňující, které by chtěl mít, opatřovat sám. Všichni by musili vykonávat stejné povinnosti a stejnou práci a nedošlo by k takovému rozdílnému povolání, jež právě způsobilo větší rozdíly v schopnostech.

a čím je užitečnými.

Tento sklon vede nejen k onomu tak nápadnému rozlišení schopností mezi lidmi různého zaměstnání, nýbrž činí také to rozlišení užitečným. Ve schopnostech jednotlivých skupin zvířat, která se počítají k jednomu druhu, bývá od přírody mnohem nápadnější rozdíl, než jaký se podle všeho vyskytuje u lidí dříve, než na ně začnou působit zvyklosti a vzdělání. Svým vzděláním a sklony se filosof původně od pouličního nosiče ani zdaleka tak neliší jako masť od chřta nebo chrt od křepeláka anebo ten zase od psa ovčáckého. Tato různá plemena zvířat, třebaže všechna náležejí k témuž druhu, jsou si sotva nějak navzájem užitečná. Silnému masťovi není vůbec nic platná rychlost chřta ani bystrost křepeláka nebo učenílost ovčáckého psa. Účinky těchto různých schopností a vloh se nedají pro nedostatek sklonů k obchodování a vyměňování

spojit dohromady, a tak ani v nejmenším nepřispívají k pohodlnějšímu životu psů vůbec. Každé z těchto zvířat se musí žít i chránit samo, odděleně a samostatně, a ze všech těch různých schopností, jimiž příroda nadala jeho druhy, nemá nejmenší výhodu. U lidí jsou však ty nejodlišnější schopnosti k vzájemnému užítku. Různé produkty jednotlivých schopností přicházejí díky všeobecnému sklonu k obchodování a vyměňování, abych tak řekl, do společného skladu, kde si každý člověk může z plodů nadání jiných nakoupit to, co právě potřebuje.

KAPITOLA III

Dělba práce je omezena rozsahem trhu

Dělba práce je omezena rozsahem trhu.

Jako je schopnost vyměňovat příčinou dělby práce, tak je rozsah této dělby vždycky nutně omezen rozsahem oné schopnosti nebo, jinými slovy, rozsahem trhu. Když je trh příliš malý, nemůže nikoho podněcovat k tomu, aby se cele věnoval jednomu zaměstnání, poněvadž by nebyl s to všechno ono nadbytečné množství produktů vlastní práce, jež nemůže sám spotřebovat, vyměnit za takové produkty práce jiných, které by potřeboval.

Mnohé obchody lze uskutečňovat pouze ve městech.

Jsou některé druhy práce, a to i práce nejnižšího řádu, které se nedají provozovat nikde jinde než ve velkém městě. Tak například nosič by si nemohl najít zaměstnání a obživu nikde jinde. Vesnice je pro něho příliš úzké pole působnosti a dokonce i obyčejné městečko je stěží dost velké, aby mu mohlo poskytnout trvalé zaměstnání. Na samotách a v dědkách, jež jsou roztříšněny v kraji tak málo obydleném, jako je Skotská vysočina, musí být každý rolník pro svou rodinu řezníkem, pekařem i sládkem. Za takových okolností se dá sotva čekat, že i kováře, tesaře nebo zedníka najdeme od sebe na menší vzdálenost než dvacet mil. Ony roztříšněné usídlené rodiny, které mají nejbližšího souseda na osm až deset mil cesty, se musí naučit vykonávat samy značné množství drobnějších prací, na něž by si v hustěji obydleném kraji přizvaly na pomoc řemeslníky. Venkovští řemeslníci musí skoro všude provádět nejrůznější práce, které si jsou příbuzné jen tím, že se při nich užívá stejného druhu materiálu. Venkovský tesař se zabývá každou prací, při níž se něco dělá ze dřeva, venkovský kovář každou prací, která má co dělat s železem. Tesař je tu nejenom tesařem, ale i truhlářem, dělajícím práci hrubou i jemnou, a dokonce i řezbářem, právě tak jako je kolářem, pluhářem a výrobcem vozů. Zaměstnání kovářova jsou ještě pestřejší. Je vyloučeno, že by v odlehlých a vnitrozemských částech Skotské vysočiny mohlo být dokonce takové řemeslo,

připadnout na zisky podnikatele, a tak se hodnota práce rozděluje na mzdy a zisky.

zaměstnávali pracovníky a dodávali jim materiál, a tak z práce jejich práce budou mít zisk. Když se pak směňuje hotový výrobek, ať už za peníze, za práci nebo za jiné zboží, musí něco nad to, co stačí na zaplacení ceny materiálu a na mzdy dělníkům, připadnout podnikateli touto prací, který při ní dává v sázku svůj kapitál, jako zisk. Proto se tu hodnota, kterou dělníci přidávají surovině, rozpadá na dvě složky: jedna z nich platí jejich mzdu, druhá zisk zaměstnavatele z veškerého kapitálu, který vložil do materiálu a do mezd. Nemohl by mít žádný zájem na zaměstnávání dělníků, kdyby neočekával z prodeje jejich práce něco více, než co by mu uhradilo jeho kapitál. A nemohl by mít žádný zájem na tom, aby vložil spíše velký kapitál než malý, kdyby jeho zisky neměly být nějak úměrné velikosti jeho kapitálu.

Zisky nepředstavují jen mzdy za dohled a řízení.

Někdo by se snad mohl domnívat, že zisky z kapitálu jsou jen jiným jménem pro mzdu za práci zvláštního druhu, totiž za dohled a řízení. Tyto zisky jsou však naprosto odlišné, působí na ně zcela jiní činitelé a nejsou úměrné množství, obtížnosti nebo důmyslnosti této domnělé práce při dohledu a řízení. Jsou určovány jediné hodnotou použitého kapitálu a jsou větší nebo menší podle velikosti tohoto kapitálu. Tak například dejme tomu, že v jistém místě, kde běžný roční zisk z kapitálu činného ve výrobě činí deset procent, jsou dvě manufaktury a v každé z nich je zaměstnáno dvacet dělníků za mzdu patnácti liber št. ročně. Předpokládejme dále, že nejběžnější suroviny, které se za rok zpracují v jedné z nich, stojí je- nom sedm set liber št., kdežto vzácnější suroviny v druhé manufaktuře stojí sedm tisíc. Kapitál, jehož se za rok použije v jedné, činí pak jenom tisíc liber št., kdežto kapitál, jehož se použije v druhé, činí sedm tisíc tři sta liber št. A tak při deseti procentní míře bude podnikatel vlastnictví jednu manufakturu očekávat roční zisk jenom asi sto liber št., kdežto podnikatel vlastnictví druhou bude očekávat okolo sedmi set třiceti liber št. Ale přestože se jejich zisky nesmírně liší, jejich práce dohlížetelská a ředitelská může být buď docela stejná nebo téměř stejná. V mnoha velkých podnikcích je téměř všechna taková práce svěřena některému vedoucímu úředníkovi. Jeho mzda vyjadřuje pak správně hodnotu této dohlížetelské a ředitelské práce. I když se při určování její výše obvykle bere jistý zřetel nejen na jeho práci a znalosti, ale i na důvěru, jež se v něho klade, přesto není nikdy tato mzda v náležitém poměru ke kapitálu, jež onen úředník spravuje. A vlastník tohoto kapitálu,

KAPITOLA VI

O složkách ceny zboží

Množství práce je přirovnáno jediným řádem hodnoty.

V oné pradávce a nerozvíte společnosti, kdy ještě lidé nezačali hromadit kapitál a přivlastňovat si půdu, je snad jedinou okolností, jež může vnést do jejich vzájemného směňování nějaký řád, poměr mezi různým množstvím práce nutným k získání toho nebo onoho předmětu. Jestliže například u nějakého loveckého národa dá obvykle dvakrát tolik práce zabít bobra než jelena, měl by se jeden bobra samozřejmě vyměňovat za dva jelena, tj. měl by mít cenu dvou hodin. Je přirozené, že to, co je produktem práce dvou dnů nebo dvou hodin, má stát dvakrát tolik jako to, co je obvyklým produktem práce jednoho dne nebo jedné hodiny.

zohlední-li se větší obtížnost práce,

Je-li pak jeden druh práce těžší než druhý, musí se brát na tuto větší obtížnost přirozeně ohled: a produkt jednohodinové práce jednoho druhu může se pak často vyměňovat za produkt dvouhodinové práce jiného druhu.

stejně jako neobvyklá zručnost a důvtip.

Podobně vyžaduje-li nějaký druh práce neobvyklou zručnost a důvtip, pak vážnost, kterou lidé chovají k takovým vlastnostem, dodá samozřejmě produktu takové práce větší hodnotu, než jaká by odpovídala času při ní strávenému. Takových schopností se zřídka dosáhne bez dlouhého cviku a větší hodnota jejich produktů bývá často pouze přiměřenou náhradou za čas a námahu, jež bylo třeba k jejich dosažení vynaložit. V pokročilejší společnosti projevuje se takové uznání větší obtížnosti a větší zručnosti zpravidla ve mzdě; něco podobného se jistě dělo i ve společnosti nejstarší a naprosto nerovné.

Celý produkt poté připadne dělníkovi.

Za takového stavu věcí patří celý produkt práce pracovníkovi. A množství práce, jehož je obvykle zapotřebí k získání nebo vyrobení toho nebo onoho zboží, je jedinou okolností, která může určovat množství práce, jež se za ně dá koupit, zjednat nebo směniti.

Je-li ale vyuzit kapitál, musí něco

Jakmile se kapitál nahromadí v rukou určitých jednotlivců, někteří z nich ho budou přirozeně užívat k tomu, aby

jenž je takto ušetřen téměř veškeré práce, přesto očekává, že jeho zisk bude v náležitém poměru k jeho kapitálu. A tak zisk z kapitálu tvoří jednu složku ceny zboží, zcela odlišnou od mzdy a určovanou zcela odlišnými činiteli.

Za takového stavu nepatří tedy vždycky celý produkt práce pracovníkovi. Musí se o něj většinou dělit s vlastníkem kapitálu, který ho zaměstnává. A rovněž množství práce vynakládané zpravidla na získání nebo vyrobení toho nebo onoho zboží není jedinou okolností, jež může určovat množství práce, které by se za ně mohlo obyčejně koupit, zjednat nebo směnit. Je zřejmé, že k vytvoření zisku z onoho kapitálu, který zaplatí mzdy a opatří materiál k práci, je třeba ještě jistého množství práce navíc.

Jakmile se veškerá půda v některé zemi stane soukromým majetkem, majitelé půdy, jako všichni ostatní lidé, tuze rádi sklizejí tam, kde nikdy neseli, a požadují rentu i za volně rostoucí plody země. Dříví v lese, tráva na louce a všechny volně rostoucí plody země, které člověka, dokud byla půda ještě společná, nestály nic než námahu s jejich posbíráním, to všechno se nyní i pro něho zdražilo o další cenu. Musí zaplatit za povolení, aby je směl sbírat, a část toho, co svým přičiněním buď sklídí, nebo vyrobí, musí odevzdat majiteli půdy. Tato složka nebo, což je nakonec totéž, cena této složky je pozemková renta, a v ceně většiny zboží je to třetí složka.

Je třeba poznamenat, že skutečná hodnota všech jednotlivých složek ceny se měří podle množství práce, která se za každou z nich může koupit nebo zjednat. Práce měří hodnotu nejen oné složky ceny, která se mění v práci, ale i té, která se mění v rentu, a té, která se mění v zisk.

V každé společnosti se cena každého zboží nakonec mění v některou z těchto složek nebo ve všechny tři. A v každé pokročilé společnosti stávají se všechny tři více nebo méně složkami ceny velké většiny zboží.

Tak například v ceně obilí jedna složka platí rentu majitele půdy, druhá mzdu dělníků a náklady na péči o dobytek používaný při vypěstování obilí a třetí platí zisk pachtýřů. Tyto tři složky tvoří asi buď přímo, nebo aspoň koneckonců úhrn ceny obilí. Někdo by se mohl domnívat, že je nutná ještě složka čtvrtá, na obnovování pachtýřova inventáře a za opotřebování jeho tažného dobytka a jiných nástrojů používaných v zemědělství; například cenu tažného koně tvoří tytéž tři složky, renta z půdy, z níž je jeho píce, práce s jeho odchováním a ošet-

Pracovník se dělí se zaměstnavatelem a samotná práce již neurčuje hodnotu.

Jakmile se půda stává soukromým majetkem, představuje renta třetí část ceny většiny zboží.

Skutečná hodnota všech tří částí se měří prací.

V pokročilé společnosti se obvykle setkáváme se všemi třemi částmi,

např. u obilí,

řování a zisk pachtýře, který předem platí jak pozemkovou rentu, tak mzdu za tuto práci. Přestože se tedy z ceny obilí dá uhradit i cena koně a náklady na péči o něj, celá cena se rozpadá buď přímo, nebo koneckonců na tytéž tři složky, rentu, práci a zisk.

V ceně mouky musíme k ceně obilí připočítat také zisk mlynáře a mzdu jeho chasníků. V ceně chleba i zisk pekaře a mzdu jeho chasníků. A v ceně mouky i chleba práci s převazením obilí od rolníka k mlynáři a odtud k pekaři, jakož i zisk těch, kteří za tuto práci platí mzdu.

Cena lnu se rozpadá na tytéž tři složky jako cena obilí. V ceně plátna musíme k této ceně připočítat ještě mzdu pazderníka, přádláka, tkalce, bělice a ostatních, jakož i zisky jejich zaměstnavatelů.

Když se některé zboží začne vyrábět převážně v manufakturách, ta část ceny, která přechází ve mzdu a zisk, se oproti té, která se mění v rentu, zvětšuje. S rozvojem manufaktury vzrůstá nejen množství jednotlivých zisků, ale každý následující zisk je větší než předchozí, poněvadž kapitál, z něhož pochází, musí být vždycky větší. Kapitál, který zaměstnává například tkalce, musí být větší než kapitál, který zaměstnává přádláky, protože nejenom nahrazuje onen kapitál i s jeho zisky, ale platí nadto i mzdu tkalců. A zisky musí být vždycky úměrné kapitálu.

V nejpokročilejších společnostech je však vždycky několik málo druhů zboží, jehož cena přechází jenom ve dvě složky, mzdu za práci a zisk z kapitálu, a ještě menší počet druhů zboží, u něhož přechází pouze ve mzdu. Tak například v ceně mořských ryb jedna složka platí práci rybářů a druhá zisky z kapitálu, jehož bylo použito k rybolovu. Jenom velmi zřídka tvoří jednu její složku i renta; někdy ji však, jak ukáží dále, tvoří také. Jinak je tomu, alespoň v největší části Evropy, při rybolovu říčním. Lov lososů je zatížen rentou, a ta, i když se nedost dobře nazvat rentou pozemkovou, tvoří část ceny lososa, stejně jako mzda a zisk. V některých částech Skotska vydělávají si někteří chudí lidé tím, že na mořském pobřeží sbírají pestré kamínky, běžné známé pod názvem „skotské obilázky“. Cena, kterou jim za ně platí brusíř kamene, je jen cena za jejich práci, protože renta ani zisk netvoří její sebumenší složku.

Avšak úhrnná cena každého zboží přece jen musí koneckonců přejít v některou z těch složek nebo ve všechny tři; ne-

mouky

či lnu.

Renta představuje menší podíl u zboží z manufaktury.

Několik málo druhů zboží má pouze dvě nebo dokonce jen jednu z těchto tří složek.

Všchna zboží ale mají alespoň jednu

boť to, co z ní zbudě po zaplacení pozemkové renty a ceny za veškerou práci s vypěstováním nebo s výrobou zboží a s jeho dopravením na trh, musí někomu nezbytně připadnout jako zisk.

a cena celého ročního produktu se rozkládá na mzdy, zisky a rentu.

Stejně jako cena neboli směnná hodnota zboží, vezmeme-li ji samu o sobě, přechází v některou z oněch složek nebo ve všechny tři, tak i cena veškerého zboží, které, vezmeme-li je jako celek, tvoří celý roční produkt práce v každé zemi, musí přejít v tytéž tři části a musí se rozdělovat mezi jednotlivé obyvatele země buď jako mzda za jejich práci, zisk z jejich kapitálu, nebo renta z jejich půdy. Souhrn všeho, co se ročně sklídí nebo vyrobí prací každé společnosti, nebo cena tohoto všeho, což je vlastně totéž, rozděluje se tak původně mezi některé její jednotlivé příslušníky. Tři původní zdroje veškerého důchodu, jakož i veškeré směnné hodnoty, jsou mzdy, zisk a renta. Každý jiný důchod pochází konečně vždy z některého tohoto zdroje.

Tyto složky jsou jedinými původními druhy důchodu.

Každý, kdo má důchod ze svého vlastního zdroje, musí jej získávat buď vlastní prací nebo ze svého kapitálu nebo ze své půdy. Důchod pocházející z práce se nazývá mzda. Důchod plynoucí z kapitálu člověku, který tento kapitál spravuje nebo do něho vkládá, nazývá se zisk. Důchod plynoucí z kapitálu člověku, který ho sám nezaměstnává, nýbrž půjčí jej jinému, nazývá se úrok neboli užitek z peněz. Je to náhrada, kterou dlužník platí věřiteli za to, že mu dává možnost použitím těchto peněz vydělat. Část tohoto zisku patří přirozeně dlužníkovi, který se vydává jistému nebezpečí ztráty a bere na sebe starost o použití kapitálu, a část věřiteli, který mu poskytuje možnost onoho zisku dosáhnout. Úrok z peněz je vždycky důchod odvozený, a není-li zaplacen ze zisku, který vzejde z použití těchto peněz, musí se zaplatit z nějakého jiného zdroje důchodu, není-li ovšem dlužník marnotratníkem, který si udělá další dluh, aby mohl splatit úroky z prvního. Důchod, který plyne z půdy, se nazývá renta a patří majiteli půdy. Důchod pachtýře plyne dílem z jeho práce a dílem z jeho kapitálu. Půda je pro něho jenom nástrojem, který mu umožňuje vydělat si za onu práci mzdu a dosáhnout ze svého kapitálu zisku. Všechny další veškeré důchody, který je na nich založen, všechny platy úředníků, penze a doživotní a jiné renty toho druhu, plynou konečně z některého z těchto tří původních zdrojů důchodu a vyplácí se buď přímo, nebo nepřímo jako mzda za práci, zisk z kapitálu nebo pozemková renta.

Patří-li tyto tři různé druhy důchodu různým lidem, dají se snadno rozlišit, patří-li však jedné osobě, někdy se, alespoň v běžné řeči, navzájem směšují.

Šlechtic, jenž sám hospodář na části svého panství, měl by po zaplacení výloh s tímto hospodařením dostávat jak rentu vlastníka půdy, tak i zisk pachtýřův. Často však říká zisk všemu, co dostává, a tak, alespoň v běžné řeči, směšuje rád rentu se ziskem. Tak je tomu i s většinou našich severoamerických a západoindických plantážníků. Skoro všichni hospodáři na vlastních statcích, a proto jen zřídka slycháme o rentě z plantáže, zato často o zisku z ní.

Obyčejní pachtýři jen zřídka zaměstnávají nějakého správce, který by řídil celkový chod hospodářství. I oni sami pracují zpravidla hodné vlastníma rukama, orají, vláčejí apod. Pro to všechno, co jim po zaplacení renty zůstane ze sklizně, mělo by jim nejen uhradit jejich kapitál používaný při hospodaření a běžný zisk z něho, ale mělo by jim také zaplatit mzdu, která jim patří jako dělníkům a správcům. Ale tomu, co zbudě po zaplacení renty a doplnění kapitálu, říká se zisk. Jednu jeho složku však zřejmě tvoří mzda. Tuto mzdu pachtýř vlastně uspořídá, a proto musí nutně připadnout jemu samému. Mzda se tedy v tomto případě směšuje se ziskem.

Samostatný výrobce, který má dost kapitálu, aby si mohl nakupovat suroviny i aby sám měl z čeho žít do té doby, než bude moci dopravit své dílo na trh, měl by mít jak mzdu dělníka pracujícího pod dohledem mistra, tak i zisk, který připadne mistrovi, když prodá dílo svého dělníka. Ale ziskem se tu zpravidla nazývá celý jeho výdělek, a také zde se tedy mzda směšuje se ziskem.

Zahradník obdávající svou zahradu vlastníma rukama slučuje ve své osobě tři různé povolání, a to majitele půdy, pachtýře a dělníka. Produkt jeho práce by mu měl proto zaplatit rentu připadající majiteli půdy, pachtýřův zisk a dělnickou mzdu. Úhrn toho se však obyčejně považuje za mzdu za jeho práci. Renta i zisk se tu směšuje se mzdou.

V civilizované zemi je jen málo druhů zboží, jehož směnná hodnota pochází pouze z práce, neboť k směnné hodnotě velké většiny zboží přispívají ve značné míře i renta a zisk, a proto i za roční produkt práce této země se bude moci vždycky koupit nebo zjednat mnohem větší množství práce, než kolik se jí vynaložilo na pěstování nebo zpracovávání a dopravu onoho výrobku na trh. Kdyby měla společnost vykonat každý

Někdy se navzájem směšují,

např. renta hospodářského šlechtice je nazývána ziskem,

mzdu obyčejného pachtýře jsou nazývány ziskem

a totéž platí pro mzdy samostatných výrobců,

zatímco renta a zisk zahradníka pečujícího o vlastní zahradu jsou považovány za mzdu za práci.

Velká část ročního produktu plyne nepřímým, její velikost určuje náhrata pokles produktu.

rok všechnu tu práci, kterou si může každý rok koupit, množství práce by každým rokem značně vzrůstalo a její produkt by tak měl každého následujícího roku daleko větší hodnotu než roku předchozího. Taková země, kde by celý roční produkt byl vynakládán pouze na udržování pracujících, však není. Velkou část tohoto produktu spotřebují všude nepracující. A tak podle toho, v jakém poměru se celý tento produkt každoročně rozděluje mezi tyto dvě různé vrstvy lidí, jeho obvyklá nebo průměrná hodnota musí každým rokem buď vzrůstat, nebo klesat, anebo být rok co rok stejná.

KAPITOLA VII

O přirozené a tržní ceně zboží

Běžnou nebo průměrnou výši mzdy, zisku

V každé společnosti nebo i obci odpovídá každému použití práce a kapitálu určitá běžná nebo průměrná výše mzdy a zisku. Tato výše se přirozeně řídí, jak dále vyložím, jednak celkovým stavem společnosti, jejím bohatstvím nebo chudobou, tím, zda se tato společnost rozvíjí, zda stagnuje nebo upadá, jednak zvláštní povahou každého tohoto použití.

a renty

V každé společnosti nebo i obci je rovněž běžná nebo průměrná výše pozemkové renty, jež se také řídí, jak dále vyložím, jednak celkovým stavem společnosti nebo okrsku, kde půda leží, a jednak přirozenou nebo uměle zvýšenou úrodností půdy.

Lze nazvat její přirozenou výši.

Tato běžná nebo průměrná výše se může nazvat přirozenou výší mzdy, zisku a renty v té době a na tom místě, kdy a kde jsou běžné.

Aby mohla být zaplácena, je zboží prodáváno za svou přirozenou cenu,

Když cena některého zboží není ani vyšší, ani nižší, než kolik podle přirozených měřítek stačí k zaplacení pozemkové renty, mzdy za práci a zisku z kapitálu vynaložených na přepravu, zpracování a dopravení zboží na trh, to, zač se zboží prodává. Lze nazvat jeho přirozenou cenou.

čili za to, co skutečně stojí, v čemž je zahrnut zisk,

Zboží se pak prodává přesně za tolik, kolik činí jeho skutečná hodnota, tj. kolik skutečně stojí člověka, který s ním přijde na trh. Neboť třebaže to, čemu se běžně říká výrobní cena toho kterého zboží, nezahrnuje v sobě zisk člověka, který je má prodávat dál, přece jen, prodá-li je za cenu, která mu neposkytne větší zisku běžnou v jeho obci, zřejmě na tom obchodě prodělá. Vždyť kdyby byl vynaložil svůj kapitál nějak jinak, byl by mohl tohoto zisku dosáhnout. Mimo to je mu jeho zisk důchodem, skutečným zdrojem obživy. Po tu dobu, co zboží zpracovává a dopravuje na trh, platí svým dělníkům mzdu neboli poskytuje jim obživu, a stejně jí platí i za sebe; ta je pak obvykle úměrná zisku, který může s pravděpodobností očekávat z prodeje zboží. Jestliže jeho zboží tento zisk nevynese, lze zcela správně říci, že mu neuhradilo to, co ho skutečně stálo.

neboť nikdo nebude bez zisku nic prodávat.

Tržní cena

je určována množstvím dodaným na trh a účinnou poplávku.

Třebaže tedy cena, z níž mu plyne tento zisk, není vždycky ta nejnižší, za kterou se zboží někdy dá prodat, přece jen je to nejnižší cena, za kterou se dát prodat během dosti dlouhé doby alespoň tam, kde je naprostá svoboda nebo kde obchodník, kdykoli se mu zachce, může své povolání měnit.

Skutečná cena, za kterou se zboží zpravidla prodává, se nazývá jeho cenou tržní. Ta může být buď vyšší, nebo nižší, nebo přesně stejná jako jeho cena přirozená.

Tržní cena každého určitého zboží je určována poměrem mezi množstvím, které se na trh skutečně dodá, a poplávku těch, kdo jsou ochotni zaplatit přirozenou cenu zboží neboli celou hodnotu renty, práce a zisku, jež musí být uhrazeny, aby se zboží dostalo až na trh. Takové lidi je možno nazvat skutečnými poplávajícími a jejich poplávku poplávku účinnou, neboť stačí k tomu, aby přivedla ono zboží na trh. Je to něco jiného než poplávka absolutní. V jistém smyslu se může třeba říci, že ale jeho zájem není účinnou poplávku, její uspokojení nemůže být nikdy důvodem, aby toto zboží bylo dodáno na trh.

Když je zboží vzhledem k účinné poplávce nedostatek, dochází k nárůstu tržní ceny nad její přirozenou výši.

Když je zboží dodaného na trh vzhledem k účinné poplávce nedostatek, všichni lidé, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby tam zboží mohlo být dodáno, nemohou dostat celé množství, které chtějí. Aby dostali alespoň něco, budou někteří z nich ochotni dát víc. Ihned mezi nimi vznikne konkurence a tržní cena vystoupí více nebo méně nad přirozenou cenu podle toho, jak dalece bude jejich horlivost v konkurenci podnícena naléhavostí jejich potřeby, bohatstvím nebo rozmarňostí. Mezi uchazeči stejně bohatými a rozmarňivými způsobí obvykle těž potřebu konkurenci dychtivější nebo méně dychtivou podle toho, jak velice jim bude na získání toho zboží záležet. Odtud ony přemrštěné vysoké ceny nutných životních prostředků v době blokád nějakého města nebo v době hladu.

Je-li tato množství větší než účinná poplávka, tržní cena klesá pod svou přirozenou úroveň.

Je-li množství zboží dodaného na trh větší než účinná poplávka, nedá se všechno prodat lidem, kteří jsou ochotni zaplatit celou hodnotu renty, mzdy a zisku, jež je nutno uhradit, aby tam zboží mohlo být dodáno. Jistá část se musí odprodat těm, kteří zaplatí méně, a ona nízká cena, kterou za zboží nabízejí, nutně sníží cenu veškerého zboží. Tržní cena klesne více nebo méně pod přirozenou cenu podle toho, nakolik onen přebytek zvýší konkurenci mezi prodávajícími, nebo podle toho, jak dalece prodávajícím záleží na tom, aby se zboží ihned

zbavili. Tých přebytek při dovozu zboží podléhajícího zkáze vyvolá mnohem větší konkurenci, než je tomu u zboží trvanlivého; větší je tedy například při dovozu pomerančů než při dovozu starého železa.

Když množství zboží dovezeného na trh právě jen stačí uspokojit účinnou poplávku, je tržní cena samozřejmě přesně nebo téměř přesně táž jako cena přirozená. Veškeré zboží, které je na trhu, se může prodat právě za tuto cenu, a ne za víc. Vzájemná konkurence nutí všechny obchodníky, aby tuto cenu přijímali, nemutí je však, aby přijímali méně.

Množství každého zboží dodaného na trh se samozřejmě přizpůsobuje účinné poplávce. Zájem všech, kteří dávají půdu, práci nebo kapitál na to, aby mohli dodat zboží na trh, proto je, aby jeho množství nikdy nepřekročilo účinnou poplávku. A všichni ostatní lidé mají zájem na tom, aby ho nikdy nebylo méně, než kolik žádá poplávka.

Je-li někdy zboží více, než vyžaduje účinná poplávka, musí být některá složka jeho ceny nižší, než je její přirozená výše. Jde-li při tom o rentu, vlastní zájem přímě hned majitele půdy k tomu, aby přestali obdělávat část své půdy; a jde-li o mzdu nebo zisk, zájem přímě v jednom případě dělníky, v druhém jejich zaměstnavatele, aby tu nechali částečně nevyužitou práci nebo kapitál. Množství dodané na trh bude za krátko opět jenom krytí účinnou poplávku. Všechny složky ceny zboží stoupnou na svou přirozenou výši a úhrnná cena na jeho cenu přirozenou.

Je-li zboží dodaného na trh zase méně, než kolik vyžaduje účinná poplávka, některé složky jeho ceny musí stoupnout nad svou přirozenou výši. Je-li to renta, vlastní zájem přímě samozřejmě všechny ostatní majitele půdy k tomu, aby vyhradili pro pěstování tohoto zboží více půdy, jestliže je to mzda nebo zisk, zájem přímě záhy všechny ostatní dělníky a podnikatele k tomu, aby k výrobě a dodání tohoto zboží na trh vynaložili více práce a kapitálu. Zboží, jež se pak na trh dodá, bude brzy krytí rozhodující poplávku. Všechny složky ceny zboží klesnou na svou přirozenou úroveň a úhrnná cena na jeho přirozenou cenu.

Přirozená cena je tedy jakousi střední cenou, k níž ceny všech zboží neustále tihnou. Různé nahodilé okolnosti je někdy udržují značně výše a jindy je zase stlačují o něco pod ni. Ale až jim jakékoli překážky zabránují ustálit se na tomto pevném a trvalém středu, neustále k němu směřují.

Rovná-li se přesně účinné poplávce, pak se tržní cena rovná ceně přirozené.

Množství zboží se přizpůsobuje účinné poplávce.

Převyšuje-li tuto poplávku, nachází se některé složky jeho ceny pod svou přirozenou výši.

Je-li nižší, některé složky jsou nad svou přirozenou úroveň.

Přirozená cena je střední cenou, k níž skutečné ceny tihnou.

*Množství práce se
příspěvuje účinné
poptávce,*

Úhrnné množství práce vynaložené každým rokem na to, aby bylo dodáno na trh to nebo ono zboží, přizpůsobuje se v tomto směru samozřejmě účinné poptávce. Je přirozené, že se vždycky přizpůsobuje v tom směru, aby tam bylo tohoto zboží dodáno přesně tolik, aby poptávka byla kryta, a ne překročena.

*avšak množství zboží
vyrobené daným
množstvím práce se
někdy mění.*

Avšak v některých oborech se při vynaložení téhož množství práce výrobí v různých letech velmi odlišné množství zboží, kdežto v jiných bude vyrobené množství vždycky stejné nebo téměř stejné. Obilí, vína, oleje, chmele atd. výrobí též počet pracovníků v zemědělství v různých letech velmi různé množství. Ale též počet přadláků nebo tkalců bude vyrábět každým rokem stejné nebo téměř stejné množství plátna a vlněných tkanin. Účinné poptávce se může v každém směru přizpůsobit pouze průměrný produkt toho nebo onoho výrobního odvětví. Avšak produkt skutečný je často mnohem větší a často mnohem menší než produkt průměrný. Množství zboží dodaného na trh bude tedy někdy značně převyšovat účinnou poptávku a jindy bude o hodně nižší. I kdyby snad účinná poptávka byla stále stejná, tržní cena zboží bude vystavena velikému kolísání a někdy značně stoupne pod jeho přirozenou cenu, jindy nad ní značně stoupne. Jiná odvětví výroby, kde je produkt při stejném množství práce vždycky stejný nebo téměř stejný, mohou se účinné poptávce přizpůsobit přesněji. Dokud tedy bude poptávka stále stejná, nezmenší se pravděpodobně ani tržní cena zboží a bude se buď přesně, nebo téměř přesně rovnat jeho ceně přirozené. Každý ví ze zkušenosti, že ceny plátna a vlněných tkanin nepodléhají ani tak častým, ani tak podstatným výkyvům jako ceny obilí. Ceny prvního druhu zboží se mění pouze se změnami poptávky, ceny obilí se mění nejen se změnami poptávky, ale i s množstvím většími a mnohem častějšími změnami v množství zboží dodaného na trh k uspokojení oné poptávky.

*Tyto výkyvy postihují
více mzdy a zisky než
rentu*

Občasně a dočasně výkyvy v tržní ceně kteréhokoli zboží postihují především ty složky jeho ceny, které přecházejí na mzdu a zisk. Té složky, která představuje rentu, dotýkají se méně. Renta stanovená jako jistá peněžní suma není jímí co do výše ani co do hodnoty ani v nejmenším postížena. Renta stanovená jako jistý podíl nebo jisté množství zemědělských plodin je nesporně postihována ve své roční hodnotě všemi občasnými a dočasnými výkyvy tržní ceny oné zemědělské plodiny, zřídka je však jímí postížena ve své výši rok od roku.

Při sjednávání podmínek pachtu snaží se majitel půdy i pachtýř upravit výši podle svého nejlepšího vědomí nikoli podle dočasných a občasných cen, nýbrž podle průměrné a běžné ceny plodin.

Takové kolísání postihuje jak hodnotu, tak i mzdové sazby nebo míry zisku, a to podle toho, zda je trh nadměrně nebo nedostatečně zásoben zbožím nebo prací, zda prací vykonanou nebo prací, jež se má vykonat. Státní smutek zvýší ceny čer-
ných látek, jichž je pak na trhu skoro vždycky nedostatek, a zvedne zisky obchodníků, kteří jich mají jen poněkud větší množství. Na mzdách tkalců se to vůbec neodrazí. Na trhu je nedostatek zboží, tj. práce vykonané, nikoli práce, jež se má vykonat. Mzdy krejčovských tovaryšů se zvýší. Na trhu je pak totiž nedostatek práce. Nastane účinná poptávka po práci, žádá se více práce, jež se má vykonat, než kolik jí lze získat. Klesnou ceny barevného hedvábí a látek, a tím se také sníží zisky obchodníků, kteří jich mají na skladě poněkud větší množství. Klesnou rovněž mzdy dělníků, kteří jsou zaměstnáni při výrobě takového zboží, po kterém po šest měsíců, ne-li po celý rok, nebude poptávka. Trh je přesycen jak zbožím, tak prací.

*a dopadají na ně
odlišně podle toho, jak
je trh zásoben zbožím
a prací.*

Ale když tržní cena každého určitého zboží takto neustále fluktuje, můžeme-li to tak říci, k ceně přirozené, přece někdy nahodilé okolnosti, jednou přirozené příčiny, jindy určité veřejné předpisy, udržují u mnohých druhů zboží po dlouhou dobu tržní cenu značně výš, než je cena přirozená.

*Tržní cena se ale
může po dlouhou
dobu držet nad svou
přirozenou úrovní*

Když se vzrůstem účinné poptávky stoupne tržní cena některého zboží podstatně nad cenu přirozenou, pak ti, kdo vynakládají svůj kapitál na zásobení trhu tímto zbožím, hledí zpravidla tuto změnu skrýt. Kdyby se to rozneslo, jejich velký zisk by pokoušel tolik nových konkurentů, aby svůj kapitál vynaložili stejně, že účinná poptávka by byla brzy plně kryta a tržní cena by klesla na cenu přirozenou a někdy na určitý čas třeba i pod ni. Jestliže je trh od sídla těch, kdo je zásobují, hodně vzdálen, podaří se jim někdy udržet toto tajemství i několik let. Po tu dobu jim nepřibudou noví konkurenti a oni se mohou těšit svým mimořádným ziskům. Je ovšem jisté, že se taková tajemství dají zřídka udržet dlouho, a mimořádný zisk může trvat jen o maličko déle než ona tajemství.

*v důsledku
nedostateku informací
o vysokých ziscích,*

Výrobní tajemství se dají uchovat déle než tajemství obchodní. Barviti, jenž vynalezl prostředek k výrobě určité barvy z materiálu, který stojí jenom polovinu toho, co stojí materiál obvykle používaný, může se, je-li aspoň trochu obezřetný, těšit

*nebo jako důsledek
výrobních tajemství,*

obvykle používaný, může se, je-li aspoň trochu obezřetný, těšit

z výhod svého objevu po celý život a může je třeba i zanechat potomstvu jako dědictví. Jeho mimořádný zisk plyne z vysoké ceny, jež se mu platí za práci, kterou umí dělat jen on. Je to vlastně vysoká mzda za onu práci. Poněvadž se však tyto zisky při každém novém vynaložení jeho kapitálu opakují a poněvadž jejich úhrn je tu k tomu kapitálu v stálém poměru, považují se obvykle za mimořádné zisky z kapitálu.

Takové zvýšení tržní ceny bývá zřejmě následkem zvláštních okolností, jejichž působení může někdy ovšem trvat i po mnoho let.

Některé plodiny vyžadují tak zvláštní půdu a polohu, že veškerá půda celé velké země, na níž se mohou pěstovat, nestačí třeba kryt účinnou poptávkou. Celé množství dodané na trh se rozprodá tedy třeba těm, kteří jsou ochotni dát více, než kolik by stačilo uhradit rentu z půdy, na níž byly ony plodiny vypěstovány, mzdu za práci i zisk z kapitálu, jichž bylo použito při jejich pěstování a dopravě na trh, podle přirozené míry těchto složek. Takové zboží se může prodávat za tuto vysokou cenu po celá staletí a ta její část, jež představuje rentu z půdy, je v tomto případě obvykle vyšší než míra přirozená. Pacht z půdy, jež poskytuje tak vzácné a ceněné plodiny, jako například pacht z některých vinic ve Francii, vyznačujících se zvlášť vhodnou půdou a polohou, je oproti rentě z jiné, neméně úrodné a neméně dobře obdělávané půdy v okolí neméně vysoký, zatímco mzda za práci a zisky z kapitálu, jež umožnily dodání takového zboží na trh, se liší od mezd a zisků v okolí jen zřídka.

Takové zvýšení tržní ceny bývá zřejmě následkem přirozených příčin, jež nikdy nedovolí, aby účinná poptávka byla plně uspokojena, a jež tedy mohou působit trvale.

Monopol, poskytnutý ať již jednotlivci nebo obchodní společnostmi, má stejný výsledek jako obchodní nebo výrobní tajemství. Monopolisté udržují trvalý nedostatek zboží na trhu tím, že nikdy plně nekryjí účinnou poptávku, a prodávají tak své zboží o mnoho dražší, než je jeho přirozená cena. Tak zvyšují své příjmy, ať ze mzdy nebo ze zisku, podstatně nad jejich přirozenou úroveň.

Monopolní cena je za všech okolností nejvyšší cena, jakou je možno obdržet. Přirozená cena, neboli cena volné konkurence, je naopak nejnižší cena, jakou lze přijmout, ne sice v každém jednotlivém případě, ale vždycky po jistou delší dobu. Monopolní cena je v každém jednotlivém případě nej-

jež mohou trvat velmi dlouho,

nebo v důsledku vzácnosti specifické půdy,

která může působit trvale.

Monopol má stejný výsledek jako obchodní tajemství.

Monopolní cena je nejvyšší cena, jakou je možno obdržet.

vyšší cena, kterou je možno z kupujících vymáčet nebo kterou budou, jak se dá předpokládat, ochotni zaplatit. Cena volné konkurence je nejnižší cena, kterou si prodávající, chtějí-li ještě dále obchodovat, mohou dovolit přijmout.

Týž cíl sledují, byť v menším rozsahu, výsadní práva společností, předpisy o učetních a všechny zákony omezující v jednotlivých oborech konkurenci na menší okruh lidí, než jaký by se jí jinak zúčastnil. Jsou to jakési rozšířené monopoly a často mohou po celé věky v celých oborech udržovat tržní cenu určitého zboží nad jeho cenou přirozenou, a rovněž mzdy za vykonanou práci i zisky z vynaloženého kapitálu zachovávat o něco výše, než je jejich přirozená míra.

Takové zvýšení tržní ceny může trvat tak dlouho jako vládní předpisy, o něž se opírá.

Tržní cena toho kterého zboží může sice zůstat dlouho nad úrovní ceny přirozené, zřídka však může zůstat dlouho pod ní. Kdyby se kterákoli část tržní ceny platila pod přirozenou mírou, pocítli by lidé, jejichž zájmy by tak byly postiženy, ihned ztrátu; ihned by vyřadili z výroby toho zboží buď tolik půdy, nebo práce, nebo kapitálu, že by množstvím dodávané na trh brzy jen tak tak stačilo kryt účinnou poptávkou. A tak by jeho tržní cena brzy stoupla na vyšší ceny přirozené. Tak alespoň by to vypadalo tam, kde by byla naprostá svoboda.

Tytéž předpisy o učetnících a zákony o společnostech sice umožňují, aby se mzda určitého dělníka značně vyšila nad přirozenou míru, když se výroba úspěšně rozvíjí, někdy ho však nutí spokojovat se se mzdou značně nižší, když výroba upadá. V jednom případě z jeho zaměstnání vylučují mnoho lidí, v druhém vylučují z mnoha zaměstnání jeho. Taková nařízení však nepůsobí ani zdaleka tak trvale na pokles dělníkovy mzdy pod její přirozenou úroveň jako na její zvyšování. V prvním případě mohou působit po mnoho staletí, kdežto v druhém nejdéle po dobu života některých dělníků, kteří se svému povolání vyučili v době jeho rozkvětu. Když vymřou, přizpůsobí se počet těch, kteří se řemeslu vyučí později, přirozeně účinné poptávce. Státní správa, která by dokázala stlačovat v určitém oboru po několika generacích buď mzdy za práci, nebo zisky z kapitálu pod jejich přirozenou úroveň, musela by být stejně krutá jako státní správa Hindustánu nebo starověkého Egypta, kde byl každý člověk vázán náboženským zákonem, aby v povolání následoval svého otce, a jestliže je změnil za jiné, bylo to považováno za nejhroznější svatokrádež.

Výsadní práva společností atd. představují rozšířené monopoly.

Tržní cena může jen zřídka zůstat dlouho pod přirozenou cenou,

i když předpisy o učetnících a zákony o společnostech po jistou dobu někdy značně snižují mzdy pod přirozenou úroveň.

To snad je všechno, co bylo zatím nutno uvést o občasných nebo trvalých odchylkách tržní ceny zboží od ceny přirozené.

Přirozená cena se sama mění s přirozenou mírou každé své složky, mzdy, zisku a renty. Tato míra se mění v každé společnosti podle jejího stavu, podle toho, zda je to společnost bohatá nebo chudá, zda se rozvíjí, zda stagnuje nebo upadá. V příštích čtyřech kapitolách se pokusím vysvětlit co neúplněji a co nejpřesněji příčiny těchto různých odchylek.

Nejprve se pokusím vyložit, které okolnosti přirozeně určují vyšší mzdy a jak na tyto okolnosti působí bohatství nebo chudoba společnosti, její rozvoj, stagnace nebo úpadek.

Za druhé se pokusím ukázat, které okolnosti přirozeně určují vyšší zisku a jak na tyto okolnosti podobně působí různý stav společnosti.

Přestože peněžní mzda a zisk jsou při různém způsobu vynaložení práce a kapitálu velmi rozdílné, přece jen se zdá, že při každém jednotlivém vynaložení kapitálu je u všech různých druhů práce mezi peněžní mzdou a peněžním ziskem obvykle určitý poměr. Tento poměr, jak bude ukázáno později, závisí jednak na povaze různých způsobů vynaložení práce a kapitálu a jednak na různých zákonech a na politice společnosti, v níž se to děje. Třebaže je tento poměr v mnohém směru závislý na zákonech a na politice, chudoba nebo bohatství oné společnosti, její vzestup, stagnace nebo úpadek na něj působí podle všeho málo a za všech okolností zůstává stejný nebo alespoň téměř stejný. Za třetí se pokusím vysvětlit všechny různé okolnosti, které řídí tento poměr.

Za čtvrté se konečně pokusím ukázat, co všechno působí na pozemkovou rentu a na zvyšování nebo snižování skutečné ceny všech různých věcí, jež půda poskytuje.

Přirozená cena se mění s přirozenou mírou mzdy, zisku a renty.

Mzdaní se budeme zabývat v kapitole VIII,

ziskem v kapitole IX,

rozdíly ve mzdách a ziscích v kapitole X,

a rentou v kapitole XI.

KAPITOLA VIII

O mzdě za práci

Produkt je přirozenou mzdou práce.

Původně náležel celý pracovníkovi.

Kdyby se tento stav udržel, všechny věci by se zlečnily,

ačkoli zdánlivě by se mnoho věcí zdražilo.

Produkt práce je přirozenou odměnou za práci, neboli mzdou.

Za původního stavu společnosti, ještě než si lidé začnou přivlastňovat půdu a hromadit kapitál, náleží celý produkt práce pracovníkovi. Ten nemá nad sebou ani majitele půdy, ani pána či zaměstnavatele, s nímž by se musel dělit.

Kdyby se byl tento stav udržel při tom vzestupu produktivní síly práce, k němuž vede dělba práce, byla by se mzda zvyšovala. Všechny věci by se byly postupem času zlevnily. K jejich vyrobění by bylo stačilo menší množství práce, a poněvadž různé druhy zboží vyrobené stejným množstvím práce by se byly za tohoto stavu věcí přirozeně navzájem směňovaly, bylo by je bývalo možno koupit za produkt menšího množství práce.

Přestože by se byly ve skutečnosti všechny věci zlevnily, mnoho věcí by se bylo mohlo zdánlivě zdražit, neboli směňovat za větší množství jiného zboží. Tak například dejme tomu, že by se byla produktivní síla práce ve většině oborů rozvinula na desetinásobek, že by tedy člověk za jeden den vyrobil desetkrát tolik co dříve; v některém oboru by se však byla zvýšila toliko dvojnásobně, to znamená, že by člověk za jeden den vyrobil jen dvakrát tolik co dříve. Při směně produktu jednodenní práce ve většině oborů za produkt jednodenní práce v onom určitém odvětví koupil by se za desetinásobek původního množství pouze dvojnásobek původního množství výrobků. Zdánlivě by pak kterékoli množství, například jedna libra takového výjimečného zboží, bylo pětkrát dražší než předtím. Ve skutečnosti by však bylo dvakrát lacinější. Třebaže by k jeho zakoupení bylo nutné pětinašobné množství jiného zboží, k jeho nákupu nebo výrobě by stačila práce jen poloviční. Jeho získání by tedy bylo dvakrát snazší než předtím.

Avšak když si lidé začali přivlastňovat půdu a hromadit kapitál, nemohl tento původní stav, kdy pracovníkovi připadl

Tento stav byl ukončen

změnu relativní hodnoty tohoto zboží. Kdybychom totiž předpokládali, že se mzda zvýšila,¹⁸ v žádném z těchto zaměstnání nebude zapotřebí většího množství práce, ale bude za ni placena větší cena. Tytéž důvody, které povedou lovce a rybáře k tomu, aby se pokusili zvýšit cenu své zvěřiny a ryb, povedou i majitele dolu k tomu, aby zvýšil cenu svého zlata. Protože tento podnět působí stejně silně na všechna tato tři zaměstnání a protože poměrná postavení těch, kteří se jimi zabývají, jsou před zvýšením mezd i po něm stejná, zůstává relativní hodnota zvěřiny, ryb a zlata nezměněna. Mzdy mohou stoupnout o 20% a zisky v důsledku toho větší nebo menší měrou klesnout, aniž to přivodí nejmenší změnu poměrné hodnoty tohoto zboží.

Předpokládejme nyní, že týmž množstvím práce a fixního kapitálu lze vyrobit více ryb, ale nikoli více zlata nebo zvěřiny; tedy poměrná hodnota ryb ve srovnání s hodnotou zlata nebo zvěřiny klesne. Bylo-li by produktem jednoho dne práce 25 lososů místo 20, byla by cena lososa 16 šilinků místo 1 libry št. a jeden jelen by se směňoval za dva a půl lososa místo za dva. Cena jelena by však zůstala tak jako dříve 2 libry št. Právě tak kdyby se s týmž množstvím kapitálu a práce získalo méně ryb, relativní hodnota ryb by stoupla. Směnná hodnota ryb by stoupala nebo klesala pouze proto, že k získání daného množství ryb

¹⁸ V druhém a také v prvním vydání je místo slov „Kdybychom totiž předpokládali, že se mzda zvýšila“ dlouhý odstavec s podrobným odůvodněním, proč změna mezd nevyvolává změny relativní hodnoty zboží:

„Nebot čini-li zisk 10%, pak k nahrazení 100 liber št. oběžného kapitálu plus 10% zisku je zapotřebí tržby 110 liber št.; aby byla tatáž část fixního kapitálu nahrazena při míře zisku 10%, bylo by třeba každoročně dostávat 16,27 liber št., neboť hodnota annuity 16,27 liber št. činí za 10 let 100 liber št., půjčují-li se peníze na 10%. Všechna lovčova zvěřina by se tedy musela každoročně prodávat za 126,27 liber št. Protože však rybařův kapitál představuje tutéž veličinu a dělí se na fixní a oběžný kapitál v témž poměru a rovněž slouží stejné dlouho, musí rybař své produkty prodávat za tutéž cenu, aby dosáhl téhož zisku. Kdyby mzdy stouply o 10%, a kdyby bylo proto v každém odvětví zapotřebí o 10% oběžného kapitálu více, nemělo by to žádný vliv na obě zaměstnání. Aby bylo vyrobeno stejné množství zboží jako dříve, bylo by v obou zapotřebí 210 liber št. místo 200 a zboží by se prodávalo přesně za tutéž sumu peněz, totiž za 126,27 liber št.; jeho relativní hodnota by se tedy nezměnila a zisky by poklesly stejně v obou odvětvích.

Ceny zboží by nestouply, neboť k výrobě peněz, v nichž je vyjadřována hodnota zboží, je za předpokladu, že se jejich hodnota nemění, zapotřebí stále stejného množství práce.

Kdyby byl zlatý důl, v němž se těží peníze, v téže zemi, muselo by se po zvýšení mezd použít jako kapitálu 210 liber št., aby bylo získáno totéž množství kovu, jaké se získalo dříve za 200 liber št. Z téhož důvodu, z jakého by lovec a rybař potřeboval zvýšit svůj kapitál o 10 liber št., musel by jej zvýšit i majitel dolu.“ Následuje text, jak je uveden výše.]

bylo zapotřebí více nebo méně práce. Tento vzestup nebo pokles hodnoty ryb by však byl vždy úměrný zvýšení nebo snížení množství potřebné práce.

Kdybychom tedy měli neměnné měřítko, jímž bychom mohli měřit změny hodnoty jiného zboží, shledali bychom, že nejvyšší hranice jejího růstu, dojde-li k této změně na předpokládaných okolnostech, je úměrná dodatečnému množství práce potřebné k jeho výrobě a že nebude-li k jeho výrobě třeba více práce, nemohla by jeho hodnota vůbec stoupnout. Růst mezd by nezvyšil jeho hodnotu ani v peněžním vyjádření, ani ve vztahu k jinému zboží, jehož výroba nevyžadovala dodatečného množství práce, a mezi fixním a oběžným kapitálem by zůstal týž poměr, při čemž fixní kapitál by mohl sloužit touž dobu. Kdyby bylo k výrobě nějakého jiného zboží zapotřebí více nebo méně práce, bezprostředně by to přivodilo změnu jeho poměrné hodnoty, jak jsme již na to poukázali, avšak taková změna by nastala proto, že se změnilo množství potřebné práce, a nikoli proto, že se zvýšily mzdy.¹⁹

Oddíl IV

Zásada, že množství práce vynaložené na výrobu zboží určuje jeho poměrnou hodnotu, je do značné míry modifikována používáním strojů a jiného fixního a trvalého kapitálu

§ 17 V předcházejícím oddílu jsme předpokládali, že nářadí a zbraně, potřebné k ulovení jelena a lososa, jsou stejně trvanlivé a že jsou výsledkem téhož množství práce. Viděli jsme, že změny poměrné hodnoty jelena a lososa závisely výhradně na měnícím se množství práce potřebném k jejich získání. Avšak za každého stavu společnosti mohou mít nástroje, nářadí, budovy a stroje, používané v různých odvětvích, různou trvanlivost a mohou vyžadovat rozdílné množství práce k tomu, aby byly vyrobeny. Také poměr mezi kapitálem, který je určen k vydržování práce, a kapitálem, který je vložen do nástrojů, strojů a budov, může být rozdílný. Tento rozdíl ve stupni trvanlivosti fixního kapitálu

¹⁹ [V druhém vydání následuje po těchto slovech odstavec, který uzavírá druhý oddíl:

„Z tohoto oddílu tedy vyplývá, že bez ohledu na akumulaci kapitálu se poměrná hodnota zboží nebude nutně zvyšovat proto, že by rostly mzdy, nebude-li jejich růst provázen usnadněním nebo ztížením výroby jednoho nebo několika těchto zboží.“ Poté začíná třetí oddíl.]

a v poměru, ve kterém mohou být tyto dvě formy kapitálu kombinovány, podmiňuje další příčinu změny poměrné hodnoty zboží vedle většího nebo menšího množství práce potřebného k jeho výrobě. Touto příčinou je růst nebo pokles hodnoty práce.

Potrava a oděv, jež dělník spotřebovává, budovy, v nichž pracuje, nástroje, které užívá při práci, mají vesměs pomíjivý charakter. V době, po kterou tyto různé kapitály budou sloužit, je však veliký rozdíl: parní stroj slouží déle než loď, loď déle než dělníkův oděv a oděv déle než potrava, kterou spotřebovává.

Podle toho, spotřebovává-li se kapitál rychle a musí být často reprodukován nebo opotřebovává-li se pomalu, je považován buď za oběžný, nebo za fixní kapitál.²⁰ O majiteli pivovaru, jehož budovy a zařízení jsou drahé a trvanlivé, se říká, že používá značnou část svého kapitálu ve formě fixního kapitálu; naproti tomu o obuvníkově, jehož kapitál je určen hlavně k placení mezd, které jsou vydávány za stravu a oděv, méně trvanlivé zboží než budovy a stroje, se říká, že používá značnou část svého kapitálu jako oběžný kapitál.

Rovněž je třeba povšimnout si toho, že se oběžný kapitál může obracet čili navracet se ke svému majiteli ve velmi nesejtných časových úsecích. Pšenice, kterou koupil pachtýř k seti, je fixním kapitálem ve srovnání s pšenicí, kterou koupil pekař k výrobě chleba. Jeden ji ponechává v půdě a může ji dostat zpět teprve až za rok, druhý ji může dát semít na mouku a prodat jako chléb svým zákazníkům, takže se za týden jeho kapitál opět uvolní, aby jím pekař obnovil tutéž operaci nebo začal nějakou jinou.

Ve dvou odvětvích mohou být používány kapitály téže velikosti, ale na fixní a oběžný kapitál se dělí různým způsobem.

V jednom odvětví se může používat velmi málo kapitálu jako oběžného, t. j. určeného k vydržování práce; může být vložen hlavně do strojů, nástrojů, budov a j., t. j. kapitál má spíše fixní a trvalejší charakter. V jiném odvětví se používá téhož množství kapitálu, ale hlavně k vydržování práce, a velmi málo je ho vloženo do nástrojů, strojů a budov. Zvýšení mezd dělníků musí působit na zboží, vyráběné za tak rozdílných podmínek, nesejně.

Dále, dva průmyslníci mohou používat fixního a oběžného kapitálu téže velikosti, ale délka života jejich fixních kapitálů je zcela rozdílná.

²⁰ Nepodstatné dělení, při němž nelze vést přesnou rozlišující hranici. [Tato poznámka je připojena pouze v druhém vydání.]

Jeden má parní stroj v hodnotě 10.000 liber št., druhý má lodi v téže hodnotě.

Kdyby lidé při výrobě nepoužívali strojů, nýbrž pouze práce a kdyby všem trvalo stejně dlouho, než by své zboží dodali na trh, byla by směnná hodnota jejich zboží přesně úměrná množství vynaložené práce.

Kdyby používali fixního kapitálu téže hodnoty a téže trvanlivosti, byla by hodnota vyrobeného zboží i v tomto případě stejná a měnila by se podle toho, zda na jeho výrobu bylo vynaloženo větší nebo menší množství práce.

§ 18 Ačkoli se poměrná hodnota zboží, vyrobeného za týchž podmínek, mění jen při zvýšení nebo snížení množství práce, potřebné k výrobě toho či onoho zboží, přece ve srovnání s jiným zbožím, vyrobeným s jiným poměrným množstvím fixního a oběžného kapitálu, bude se jeho hodnota měnit i z druhé příčiny, o níž jsem se již zmínil dříve, totiž zvýšením hodnoty práce, i když se na výrobu toho či onoho zboží nevynaložilo ani více ani méně práce. Ječmen a oves by zůstal navzájem v téže poměru při každé změně mezd. Totéž by se stalo s bavlněným zbožím nebo se sukrem, kdyby se vyráběly za úplně stejných podmínek. A přece se při zvýšení nebo při poklesu mezd může hodnota ječmene ve srovnání s bavlněným zbožím a hodnota ovesa ve srovnání se sukrem změnit.

Dejme tomu, že dvě osoby zaměstnávají během roku po 100 dělnících při výrobě dvou strojů a další osoba zaměstnává týž počet dělníků pěstováním obilí; každý z těchto strojů bude mít na konci roku stejnou hodnotu jako obilí, protože bude vyroben týmž množstvím práce. Dejme tomu, že majitel jednoho stroje jej v příštím roce použije k výrobě sukna se 100 dělníků a majitel druhého stroje jej také použije se 100 dělníků k výrobě bavlněného zboží, zatím co pachtýř bude tak jako dříve zaměstnávat 100 dělníků pěstováním obilí. Během druhého roku budou všichni vynakládat totéž množství práce, ale zboží a stroje výrobce sukna i výrobce bavlněného zboží budou výsledkem práce dvou set dělníků zaměstnávaných po dobu jednoho roku neboli spíše výsledkem práce 100 dělníků, kteří pracovali po dobu dvou let, kdežto obilí bude vyrobeno prací 100 lidí během jednoho roku. Je-li tedy hodnota obilí 500 liber št., musí mít stroje a sukno výrobce sukna dohromady hodnotu 1000 liber št. a hodnota strojů a bavlněného zboží výrobce bavlněného zboží by měla být rovněž dvojnásobkem hodnoty obilí. Avšak tato hodnota bude větší než dvojnásobek hodnoty obilí, protože zisky

z kapitálu výrobců sukna a bavlněného zboží byly v prvním roce přidány k jejich kapitálu, kdežto pachtýř svůj zisk vydal a spotřeboval. Protože jejich kapitály mají různé stupně trvanlivosti, nebo — což je totéž — protože doba, která musí uplynout, dříve než lze nějakou část zboží dodat na trh, je různá, nebude jeho hodnota přesně úměrná množství práce na ně vynaložené. Poměr jejich hodnot nebude dvě ku jedné, nýbrž o něco větší, aby se kompensovala delší doba, která musí uplynout, dříve než může být zboží o nejvyšší hodnotě dodáno na trh.

Předpokládáme, že se za práci každého dělníka zaplatilo ročně 50 liber šť., čili bylo vynaloženo 5000 liber šť. kapitálu, a že zisky byly 10%. Hodnota každého stroje pak bude právě tak jako hodnota obilí na konci prvního roku 5500 liber šť. V druhém roce vynaloží průmyslníci a pachtýři znovu 5000 liber šť. na vydržování práce, a proto opět své zboží prodají za 5500 liber šť. Avšak aby ti, kdo používají stroje, pracovali za týchž podmínek jako pachtýři, musí dostat nejen 5500 liber šť. při stejném kapitálu 5000 liber šť. na práci, ale kromě toho musí dostat ještě 550 liber šť. jako zisk z 5500 liber šť., které vložili do strojů. Proto musí být jejich zboží prodáno za 6000 liber šť. Zde tedy máme kapitalisty, kteří používají ročně při výrobě svého zboží přesně stejného množství práce, a přece je hodnota zboží, které vyrábějí, různá, protože je různé množství fixního kapitálu neboli akumulované práce, jehož každý z nich používá. Sukno a bavlněné zboží má stejnou hodnotu, protože je produktem téhož množství práce a téhož množství fixního kapitálu; avšak obilí nebude mít stejnou hodnotu jako toto zboží, protože je vyrobeno, pokud jde o fixní kapitál, za odlišných okolností.

Ale jak se na jejich poměrné hodnotě projeví zvýšení hodnoty práce? Je zřejmé, že poměrná hodnota sukna a bavlněného zboží se nezmění, neboť za okolností, které předpokládáme, projeví se cokoli, co ovlivní jedno zboží i u druhého zboží stejně. Nezmění se ani poměrná hodnota pšenice a ječmene, protože pokud jde o fixní a oběžný kapitál, jsou vyrobeny za stejných okolností; avšak hodnota obilí ve srovnání se sukrem nebo bavlněným zbožím se musí změnit zvýšením hodnoty práce.

Hodnota práce nemůže stoupnout, aniž klesne zisk. Má-li být obilí rozděleno mezi pachtýře a dělníka, pak čím větší je podíl jednoho, tím méně zbude druhému. Podobně je tomu, je-li mezi dělníka a jeho zaměstnavatele rozdělováno sukno nebo bavlněné zboží; čím větší je podíl jednoho, tím méně zbude druhému. Dejme tomu, že zvýšením

mezd klesnou zisky z 10 na 9%. Pak místo toho, aby průmyslníci přidali k celkové ceně svého zboží (k 5500 liberám šť.) 550 liber šť. jako zisk z fixního kapitálu, přidají pouze 9% této sumy neboli 495 liber šť. a cena zboží bude tedy 5995 liber šť. místo 6050 liber šť. Protože obilí se bude i nadále prodávat za 5500 liber šť., hodnota průmyslového zboží, na něž bylo vynaloženo více fixního kapitálu, klesne ve srovnání s hodnotou obilí nebo jakéhokoli jiného zboží, na které bylo vynaloženo více fixního kapitálu. Stupeň změn relativní hodnoty zboží způsobených růstem nebo poklesem hodnoty práce bude záviset na tom, jaký je podíl fixního kapitálu na veškerém vynaloženém kapitálu. Relativní hodnota všeho zboží, při jehož výrobě se užívá velmi nákladných strojů nebo velmi drahých budov, nebo které vyžaduje dlouhé doby, než může být dodáno na trh, klesne, kdežto poměrná hodnota toho zboží, které je vyráběno hlavně prací nebo které lze rychle dodat na trh, stoupne.

Čtenář si však asi povšimne, že tato příčina změny v hodnotě zboží má poměrně slabé účinky. Při takovém zvýšení mezd, které způsobí pokles zisku o 1%, klesla by relativní hodnota zboží, vyrobeného za okolností, které jsem předpokládal, jen o 1%; při tomto poklesu zisků by jeho hodnota klesla z 6050 na 5995 liber šť. Největší účinek, který by mohlo zvýšení mezd v relativní hodnotě tohoto zboží způsobit, nebyl by vyšší než 6—7%, protože za žádných okolností by pravděpodobně nebylo možno všeobecně a natrvalo zisky více snížit.

Jinak je tomu s jinou důležitou příčinou změny v hodnotě zboží, totiž se zvětšením nebo zmenšením množství práce potřebné na jeho výrobu. Bude-li k výrobě obilí zapotřebí 80 lidí místo 100, klesne hodnota obilí o 20% neboli z 5500 na 4400 liber šť. Postačí-li k vyrobení sukna práce 80 dělníků místo 100, hodnota sukna klesne z 6050 na 4950 liber šť. Poněkud významnější změna stálé míry zisku je důsledkem příčin, které působí teprve během řady let, kdežto ke změnám množství práce potřebné k vyrobení zboží dochází každodenně. Každé zlepšení strojů, nástrojů, budov, těžby surovin šetří práci a umožňuje nám, abychom zboží, při jehož výrobě se těchto zlepšení používá, vyráběli snadněji, a proto se jeho hodnota mění. Pak ovšem, bylo-li by při posuzování příčin změn hodnoty zboží nesprávně úplně opomíjet účinky růstu nebo poklesu hodnoty práce, právě tak by bylo nesprávné přisuzovat mu velký význam. Proto, i když se budu v dalších částech tohoto díla na tyto příčiny změn odvolávat, budu všechny velké změny v poměrné

hodnotě zboží zkoumat jako změny způsobené větším nebo menším množstvím práce, které by si v různých dobách jejich výroba vyžadovala.

Sotva je nutné uvádět, že zboží, na jehož výrobu bylo vynaloženo stejné množství práce, bude mít různou směnnou hodnotu, nemůže-li být dodáno na trh v téže době.

Dejme tomu, že při výrobě zboží zaměstnává 20 dělníků za 1000 liber š. ročně a že na konci roku zaměstnám opět 20 lidí na příští rok za dalších 1000 liber š., abych zboží dokončil nebo dokonaleji zpracoval, a že je dodám na trh za 2 roky. Při míře zisku 10% se musí mé zboží prodávat za 2310 liber š., protože jsem v prvním roce vynaložil kapitál 1000 liber š. a v druhém roce kapitál 2100 liber š. Někdo jiný používá přesně téhož množství práce, ale vynaloží je plně jen v prvním roce, kdy zaměstnává 40 dělníků nákladem 2000 liber š. Na konci prvního roku prodá zboží s 10% ziskem neboli za 2200 liber š. Máme zde tedy dvě zboží, na něž bylo vynaloženo přesně totéž množství práce, při čemž jedno se prodává za 2310 liber š., druhé za 2200 liber š.

Tento případ se zdánlivě liší od předcházejícího, ale ve skutečnosti je týž. V obou případech je zvýšení ceny jednoho zboží způsobeno prodloužením doby, která musí uplynout, než zboží může být dodáno na trh. V prvním případě měly stroje a sukně hodnotu vyšší, než je dvojnásobná hodnota obilí, ačkoli na ně bylo vynaloženo jen dvakrát tolik práce. V druhém případě má jedno zboží větší hodnotu než druhé, ačkoli na jeho výrobu nebylo vynaloženo více práce. Rozdíl v hodnotě v obojím případě vzniká proto, že zisky jsou akumulovány jako kapitál, a je jen spravedlivou kompensací za dobu, po kterou jich nebylo možno využít.

Je tedy zřejmé, že dělení kapitálu na fixní a oběžný v různém poměru a v různých odvětvích výroby značně modifikuje pravidlo, které je obecně platné tehdy, používá-li se při výrobě takřka výlučně práce, totiž pravidlo, že hodnota zboží se nikdy nemění, není-li na jeho výrobu vynaloženo větší nebo menší množství práce, neboť v tomto oddíle bylo ukázáno, že nezmění-li se množství práce, způsobí vzestup hodnoty práce pouze pokles směnné hodnoty toho zboží, při jehož výrobě se používá fixního kapitálu; čím větší je podíl fixního kapitálu, tím větší bude tento pokles.

Oddíl V

Zásada, že hodnota se zvýšením nebo snížením mezd nemění, je modifikována také nestejnou trvanlivostí kapitálu a nestejnou rychlostí, s níž se podnikatel vrací

§ 19 V posledním oddíle jsme předpokládali, že u dvou stejných kapitálů v různých odvětvích byl podíl fixního a oběžného kapitálu nestejný; nyní předpokládáme, že tento podíl je stejný, ale že jejich trvanlivost je nestejná. Čím méně je fixní kapitál trvanlivý, tím více se svým charakterem blíží oběžnému kapitálu. Spotřebuje se a jeho hodnota bude reprodukována v kratší době, aby byl průmýslníkův kapitál uchován. Viděli jsme právě, že při zvýšení mezd bude hodnota zboží vyrobeného v továrně, v níž převládá fixní kapitál, poměrně nižší než hodnota zboží, při jehož výrobě převládá oběžný kapitál. Stejná příčina vyvolá stejný účinek, a to úměrně tomu, jak se bude zmenšovat trvanlivost fixního kapitálu a jak se tento kapitál bude přibližovat povaze oběžného kapitálu.

Je-li fixní kapitál svou povahou málo trvanlivý, je každoročně třeba většího množství práce, aby byl uchován ve stavu své původní účinnosti, avšak práci takto vynaloženou lze považovat za práci vynaloženou ve skutečnosti na vyrobené zboží, na které proto musí přecházet hodnota úměrná této práci. Kdybych měl stroj v hodnotě 20.000 liber š., který by k výrobě zboží vyžadoval velmi malého množství práce, a kdyby opotřebení takového stroje bylo nepatrné a všeobecná míra zisku byla 10%, nemusel bych k ceně svého zboží připočítávat o mnoho více než 2000 liber š. za použití svého stroje. Bylo-li by však opotřebení stroje velké, bylo-li by během roku zapotřebí práce 50 osob, aby byl uchován v patřičném stavu, musel bych za své zboží požadovat vyšší cenu. Tato zvýšená cena by se rovnala ceně, jakou by dostal kterýkoli jiný výrobce, který by při výrobě jiného zboží zaměstnával 50 osob a vůbec neužíval strojů.

Avšak zvýšení mezd dělníků se neprojeví stejně u zboží vyráběného pomocí strojů, které se rychle opotřebovávají, jako u zboží vyráběného pomocí strojů, které se opotřebovávají pomalu. Při výrobě jednoho zboží by na ně neustále přecházelo velké množství práce, při výrobě druhého by ji pak přecházelo jen málo. Proto každé zvýšení mezd neboli, což je totéž, každý pokles zisku by snížil relativní hodnotu zboží, které bylo vyrobeno kapitálem trvalejší povahy, a příslušné by zvýšil hod-

notu toho zboží, jež bylo vyrobeno kapitálem, který se opotřebovává rychleji. Snížení mezd by mělo přesně opačný účinek.

Rekl jsem již, že fixní kapitál má různý stupeň trvanlivosti. Předpokládejme nyní, že existuje stroj, jehož lze použít v některém zvláštním odvětví, aby vykonával práci 100 osob po dobu jednoho roku, a že by vydržel pouze jeden rok. Předpokládejme dále, že tento stroj stojí 5000 liber št. a že mzdy placené ročně 100 osobám činí 5000 liber št. Je zřejmé, že průmyslníkovi by bylo jedno, zda koupí stroj nebo zda najme dělníky. Předpokládejme dále, že hodnota práce se zvýší a v důsledku toho budou roční mzdy 100 osob činit 5500 liber št. Je jasné, že průmyslník nyní již nebude váhat: bude v jeho zájmu, aby koupil stroj, který mu tutéž práci vykoná za 5000 liber št. Nezvyší se však cena stroje, nebude stát 5500 liber št. proto, že stoupá hodnota práce? Jeho cena by se zvýšila, kdyby se při jeho výrobě nepoužívalo žádného kapitálu a kdyby jeho výrobce neměl žádný zisk. Kdyby stroj byl na příklad produktem práce 100 osob, které na něm pracovaly po jeden rok za mzdu 50 liber št. na osobu, a kdyby tedy jeho cena byla 5000 liber št., pak by při zvýšení mezd na 55 liber št. stál 5500 liber št. To však není možné; buď je zaměstnáno méně než 100 dělníků, nebo nemůže být stroj prodán za 5000 liber št., neboť z těchto 5000 liber št. je nutno zaplatit zisk z kapitálu vynaloženého na dělníky. Předpokládejme však, že bylo zaměstnáno jen 85 osob nákladem 50 liber št. na každou z nich, neboli 4250 liber št. ročně, a že by 750 liber št., které by prodej stroje vynesl po vyplacení mezd dělníkům, tvořilo zisk z podnikatelova kapitálu. Při zvýšení mezd o 10% by musel použít dodatečného kapitálu 425 liber št., a proto vložit 4675 liber št. místo 4250 liber št. Z tohoto kapitálu by dosáhl zisku pouze 325 liber št., kdyby svůj stroj prodával dále za 5000 liber št.; právě tak je tomu však se všemi průmyslníky a kapitalisty; zvýšení mezd se dotýká všech stejně. Kdyby proto podnikatel, který stroj vyrobil, v důsledku zvýšení mezd zvýšil jeho cenu, začalo by se do výroby takovýchto strojů hrnout neobvyčejné množství kapitálu, a to až do té doby, dokud by ceny strojů nepřinášely jen obvyklou míru zisku.²¹ Vidíme tedy, že zvýšením mezd by ceny strojů nestoupily.

²¹ Nyní je nám jasné, proč jsou staré země stále vedeny k tomu, aby používaly stroje, a nové země k tomu, aby používaly práci. S každou obtíží, spojenou s opatrováním obživy pro dělníky, nutně stoupá hodnota práce a každé zvýšení ceny práce přináší nový podnět k užívání strojů. Tato obtíž s opatrováním obživy dělníků se

Avšak průmyslník, který by se při všeobecném zvýšení mezd mohl uchýlit k používání stroje, který nezvyšuje výrobní náklady jeho zboží, měl by zvlášť výhodné postavení, kdyby mohl za své zboží požadovat tutéž cenu jako dříve; jak jsme však již viděli, bude muset cenu svého zboží snížit, protože jinak poplyne kapitál do jeho odvětví tak dlouho, dokud jeho zisk neklesne na všeobecnou úroveň. Prospěch ze zavedení strojů má tedy veřejnost: tito němi činitelé jsou vždy produktem mnohem menšího množství práce, než kolik ji nahrazují, i když mají tutéž peněžní hodnotu. Stroje způsobují, že vzestup cen životních prostředků, který vede k vzestupu mezd, postihuje menší počet osob. V případě uvedení výše postihne 85 osob místo 100, a úspora, která tím vznikne, projeví se ve snížené ceně vyrobeného zboží. Skutečná hodnota strojů a zboží, jimi vyrobeného, se nejen nezvyší, ale naopak, hodnota všeho zboží vyrobeného stroji klesne, a to úměrně jejich trvanlivosti.

§ 20 Vidíme tedy, že v počátečních stupních lidské společnosti, dokud se nepoužívá mnoha strojů nebo trvanlivého kapitálu, bude mít zboží vyrobené stejnými kapitály přibližně stejnou hodnotu, která bude relativně stoupat nebo klesat jen proto, že na jeho výrobu bylo zapotřebí více nebo méně práce. Po zavedení těchto drahých a trvanlivých nástrojů však bude mít zboží vyrobené stejnými kapitály velmi nestejnou hodnotu. Ačkoli bude jejich relativní hodnota stoupat nebo klesat vždy podle toho, jak se bude zvyšovat nebo zmenšovat množství práce, potřebné k jejich vyrobení, bude mimo to podléhat i jiné, i když menší změně, způsobené růstem nebo poklesem mezd a zisků. Protože zboží, které se prodává za 5000 liber št., může být produktem kapitálu, který se svou velikostí rovná kapitálu, pomocí něhož bylo vyrobeno jiné zboží, které se prodává za 10.000 liber št., musí jeho výroba přinášet stejný zisk; tento zisk by však nebyl stejný, kdyby se ceny zboží neměnily se vzestupem nebo poklesem míry zisku.

Je také zřejmo, že v poměru k trvanlivosti kapitálu používaného v kterémkoli odvětví výroby mění se relativní ceny zboží, vyrobeného pomocí takového trvanlivého kapitálu, v obráceném poměru ke mzdám; ceny budou klesat, porostou-li mzdy, a stoupat, jestliže se mzdy sníží. A naopak, cena zboží, které se vyrábí převážně s použitím menšího

neustále projevuje ve starých zemích, kdežto v nových zemích může dojít k velmi velkému zvýšení obyvateľstva bez nejmenšího zvýšení mezd. Tam lze právě tak snadno užívat sedmý, osmý a devátý milion lidí jako druhý, třetí a čtvrtý.

fixního kapitálu nebo fixního kapitálu méně trvanlivého charakteru, než je měřítka, ve kterém se vyjadřuje cena, bude stoupat, porostou-li mzdy, a klesat, budou-li se snižovat.²²

Oddíl VI²³

O neměnné míře hodnoty

§ 21 Mění-li se poměrná hodnota zboží, bylo by žádoucí, abychom měli prostředky, kterými bychom mohli zjistit, u kterého zboží skutečná hodnota poklesla a u kterého stoupla. Toho můžeme dosáhnout jen postupným srovnáváním s nějakým neměnným základním měřítkem hodnoty, které by nepodléhalo žádné ze změn, jimž je vystaveno ostatní zboží. Najít takové měřítko je nemožné, protože neexistuje zboží, jež by samo nepodléhalo týmž změnám jako věci, jejichž hodnota má být zjištěna; t. j. neexistuje zboží, jehož výroba by nevyžadovala více nebo méně práce. Kdyby však bylo možné u tohoto měřítka odstranit i tuto příčinu změn hodnoty, kdyby bylo možné, že by na příklad výroba našich peněz v různých obdobích vyžadovala totéž množství práce, přece jen by nebylo dokonalým měřítkem nebo neměnnou měrou hodnoty, protože, jak jsem se právě pokusil vysvětlit, by podléhalo poměrným změnám v důsledku zvyšování nebo snižování mezd a v důsledku změn v podílu fixního kapitálu, potřebného k výrobě peněz a k výrobě jiného zboží, změnu jehož hodnoty chceme zjistit. Mimo to by podléhalo změnám i proto, že trvanlivost fixního kapitálu, používaného k výrobě peněz a jiného zboží, jež s nimi má být srovnáváno, je velmi různá a že doba potřebná k tomu, aby přišly na trh, může být delší nebo kratší než doba nutná k tomu, aby se na trh dostalo jiné zboží, změnu jehož hodnoty chceme zjistit. Všechny tyto okolnosti znemožňují kterémukoli zboží, aby se stalo naprosto přesnou měrou hodnoty.

Kdybychom na příklad chtěli za takovou měru vzít zlato, je jasné,

²² [Místo posledních řádků „A naopak, cena zboží... a klesat, budou-li se snižovat“, je v druhém vydání uvedeno: „A že směnná hodnota žádného zboží neroste pouze proto, že stoupají mzdy; jeho směnná hodnota se zvětšuje, vynakládá-li se více práce na jeho výrobu, *sníží-li se mzdy* nebo klesá-li hodnota základního měřítka, v němž je oceňováno.“]

²³ [Šestý oddíl je zarazen až do třetího vydání.]

že je to zboží vyrobené za týchž podmínek jako každé jiné a že k své výrobě vyžaduje práci a fixní kapitál. Tak jako při výrobě každého jiného zboží je i zde možno použít zlepšení, které při těžbě zlata ušetří práci, a tedy i relativní hodnota zlata může klesat již proto, že se snadněji těží.

Předpokládáme-li, že tato příčina změn odpadá a že k získání téhož množství zlata bude stále zapotřebí stejného množství práce, nicméně zlato nebude dokonalou měrou hodnoty, již bychom mohli přesně zjišťovat změny hodnot všech ostatních věcí. Je tomu tak předně proto, že poměr mezi fixním a obežným kapitálem při výrobě zlata a ostatních věcí může být různý; dále proto, že fixní kapitál může mít různou trvanlivost; a pak proto, že dodání zlata na trh může vyžadovat delší dobu než dodání jiného zboží. Bylo by dokonalou měrou hodnoty pro všechny věci, které se vyrábějí za přesně týchž podmínek jako zlato samo, nikoli však pro jiné. Kdyby se na příklad vyrábělo za stejných podmínek, které jsou podle našeho předpokladu nutné k výrobě sukna a bavlněného zboží, bylo by dokonalou měrou hodnoty pro tyto věci; nebylo by jí však pro obilí, uhlí a jiné zboží vyráběné s menším nebo větším podílem fixního kapitálu. Jak jsme již ukázali, každá změna stálé míry zisku by totiž měla určitý vliv na relativní hodnotu všeho tohoto zboží nezávisle na jakékoli změně v množství práce vynakládané na jeho výrobu. Kdyby se zlato vyrábělo za týchž okolností jako obilí, pak i kdyby se tyto podmínky nikdy neměnily, nemohlo by být z důvodů již uvedených dokonalou měrou hodnoty sukna a bavlněného zboží v různých dobách. Tedy ani zlato, ani žádné jiné zboží nemůže být nikdy dokonalou měrou hodnoty pro všechny věci. Poznamenal jsem však již, že změna zisku působí na relativní hodnotu zboží jen nepatrně a že nejdůležitější účinky vyvolává změna množství práce nutné k jeho výrobě. Proto předpokládáme-li, že tato důležitá příčina změn u výroby zlata odpadá, pravděpodobně se přiblížíme k základní míře hodnoty tak blízko, jak jen theoreticky si lze představit. Což nelze zlato považovat za zboží vyráběné za takového poměru obou druhů kapitálu, který se co nejvíce přibližuje průměrnému poměru, existujícímu při výrobě většiny zboží? Což tento poměr nemůže být stejně vzdálen od obou extrémů, kdy se v jednom případě používá málo fixního kapitálu, v druhém málo práce, a což tento poměr nemůže stát právě uprostřed mezi nimi?

Jestliže tedy předpokládám, že mám měřítko takřka úplně neměnné, výhoda je v tom, že budu moci mluvit o změnách hodnoty jiných věcí,

§ 24 Je však ještě nutno zkoumat, zda příslušné půdy a vznik renty, který z toho vyplývá, nezpůsobí nezávisle na množství práce nutné k výrobě zboží nějakou změnu jeho poměrné hodnoty. Abychom tuto stránku věci pochopili, musíme zkoumat povahu renty a zákony, které řídí její růst nebo pokles.

Renta je ta část produktu půdy, která je placena majiteli půdy za užívání původních a nezničitelných sil půdy.

Často je však směšována s úrokem a se ziskem z kapitálu a v běžné řeči se tohoto termínu užívá pro všechno, co pachytý každoročně platí majiteli půdy. Dejme tomu, že jedno ze dvou sousedících hospodářství stejné velikosti a se stejnou přirozenou úrodností půdy má všechny hospodářské budovy a mimo to je dobře odvodněno a hnojeno a výhodně uvnitř rozděleno ohradami, ploty a zídками, kdežto druhé nemá žádnou z těchto výhod. Přirozeně se pak za užívání prvního z nich bude platit větší náhrada než za používání druhého, a přece se v obojím případě tato náhrada bude označovat za rentu. Je však zřejmé, že pouze část peněz, ročně placených za zlepšené hospodářství, je placena za původní a nezničitelné síly půdy; druhá část je placena za užívání kapitálu vynaloženého na zlepšení jakosti půdy a ke stavbě budov, nutných k uchování a uschování produktu. Adam Smith někdy mluví o rentě v tom přísném slova smyslu, který jí chce přikládat, ale častěji v tom smyslu, v němž se tohoto pojmu obvykle používá. Říká nám, že poptávka po stavebním dříví a jeho vysoká cena v jižnějších zemích Evropy, která z této poptávky vyplývá, způsobila, že se v Norsku začala platit renta z lesů, jež jí dříve neposkytovaly.¹ Není však zřejmé, že osoba, která platila tak zvanou rentu, jí platila za cenné zboží, které tehdy stálo

¹ [A. Smith, Bohatství národů, kniha I, kap. XI.]

na tomto pozemku, a že prodejem stavebního dříví skutečně dostala své peníze nazpět i se ziskem? Pravda, kdyby se po vykácení lesa majiteli půdy platila nějaká náhrada za to, že použil půdy k pěstění stavebního dříví nebo nějakého jiného produktu s ohledem na budoucí poptávku, pak by se právem mohla taková náhrada označit za rentu, pro kterou uvádí Adam Smith, by se náhrada platila za právo kácet a prodávat stavební dříví, a nikoli za právo je pěstovat. Adam Smith mluví také o rentě z uhelných dolů a kamenolomů², již se týká též poznámka, totiž že náhrada, poskytovaná za důl nebo kamenolom, je placena za hodnotu uhlí nebo kamene, který z nich lze vytěžit, a že nijak nesouvisí s původními a nezničitelnými silami půdy. Tento rozdíl je velmi důležitý při zkoumání renty a zisku; neboť se ukázalo, že zákony, které řídí pohyb renty, se značně liší od zákonů řídících pohyb zisku a zídka kdy působí stejným směrem. Ve všech pokročilých zemích zůstává roční platba majiteli půdy, která je svou povahou jak rentou, tak i ziskem někdy nezměněna, protože zde působí protichůdné příčiny; jindy se zvyšuje nebo klesá, podle toho, zda převládne ta či ona příčina. Kdykoli tedy budu na stránkách tohoto díla hovořit o pozemkové rentě, mám na mysli náhradu, která je placena majiteli půdy za užívání jejích původních a nezničitelných sil.

§ 25 Při prvním osídlování země, ve které je nadbytek bohaté a úrodné půdy, z níž jen nepatrnou část je nutno obdělávat k obživě jejího obyvatelstva nebo kterou lze obdělávat pomocí kapitálu, jímž obyvatelstvo disponuje, nebude existovat renta. Vždyť nikdo nebude platit za užívání půdy, existuje-li přebytek půdy, kterou si dosud nikdo nepřivlastnil, a kterou si proto může zabrat kdokoli, kdo ji chce obdělávat.

Podle všeobecných zásad nabídky a poptávky nikdo nebude za takovou půdu platit rentu, právě tak jako nikdo nic neplatí ani za užívání vzduchu a vody nebo za kterýkoli jiný dar přírody, který existuje v neomezeném množství. Při daném množství materiálu mohou stroje vykonávat práci, při které využívají tlaku vzduchu a pružnosti páry, a tak velmi značnou měrou zmenšují lidskou práci; za užívání těchto přírodních sil se však nikomu nic neplatí, protože jsou nevyčerpatelné a kdokoli jich může užívat. Právě tak pivovarník, lihovarník, barvíř neustále používají k výrobě svého zboží vzduchu a vody; protože však

² [A. Smith, Bohatství národů, kniha I, kap. XI.]

je jejich zásoba neomezená, nemají ceny.³ Kdyby měla veškerá půda tytéž vlastnosti, kdyby bylo její množství neomezené a její jakost stejná, pak by se za její užívání nemohl požadovat žádný poplatek, kromě těch případů, kdy má zvlášť výhodnou polohu. Renta se tedy vždy platí za užívání půdy jen proto, že ji není neomezené množství a že její jakost není stejná, a proto, že se při růstu obyvatelstva začíná obdělávat půda horší jakosti nebo méně výhodně položená. Když se během vývoje společnosti začne obdělávat půda druhého stupně úrodnosti, ihned na půdě prvního stupně vznikne renta, a její výše bude záviset na rozdílu v jakosti těchto dvou druhů půdy.

Začne-li se obdělávat půda třetí jakosti, ihned vznikne renta na půdě druhé jakosti, a je určena jako předtím rozdílem v produktivních silách půdy. Zároveň se zvýší renta na půdě první jakosti, protože musí být vždy vyšší než renta na půdě druhé jakosti o rozdíl v produktu, který tyto pozemky poskytují za daného množství kapitálu a práce. S každým přírůstkem obyvatelstva, který přinutí zemi uchýlit se k půdě horší jakosti, aby se mohly vypěstovat potřebné potraviny, stoupne renta ze všech úrodnějších pozemků.

Předpokládejme tedy, že půda čís. 1, 2 a 3 poskytuje při stejných nákladech kapitálu a práce čistý produkt 100, 90 a 80 kvarterů obilí. V nové zemi, kde je ve srovnání s obyvatelstvem nadbytek úrodné půdy a kde proto stačí obdělávat jen půdu čís. 1, bude celý čistý produkt patřit zemědělci a bude ziskem z vloženého kapitálu. Jakmile obyvatelstvo vzroste natolik, že bude nutno obdělávat půdu čís. 2, z níž se získá po odečtení obživy dělníků jen 90 kvarterů, začne půda čís. 1 přinášet rentu. Jinak by existovala dvojí míra zisku ze zemědělského kapitálu nebo by muselo být odečteno 10 kvarterů nebo hodnota 10 kvarterů z produktu půdy čís. 1 k nějakému jinému účelu. Ať půdu čís. 1 obdělával majitel půdy nebo někdo jiný, vždy musí těchto 10 kvarterů tvořit rentu, protože ten, kdo obdělával půdu čís. 2, dosáhne svým kapitálem téhož výsledku, ať obdělává půdu čís. 1 a platí 10 kvarterů renty nebo ať obdělává jako dříve půdu čís. 2 a neplatí rentu.

³ „Půda, jak jsme právě viděli, není jediný přírodní činitel, který má produktivní sílu, ale je jediný, nebo téměř jediný, který si přivlastňuje určitá skupina lidí, vytvářející při tom druhé, a která z něho tedy má prospěch. Vody řek a moře, které mohou uvádět do pohybu naše stroje a lodí, poskytovat výživu našim rybám, mají také produktivní sílu; vítr, který pohání naše mlýny, a i sluneční teplo pro nás pracuje; ale na šťastí ještě nikdo nemohl říci: Vítr a slunce jsou mé, a za služby, které prokazují, se musí platit.“ [J. B. Say, *Economie Politique*, sv. II, str. 124.]

Týmž způsobem lze ukázat, že až se začne obdělávat půda čís. 3, renta z půdy čís. 2 musí být 10 kvarterů nebo hodnota 10 kvarterů, kdežto renta z půdy čís. 1 se zvýší na 20 kvarterů, protože ten, kdo obdělával půdu čís. 3, bude mít nyní stejný zisk, ať platí 20 kvarterů jako rentu z půdy čís. 1, 10 kvarterů jako rentu z půdy čís. 2 nebo ať obdělává půdu čís. 3 bez jakékoli renty.

§ 26 Často se stává, a je to dokonce obvyklý zjev, že dříve, než se začne obdělávat půda čís. 2, 3, 4 nebo 5 nebo horší půda, lze kapitálu použít produktivněji na půdě, která již je obdělávána. Může se na příklad zjistit, že když zdvojnásobením původního kapitálu vynaloženého na půdu čís. 1 produkt vzroste jen o 85 kvarterů a nezdvójnasobí se, nestoupne o 100 kvarterů, přece je toto množství vyšší než množství, jež by se použitím téhož kapitálu získalo na půdě čís. 3.

V takovém případě se bude kapitálu přednostně používat na staré půdě a také bude přinášet rentu, protože renta je vždy rozdíl mezi produkty získanými použitím dvou stejně velkých množství kapitálu a práce. Vnese-li nájemci s kapitálem 1000 liber št. jeho půda 100 kvarterů pšenice a získá-li použitím druhého kapitálu 1000 liber št. ještě další výnos 85 kvarterů, může jej, až vyprší jeho nájemní smlouva, majitel půdy donutit, aby platil dodatečnou rentu 15 kvarterů nebo ekvivalent jejich hodnoty, neboť existence dvojí míry zisku není možná. Smíří-li se nájemce se snížením výnosu ze svého druhého 1000 liber št. o 15 kvarterů, je to proto, že pro tento kapitál nemůže nalézt výnosnější použití. Taková by byla všeobecná míra zisku, a kdyby původní nájemce odmítl, našel by se někdo jiný, kdo by byl ochoten odvádět vše, co převyšuje tuto míru zisku, majiteli půdy, z níž by tento přebytek získal.

V tomto případě, právě tak jako v prvním, nepřináší poslední kapitál, vložený do půdy, žádnou rentu. Za větší produktivitu prvního 1000 liber št. se platí 15 kvarterů jako rentu, za použití druhého 1000 liber št. se neplatí žádná renta. Použije-li se na téže půdě třetího 1000 liber št. s výnosem 75 kvarterů, bude se z druhého 1000 liber št. platit renta, která se bude rovnat rozdílu mezi produktem prvního a třetího tisíce, t. j. 10 kvarterům, a současně renta z prvního 1000 liber št. stoupne z 15 na 25 kvarterů, kdežto z posledního 1000 liber št. se nebude platit žádná renta.

Kdyby tedy bylo dobré půdy mnohem více, než vyžaduje výroba potravin pro vzrůstající obyvatelstvo, nebo kdyby bylo možno kapitál

bez omezení vkládat do staré půdy, aniž by klesal výnos, nemohla by renta stoupat, protože renta nutně vyplývá z použití dodatečného množství práce při poměrně menším výnosu.

§ 27 Nejúrodnější a nejprůzračnější položená půda bude obdělávána nejdříve a směnná hodnota jejího produktu bude určována právě tak jako směnná hodnota všeho ostatního zboží celkovým množstvím práce, potřebné v jejích různých formách od začátku až do konce výrobního procesu k tomu, aby produkt byl vyroben a dodán na trh. Když se začne obdělávat půda horší jakosti, směnná hodnota zemědělských produktů stoupne, protože jejich výroba vyžaduje více práce.

Směnná hodnota všeho zboží — at jsou to průmyslové výrobky nebo produkty dolů nebo zemědělské výrobky — nikdy není určována nejmenším množstvím práce, dostačujícím k jejich výrobě za mimořádně příznivých okolností, které mají jen ti, kdo používají zvláštních výrobních možností. Naopak, je určována největším množstvím práce, nutné vynakládaným na jeho výrobu těmi, kdo nemají žádné takové možnosti a pokračují ve výrobě za nejméně příznivých okolností, jimiž rozumíme takové okolnosti, za nichž je nutno pokračovat ve výrobě, aby bylo vyrobeno potřebné množství produktů.

Tak v nějakém dobročinném zařízení, kde chudí dostávají práci z prostředků dobrodinců, nebudou obecné ceny zboží, které se zde vyrábí, určovány zvláštními možnostmi, poskytovanými těmito dělníky, nýbrž všeobecnými, obvyklými a přirozenými obtížemi, s nimiž musí počítat každý jiný výrobce. Výrobce, který nepoživá žádné z těchto zvláštních možností, by sice mohl být úplně vyláčen z trhu, kdyby množství zboží, dodávané těmito dělníky s příznivými podmínkami, stačilo kryt všekrou poptávku společnosti. Pokračoval-li by ve své činnosti, pak by to bylo jen s tou podmínkou, že by dosahoval obvyklé a všeobecné míry zisku z kapitálu; a to by bylo možné jen tehdy, kdyby se jeho zboží prodávalo za cenu úměrnou množství práce vynaložené na jeho výrobu.⁴

⁴ Nezapomněl snad pan Say na tomto místě na to, že cena je konec konců určována výrobními náklady? „Produkt práce použitý na půdě má tu zvláštnost, že se nestává dražší tím, že je vzácnější, protože zároveň s poklesem množství potravin se zmenšuje i počet obyvatelstva, a tedy *poptávka* po těchto produktech klesá zároveň s poklesem nabídky. Kromě toho nebylo zpozorováno, že by tam, kde je nadbytek neobdělávané půdy, bylo obilí dražší než v zemích, kde je obdělávána veškerá půda. V Anglii a Francii se ve středověku půda obdělávala daleko hůře než nyní a vyrábělo se mnohem méně zemědělských produktů, avšak podle všeho se obilí neprodávalo ve srovnání s hodnotou ostatních věcí dražší. Jestliže se vyrábělo méně, pak i obyvatele bylo méně; slabá poptávka vyrovnávala slabou nabídku.“ [J. B. Say, *Economie Politique*, sv. II, str. 337, pozn. 2.] Jsa přesvědčen, že cena obilí je řízena cenou práce, a správně předpokládá, že dobročinné instituce všeho druhu mají tendenci zvětšovat počet obyvatelstva nad počet, jehož by jinak bylo dosaženo, a snižovat proto mzdu, pan Say říká: „Soudím, že láce zboží, dodávaného z Anglie, je zčásti způsobena tím, že je v této zemi mnoho dobročinných institucí.“ [Tamtéž, sv. II, str. 277.] Pro toho, kdo tvrdí, že mzda reguluje cenu, je to důsledný závěr.

Je pravda, že na nejlepší půdě by se stále získával tyž produkt stejným množstvím práce jako dříve, ale jeho hodnota by stoupala proto, že klesly výnosy těch, kdo používají nové práce a kapitálu na méně úrodné půdě. Nicméně výhody úrodnější půdy nad horší v žádném případě nejsou ztraceny, nýbrž pouze přecházejí od toho, kdo půdu obdělává nebo spotřebovává, na majitele půdy. Ale protože by k obdělávání horší půdy bylo třeba více práce a protože si můžeme opatřit dodatečné množství zemědělských produktů pouze z takovéto půdy, bude relativní hodnota těchto výrobků stále vyšší než dříve a tyto výrobky se budou směňovat za více klobouků, sukna, bot atd., jejichž výroba nevyžaduje takového dalšího množství práce.

Je tedy pravda, že relativní hodnota zemědělských produktů stoupá proto, že na výrobu poslední části produktů je vynakládáno více práce, a nikoli proto, že majitelé půdy je placena renta. Hodnota obilí je určována množstvím práce vynaložené na jeho výrobu na půdě takové jakosti nebo s takovým množstvím kapitálu, kdy se neplatí renta. Obilí není drahé proto, že se platí renta, ale renta je placena proto, že obilí je drahé. Bylo proto správně poznamenáno, že by cena obilí neklesla, i kdyby se majitelé půdy zřekli celé své renty. Takové opatření by jen umožnilo některým pachtýřům panský život, ale nesnížilo by množství práce potřebné k vypěstování zemědělských plodin na nejméně produktivní obdělávané půdě.

§ 28 Často slyšíme o výhodách, které má půda před každým jiným zdrojem užitečných výrobků, neboť poskytuje přebytek ve formě renty. A přece, je-li nadbytek půdy, je-li neproduktivnější a neúrodnější, nenese rentu. Jen tehdy, když její produktivní síla klesá a kdy práce vynáší méně, odděluje se část původního produktu úrodnějších pozemků jako renta. Je pozoruhodné, že tato vlastnost půdy, která by měla být pokládána za její nedokonalost ve srovnání s přírodními činiteli, jichž užívají průmyslníci, bývá považována za její zvláštní přednost. Kdyby měl vzduch, voda, pružnost páry a tlak vzduchu různou jakost,

nání s hodnotou ostatních věcí dražší. Jestliže se vyrábělo méně, pak i obyvatele bylo méně; slabá poptávka vyrovnávala slabou nabídku.“ [J. B. Say, *Economie Politique*, sv. II, str. 337, pozn. 2.] Jsa přesvědčen, že cena obilí je řízena cenou práce, a správně předpokládá, že dobročinné instituce všeho druhu mají tendenci zvětšovat počet obyvatelstva nad počet, jehož by jinak bylo dosaženo, a snižovat proto mzdu, pan Say říká: „Soudím, že láce zboží, dodávaného z Anglie, je zčásti způsobena tím, že je v této zemi mnoho dobročinných institucí.“ [Tamtéž, sv. II, str. 277.] Pro toho, kdo tvrdí, že mzda reguluje cenu, je to důsledný závěr.

kdyby si je mohl někdo přivlastnit a kdyby každá jakost existovala jen v omezeném množství, pak by podobně jako půda nesly rentu podle toho, jak by se postupně začalo užívat horších jakostí. Při použití každé horší jakosti by stoupla hodnota zboží, při jehož výrobě by se jí použilo, protože stejná množství práce by byla méně produktivní. Člověk by pracoval více v potu své tváře, příroda by vykonávala méně a půda by již nevynikala omezeností své produktivity.

Je-li nadprodukt, který půda poskytuje ve formě renty, výhodou, pak je žádoucí, aby byly každého roku nově konstruovány stroje méně výkonné než staré. Vždyť by to bezpochyby dodalo větší směnnou hodnotu zboží, vyráběnému nejen těmito stroji, nýbrž všemi ostatními stroji v zemi, a všem majitelům neproduktivnějších strojů by byla placena renta.⁵

⁵ „V zemědělství,“ praví Adam Smith, „pracuje společně s člověkem i příroda; a třebaže její práce nic nestojí, má to, co příroda vyrábí, svou hodnotu, právě tak jako výrobky od nejdražších pracovníků.“ Za práci přírody se platí ne proto, že dělá mnoho, ale proto, že dělá málo. Čím je na své dary skoupější, tím větší cenu vyžaduje za svou práci. Tam, kde středě plyná svými dary, pracuje vždy zdarma. „Zemědělství dělníci a tažný dobytek nevytvářejí tedy znovu jen hodnotu toho, co sami spotřebují, t. j. kapitál, který je zaměstnává, a k tomu ještě zisk pro jeho majitele, jako je tomu u práce průmyslových dělníků, nýbrž hodnotu mnohem vyšší. Kromě kapitálu a veškerého zisku pachtyře vytvářejí vždy znovu v pravidelných obdobích pachtovné pro majitele půdy. Toto pachtovné lze považovat za produkt oněch sil přírody, jež majitel půdy propůjčuje pachtyři k užívání. Bývá větší nebo menší podle toho, za jak velké se pokládají ony síly, neboli podle toho, za jak velkou se pokládá přirozená nebo obdělávaná zvýšená úrodnost půdy. Po odečtení nebo vyrovnání všeho, co lze považovat za dílo člověka, zůstává tu tedy dílo přírody. To činí zřídka kdy méně než čtvrtinu celého produktu, ale obyčejně přes třetinu. Kdyby stejné množství produktivní práce bylo zaměstnáno v kterémkoli řemesle, tak velkou hodnotu by nikdy nedokázalo vytvořit. Tam nedělá příroda nic, a všechno tam dělá člověk; a reprodukce musí vždy odpovídat síle činitelů, kteří ji znovuvytvářejí. Kapitál vynaložený v zemědělství nejenže tedy uvádí v pohyb více produktivní práce než stejně velký kapitál použitý k výrobě průmyslových výrobků, ale s přihlédnutím k množství produktivních pracovníků, jež zaměstnává, přispívá také mnohem větší hodnotou k ročnímu produktu půdy a práce celé země, t. j. ke skutečnému bohatství a důchodu jejího obyvatelstva. Ze všech způsobů, jimiž lze použít kapitál, je tento způsob pro společnost nejproduktivnější.“ [A. Smith, Bohatství národů, kniha II, kap. V.]

Cožpak v průmyslu příroda nedělá nic pro člověka? Cožpak síly větru a vody, které uvádějí do pohybu naše stroje a lodi, nejsou ničím? Což tlak vzduchu a pružnost páry, jež nám umožňují uvádět do pohybu nejdůležitější stroje, nejsou dary přírody, nemluvě o účinnosti tepla při změkčování a tavění kovů, o působení rozkladu vzduchu při procesech barvení a kvašení? Nelze se zmínit ani o jednom průmyslovém odvětví, v němž by příroda člověku nepomáhala, a přitom stědře a bezplatně.

Když pan Buchanan komentuje odstavec, který jsem uvedl z Adama Smitha, poznamenává: „Snažil jsem se při zkoumání produktivní a neproduktivní práce, obsažené ve čtvrtém svazku, ukázat, že zemědělství nepřispívá k národnímu bohatství

§ 29 Vzestup renty je vždy důsledkem vzrůstu bohatství země a nesází při zásobování jejího zvětšeného počtu obyvatelstva potravinami. Je příznakem, avšak nikdy není příčinou bohatství, protože bohatství velmi často vzrůstá, zatím co renta buď zůstává nezměněna, nebo i klesá. Renta stoupne nejrychleji, ubývají-li produktivní síly půdy, která je k dispozici. Bohatství vzrůstá nejrychleji v těch zemích, kde půda, jež je k dispozici, je neúrodnější, kde je dovoz co nejméně omezován a kde lze zdokonalením zemědělství zvýšit výrobu bez zvýšení příslušného množství práce a kde tedy renta roste pomalu.

Kdyby vysoká cena obilí byla následkem a ne příčinou renty, změnila by se jeho cena úměrně růstu nebo poklesu renty, a renta by byla složkou ceny. Protože však regulátorem ceny obilí je obilí vyráběné největším množstvím práce, renta není a ani v nejmenším nemůže být složkou jeho ceny.⁶ Proto nemůže mít Adam Smith pravdu, předpokládá-li, že původní pravidlo, které určovalo směnnou hodnotu zboží, totiž poměrné množství práce, již bylo vyrobeno, může být vůbec změněno přivlastněním půdy a placením renty. Surovina je složkou většiny zboží, ale její hodnota je právě tak jako hodnota obilí určována produktivitou té části kapitálu, která byla vložena do půdy jako poslední a která neplatí žádnou rentu. Proto není renta složkou ceny zboží.

§ 30 Dosud jsme zkoumali vliv přirozeného růstu bohatství a obyvatelstva na rentu v zemi, v níž má půda různou produktivní sílu, a viděli jsme, že vždy, kdy je nutno používat dodatečného kapitálu na půdě, která poskytuje menší výnos, renta vzroste. Z těchto zásad vyplývá, že jakékoli podmínky života společnosti, které činí zbytečným používat na půdě dřívějšího množství kapitálu a které proto způsobují, že poslední použitá část kapitálu je produktivnější, snižují rentu. Každé velké snížení kapitálu země, které by podstatně snížilo fond určený k vydržování práce, by mělo přirozeně tento účinek. Počet obyvatelstva se re-

více než kterékoli jiné odvětví výroby. Trváje na tom, že reprodukce renty je velmi velkou výhodou pro společnost, dr. Smith zapomíná, že renta je výsledkem vysokých cen a že to, co majitel půdy takto získává, získává na úkor celé společnosti. Společnost reprodukuje renty nic nezíská; získává jen jedna třída na úkor jiné třídy. Představa, že zemědělství poskytuje produkt a rentu, která z něho vyplývá, protože se na obdělávání půdy společně s lidskou prací podílí příroda, je pouhou fantasií. Renta neplyne z produktu, nýbrž je důsledkem ceny, za kterou se produkt prodává. A tato cena se do-
stane ne proto, že příroda napomáhá při výrobě, ale proto, že cena přizpůsobuje spotřebu nabídce.“ [Smith, vyd. Buchananovo, sv. II, str. 55, srv. kap. XXVI, pozn. 1.]

⁶ Jasně pochopit tuto zásadu je, jak jsem přesvědčen, pro politickou ekonomii jako vědu nanejvýš důležité. [Tato poznámka je uvedena jen v druhém vydání.]

guluje podle fondů určených k jeho zaměstnávání, a proto vždy roste nebo se zmenšuje zvětšením nebo zmenšením kapitálu. Proto po každém zmenšení kapitálu nutně následuje snížení koupěschopné poptávky po obilí, pokles cen a zmenšení obdělávané plochy. Zmenšení kapitálu bude snižovat rentu v opačném poměru, než ji zvyšuje akumulace kapitálu. Postupně se bude opouštět půda méně produktivní, směnná hodnota produktu bude klesat, a bude obdělávána pouze půda lepší jakosti, která pak již nebude vynášet rentu.

§ 31 Totéž však může nastat, když vzroste bohatství a obyvatelstvo země, bude-li tento růst provázen tak značným zdokonalením zemědělství, že bude mít týž účinek: zmenší se nutnost obdělávat horší půdu neboli totéž množství kapitálu bude vynakládáno na obdělávání úrodnějších pozemků.

Jestliže je k obživě daného obyvatelstva třeba jednoho milionu kvartérů obilí, které se pěstuje na půdě jakosti č. 1, 2, 3, a jestliže později bude vynalezeno nějaké zlepšení, pomocí něhož lze obilí vypěstovat na půdě č. 1 a 2 bez použití půdy č. 3, je jasné, že bezprostředním účinkem musí být pokles renty, protože se pak bez placení renty bude obdělávat půda č. 2 místo půdy č. 3 a renta z půdy č. 1, místo aby tvořila rozdíl mezi produktem půdy č. 3 a č. 1, bude se rovnat pouze rozdílu mezi produkty půdy č. 2 a č. 1. Jestliže obyvatelstvo nevezrostlo, nebude poptávka po dalším množství obilí; kapitálu a práce, vynakládaných předtím na půdu č. 3, použije se k výrobě jiného zboží potřebného pro společnost; renta by se pak mohla zvýšit jen v tom případě, kdyby surovinu, z níž se toto zboží vyrábí, nebylo možno získat jinak než méně výhodným použitím kapitálu na půdě, neboť pak by bylo nutno znovu obdělávat půdu č. 3.

Je nepochybně pravda, že pokles poměrné ceny zemědělských produktů, vyvolaný zdokonalením zemědělství nebo spíše tím, že se vynakládá na jeho výrobu méně práce, přirozeně povede ke zvýšené akumulaci, protože zisky z kapitálu se zvýší. Tato akumulace vyvolá zvýšenou poptávku po práci, vzestup mezd, růst obyvatelstva, další poptávku po surovinách a rozšíření obdělávané plochy. Renta však nebude stejně vysoká jako dříve, dokud nevezroste obyvatelstvo, t. j. dokud se nezačne obdělávat půda č. 3. Do té doby by uplynula značná doba, během níž by se renta znatelně snížila.

Zdokonalení v zemědělství však bývají dvojího druhu: jedna zvyšují produktivní síly půdy, druhá nám umožňují, abychom zdokonalová-

ním našich strojů získávali její produkt menší prací. Obojí vede k poklesu ceny zemědělských produktů; obojí působí na rentu, nikoli však stejně. Kdyby se jimi nesnižovaly ceny zemědělských produktů, nebyla by to žádná zdokonalení, protože podstatnou vlastností každého zlepšení je, že snižuje množství práce potřebné dříve k výrobě zboží; k tomuto snížení nemůže dojít, aniž klesne cena nebo relativní hodnota tohoto zboží.

K zdokonalením, která zvyšují produktivní síly půdy, patří racionální střídání osevu nebo lepší výběr hnojiv. Tato zdokonalení nám absolutně umožňují získávat tenž produkt na menší rozloze půdy. Mohu-li zavedením pruhů řepy vypěstovat kromě obilí i krmivo pro své ovce, stane se půda, na níž se dříve pásly ovce, zbytečnou, a stejné množství zemědělského produktu bude získáno na menší rozloze půdy. Objevím-li hnojivo, které mi umožní na určitém pozemku vyrábět o 20% obilí více, mohu odčerpat alespoň část kapitálu z nejméně produktivní části svého hospodářství. Avšak, jak jsem již dříve poznamenal, k tomu, aby se snížila renta, není nutné, aby tato půda přestala být obdělávána. K tomu postačí, aby z části kapitálu, postupně vkládaných do těžé půdy s různými výsledky, byl odčerpán ten díl, který vynášejí nejmenší. Mohu-li zavedením řepy nebo použitím účinnějšího hnojiva získat tenž produkt s menším kapitálem a nezměním přitom rozdílu mezi produktivitou postupně vkládaných částí kapitálu, snížím rentu, protože nyní bude měřítkem, jež bude sloužit jako základ výpočtu, jiná, produktivnější část kapitálu. Kdyby na příklad postupně vkládané části kapitálu přinášely 100, 90, 80, 70, pak, kdybych používal těchto čtyř částí, byla by moje renta 60, neboli suma rozdílů mezi

$$\begin{array}{r} 70 \text{ a } 100 = 30 \\ 70 \text{ a } 90 = 20 \\ 70 \text{ a } 80 = 10 \\ \hline 60 \end{array} \quad \left. \begin{array}{l} 100 \\ 90 \\ 80 \\ 70 \\ \hline 340 \end{array} \right\} \text{ kdežto produkt by byl } 340$$

Pokud používám těchto částí, zůstane renta táž, i kdyby se produkt každé části stejně zvětšil. Kdyby se produkt 100, 90, 80, 70 zvýšil na 125, 115, 105, 95, byla by renta stále 60, neboli suma rozdílů mezi

$$\begin{array}{r} 95 \text{ a } 125 = 30 \\ 95 \text{ a } 115 = 20 \\ 95 \text{ a } 105 = 10 \\ \hline 60 \end{array} \quad \left. \begin{array}{l} 125 \\ 115 \\ 105 \\ 95 \\ \hline 440 \end{array} \right\} \text{ kdežto produkt by vzrostl na } 440$$

Avšak při takovém růstu produktu bez zvýšení poplávky⁷ nebylo by podnětu pro to, aby se na půdě užívalo tak mnoho kapitálu; část by z něho byla odčerpána, a pak by poslední část kapitálu nesla 105 místo 95, renta by klesla na 30, neboli na sumu rozdílu mezi

$$\begin{array}{r} 105 \text{ a } 125 = 20 \text{ } \left\{ \begin{array}{l} 125 \\ 115 \end{array} \right. \text{ kdežto produkt bude stále přiměřený } \\ 105 \text{ a } 115 = 10 \text{ } \left\{ \begin{array}{l} 115 \\ 105 \end{array} \right. \text{ potřebám obyvatelstva, neboť by byl } \\ \hline 30 \text{ } \left\{ \begin{array}{l} 345 \\ 345 \end{array} \right. \text{ 345 kvarterů, neboli } \end{array}$$

a poplávka by činila pouze 340 kvarterů.

Existují však i zdokonalení, která mohou snížit relativní hodnotu produktu, aniž sníží obilní rentu, ačkoli sníží peněžní rentu. Taková zdokonalení nezvyšují produktivitu půdy, nýbrž umožňují nám získávat její produkt menším množstvím práce. Týkají se spíše vytváření kapitálu, používání na půdě, než obdělávání samotné půdy. Takovou povahu mají zdokonalení zemědělských nářadí, jako je pluh a mlátička, úspora při používání koní v hospodářství, lepší znalost zemědělského umění. Na půdě se používá méně kapitálu neboli — což je totéž — méně práce; aby však byl získán stejný produkt, nemůže se obdělávat méně půdy. Zda však zdokonalení tohoto druhu způsobí na obilní rentu, nutně závisí na otázkách, zda rozdíl mezi produktem, získávaným použitím různých částí kapitálu, roste, zůstává stejný, nebo bude-li se zmenšovat. Jsou-li na půdu vynaloženy čtyři díly kapitálu — 50, 60, 70 a 80, z nichž každý přináší týž výsledek, a umožní-li mi jakékoli zdokonalení při utváření takového kapitálu zmenšit každý z nich o 5, takže budou činit 45, 55, 65 a 75, obilní renta se nijak nezmění. Jestliže však zdokonalení byla taková, že mi umožnila ušetřit pouze tu část kapitálu, která je vynaložena nejméně produktivně, obilní renta bezprostředně poklesne, protože se zmenší rozdíl mezi neproduktivnějším kapitálem a mezi nejméně produktivním kapitálem, a právě tento rozdíl tvoří rentu.

Nebudu uvádět další příklady. Doufám, že jsem řekl dosti, abych ukázal, že vše, co zmenšuje rozdíl v produktu, získávaném z částí kapita-

⁷ Doufám, že mi není rozuměno tak, že podceňuji význam, který mají v zemědělství zdokonalení všeho druhu pro majitele půdy; jejich bezprostřední účinek záleží v tom, že snižují rentu, ale protože jsou důležitým podnětem k růstu obyvatelstva a zároveň nám umožňují obdělávat horší půdu menším množstvím práce, přinášejí konec konců majitelům půdy nesmírné výhody. Musí však uplynout určité období, během něhož jim způsobují jistou škodu. [Tato poznámka je uvedena v třetím vydání.]

tálu postupně vkládaných do téže nebo do nové půdy, směřuje k snížení renty a že vše, co tento rozdíl zvětšuje, nutně vyvolává opačný účinek a směřuje k jejímu zvýšení.

Když jsme hovořili o rentě majitele půdy, zkoumali jsme ji spíše jako část produktu, získaného určitým kapitálem na daném hospodářství, a nezmiňovali jsme se o jeho směnné hodnotě; protože však taž příčina, obřížnost výroby, zvyšuje směnnou hodnotu zemědělských plodin a také podíl zemědělských plodin placený majiteli půdy jako renta, je zřejmé, že majitel půdy má ze zvýšení obřížnosti výroby dvojnásobný výhodu. Předně dostává větší podíl a za druhé zboží, kterým je mu renta placena, má větší hodnotu.⁸

⁸ Abychom to vysvětlili a ukázali, v jakém stupni se bude měnit obilní a peněžní renta, předpokládáme, že se prací 10 dělníků na půdě určité jakosti získá 180 kvarterů pšenice v hodnotě 4 liber št. za kvartér, čili 720 liber št., a že práce 10 dalších dělníků vyrobí na téže nebo na jiné půdě jen 170 kvarterů navíc. Cena pšenice by stoupala ze 4 liber št. na 4 liber št. 4 šilinky 8 penny, neboť 170 : 180 = 4 liber št. : 4 šilinků 8 penny, neboli, protože k vyrobění 170 kvarterů je v jednom případě š. 4 šilinků 8 penny, a v druhém případě jen 9,44, ke zvýšení dojde v poměru 9,44 : 10, čili 4 liber št. : 4 šilinků 8 penny. Bude-li dále zaměstnáno 10 dělníků a bude-li výnos

160, cena stoupne na 4 liber št. 10 šilinků
150, cena stoupne na 4 liber št. 16 šilinků
140, cena stoupne na 5 liber št. 2 šilinky 10 penny

Jestliže se tedy při ceně obilí 4 liber št. za 1 kvartér neplatila žádná renta z půdy, která vynášela 180 kvarterů, pak se při výnosu 170 kvarterů bude jako renta platit hodnota 10 kvarterů, což při ceně 4 liber št. 4 šilinky 8 penny bude 42 liber št. 7 šilinků 6 penny.

Renta bude

20 kvarterů, vyrobí-li se jich 160, což při ceně 4 liber št. 10 šilinků bude 90 liber št.,
30 kvarterů, vyrobí-li se jich 150, což při ceně 4 liber št. 16 šilinků bude 144 liber št.,
40 kvarterů, vyrobí-li se jich 140, což při ceně 5 liber št. 2 šilinky 10 penny bude 205 liber št. 13 šilinků 4 penny.

Obilní renta se bude { 100
zvětšovat v poměru { 200 a peněžní renta v poměru { 212
300 { 340
400 { 485

§ 139 V této kapitole chci zkoumat vliv strojů na zájmy různých tříd společnosti. Tato otázka má velký význam, a nikdo ji dosud neprozkoumal tak, aby došel k nějakým jistým a uspokojivým výsledkům. Tím více považuji za svou povinnost vyložit své názory na tuto otázku, protože se po dlouhých úvahách značně změnily. A ačkoli jsem, pokud je mi známo, nikdy nenapsal o účinku strojů nic takového, co bych musel odolat, přece jsem jiným způsobem podporoval nauky, které nyní pokládám za chybné. Proto považuji za svou vnitřní povinnost své nynější názory důkladně prozkoumat a uvést důvody, proč se jich přidržuji.

Když jsem se začal zabývat politickou ekonomikou, zastával jsem názor, že pokud použití strojů v kterémkoli odvětví výroby vede k úspěšné práci, přináší všeobecné blaho pro všechny a je provázáno jen těmi nesnadnostmi, které ve většině případů vyvolává pohyb kapitálu a práce z jednoho zaměstnání do druhého. Zdálo se mi, že mají-li majitelé pudy stejnou peněžní rentu, mají prospěch ze snížení cen některého druhu zboží, za něž svou rentu vydávají, a že toto snížení cen nevyhnutelně muselo být důsledkem použití strojů. Kapitalista by podle mého názoru také nakonec tímž způsobem získal. Je sice pravda, že ten, kdo stroj vynalezl nebo kdo ho po prvé užitečně použil, měl by větší výhodu, protože by po nějaký čas dosahoval velkých zisků. Avšak tou měrou, jak by se začalo stroje všeobecně používat, cena vyráběného zboží by vlivem konkurence klesala až na jeho výrobní náklady. Pak by měl kapitalista též peněžní zisk jako předtím a podílel by se na všeobecné výhodě jen jako spotřebitel, neboť by si mohl za též peněžní

¹ [Tato kapitola není obsažena ani v prvním ani v druhém vydání.]

důchod opatřit zvýšené množství předmětů, které mu poskytují podobně a požitky. Myslím jsem, že by dělnická třída měla z užívání strojů stejný prospěch, protože by dělníci nyní za tutéž peněžní mzdu mohli kupovat více zboží. Předpokládám jsem při tom, že mzda by neklesla, protože kapitalista by mohl požadovat a zaměstnávat totéž množství práce jako předtím, ačkoli by asi byl nucen zaměstnávat ji ve výrobě nového nebo v každém případě jiného zboží. Kdyby se mohlo zdokonalenými stroji při též množství práce zvýšit množství punčoch, část čtrnásobné a popravka po punčochách by se jen zdvojnásobila, část dělníků by musela nutně odejít z výroby punčoch. Ale protože by kapital, který je zaměstnával, existoval dále, a pro jeho majitele by bylo výhodné, aby ho produktivně používali, zdálo se mi, že pak by byl vynaložen na výrobu nějakého jiného zboží, užitečného pro společnost, po němž by jistě byla poptávka. Hluboce na mne totiž zapůsobilo a stále působí pravdivé zjištění Adama Smitha, že „touha po potravě je u každého člověka omezena malým objemem lidského žaludku, ale touha po přijemnostech a krásných budovách, po oděvu, kočáru a domácím zařízení nemá, jak se zdá, hranic nebo určitého omezení“. A protože se mi zdálo, že poptávka po práci zůstane stejná jako dříve a že mzda se nesníží, myslím jsem, že pracující třída se bude podílet stejně jako ostatní třídy na výhodách všeobecného zlevnění zboží, jež vyplývají z užívání strojů.

§ 140 Takové byly mé názory, a pokud jde o majitele pudy a kapitálu, zastávám je i nadále; avšak přesvědčil jsem se nyní, že nahrazení lidské práce strojem často velmi škodí zájmům dělnické třídy.

Moje chyba vznikla z předpokladu, že při každém růstu čistého důchodu společnosti nutně musí růst i její hrubý důchod. Nyní však mám důvod, abych byl přesvědčen, že fond, z něhož plyne důchod majitelů pudy a kapitalistů, může růst, kdežto druhý, na nějž je odkázána hlavně pracující třída, se může zmenšovat. Mám-li pravdu, pak z toho vyplývá, že taž příčina, která může čistý důchod země zvětšit, může zároveň vytvořit přebytečné obyvatelstvo a zhoršit dělníkovu postavení.

Předpokládáme, že kapitalista používá kapitálu v hodnotě 20.000 liber št. a že je současně pachtýřem i výrobcem nutných životních prostředků. Předpokládáme dále, že 7000 liber št. z jeho kapitálu bylo vloženo do fixního kapitálu, t. j. budov, náradí atd. atd. a že zbývajících 13.000 liber št. se používá jako oběžného kapitálu na vydržování práce. Předpokládáme kromě toho, že zisk je 10 % a že tedy kapitalis-

tův kapitál je každoročně znovu uveden do stavu původní účinnosti a přináší zisk 2000 liber št.

Kapitalista začíná každý rok své operace a disponuje při tom potraviny a životními prostředky v hodnotě 13.000 liber št., které během roku všechny prodá svým vlastním dělníkům za tuto sumu peněz a během téhož období jim vyplácí stejný peněžní obnos jako mzdu: na konci roku mu vrátí potraviny a nutné životní prostředky v hodnotě 15.000 liber št., z nichž 2000 liber št. vydá na vlastní spotřebu nebo jich použije podle svých zálib a přání. Pokud jde o uvedené výrobky, hrubý produkt tohoto roku je 15.000 liber št. a čistý produkt 2000 liber št. Předpokládáme nyní, že v následujícím roce kapitalista zaměstnává polovinu svých dělníků při výrobě stroje a druhou polovinu jako obvykle k výrobě potravin a nutných životních prostředků. Během tohoto roku by na mzdách jako obvykle zaplatil částku 13.000 liber št. a za tutéž sumu by svým dělníkům prodal potraviny a nutné životní prostředky. Ale jak by tomu bylo v příštím roce?

Po dobu výroby stroje by se vyráběla pouze polovina obvyklého množství potravin a nutných životních prostředků a jejich hodnota by byla o polovinu nižší než hodnota toho množství, jež bylo vyrobeno dříve. Stroj by měl hodnotu 7500 liber št. a potraviny a nutné životní prostředky také 7500 liber št. Kapitalista by měl právě tak velký kapitál jako dříve, neboť kromě těchto dvou hodnot by měl ještě fixní kapitál v hodnotě 7000 liber št., t. j. celkem 20.000 liber št. kapitálu a 2000 liber št. zisku. Po odečtení této poslední částky, připadající na jeho vlastní výdaje, by neměl na další operace větší oběžný kapitál než 5500 liber št. Prostředky, které tedy může vynaložit na zaměstnávání práce, by klesly z 13.000 liber št. na 5500 liber št., a následkem toho by se veškerá práce, kterou předtím zaměstnával pomocí 7500 liber št., stala přebytečnou.

Snížený počet dělníků, které kapitalista může zaměstnávat, musí ovšem pomocí stroje vyrobit hodnotu, která se po odečtení nákladů na jeho opravy rovná 7500 libráům št. Tyž počet dělníků musí nahradit oběžný kapitál a zároveň zisk 2000 liber št. z celkového kapitálu. Jakmile k tomu dojde, pak nezmění-li se čistý důchod, jaký význam má pro kapitalistu, je-li hodnota hrubého důchodu 3000 liber št., 10.000 liber št. nebo 15.000 liber št.?

V tomto případě tedy, ačkoli by se hodnota čistého produktu zmenšila a ačkoli jeho kupní síla vzhledem ke zboží by mohla značně

stoupnout, hodnota hrubého produktu by klesla z 15.000 liber št. na 7500 liber št. A protože schopnost vydržovat obyvatelstvo a zaměstnávat dělníky vždy závisí na hrubém produktu národa a nikoli na jeho čistém produktu, nevyhnutelně dojde k poklesu poptávky po práci a k přelidnění. Postavení pracujících tříd bude bídné a ubohé.

§ 141 Avšak možnost ušetřit část důchodu, aby se tím kapitál zvětšil, musí záviset na tom, zda je čistý důchod schopen uspokojovat kapitalistovy potřeby. Vlivem poklesu cen zboží, způsobeného zavedením strojů, může kapitalista zvýšit své úspory, pokud zůstanou jeho potřeby stejné, a takto se značně usnadní přeměna důchodu v kapitál. Poroste-li však kapitál, bude kapitalista zaměstnávat více dělníků, a proto část těchto osob, které předtím pozbyly práci, ji později opět naleznou. A jestliže bude výroba, která se zavedením strojů zvýšila, tak velká, že v podobě čistého produktu poskytneme stejně velké množství potravin a nutných životních prostředků jako dříve v podobě hrubého produktu, byla by zde též možnost poskytovat zaměstnání veškerému obyvatelstvu, a proto nebude přelidnění nevyhnutelné.

Vše, co bych chrl dokázat, je, že vynalezení a užívání strojů může být provázeno snížením hrubého produktu. Kdykoli tedy k tomuto snížení dojde, bude to ke škodě dělnické třídy, protože část dělníků pozbude zaměstnání a obyvatelstva bude příliš mnoho ve srovnání s fondy určenými k jeho zaměstnávání.

Případ, který jsem předpokládal, je nejjednodušší, jaký jsem jen mohl zvolit, avšak výsledek by byl týž, kdybychom předpokládali, že se stroje používá při nějaké jiné výrobě, na příklad že je užívá výrobce sukna nebo bavlněných výrobků. Kdyby se stroje užívalo při výrobě sukna, vyrábělo by se po jejich zavedení méně sukna, neboť podnikatel by nyní již nepotřeboval část toho množství, které bylo dříve určeno k placení velkého počtu dělníků. Protože užívá strojů, musel by reprodukovat hodnotu, která by se rovnala pouze spotřebované hodnotě se ziskem z celého kapitálu. Stačilo by na to 7500 liber št. právě tak dobře jako dříve 15.000 liber št., protože tento případ se ničím neliší od předcházejícího. Mohlo by se však říci, že poptávka po suknu bude stejně velká jako dříve, ale pak by bylo možno se ptát, odkud tato nová nabídka přijde? Ale kdo projevoval poptávku po suknu? Pachytři a jiní výrobci nutných životních prostředků, kteří vynaložili svůj kapitál na jejich výrobu, aby tak získali sukno. Dávali výrobci sukna obli

a nutné životní prostředky za sukno, a on je dával svým dělníkům za sukno, které mu vyrobili svou prací.

Tato směna by nyní přestala; výrobce sukna by nyní nepotřeboval potraviny a oděv, protože by nyní zaměstnával méně lidí a k dispozici měl méně sukna. Pachytíři a všichni, kdo vyrábějí nutné životní prostředky pouze jako prostředek k určitému cíli, nemohli by již získávat sukno takovým použitím svého kapitálu. Proto by buď sami vložili svůj kapitál do výroby sukna, nebo by jej půjčili jiným, aby mohlo být dodáno skutečně potřebné zboží a aby se přestalo vyrábět zboží, které nikdo nemůže zaplatit nebo po kterém není poptávka. Dospěli jsme tedy k témuž výsledku: poptávka po práci se snížila a zboží nutné k vydržování práce se nebudé vyrábět v téže hojnosti.

Jsou-li tyto názory správné, vyplývají z toho tyto závěry: za prvé, vynalezení a užitečné použití strojů vždy vede k zvýšení čistého produktu země, ačkoli nezvyšují a ani nemůže po zcela krátké době zvýšit hodnotu tohoto čistého produktu.

Za druhé, zvýšení čistého produktu země je slučitelné se snížením hrubého produktu. Podnět k zavádění strojů je vždy dostatečně velký, aby zajistil jejich užívání, zvýší-li se tím čistý produkt, ačkoli jejich zavedení může a často i musí snížit jak množství hrubého produktu, tak jeho hodnotu.

Za třetí, názor, který zastává pracující třída, že užívání strojů často značně poškozují její zájmy, není založen na předsudku nebo na omylu, ale je v souladu se správnými zásadami politické ekonomie.

Za čtvrté, jestliže použitím strojů zdokonalené výrobní prostředky zvětší čistý produkt země tak značně, že nedojde k snížení hrubého produktu (vždy tím myslím množství zboží a nikoli jeho hodnotu), pak se postavení všech tříd zlepší. Majitel půdy a kapitalista získají nejen tím, že se zvýší renta a zisk, ale i výhodami, jež plynou z toho, že tutéž rentu a zisk budou vydávat za zboží, jehož hodnota značně poklesla. Postavení pracujících tříd se také značně zlepší: za prvé proto, že se zvýší poptávka po domácím služebnictvu; za druhé proto, že zvětšený čistý produkt vytvoří podnět ke spojení z důchodu, a za třetí proto, že klesnou ceny všech spotřebních předmětů, za které vydávají svou mzdu.

§ 142 Pro dělnickou třídu však nemá význam jen otázka vynalézání a užívání strojů, které jsme právě věnovali pozornost. Právě takový význam pro ni má i způsob, jakým je vydáván čistý důchod země.

ačkoli musí být v každém případě vynakládán ve prospěch a k uspokojení těch, kdo na něj mají spravedlivý nárok.

Vydává-li majitel půdy nebo kapitalista svůj důchod podobně jako někdejší baron na vydržování početné družiny nebo služebnictva, poskytuje zaměstnání mnohem většímu počtu osob, než kdyby svůj důchod vydával za nádherné šatstvo nebo za nákladná zařízení, za kočáry, koně nebo na nákup jiného luxusního zboží.

V obou případech by byl čistý důchod týž, a také hrubý důchod by byl stejný, ale realizoval by se v různém zboží. Kdyby můj důchod činil 10.000 liber št., mohlo by být zaměstnáno téměř totéž množství produktivní práce, ať bych jej realizoval v nádherném šatstvu, v nákladném zařízení atd. atd. nebo v určitém množství potravin a oděvu téže hodnoty. Kdybych však svůj důchod realizoval ve zboží prvního druhu, *následkem* toho by nebyl zaměstnán větší počet dělníků: používal bych svého nábytku a sukna a tím by vše skončilo. Kdybych však svůj důchod realizoval v potravinách a oděvu a chtěl bych mít více služebnictva, všichni ti, kterým bych mohl poskytnout zaměstnání svým důchodem 10.000 liber št. nebo pomocí potravin a oděvu, za něj koupěných, zvětšili by počet dělníků, po nichž by byla poptávka. K tomuto zvýšení poptávky by došlo jen proto, že jsem zvolil tento způsob vydávání svého důchodu. A protože dělníci mají zájem na tom, aby poptávka po práci stoupala, musí si přirozeně přát, aby pokud možno co největší část důchodu byla vynaložena na vydržování služebnictva místo na luxusní zboží.

Země, která se dostala do války a která musí udržovat velké loďstvo a armádu, zaměstnává mnohem více lidí, než jich bude zaměstnávat, až válka skončí a až přestanou vydáje, které každoročně s sebou přinášela.

Kdybych nemusel za války platit daň 500 liber št., vynakládanou na vydržování vojáků a námořníků, mohl bych pravděpodobně tuto část svého důchodu vynaložit na zařízení, šatstvo, knihy atd. Ať by byl můj důchod vynaložen tak či onak, při výrobě by bylo používáno totéž množství práce, protože výroba potravin a oděvu pro vojáky a námořníky by vyžadovala stejné množství práce jako výroba luxusnějšího zboží. Avšak v případě války by se zvýšila poptávka po lidech pro armádu a námořnictvo. Proto válka, financovaná z důchodu a ne z kapitálu země, působí příznivě na růst obyvatelstva.

Po skončení války, až se mi část mého důchodu opět vrátí a až bude

tak jako dříve spotřebovávána na nákup vína, domácího zařízení nebo jiných luxusních předmětů, stane se obyvatelstvo, které za války přibývalo a které z toho důvodu žilo, přebytným; vlivem tohoto přebytku na ostatní obyvatelstvo a jeho konkurencí o zaměstnání klesne hodnota mzdy a velmi se zhorší postavení pracujících tříd.

Je nutno si povšimnout i ještě jednoho případu, při kterém může být zvýšení čistého důchodu země a dokonce i jejího hrubého důchodu provázeno poklesem poptávky po práci: k tomu dojde, když práce koní nahrazuje práci lidí. Kdybych na svém statku zaměstnával 100 lidí a kdybych shledal, že potravin určených pro 50 těchto osob by se dalo použít ke krmení koní a získat tak po zaplacení úroků z kapitálu vynaloženého na nákup koní mnohem větší množství zemědělských plodin, bylo by pro mne výhodné, abych lidi nahradil koňmi, což bych také udělal. Pro dělníky by to však prospěšné nebylo, a pokud by můj důchod nestoupnul o tolik, aby mi umožnil využít jak lidí, tak koní, je zřejmé, že by vznikl přebytek obyvatelstva a postavení dělníků by se všeobecně zhoršilo. Je zřejmé, že by za žádných okolností nemohli najít zaměstnání v zemědělství. Jestliže se však produkt pudy zvýší, když lidé byli nahrazeni koňmi, dělníci by mohli být zaměstnáni v průmyslu nebo jako služebnictvo.

§ 143 Doufám, že názory, které jsem uvedl, nepovedou k závěru, že zavádění strojů by se nemělo podporovat. Abych vysvětlil zásadu, předpokládám, že zdokonalené stroje byly vynalezeny *náhle* a že se jich užívá v širokém rozsahu. Pravdou je však, že takové vynálezy se uskutečňují postupně a jejich účinky se projeví spíše tehdy, až se rozhoduje o použití uspořené a akumulované kapitálu, než při přemísťování kapitálu z jeho nynějšího používání.

Při každém růstu kapitálu a obyvatelstva cena potravin zpravidla roste, neboť je obtížnější je vyrábět. Zvýšení cen potravin vyvolá růst mezd a každý vzestup mezd bude nutit uspořené kapitál, aby používal strojů ještě větší měrou než dříve. Stroje a práce navzájem neustále soutěží, a stroje lze často použít až tehdy, když stoupne cena práce.

V Americe a v mnoha jiných zemích, kde lze potraviny pro lidi snadno opatřit, není pokusem používat strojů tak velké jako v Anglii, kde jsou potraviny drahé a kde jejich výroba vyžaduje mnoho práce. Příčina, která zvyšuje cenu práce, nezvyšuje hodnotu strojů, a proto při každém zvýšení kapitálu bude vynaložena jeho větší část

na stroje. Poptávka po práci poroste zároveň s kapitálem, ale nikoli v též poměru. Poměr, v němž poroste poptávka po práci, bude nutně klesat.²

Poznamenal jsem již dříve, že růst čistého důchodu, oceňovaného ve zboží, je vždy důsledkem zdokonalení strojů a že vždy vede k novým úsporám a akumulaci. Je nutno si zapamatovat, že k těmto úsporám dochází každoročně a že musí rychle vytvořit fond, který je mnohem větší než hrubý důchod, který byl vynalezením strojů původně ztracen. Pak bude poptávka po práci stejně velká jako dříve a postavení obyvatelstva se bude dále zlepšovat díky růstu úspor, umožněnému zvýšením čistého důchodu.

V žádném státě nelze klást zavádění strojů překážky bez nebezpečí; kdyby se totiž kapitálu bránilo, aby dosáhl největšího čistého důchodu, který mu užívání strojů umožní, byl by převeden do ciziny, a to by mnohem vážněji oslabilo poptávku po práci než nejšířší použití strojů. Pokud se kapitálu používá v zemi, musí vytvářet poptávku po určitém množství práce. Stroje nelze používat bez lidí a vyrobit je lze jen jejich prací. Vložíme-li část kapitálu do zdokonalených strojů, zvyšování nabídky po práci jen zadržíme. Vyvezeme-li kapitál do jiné země, poptávku úplně zničíme.

Ceny zboží jsou také regulovány výrobními náklady. Používáním zdokonalených strojů se výrobní náklady zboží snižují. V důsledku toho lze zboží prodávat na zahraničním trhu za levnější ceny. Kdybychom však odmítli používat stroje, kdežto všechny ostatní země by jejich užívání podporovaly, museli bychom za zahraniční zboží vyvážet

² „Poptávka po práci závisí na růstu oběžného kapitálu a nikoli fixního. Kdyby bylo pravda, že poměr mezi těmito dvěma formami kapitálu byl ve všech dobách a ve všech zemích stejný, pak by se skutečně počet zaměstnaných dělníků zvětšoval s růstem bohatství státu. Avšak takové tvrzení nemá ani to nejmenší zdání pravděpodobnosti. S rozvojem řemesel a s rozšiřováním civilisace fixní kapitál v poměru k oběžnému neustále roste. Fixní kapitál užívaný při výrobě jednoho kusu britského mušelinu je nejméně stokrát a možná tisíckrát větší než při výrobě podobného kusu indického mušelinu, a velikost oběžného kapitálu je stokrát nebo tisíckrát menší. Snadno lze pochopit, že za určitých okolností lze celkovou sumu ročních úspor nekonečného příčinného národa připojit k fixnímu kapitálu. V tomto případě by to nemělo žádný vliv na růst poptávky po práci.“ [J. B. Barton, On the Condition of the Labouring Classes of Society, str. 16.]

Myslím, že si nelze snadno představit, že by růst kapitálu za některých okolností nebyl provázen růstem poptávky po práci. Zde lze nanejšvíc říci, že by poptávka úměrně klesala. Zdá se mi, že pan Barton v uvedeném spise zůstává správný názor na některé důsledky růstu velikosti fixního kapitálu pro postavení dělnické třídy. Jeho práce obsahuje mnoho cenných poučení.

své peníze, pokud bychom nesnížili přirozené ceny svého zboží na úroveň cen v ostatních zemích. Při směně s těmito zeměmi bychom možná dávali zboží, které zde stojí dva dny práce, za zboží, které stojí v cizině jeden den práce. Tato nevýhodná směna by byla následkem našeho vlastního jednání, neboť zboží, které vyvážíme a které nás stojí dva dny práce, by nás stálo jen jeden den práce, kdybychom neodmítli používat stroje, jejichž služeb moudřeji použili naši sousedé.

NÁZORY PANA MALTHUSE NA RENTU

§ 144 Ačkoli jsem na předcházejících stranách tohoto díla dosti obšírně pojednal o povaze renty, přece se domnívám, že si musím povšimnout některých názorů na tuto otázku, které považuji za chybné. Jsou tím důležitější, že je nacházíme ve spisech člověka, jemuž jsme ze všech dnešních autorů nejvíce zavázáni za zpracování některých oborů politické ekonomie. Jsem velmi šťasten, že zde mohu vyjádřit svůj obdiv nad dílem pana Malthuse Essay on Population. Útoky odpůrců tohoto velkého díla dokázaly jen jeho sílu; jsem přesvědčen, že jeho zasloužená pověst se bude šířit tou měrou, jak se bude rozvíjet věda, jejíž vynikající ozdobou je toto dílo. Pan Malthus též uspokojivě vysvětlil zásady renty a ukázal, že renta stoupá nebo klesá úměrně poměrným výhodám, jež vyplývají buď z úrodnosti nebo z polohy obdělávané půdy. Tím osvětlil mnoho obtížných problémů spojených s otázkou renty, které dříve byly buď neznámy nebo byly chápány jen velmi nedokonale. Přece však se mi zdá, že se dopustil některých omylů. Zatím co jeho autorita je důvodem, proč je obzvlášť nutné poukázat na jeho chyby, přímost jeho charakteru činí tento úkol méně nepříjemným. Jeden z těchto jeho omylů je v předpokladu, že renta je čistý zisk a že nově vytváří bohatství.

Nesouhlasím se všemi názory pana Buchanana na rentu, ale plně se připojuji k mínění vyjádřenému v úryvku, který z jeho díla citoval pan Malthus. Nemohu proto souhlasit s komentářem, který k němu pan Malthus připojuje.

„S tohoto hlediska renta nemůže tvořit všeobecný přírůstek ke kapitálu společnosti, neboť čistý přírůstek, o který se jedná, není ničím jiným než důchodem, který přechází z rukou jedné třídy do rukou druhé. Je jasné, že tím nemůže vzniknout nový fond, z něhož by se mohly platit daně. Důchod, kterým se platí za produkty půdy, je již

lává nesprávná očekávání investorů.¹⁰⁴ Pokud by se úroková míra konstitovala spontánně, ve svobodné hře nabídky peněz a poptávky po nich, nedocházelo by ke krizím. Konečnou příčinou ekonomické disharmonie je tedy politicko-mocenský zásah, a nikoliv skrytá inherentní rozpornost tržního řádu.

Rakouská teorie hospodářského cyklu, jež je Bastiatovi příbuzná svým apriorismem a jež se zdá být v plné shodě s námi nastíněnou evolucionistickou interpretací Bastiatových zásadních myšlenek, poskytuje takto definitivní důkaz ve prospěch pravdivosti Bastiatovy ideje ekonomické harmonie.

¹⁰⁴ Srv. Murray N. Rothbard, *The Austrian Theory of Business Cycle and other Essays*, Ludwig von Mises Institute, Auburn, Alabama, 1996, str. 82-83. Tato apriorní koncepcce nachází svou jednoznačnou podporu v nejnovějších empirických analýzách hospodářské krize z let 1929-1933, jejichž výsledky shrnuje Milton Friedman (jehož teoretický přístup je ovšem poněkud odlišný od rakouské teorie). „Federální rezervní systém (FED) prováděl politiku, která vedla k nejhorší depresi v historii Spojených států. Došlo k úplnému selhání měnového systému.“ (In: J. Pavlík, ed., *Milton Friedman v Praze: myšlenky, názory, komentáře*, Liberální institut a Centrum liberálního studii, Praha 1997, str. 64.) I o krizi z let 1929-1933 platí, že se kolem ní vytvořila celá řada ekonomických sofismat, jejichž vyvracením se zabývají dnešní pokračovatelé Frédérica Bastiata: „Still, enough is known to refute the folk-memory version – namely, that the Depression started with the Wall Street crash in October 1929; that the slump persisted because policymakers just sat there; and that it took Roosevelt's New Deal, heralding the modern era of enlightened activity, to put things right. Briefly, the Depression did not start with the stock-market crash; American policymakers were not passive, they were incompetently active; and on balance the New Deal, far from ending the slump, most likely prolonged it.“ „A refresher on the 1930s“, *The Economist*, September 19th, 1998, str. 92.

Co je vidět a co není vidět^{1*}

V ekonomické sféře způsobuje určitý čin nebo zvyk, určitá instituce nebo určitý zákon nikoliv pouze jeden, nýbrž celou sérii účinků. Pouze první z těchto účinků je bezprostřední – zjevuje se simultánně se svojí příčinou; pouze tento účinek **je viditelný**. Ostatní účinky se zjevují jen postupně; nejsou **viditelné**. Máme velké štěstí, pokud jsme s to je **předvidat**.

Existuje pouze jeden rozdíl mezi špatným a dobrým ekonomem: špatný se přidržuje **viditelného** účinku, zatímco dobrý bere v úvahu jak účinek **viditelný**, tak i ty účinky, které je nutné **předvidat**.

Tento rozdíl je však ohromný, protože skoro vždy dochází k tomu, že když bezprostřední následek je příznivý, tak následky pozdější jsou zhoubné a naopak. Z toho plyne, že špatný ekonom má za cíl malý prospěch v přítomnosti, jenž bude mít v budoucnosti za následek velké zlo, zatímco opravdový ekonom se zaměřuje na velký budoucí prospěch, ovšem za rizika, že v přítomné době se projeví malé zlo.

Ostatně totéž platí i pro hygienu a morálku. Často se stává, že čím sladší je první plod nějaké zvyklosti, tím trpčí je její pozdější ovoce. Důkazem toho je zkaženost, lenost, marnotratnost. Tehdy totiž dochází k tomu, že člověk, který se v ohromení nad **viditelným** účinkem ještě ne naučil rozeznávat ony účinky, **které není vidět**, se oddává zhoubným zvykům nikoliv z pouhé náklonnosti, nýbrž z vypočítavosti.

Zde je vysvětlení pro osudové bolestný vývoj lidstva. Nevědomost obestřává jeho kolebku; nechává se tudíž ve svých činech determinovat jejich prvními následky, jež jsou jediné, které v období svého zrodu a dětství může vidět. Teprve po dlouhé době se naučí brát v úvahu těž ostatní následky.^{2*} Tuto lekci mu dávají dvě velmi rozdílné učitelky: Zkušenost a Prozíravost. Zkušenost vládne účinně, leč brutálně. Přináší nám poznání všech účinků našich činů, a to tím způsobem, že je musíme pociťt; když jsme se spálili, neomylně dospíváme k poznání, že oheň pálí. Tohoto drsného lékaře bych chtěl pokud možno nahradit vládnejším,

jímž je Prozřavost. Vyhledám proto následky několika ekonomických jevů a ty, které **je vidět**, postavím do protikladu k oněm, jež **viditelné** nejsou.

I. Rozbité okno

Byli jste svědky řádní správného občana Dobroděje Sedláčka, když jeho nezvedený syn vyrazil okenní tabuli? Pokud jste byli u tohoto spektakulárního výjevu, byli byste pak též mohli konstatovat, že všichni přihlížející – i kdyby jich bylo třicet – poskytl, jak se zdá, nešťastnému majiteli tuto jedinečnou útechu: „Všechno zlé je k něčemu dobré. Takové nehody podporují průmysl. Každý se musí nějak žít. Co by dělali sklenáři, kdyby nikdy nikdo nerozbil žádné okno?“

Tato soustrastná formulka obsahuje celou určitou teorii, kterou je dobré přistihnout *flagrante delicto* v tomto zcela jednoduchém případě, jelikož je to přesně tatáž teorie, která naneštěstí ovládá většinu našich ekonomických institucí.

Dejme tomu, že je třeba vydat 6 franků, aby se napravila škoda. Pokud by někdo chtěl říci, že tato nehoda je poskytnutí sklenářskému průmyslu a že tedy v rozsahu hodnoty šesti franků se tomuto průmyslu dostane podpory, tak má můj souhlas. Nemám nižádnou námitku a uznávám, že se usuzuje správně. Přijde sklenář, vykoná svoji práci, dostane 6 franků, bude si mnout ruce a v duchu bude blahorečit onomu *enfant terrible*. **To je to, co je vidět.**

Jestliže však – jak se velmi často stává – cestou dedukce dospějete k závěru, že je dobré rozbít okna, že se tím napomáhá oběhu peněz, že z toho rezultuje podpora průmyslu obecně, pak je mojí povinností volat: Zadržte, vaše teorie uvízla na tom, **co je vidět**, a nebere v úvahu to, **co vidět není!**

Zde **není vidět** to, že náš občan – protože utratil 6 franků za jednu věc – nemůže již vydat tuto sumu na jinou věc; **není vidět**, že kdyby nemusel dát spravit okno, dal by si spravit např. sešlapané střevíce, nebo by si přikoupil další knihu do své knihovny. Byl by zkrátka upotřebil těch 6 franků na něco jiného, což ovšem již nemůže učinit.

Uvažujme tedy o průmyslu **obecně**.

Bylo rozbito okno, sklenářský průmysl získává 6 franků; **to je to, co je vidět**.

Kdyby okenní tabule nebyla rozbita, byla by 6 franků získala živnost obuvnická (nebo nějaká jiná); **to je to, co vidět není**.

A kdybychom vzali v úvahu to, **co vidět není**, poněvadž je to faktor negativní, a stejně tak to, **co vidět je**, poněvadž je to faktor pozitivní, porozuměli bychom, že zde neplatí žádný prospěch ani pro průmysl obecně, ani pro celek národní práce z hlediska zaměstnanosti, ať již se okenní tabule roztloukají nebo nikoliv.

Všimněme si však nyní Dobroděje Sedláčka.

V rámci první hypotézy, totiž pokud se okno rozbije, vydá 6 franků a nemá o nic víc a o nic méně, než měl dřív, má užitek z okenní tabule.

V rámci druhé hypotézy, tedy pokud by nedošlo k nehodě, vydal by 6 franků na střevíce a měl by užitek jak z páru bot, tak i z okenní tabule.

Nuže, jelikož Dobroděj Sedláček je členem společnosti, je nutné dospět k závěru, že společnost jako celek – ve své celkové bilanci vynaložené práce a získaného užitku – přišla o hodnotu rozbité okenní tabule.

Jestliže provedeme generalizaci, plyne z toho tento neočekávaný závěr: „Společnost ztrácí hodnotu zbytečně zničených předmětů“, jakož i následující aforismus, při kterém ochránářům vstávají hrůzy vlasy na hlavě: „Rozbití, ničení a rozhazování není stimulací celkové zaměstnanosti.“ Lze jej vyjádřit také stručněji: „Destrukce nepřináší zisk“.

Co byste tomu řekli, pánové z *Moniteur Industriel*,¹ co byste řekli vy, učedníci dobrého pana de Saint-Chamans,² jenž vypočítal tak přesně, co by získal průmysl stavbou domů, kdyby Paříž byla zničena požárem?

Mrzí mě, že rušivě zasahuji do jeho důmyslných kalkulací, a to tím spíše, že jimi vnesl do našeho zákonodárství smysl pro humor, ale prosím jej, aby se do nich pustil znovu a mezi účetní položky zanesl vedle toho, **co je vidět**, také to, **co vidět není**.

¹ Noviny vydávané Výborem na obranu domácího průmyslu, který prosazoval protekcionistickou politiku. (Pozn. překl.)

² Auguste, vikomt de Saint Chamans (1777-1861), poslanec a státní rada v období Restaurace, protekcionista a zastánce vyrovnané obchodní bilance. Jeho proslulý výrok o tom, že požár Paříže by mohl být příčinou růstu blahobytu, pochází z jeho spisu *Nouvel essai sur la richesse des nations* z r. 1824. Tento spis byl později (1852) zarazen do jeho práce *Traité d'économie politique*. (Pozn. překl.)

Avšak je to všechno? Nezahrnuje tato operace jako celek ještě něco jiného? Cožpak v okamžiku, kdy pan Dupin⁸ pronáší ona posvátná slova: „Shromáždění přijalo“, se stane záraz a ony milióny sestoupí po měšicích paprscích do pokladen pánů Foulda⁹ a Bineaua?¹⁰ Jestlipak není nutné – pokud má výše zmíněný proces dospět ke svému ucelenému tvaru – aby stát organizoval nejen svoje výdaje, ale stejně tak svoje příjmy, a aby vyslal výběrčí daní a příměl poplatníky k jejich placení?

Studujeme tedy celou otázku v obou jejích aspektech. Když konstatujete, k čemu stát použije ony odhlasované milióny, neopomeňte také konstatovat, k čemu by tytéž milióny použili poplatníci, kteří ovšem již tak učinit nemohou. Pak porozumíte, že veřejný podnik je jako mince o dvou stranách. Na jedné je zobrazen dělník v plné práci a nad ním heslo: **To, co je vidět**; na druhé pak je nezaměstnaný dělník a heslo hlásá: **To, co není vidět**.

Sofisma, které v tomto spise vyvracím, je ve své aplikaci na veřejné práce o to nebezpečnější, že slouží k ospravedlňování nejbáznivějších podniků a nejpošetilejších marnotratností. Jestliže nějaká železniční trať nebo most jsou s to poskytnout reálný užitek, pak při argumentaci v jejich prospěch plně postačuje, když se prostě odvoláme na tento fakt. Co se však dělá, když toto není možné? Útočíštem je tehdy tato mystifikační: „Je nutné obstarat práci pro dělníky!“

Jakmile padnou tato slova, přichází rozkaz, aby se na Martově poli¹¹ vybudovaly a hned poté zase odstranily terasy. Veliký Napoleon – jak se říká – se domníval, že koná filantropické dílo, když dal hloubit a zase zarovnávat příkopy. Také říkal: „Co záleží na výsledku? Nepotřebujeme nic jiného než vidět, jak se blahobyt rozšiřuje mezi pracující třídy.“

Přístupme teď k jádru věci. Peníze jsou pro nás zdrojem iluzí. Když žádáme všechny občany, aby přispěli ke společné věci formou peněz, znamená to, že je ve skutečnosti žádáme o věčný příspěvek, neboť část-

⁸ Charles Dupin (1784-1873), významný francouzský inženýr a ekonom, profesor Konzervatoře uměleckých řemesel, poslanec a senátor. K ekonomické teorii přispěl zejména tím, že rozvinul metody ekonomické statistiky. (Pozn. překl.)

⁹ Achille Fould (1800-1867), politik a finančník. (Pozn. překl.)

¹⁰ Jean Martial Bineau (1805-1855), inženýr a politik, ministr financí v r. 1852. (Pozn. překl.)

¹¹ Původně volné prostranství na levém břehu Seiny v Paříži, určené pro konání vojenských přehlídek; nyní park mezi Eiffelovou věží a Vojenskou akademií. (Pozn. překl.)

ku, která představuje jejich daňové zatížení, si každý z nich opatří svou práci. Nuže, kdyby se shromáždili všichni občané, aby v naturalní formě vytvořili dílo všem užitečné, bylo by to pro každého srozumitelné; jejich odměna by spočívala ve výsledcích samotného díla. Kdyby je však někdo svolal a přinutil stavět silnice, na nichž nikdo nebude jezdit, a paláce, ve kterých nikdo nebude bydlet, a to vše jen pod záminkou, že se jim opatřuje práce – to by přece bylo absurdní, a oni občané by určitě s plným oprávněním namítli: Z takové práce nemáme nic než mozoly. Raději pracujeme sami pro sebe.

Postup, jenž spočívá v tom, že občané přispívají penězi, a nikoli prací, celkem nic nemění na těchto obecných výsledcích. Avšak v případě, kdy občané naturalně přispívají svou prací, dochází k tomu, že ztrátu sdílí všichni jedinci. Při peněžní formě příspěvků uniknou svému podílu na ztrátě zaměstnanci státu, což se u každého z jejich spoluobčanů projevuje jako nezanedbatelný přírůstek k té části ztráty, která na něj připadá z ryze proporcionálního hlediska.

Existuje jeden článek ústavy, který zní:

„Společnost podporuje rozvoj práce... tím, že stát, departementy a obce zřizují veřejné práce, způsobílé k zaměstnání zahálčících rukou.“

Jako přechodné opatření v době krize nebo za kruté zimy může mít tato intervence daňového poplatníka dobré výsledky. Funguje stejným způsobem jako pojištění. Nepřidává nic ani k počtu pracovních míst, ani k souhrnnu mezd, nýbrž ubírá z práce a mzdy v normální době, aby to vydala – ovšemže se ztrátou – v dobách zlých.

Jako opatření stálé, všeobecné a soustavné není ničím jiným než zhoubnou mystifikací, nemožností a kontradikcí, jež předvádí malé množství práce, které vzniklo v důsledku jejího stimulačního působení a které **je vidět**, a zakrývá velké množství práce znemožněné, které **vidět není**.

VI. Zprostředkovatelé

Společnost je souhrn služeb, které si lidé vzájemně poskytují buď z donucení, anebo dobrovolně, tj. služeb veřejných a služeb soukromých.

Veřejné služby, stanovené a reglementované zákonem, který nelze vždy snadno změnit, když je zapotřebí, mohou společně s tímto zákonem

trvat mnohem déle, než je doba, v níž plnily užitečnou funkci, takže se stávají přežitkem, který existuje jen kvůli svému vlastnímu prospěchu a který si může zachovat název „veřejné služby“, třebaže již vůbec nejde o nějaké služby, nýbrž o veřejné soužení. Soukromé služby patří do domény vůle a odpovědnosti jednotlivce. Každý při nich dává a přijímá to, co chce nebo to, co může, a sice na základě předchozího smlouvání s protistranou. U těchto služeb se vždy předpokládá, že mají reálný užitek, který je přesně poměřován jejich komparativní hodnotou.

Zde je příčina, proč jsou veřejné služby postiženy ztrnulostí, zatímco soukromé se řídí zákonem pokroku.

Třebaže plýtvání silami, jež je způsobeno přehnaným rozvojem veřejných služeb, vede k vytvoření zhoubného parazitismu v nitru společnosti, je dosti zvláštní, že mnohé moderní sekty ekonomických reformátorů, jež připisují tento charakter svobodným a soukromým službám, se snaží proměnit různá povolání v úřady.

Tyto sekty s velikou vehemencí útočí proti tomu, co označují názvem **zprostředkovatel**. S náramnou chutí by odstranily kapitalistu, bankéře, spekulanta, podnikatele, obchodníka i velkoprodávce, které obviňují z toho, že se staví mezi výrobu a spotřebu, aby tak z obou kořistili, přičemž jim za to neposkytují sebemenší protihodnotu. – Chtěly by tudíž, aby práce, kterou zmínění prostředníci vykonávají, byla alespoň přenesena na stát, když už se bez ní nelze obejít.

Sofistika socialistů zde spočívá v tom, že ukazují veřejnosti, kolik musí platit zprostředkovatelům za jejich služby, a že jí zakrývají, co by musela platit státu. Je to stále tentýž boj mezi tím, co bije do očí, a tím, co se odhaluje pouze rozumu, boj mezi tím, **co je vidět**, a tím, **co není vidět**.

Bylo to zejména v roce 1847, v době velkého hladu a nedostatku¹² – socialistické sekty tehdy využily příležitost a snažily se zpopularizovat svoji neblahou teorii, což se jim také dařilo. Dobře věděly, že i ta nejabsurdnější propaganda má vždy nějakou šanci najít odezvu u lidí, kteří trpí: *malesuada famae*.¹³

¹² V r. 1846 postihla severní a západní Evropu neúroda pšenice a brambor; to mělo za následek velké zvýšení cen potravin v r. 1847 (který bývá proto označován jako rok „drahého chleba“) a krizi v zemědělství, průmyslu i financích. (Pozn. překl.)

¹³ „Hlad je špatným rádcem.“ Vergilius, *Aeneis* VI, 276. (Pozn. překl.)

Vzaly si tudíž na pomoc taková velká slova jako **vykořisťování člověka člověkem, spekulace s hladem a lichvářství** a pustily se do očerňování obchodu a zastírání jeho blahodárnosti.

„Pročpak,“ řekly, „necháváme na obchodnících, aby obstarávali potraviny ze Spojených států a z Krymu? Proč stát, departementy a obce neorganizují zásobovací službu a nezřizují skladiště? Prodávalo by se za **výrobní cenu** a lid, náš ubohý lid, by byl zproštěn poplatku, který platí svobodnému, tj. egoistickému, individualistickému a anarchistickému obchodu.

Poplatek, který lidé platí obchodu, **to je to, co je vidět**. Poplatek, který by lidé v socialistickém systému platili státu nebo jeho agentům, **to je to, co není vidět**.

V čem spočívá tento domnělý tribut, který lidé platí obchodu? V tomto: že si dva lidé vzájemně prokazují služby v naprosté svobodě, pod tlakem konkurence a za cenu, na které se dohodli..

Když je hladový žaludek v Paříži a obilí, které by ho mohlo nasytit, je v Oděse, nemůže utrpení přestat nijak jinak, než že se obilí setká s ža-ludkem. Lze to provést třemi způsoby: 1. Hladovějící lidé si sami dojdou pro obilí; 2. mohou se obrátit na ty, kdo se zabývají tímto druhem obchodu; a 3. mohou mezi sebou vybrat příspěvky a pověřit provedením úkolu veřejné úředníky.

Který z těchto tří způsobů je nejvýhodnější?

Ve všech dobách a ve všech zemích světa, čím svobodnější, osvětlejší a zkušenější byli lidé, tím častěji volili ze své svobodné vůle druhý způsob. Já se přiznávám, že z mého hlediska toto naprosto postačuje, abych se i já přidál na tuto stranu. Můj rozum se zdráhá připustit, že lidstvo by se takhle hromadně mylilo v otázce, která se ho tak úzce dotýká.^{4*}

Přece jen však prozkoumejme tuto otázku.

Je samozřejmě neproveditelné, aby 36 000 000 občanů odjelo do Oděsy pro obilí, které potřebují. První způsob je tedy k ničemu. Spotřebitelé nemohou jednat sami; jsou nuceni obrátit se na zprostředkovatele, ať již jsou to veřejní úředníci nebo obchodníci.

Všimněme si však, že onen první způsob by byl nejpřírozeňší. Konec konců, pokud má někdo hlad, je jen na něm, aby si šel pro obilí.

Jít pro obilí – to je **strast**, která se týká jeho a nikoho jiného; je to **služba**, kterou je povinován sám sobě. Prokáže-li mu někdo jiný – ať již z jakéhokoli důvodu – tuto **službu** a vezme na sebe onu **strast**, má právo na kompenzaci. Říkám to proto, abych konstatoval, že služby zprostředkovatelů zahrnují v sobě princip odměny.

Ať již je tomu tak nebo onak – poněvadž se musíme obracet na toho, komu socialisté dávají jméno parazit, přejme se alespoň, který parazit má menší požadavky, obchodník nebo úředník?

Obchod (předpokládám, že je svobodný, jak jinak bych mohl argumentovat?), obchod – pravím – je nucen již ve svém vlastním zájmu studovat roční doby, zjišťovat den ze dne stav úrody, shromažďovat informace ze všech koutů světa, předvídat potřeby a provádět preventivní opatření. Má připravené všechny lodě, má všude kontakty a jeho bezprostředním zájmem je, aby nakoupil co možná nejlevněji, uspořil na každém detailu obchodní operace a dosáhl největších výsledků při nejmenší námaze. Nejsou to ovšem pouze francouzští obchodníci, nýbrž také obchodníci z celého světa, kteří se zabývají zásobováním Francie; a pokud je jejich vlastní zájem neodolatelně přivádí k tomu, aby tento úkol splnili při minimálních nákladech, konkurence je právě tak neodolatelně nutí, aby z veškerých úspor na výrobních nákladech nechávali profitovat také spotřebitele. Jakmile je jednou dovezeno obilí, je v zájmu obchodníka prodat toto obilí co možná nejdříve, aby se tím vyhnul riziku a realizoval svůj zisk, a začít podle potřeby celou operaci zase znova. Veden srovnáním cen v různých lokalitách, distribuuje potraviny po celé zemi, přičemž začíná vždy tam, kde jsou ceny nejvyšší čili tam, kde je potřeba nejnáléhavější. Nelze si tedy představit **organizaci**, která by byla s to lépe kalkulovat v zájmu hladovějících, a krása této organizace, kterou socialisté nejsou schopni vnímat, se rodí právě z té skutečnosti, že je to organizace svobodná. – Je pravda, že spotřebitel musí uhradit obchodníkovi náklady lodní i suchozemské dopravy, náklady za skladování, poplatky za komisi prodeje atd.; existuje však nějaký systém, v němž by se ten, kdo obilí konзумuje, mohl vyhnout placení nutných výdajů spojených s jeho přepravou? Kromě toho je nutné zaplatit za **prokázanou službu**; pokud však jde o výši obchodníkovy podílu, konkurence jej redukuje na možné minimum; co se týče jeho oprávněnosti, bylo by podivné, kdyby řemeslníci v Paříži

nechtěli pracovat pro obchodníky v Marseille, pracují-li obchodníci v Marseille pro řemeslníky v Paříži.

Co by se stalo, kdyby podle vynálezu socialistů zaujal stát místo soukromého obchodníka? Ukažte mi, prosím, kde by tady mohla veřejnost najít nějaké úspory? Snad v nákupní ceně? Představte si však delegáty 40 000 obcí, kteří přijdou do Oděsy v jeden určitý den, kdy je zapotřebí obilí; představte si jen, jaký by to mělo účinek na ceny. Bude tu úspora v nákladech? Bude třeba méně lodí, méně námořníků, méně překládání, méně skladů, nebo snad budeme zproštění nutnosti toto všechno zaplatit? Uspoříme tím částku, která by jinak tvořila zisk obchodníků? Přijedou snad vaši delegáti nebo úředníci do Oděsy zadarmo? Podniknou snad cestu a budou tam pracovat pouze na základě principu bratrství? Nemusí se také pro ně zajistit živobytí? Nebude zapotřebí zaplatit jejich čas? A myslíte, že souhrn toho všeho nebude tisíckrát větší než 2 nebo 3 procenta, která jsou výdělkem obchodníka, což je taxa, již je obchodník ochoten garantovat?

Pomyslete konečně i na obtíže při vybírání tolika daní kvůli distribuci takového množství potravin. Mějte na mysli i nespravedlnost a zneužívání, které nelze oddělit od takového podniku. Myslete také na břímě odpovědnosti, které by bylo uvaleno na vládu.

Socialisté, kteří vynalezli toto bláznovství a kteří je v dobách nedostatků vpravili do vědomí mas, si velkomyslně udělili titul **muži pokroku** a nelze popřít existenci jistého nebezpečí, že zvyk, tento tyran jazyka, schválí jak toto slovo, tak i úsudek, který je jím implikován. **Muži pokroku!** To předpokládá, že tito pánové vidí mnohem dál do budoucnosti než obyčejní lidé, přičemž jejich jedinou chybou je, že příliš předběhli své století; a pokud doposud nenastala doba zrušení jistých svobodných služeb, jež podle jejich domněnky hrají roli parazitů, tak je to chyba veřejnosti, která není s to držet krok se socialismem. Podle mého vědomí a svědomí je pravdivé přesné opačné tvrzení – jenom nevím, do kterého barbarského století bychom se museli vrátit, abychom se ve zmiňované záležitosti dostali na úroveň socialistických poznatků.

To, co tito moderní sektáři ustavičně staví proti nynější společnosti jako svůj ideál, je asociace neboli sdružení či společenství. Neuvědomují si, že svobodná společnost je tím neoprávdovějším způsobem zspole-

čenštění či sdružování, který daleko převyšuje všechno to, co vzešlo z jejich plodné představivosti.

Objasněme si to na příkladu.

Aby se člověk ráno, poté, co vstane, mohl obléknout, je k tomu zapotřebí, aby nějaký pozemek byl ohraničen, vysušen, zorán, obdělán a osázen rostlinami jistého druhu; je třeba, aby se těmito rostlinami užívala stáda ovcí a aby tyto ovce poskytl svou vlnu; tu je nutno příst, tkát, barvit a poté z ní zhotovit sukno; sukno se pak musí nastříhat, sešít a vytvarovat do podoby obleku. A celá tato řada operací implikuje spoustu dalších, poněvadž předpokládá užívání polního nářadí, ovčínů, továren, uhlí, strojů, vozidel atd.

Kdyby společnost nezahrnovala takovéto velice reálné sdružení či zespočetnění, tak každý jedinec, který by toužil po obleku, by byl nucen pracovat v izolaci, tj. sám provádět jednu za druhou všechny zmíněné nesčetné operace, od prvního úderu motykou, který je počátkem řady, až do posledního stehu jehlou, jímž řada končí.

Avšak díky naší společenskosti, která je distinktivní charakteristikou lidského druhu, se tyto operace rozdělily mezi velké množství pracovníků a toto dělení stále ještě pokračuje a prospívá tak stále více obecnému dobru, poněvadž dojde-li k nárůstu spotřeby, stimuluje to specializaci a každá jednotlivá specializovaná operace může užít celé nové průmyslové odvětví. Pak dochází k rozdělování produktu, které se děje proporcionalně k té části hodnoty, kterou každý přinesl k uskutečnění celého díla. Pokud toto není sdružení, tak mi prosím řekněte, co to tedy je?

Všimněte si, že jelikož nikdo z pracovníků nebyl s to vyprodukovat z ničeho ani tu nejmenší částku nějaké látky, omezili se všichni na vzájemné poskytování služeb, na vzájemnou pomoc při dosahování společného cíle, a že všichni se mohou považovat – každá skupina vůči ostatním – za **zprostředkovatele**. Jestliže se například při provádění hospodářských činností stává doprava natolik důležitou, aby zaměstnala jednu osobu, předání zase druhou osobu, tkaní třetí a barvení čtvrtou, proč by se pak muselo pohlížet na první osobu jako na většího **parazita**, nežli jsou ostatní? Což není třeba dopravy? Nevěnuje jí svůj čas a námahu ten, kdo ji obstarává? Nepředstavuje jeho činnost úsporu téhož pro jeho druhy? Dělají tito více, anebo pouze něco jiného, nežli on? Což ve vztahu

k odměňování, tj. ve vztahu ke svému podílu na celkovém produktu nejsou všichni stejně podřízeni zákonu **smluvních cen**? Zдали tato dělba práce a tyto smlouvy, jež se realizují v naprosté svobodě, neslouží obecnému dobru? Je nám pak zapotřebí, aby přišel nějaký socialista a pod záminkou plánovitého organizování nám despoticky zničil naše dobrovolné smlouvy, skoncoval s dělbu práce, nahradil zespočetnění úsilí úsilím izolovaným a zvrátil směr vývoje civilizace?

Sdružení, tak jak jsem je tady popsal, je snad proto méně sdružením, že každý do něj svobodně vstupuje a svobodně z něj vystupuje, nachází si tam svoje místo, usuzuje a smlouvá tam s jinými na vlastní odpovědnost a vnaší tam energii svého osobního zájmu, jakož i všechny záruky, jež jsou s tímto zájmem spojeny? Je k tomu, aby si sdružení zasloužilo své jméno, opravdu zapotřebí, aby přišel jakýsi domnělý reformátor a vnucoval nám svou formuli a svou vůli a prezentoval sebe sama takřka jako koncentrátr veškerého lidstva?

Čím více zkoumáme tyto **pokrokové směry**, tím více nabýváme přesvědčení, že nejsou založeny na ničem kromě jedné věci – a tou věcí je ignorance, jež se prohlašuje za neomylnou a dožaduje se despotismu ve jménu této neomylnosti.

Nechť mi čtenář laskavě promine tuto odbočku. Nebude snad neúctěná v době, kdy různé deklamace a tirády proti zprostředkovatelům, jež se vyrojily z knih saint-simonistů, falanstérů a přívrženců ikarií,¹⁴ zaplavují noviny i řečnické tribuny národního shromáždění a znamenají závažné ohrožení pro svobodu práce a obchodu.

¹⁴ Claude Henri de Rouvroy, hrabě de Saint-Simon (1760-1825), přední představitel francouzského socialismu; přídomek „utopický“, který je s jeho pojetím socialismu spojován zejména pod vlivem Engelsova spisu *Vývoj socialismu od utopie k vědě*, je ovšem sicež udržitelný, protože implicitně předpokládá možnost a oprávněnost nikoliv utopického („vědeckého“, „reálného“, „demokratického“ nebo také „lidsky se tvářícího“) socialismu. Falanstéristé byli přívrženci jiného vlivného socialisty – Charlese-Françoise Marie Fouriera (1772-1837), který ve svém časopise *Le Phalanstère* v r. 1832 navrhl, aby základními výrobně-administrativními jednotkami plánované socialistické společnosti byly tzv. „falanxy“, z nichž každá měla představovat seskupení 1 600 jedinců, bydlících a pracujících pohromadě v jedné budově – falansteru. Organizace života ve falansteru je věrnou odlikou kasárenské regimentace, jež byla v éře Napoleona I. zaváděna do všech státních a veřejných institucí ve Francii. *Cesta do Ikarie (Voyage en Icarie)* je utopický spis, jehož autorem je Étienne Cabet (1788-1856), vůdčí osobnost jedné z dalších socialistických sekt. (Pozn. překl.)

VII. Omezování dovozu

Pan Ochranář (nebyl jsem to já, kdo jej tak pojmenoval, nýbrž pan Charles Dupin, který však od té doby... – ale nicméně tehdy...), věnoval svůj čas a svůj kapitál tomu, že měnil v železo nerosty, jež se nacházely na jeho půdě. Příroda však byla štedřejší k Belgičanům, kteří proto dodávali Francouzům železo levněji nežli pan Ochranář. Což znamená, že všichni Francouzi neboli celá Francie mohli dostat dané množství železa za menší množství práce, pokud je kupovali od ctihodných Vlámů. Vedení vlastním zájmem tudíž plně využili této výhody a denně bylo vidět mnoho kovářů, kolářů, mechaniků, podkovářů, cvočkářů a rolníků, jak si v Belgii zaopatřují železo buď sami, nebo pomocí prostředníků. To se velmi znelíbilo panu Ochranáři.

První myšlenkou, která ho napadla, bylo učinit přítrž tomuto zlořádu ku svými vlastními silami. To bylo opravdu nablženi, protože jen on sám byl tím poškozen. Vezmu svoji karabinu, řekl si, dám si za pás čtyři pistole, naplním si nábojnice, připnu si svůj meč a s touto výzbrojí se odeberu na hranice. Zabiji prvního kováře, podkováře, cvočkáře, mechanika nebo zámečnicka, který tam přijde kvůli svému vlastnímu prospěchu, a nikoli kvůli mému; to je naučí, jak se má správně žít!

Málo scházelo, a pan Ochranář by byl opravdu vytáhl na válečnou stezku; v poslední chvíli, kdy již již odcházel, se však v jeho myslí vylíhlo několik dalších myšlenek, které poněkud zchladily jeho bojový zápal. Řekl si: Především není zcela vyloučeno, že kupci železa, moji rodní krajané a nepřátelé, si budou celou věc vykládat jaksi ve zlém a místo toho, aby se nechali zabít, zabijí mne samotného. A navíc, i kdyby k ochraně hranic nastoupili všichni moji služebníci, nebudeme s to uhlídat všechny přechody. A konečně, takový postup by mě stál příliš mnoho, moje náklady by byly mnohem vyšší než hodnota výsledného efektu.

Pan Ochranář se již smutně odevzdával osudu, že nebude mít více svobody než všichni ostatní, když tu náhle jeho mozek byl osvětlen prskem světla.

Vzpomněl si, že v Paříži je velká továrna na výrobu zákonů. Položil si otázku: Co je to zákon? Je to opatření, o kterém platí, že když se jednou nadekretuje, tak aťsi je dobré nebo špatné, každý se mu musí podříditi.

K jeho provádění se zorganizuje veřejná moc a aby se řečená veřejná moc mohla reálně ustavit, odčerpají se z národa potřební lidé a peníze.

Jestliže by se mi tedy podařilo, rozumuje pan Ochranář, aby z pařížské továrny vyšel takový docela malinký a hezoučkový zákon, který by stanovil, že „dovoz belgického železa se zakazuje“, dosáhl bych následujících výsledků: vláda by namísto těch několika sluhů, které jsem chtěl poslat na hranice, nasadila 20 000 synů kovářů, zámečnicků, cvočkářů, podkovářů, řemeslníků, mechaniků a vzpurných rolníků. A aby těchto 20 000 celníků bylo udržováno při dobrém zdraví a radostné myslí, rozdělí vláda mezi ně 25 miliónů franků, které vezme opět těm samým kovářům, cvočkářům, řemeslníkům a rolníkům. Ostraha hranic bude provedena lépe a nebude mě nic stát, nebudu vydán napospas brutalitě vetešníků, prodám železo za cenu, jakou určím, a budu mít dokonalý požitek ze sladkého osvětlení při pohledu, jak je náš veliký národ hanebně mystifikován. To jej naučí stále se prohlašovat za průkopníka a nositele všeho pokroku v Evropě! Bude to pikantní sousto a každopádně stojí za tu námahu!

Pan Ochranář se tedy odebral do továrny na zákony. – Jindy vám snad budu vypravovat příběh o jeho temných a utajovaných pletichách; dnes však chci mluvit pouze o těch krocích, které pan Ochranář podnikl zcela otevřeně a na očích veřejnosti. – Uplatnil u panů zákonodárců tyto vývody:

„Belgické železo se prodává se Francii za deset franků, což mě nutí, abych svoje železo prodával za tutéž cenu. Prodával bych je raději za patnáct franků, avšak nejde to kvůli tomu belgickému železu, ať je milostivý Bůh zatratí! Vyropte zákon, který nařídí: Belgické železo již více nevstoupí do Francie! – Hned poté zvýším svoji cenu o pět franků a vízte následek:

Za každý metrický cent železa, který dodám veřejnosti, dostanu patnáct franků místo deseti, zbohatnu rychleji a značně rozšířím těžbu v mých dolech, pročež budu zaměstnávat víc dělníků. Moji dělníci i já zvýšíme svá vydání k velikému užtku našich dodavatelů v okruhu mnoha kilometrů. Jelikož tito dodavatelé budou mít větší odbytu, budou také zadávat větší objednávky průmyslu, a tak se tato aktivita od jednoho k druhému rozšíří postupně na celou zemi. Tento blahoslavený pětifrank, jemuž dopřejete klouznotu do mé pokladny, bude působit jako kámen vhozený do jezera – vyvolá nekonečné množství zářících kruhů, které se budou šířit dál a dál.“

Výrobci zákonů byli jednoduše uneseni tímto projevem a zejména je okouzli, když se dozvěděli, jak snadno lze zvětšit národní bohatství pomocí zákonů, hlasovali tudíž pro omezení dovozu. K čemu jsou všechny ty řeči o práci a hospodaření? – řekli. Proč volit tyto obříznuté prostředky ke zvýšení národního bohatství, když plně postačuje nějaké nařízení?

A skutečně, zákon měl vzápětí všechny důsledky, jež předvídal pan Ochranář; jenomže kromě toho měl také jiné, neboť – budme k panu Ochranáři spravedliví – nesoudil **chybně**, nýbrž soudil **neúplně**. Když si pro sebe vymáhal privilegium, postavil do popředí následky, které **je vidět**, a ponechal v temném stínu ony následky, které **není vidět**. Ukázal pouze dvě osoby, kdežto na scéně jsou tři. A je na nás, abychom napravili toto jeho opomenutí, ať již je nechtěné, anebo úmyslné.

Ano, pěťfrank, který byl takovýmto legislativním způsobem přeměrován do pokladny pana Ochranáře, představuje výhodu jak pro něj, tak pro ty, kdo jsou zaměstnání jeho přičiněním. – A kdyby ono nařízení ještě zapůsobilo tak, že by ten pěťfrank spadl z Měsíce, neocitly by se na druhé straně vah žádné špatné účinky, které jinak zahlazují pozitivní efekty řečeného nařízení. Bohužel, tento záhadný pěťfrank nepochází z Měsíce, nýbrž z kapsy kováře, koláře, podkováře, rolníka, cvočkaře, strojníka, zkrátka z kapsy Dobroděje Sedláčka, který dnes dává navíc pěťfrank, ale nedostává za své peníze ani o miligram železa víc než v době, kdy za ně platil deset franků. Na první pohled je evidentní, že tohle zcela určité množství celou věc, neboť – a toto je naprosto samozřejmé – **zisk** pana Ochranáře je kompenzován **ztrátou** Dobroděje Sedláčka a vše, co pan Ochranář bude s to podniknout s oním pěťfrankem ve prospěch rozvoje domácího průmyslu, by udělal rovněž Dobroděj Sedláček, kdyby mu pěťfrank nebyl popsanou cestou odebrán. Kámen byl hozen na jisté místo v jezěře jen proto, že jistý legislativní akt znemožnil, aby byl vržen jinač.

To, co není vidět tedy prostě kompenzuje **to, co je vidět**, a tak jedině, co je výsledkem celé operace, je nespravedlnost, která je o to žalostnější, že byla spáchána zákonem.

To ale není všechno. Řekl jsem, že třetí osoba je vždy ponechána ve stínu. Je třeba ji uvést na scénu, aby nám ukázala **druhou ztrátu** pěti franků. Pak budeme mít před sebou výsledky celé operace v kompletní podobě.

Dobroděj Sedláček má 15 franků, ovoce své píše. Jsme ještě v době, kdy je mu pořád ještě dovoleno jednat svobodně. Co udělá s těmito patnácti franky? Za 10 franků si koupí nějaké zboží, jež produkuje pařížský módní průmysl, a skrze toto zboží platí (nebo místo něj platí jeho zprostředkovatel) metrický cent belgického železa. Dobroději Sedláčkovi zbývá ještě pět franků. Nehodí je do řeky, ale (a to je **to, co není vidět**) poskytně je kterémukoliv průmyslníkovi výměnou za něco užitečného, například knihkupci za Bossuetovu knihu *Všeobecné dějiny*.¹⁵

Domácí průmysl je tudíž stimulován částkou 15 franků, z čehož jmenovitě:

10 franků jde na pařížský módní průmysl,
5 franků jde na knihkupci.

Pokud jde o Dobroděje Sedláčka, obdrží za svých 15 franků dva předměty, které uspokojují jeho potřeby, jmenovitě:

1. metrický cent železa,
2. kniha.

Teď je vyhlášeno nařízení.

V jakém postavení se ocitne Dobroděj Sedláček? Jaká bude teď situace v domácím průmyslu?

Za svých 15 franků, které teď Dobroděj Sedláček dává až do posledního centimu panu Ochranáři za metrický cent železa, nebude mít nic víc než užitek z tohoto centu železa. Ztrácí požitek z knihy nebo jiného předmětu ekvivalentní hodnoty. Ztrácí 5 franků. Na tom se shodneme; není možné nesouhlasit; není možné nesouhlasit, že pokud se skrze omezení dovozu zvyšují ceny předmětů, spotřebitel tento rozdíl ztrácí.

Bylo však řečeno, že pro **domácí průmysl** tento rozdíl představuje zisk.

Ne, není zde žádný zisk; neboť od vydání nařízení je stimulován v rozsahu 15 franků, tedy stejnou částkou jako předtím.

¹⁵ Jacques Bénigne Bossuet (1627-1704), biskup v Meaux (zvaný *L'aigle de Meaux* – „Orl z Meaux“) byl vynikajícím řečníkem své doby; jeho pohřební řeči nad příslušníky královské rodiny jsou brilantními ukázkami francouzského klasického stylu. Jakožto vychovatel následníka trůnu (syna Ludvíka XIV. který ovšem umřel dříve než jeho otec) sepsal Bossuet svoji *Histoire universelle*, klasické dílo, jež sloužilo celým generacím francouzských školáků jako obligátní základ jejich dějepisného vzdělání. Byl také vášnivým a energickým odpůrcem protestantismu a vůdcem galikánského hnutí, jež prosazovalo nezávislost francouzské katolické církve na Římu. (Pozn. překl.)

Jediný rozdíl je v tom, že od vydání nařízení oněch 15 franků Dobroděje Sedláčka případně kovoprůmyslu, zatímco před vydáním nařízení se tato suma rozdělila mezi módní průmysl a knižní vydavatelství.

Násilí, které by prováděl na hranicích samotný pan Ochranář, nebo násilí, které tam dává vykonávat mocí zákona ve svém vlastním zájmu, lze z morálního hlediska posuzovat velmi různě. Existují lidé, kteří si myslí, že loupež ztrácí veškerou svoji nemorálnost, jakmile se jí dostane legální formy. Co se mne týče, nemohu si představit okolnost více přitěžující. Ať je tomu jakkoliv, je jisté, že ekonomické účinky jsou přesně takové.

Můžete se na věc dívat z jakékoli stránky, avšak když bude váš pohled nezaujatý, tak nahlédnete, že z loupeže – ať již se děje legální nebo nelegální formou – nevzejde nic dobrého. Nepopíráme, že tato loupež přináší zisk 5 franků pro pana Ochranáře a jeho průmyslové odvětví neboli pro domácí průmysl, pokud si přejete. Tvríme však, že jejím důsledkem jsou dvě ztráty: první musí nést Dobroděje Sedláček, který platí 15 franků za to, co měl předtím za 10 franků, druhá ztráta postihuje domácí průmysl, kterému již nepřipadne onen rozdíl. Můžete si vybrat, kterou z těchto dvou ztrát kompenzuje zisk, jehož existenci připouštíme. Ona druhá ztráta však nebude ničím jiným než **čistou ztrátou**.

Mravní ponaučení: Použití násilí neznamená produkci, nýbrž destrukci. Ó, kdyby násilí bylo výrobou, Francie byla by daleko bohatší nežli je.

VIII. Stroje

„Zlořečené stroje! Jejich vzrůstající moc každoročně odsuzuje milióny dělníků k pauperizaci, jelikož jim odebírá práci, s prací mzdu a se mzdou chléb! Ať jsou proklety stroje!“

Toto je pokřik, který se rodí z vulgárního předsudku a jehož ozvěna zaznívá v novinách a časopisech. Proklínat stroje však znamená proklínat lidského ducha!

Je pro mě záhadou, že může existovat člověk, který se propůjčí k obhajování takovéhle doktríny.^{5*}

Neboť jestliže je v poslední instanci pravdivá, v čem spočívá její striktní důsledek? V tom, že aktivita, blahobyť, bohatství a štěstí jsou do-

stupné jen pro lidi stupidní, mentálně ztrnulé, pro lidi, jímž není shůry dán neblahý dar myšlení, pozorování, kombinování, vynalézání a dosahování maximálních efektů minimálními prostředky. A naopak, hadry, brlohy, chudoba, nedostatek jsou neodvratným údělem každého národa, který hledá a nachází v železu, ohni, větru, elektřině, magnetismu, v zákonech chemie a mechaniky, zkrátka v přírodních silách doplněk svých vlastních sil, a je zde opravdu na místě říci s Rousseauem: „Každý myslící člověk je zkažený živočich.“

To není všechno: jestliže je ona doktrína správná, pak skutečnost, že všichni lidé myslí a vynalézají, že se opravdu všichni od prvního do posledního a v každé minutě své existence snaží přimět přírodní síly, aby s nimi kooperovaly, že se snaží udělat víc s menším úsilím a ušetřit svou pracovní sílu, anebo tu, kterou si platí, a dosáhnout tak nejvyššího možného stupně uspokojení při nejmenší možné kvantitě práce, pak to nutně vede k závěru, že veškeré lidstvo se nezadržitelně řítí do úpadku právě kvůli této inteligentní snaze o pokrok, který vlastně způsobuje všem lidem jen samé utrpení.

Na základě toho by mělo být statisticky zjištěno, že obyvatelé Lancasteru utrkají z této domovské země strojů a houfně odcházejí hledat práci do Irska, kde jsou stroje neznámé, a historická věda by pak měla konstatovat, že stín barbarství padá na epochy civilizace a že pravá civilizace naopak září v dobách nevědomosti a barbarství.

Zcela evidentně je v této spoustě rozporů něco, co nás zaráží a co naznačuje, že problém v sobě skrývá jistý prvek, který je nezbytný k jeho vyřešení, avšak nebyl dostatečně objasněn.

Zde je celá záhada: za **tím, co je vidět**, se rozprostírá **to, co není vidět**. Pokusím se to osvětlit. Můj důkaz nemůže být ničím jiným než opakováním předešlých demonstrací, neboť se jedná o problém zcela identický.

Pokud jim v tom nikdo nebrání násilím, projevuje se u lidí přirozený sklon k tomu, aby všude pořídili levně – tj. aby preferovali to, co jim při stejné míře uspokojení uspoří práci –, ať již jim toto levné pořízení zajistí nějaký šikovný **výrobce v zahraničí** nebo nějaký šikovný **mechanický výrobce**.

Teoretická námitka proti tomuto sklonu je: v obou případech stejná; jak v prvním, tak i ve druhém se mu vytýká, že odsuzuje pracovní síly k nečinnosti, což je ovšem pouhé zdání. Neboť onen sklon se vpravdě vyznačuje nikoliv tím, že by práci **znemožňoval**, nýbrž tím, že ji osvobozuje, aby se s ní **mohlo disponovat** v jiných zaměstnáních.

A proto se také v obou případech staví proti tomuto sklonu táž praktická překážka – násilí. Zákonodárce **zakazuje** zahraniční konkurenci a **zapovídá** konkurenci mechanickou. – Neboť jakým jiným prostředkem lze zarazit přirozený sklon všech lidí, než tím, že se jim odejme svoboda?

Je pravda, že v mnoha zemích zákonodárce pronásleduje jen jednu z těchto forem konkurence a omezuje se na to, že si na druhou pouze naříká. To ovšem dokazuje jenom jednu věc, a sice že v těchto zemích je zákonodárce nedůsledný.

To nás ovšem nesmí překvapit. Na špatné cestě je člověk vždy nedůsledný; kdyby tomu tak nebylo, lidstvo by již dávno vyhynulo. Nikdy jsme neviděli a také nikdy nevidíme, aby se nějaký falešný princip hnál až do krajnosti. Na jiném místě jsem řekl: Nedůslednost je hranicí absurdity. Mohl bych dodat: Je zároveň jejím důkazem.

Vraťme se k našemu dokazování; nebude to dlouhé.

Dobroděj Sedláček měl dva franky, které dal vydělat dvěma dělníkům.

Teď však vynalezl nové uspořádání provazů a závaží, které zkracuje práci o polovinu.

S použitím nového zařízení dosahuje stejného užitku, přičemž ale uspoří jeden frank a dá výpověď jednomu dělníkovi.

Dává výpověď jednomu dělníkovi; **to je to, co je vidět.**

Ti, kdož se omezují jen na to, co je vidět, řeknou: „Podívejte se, jak bída přichází hned vzápětí za civilizací, hle, jaký osudný dopad na rovnost má svoboda... Lidský duch se dopracoval další vymoženosti, a hned nato je další dělník navždy uvřazen do propasti bída. Je nicméně možné, že Dobroděj Sedláček bude zaměstnávat oba dělníky, ale nedá ani jednomu více než 50 centimů, neboť dělníci si budou konkurovat a nabídnou svoji práci za nižší cenu. Takto se bohatí stávají stále bohatšími a chudí stále chudšími. Je nutné přetvořit společnost!“

Krásný závěr, jenž dělá opravdu čest své výchozí premise!

Naštěstí však jak premisa, tak závěr jsou chybné, jelikož za tou částí jevu, **kteřou je vidět**, je ještě jeho druhá část, **kteřou není vidět**.

To, co není vidět, je uspořádaný frank Dobroděje Sedláčka a nutné účinky této úspory.

Jelikož díky svému vynálezu může Dobroděj Sedláček vyprodukovat daný užitek, aniž by přitom jeho náklady na manuální práci překročily částku jednoho franku, zůstává mu druhý frank.

Jestliže je tedy někde zahálějící dělník, který nabízí svou práci, je někde také kapitalista, jenž nabízí svůj zahálějící frank. Tyto dva elementy se setkávají a spojují.

Je rovněž nad slunce jasnější, že se nijak nezměnil vztah mezi nábídou a poptávkou, ať již se to týká práce nebo mezd.

Vynález a jeden dělník, placený prvním frankem, vykonávají nyní práci, kterou dříve dělali dva dělníci.

Druhý dělník, placený druhým frankem, vykonává novou práci.

Co se tedy ve světě změnilo? Existuje navíc nový statek, jehož užitečnost je přírůstkem k národnímu bohatství. Jinými slovy, vynález je vymoženost získaná zdarma, je to prospěch pro lidstvo, který je nic nestojí.

Forma mého dokazování by mohla implikovat tento důsledek:

„Veškerý prospěch ze strojů plyne jedině kapitalistovi. Co se týče námezdní třídy, lze připustit, že zavedením strojů trpí pouze po určitou přechodnou dobu; nikdy ovšem z toho nemá prospěch, neboť v souladu s naším vlastním tvrzením zavedení strojů znamená pouze **realokaci** části národní práce, přičemž nedochází k jejímu **zmenšení**, což je pravda, ale také přitom nedochází k jejímu **rozmmnožení**.“

Zodpovědět všechny námitky není úkolem tohoto spisku. Jeho jediným cílem je bojovat proti vulgárním a ignorantským předsudkům, jež jsou velice nebezpečné a velice rozšířené. Chci jsem dokázat, že když nový stroj dává k volné dispozici jisté množství dělných rukou, dává tím zcela nevyhnutelně k dispozici také peníze, které jsou s to práci oněch rukou zaplatit. Tyto ruce a tyto peníze se spojují, aby vyprodukovaly to, co nebylo možné vyprodukovat předtím, než byl vynález učiněn; z čehož plyne, že **konečným výsledkem vynalézání a zavádění strojů je nárůst uspokojování potřeb při stejné velikosti vynaložené práce.**

Komu je prospěšný tento nárůst spotřeby?

Komu? Především kapitalistovi, vynálezci, tomu, kdo první použil stroj a měl přitom úspěch, a v tom je právě odměna za jeho genialitu a odvalu. V tomto případě, jak jsme právě viděli, dosahuje při výrobních nákladech takové úspory, která – ať již se vynaloží jakýmkoli způsobem (a ona se vynaloží vždy) – zaměstná právě tolik rukou, kolik jich bylo propuštěno kvůli stroji.

Konkurence však brzy přinutí našeho vynálezavého kapitalistu, aby snížil prodejní cenu v rozsahu, který odpovídá velikosti oné úspory.

A zde již to není pouze vynálezce, jemuž jeho vynález přináší dobrodiní; je to také kupec jeho výrobku, spotřebitel, veřejnost, kam patří též dělnictvo – jedním slovem lidstvo.

A tedy **to, co není vidět**, je skutečnost, že úspory, které byly tímto způsobem opatřeny ve prospěch všech spotřebitelů, tvoří fond, z něhož mohou být čerpány mzdy a který tak nahrazuje ony zdroje, jež vyschly v důsledku zavedení stroje.

Pokud se vrátíme k výše uvedenému příkladu, Dobroděj Sedláček původně obdržel výrobek při mzdových nákladech ve výši dvou franků.

Díky jeho vynálezu ho pracovní síla stojí pouze jeden frank.

Dokud prodává výrobek za původní cenu, tak v příslušné speciální výrobní činnosti ztrácí zaměstnání jeden dělník – **to je to, co je vidět**; existuje však jeden dělník navíc, který získal zaměstnání za frank ušetřený Dobrodějem Sedláčkem – **to je to, co není vidět**.

Když je v důsledku přirozeného běhu věcí Dobroděj Sedláček nucen snížit prodejní cenu svého výrobku o jeden frank, tak neušetří již nic, nemá už frank, aby mohl iniciovat novou výrobu a zvýšit tak celkový úhrn národní zaměstnanosti. Avšak v tomto ohledu na jeho místo nastupuje ten, kdo získal ušetřený frank – a tímto vlastním ziskem je lidstvo. Každý, kdo kupuje onen výrobek, platí za něj o jeden frank méně, ušetří takto jeden frank a touto úsporou nevyhnutelně přispívá k rozhojnění mzdového fondu: **to je ještě stále to, co není vidět**.

V souvislosti s problémem stroje se prezentuje ještě jiné řešení, které se snaží bazírovat na faktech.

Byl vznesen takovýto argument: „Stroj snižuje výrobní náklady, a tudíž i cenu výrobku. Snížená cena vyvolává zvýšení spotřeby, které pak způsobuje růst výroby, a v konečném důsledku to vede k tomu, že je třeba zaměstnat právě tolik dělníků jako před zavedením vynálezu – nebo dokonce ještě více. Tento argument má být podepřen tím, že se jako příklad uvádí polygrafie, prádelnictví, tisk atd.

Toto dokazování není vědecké.

Museli bychom z toho vyvodit závěr, že když spotřeba uvažovaného speciálního výrobku zůstává nezměněna nebo téměř nezměněna, tak zavedení stroje bude na škodu zaměstnanosti. – Tak tomu ovšem není.

Představte si, že v jisté zemi všichni lidé nosí klobouky. Jestliže se zavedením stroje podaří snížit jejich cenu na polovinu, neplyne z toho **nevyhnutelně**, že se jejich spotřeba zdvojnásobí.

Bude v tomto případě řečeno, že část národní pracovní síly byla odsouzena k nečinnosti? Ano, pokud se bude uplatňovat vulgární způsob argumentace. Ne, pokud se uplatní mé argumenty; neboť i kdyby si obyvatelé oné země nekoupili ani jeden klobouk navíc, celkový mzdový fond by zůstal nedotčen; suma, o kterou by byl zkrácen kloboučnický průmysl, by byla nalezena v úspoře realizované všemi spotřebiteli, a odtud by se platila veškerá práce, kterou stroj učinil nepotřebnou, což by vyvolalo nový rozvoj všech průmyslových odvětví.

Tak se tedy věci mají. Viděl jsem časopisy za 80 franků; nyní stojí 48 franků. Je tu úspora 32 franků pro předplatitele. Není jisté, zda těchto 32 franků zůstane zachováno žurnalistickému průmyslu; přinejmenším to není nutné. Co je však jisté a zároveň nutné, je to, že pokud si ona částka 32 franků nenajde cestu k žurnalistům, vydá se jiným směrem. Jeden spotřebitel ji použije k nákupu více časopisů, druhý ke zkvalitnění svého stravování, třetí ke zlepšení svého ošacení, čtvrtý k tomu, aby si zařídil byt krásnějším nábytkem.

Všechna průmyslová odvětví jsou tudíž tímto způsobem solidární. Tvoří obrovský celek, jehož všechny části vzájemně komunikují tajnými kanály. Z toho, co se uspoří v jednom odvětví, mají prospěch všechna ostatní. To, co je důležité, je dobře porozumět skutečnosti, že nikdy – zcela a naprosto nikdy nedochází k tomu, aby vytváření úspor znamenalo ztrátu pro práci a mzdy.^{6*}

IX. Úvěr

V každé době, ale obzvláště v posledních letech sní lidé o tom, že by se bohatství mohlo stát všeobecným, pokud by existoval všeobecný úvěr.

Nemyslím, že přeháním, když řeknu, že od Únorové revoluce¹⁶ vyhrál pařížský tisk více než deset tisíc brožur, v nichž velebí a propaguje tento způsob řešení **sociálního problému**.

Avšak běda! Toto řešení má za základ pouze jistý optický klam, pokud ovšem vůbec nějaký klam může fungovat jako základ.

Jeho zastánci začínají tím, že si nejdřív pletou kovové peníze s výrobky, pak zase zaměňují papírové peníze a kovové peníze; a z těchto dvou konfuzí by chtěli – alespoň tak zní jejich nároky – vyloupnout čistou skutečnost.

V této otázce je absolutně nezbytné zapomenout na peníze, mince, bankovky a všechny ostatní instrumenty, jejichž prostřednictvím výrobky přecházejí z ruky do ruky, a místo toho všeho pozorovat jen samotné výrobky, které jsou skutečným předmětem půjčky.

Neboť když si rolník vypůjčí 50 franků, aby si koupil pluh, tak to, co se mu ve skutečnosti půjčuje, není 50 franků, nýbrž je to pluh.

Když si obchodník vypůjčí 20 000 franků k zakoupení domu, nedluží 20 000 franků, nýbrž dluží dům.

Peníze se zde zjevují jen jako prostředek, jenž usnadňuje ujednání mezi několika stranami.

Petr nemusí být ochoten půjčit svůj pluh, ale Jakub může být ochoten půjčit své peníze. Co tedy udělá Vilém? Vypůjčí si peníze od Jakuba a za tyto peníze koupí pluh od Petra.

Avšak ve skutečnosti si nikdo nepůjčuje peníze jen pro peníze jako takové. Lidé si půjčují peníze, aby se dostali k výrobkům.

Nuže, v žádné zemi nemůže přecházet z jedné ruky do druhé víc výrobků, než jich tam skutečně existuje. Ať již je suma kovových a papíro-

¹⁶ Pod vlivem masových lidových demonstrací proti premiérovi Guizotovi, které propukly 22. února 1848, se král Ludvík Filip odhodlal Guizota odvolat. Avšak ani tento králův počín nezachránil Červencovou monarchii, protože hned na druhý den došlo ke střešbě vojáků do demonstrantů, což mělo za následek ozbrojenou revoluci vystoupení pařížského lidu, který si vynutil abdikaci Ludvíka Filipa a ustavení Druhé republiky. (Pozn. překl.)

vých peněz v oběhu jakkoli velká, vypůjčovatelé ve svém souhrnu nemohou dostat více pluhů, domů, nástrojů, surovin, než je celkový souhrn všech půjčovatelů s to poskytnout.

Musíme si dobře uvědomit, že každý vypůjčovatel předpokládá půjčovatele a že každá částka, kterou si někdo vypůjčí, předpokládá stejně velkou částku, která je mu někým půjčena.

Jestliže se toto klade jako samozřejmé, k čemu jsou dobré úvěrové instituce? Uspadnující styk mezi vypůjčovateli a půjčujícími, umožňují, aby se vzájemně našli a dohodli. Co však nemohou udělat, je okamžité zvýšení počtu vypůjčovaných a půjčovaných předmětů.

Úvěrové instituce by nicméně musely dělat právě toto, aby bylo lze dosáhnout cíle sociálních reformátorů, jelikož aspirace těchto pánů nesměřují k ničemu menšímu, než je požadavek, aby byly pluhy, domy, nástroje, zásoby, suroviny dány do rukou každého, kdo o ně požádá.

A jak si představují, že to udělají?

Tak, že poskytnou na půjčky státní garanci.

Snažme se proniknout do této věci hlouběji, jelikož je tu něco, **co je vidět**, a něco, **co není vidět**. Pokusme se nahlédnout obojí.

Představte si, že na světě je jen jeden pluh, o který se ucházejí dva rolníci.

Petr je vlastním jediného pluhu, který je k mání ve Francii. Jan a Jakub by si jej rádi vypůjčili. Jan svojí poctivostí, svým majetkem a dobrým jménem skýtá záruku. Lidé mu **věří**; má **kredit** a může získat **úvěr**. Jakub vůbec nevzbuzuje důvěru, anebo ji budí v menší míře. Zcela přirozeně dojde k tomu, že Petr půjčí svůj pluh Janovi.

Avšak teď pod vlivem socialistické inspirace intervenuje stát a řekne Petrovi: „Půjčte váš pluh Jakubovi, my se zaručíme za to, že vaše půjčka bude splacena, a tato záruka je lepší než záruka Janova, neboť on může ručit pouze sebou samým, kdežto my, pravda, nemáme nic, avšak disponujeme majetkem všech našich poplatníků, a bude-li třeba, proplatíme vám z jejich peněz váš kapitál i s úroky.“

V důsledku toho půjčí Petr pluh Jakubovi: **to je to, co je vidět**.

Socialisté si mnou ruce a říkají: „Podívejte se, jak se náš plán podařil. Díky státní intervenci má ubohý Jakub pluh. Nebude již muset obdě-

lávat půdu rýčem; hle, je na cestě k blahobytu. Je to dobro pro něj a zisk pro národ jako celek.“

Ó, nikoliv! Pánové, to není zisk pro národ, neboť zde je to, co **není vidět**.

Není vidět to, že pluh byl dán Jakubovi jen proto, že nebyl dán Janovi.

Není vidět to, že když Jakub oře pole pluhem, místo aby je obracel rýčem, Jan musí obracet rýčem, místo aby oral pluhem.

A není též vidět, že v důsledku toho není to, co se považuje za **přirůstek** k celkovému úhrnu půjček, ničím jiným než pouhou **realokací** půjček.

Kromě toho **není vidět**, že tato realokace zahrnuje dvě veliké krivdy: krivdu na Janovi, který poté, co si zasloužil a vydobyl **kredit** svojí pilností a poctivostí, je o úvěr připraven; krivdu na daňových poplatnících, kteří jsou vystaveni nebezpečí, že budou muset platit dluh, do kterého jim nic není.

A co když bude řečeno, že vláda poskytuje Janovi tytéž příležitosti jako Jakubovi? Pokud je však pouze jeden pluh k dispozici, nemohou být zapůjčeny dva. Argumentace se totiž vždy vrací k tomu, že díky státní intervenci se bude více vypůjčovat nežli může být půjčeno, neboť pluh zde představuje celkový úhrn disponibilního kapitálu.

Je pravda, že jsem zde zredukoval celou operaci na její co možná nejjednodušší podobu: ale prozkoušejte tímtež prubířským kamenem i ty nejsložitější vládní úvěrové instituce. Přesvědčíte se, že mohou mít pouze jeden výsledek, a sice **realokací** úvěru, nikoli však jeho **nárůst**. V dané zemi a v daném čase mají lidé pouze určitou sumu disponibilního kapitálu a všechnen tento kapitál nalézá umístění. Svými zárukami, jež poskytuje insolventním dlužníkům, může stát zajistit zvýšit počet uchazečů o úvěr, a tím zvýšit úrokovou míru (vždy na úkor poplatníků), ale v žádném případě nemůže zvětšit počet věřitelů a celkovou hodnotu jimi poskytovanych půjček.

Prosím však, aby se mi nepřipisoval závěr, před nímž mě ochraňuj Bůh. Říkám, že zákon by neměl umělým způsobem podporovat půjčky, ale **ne** říkám, že jim má stejně umělým způsobem zabránovat. Pokud se vyskytují v našem hypotečním systému nebo kdekoli jinde překážky, jež brání

rozšiřování a užívání úvěru, nechť se odstraní – nic by nemohlo být lepší a spravedlivější. Neboť toto je spolu se svobodou vše, co sociální reformátoři, kteří si opravdu zaslouží toto jméno, mají požadovat od zákona.^{7*}

X. ALŽÍRSKO

Ale podívejme se, na tribuně Národního shromáždění jsou čtyři řečníci a soutěží mezi sebou o přízeň pléna. Zprvu mluví všichni najednou, pak jeden po druhém. Co říkají? Velice krásné věci, ovšemže o moci a velikosti Francie, o tom, že je nutné sít, abychom mohli sklízet, o skvělé budoucnosti naší ohromné kolonie, o tom, že je výhodné posílat do daňových krajů **přebýtek** naší populace atd., atd. Jsou to nádherné ukázky výmluvnosti, vždy okrášlené tímto závěrem:

„Odhlasujte padesát miliónů (více nebo méně), aby se v Alžírsku vybudovaly přístavy a cesty, aby se tam mohli dopravit kolonisté, aby se tam pro ně mohla vystavět obydlí, vyklučit pole. Tím pomůžete francouzskému dělníkovi, poskytnete podporu práci v Africe a zvelebite marseilleský obchod. To všechno bude představovat zisk.“

Ano, je to pravda, pokud máme na mysli pouze to, co se s těmito padesáti milióny děje od té chvíle, kdy je stát vynaloží, pokud sledujeme, kam jdou, a nikoli odkud přicházejí; je to pravda, jestliže bereme v úvahu pouze dobro, které vykonávají poté, co opustí pokladny daňových výběřců, a jestliže přitom nemyslíme ani na zlo, které bylo způsobeno tím, že tyto peníze byly přinuceny do oněch pokladen vstoupit, ani na dobro, které se kvůli tomu nemohlo realizovat. Ano, z tohoto omezeného stanoviska je to všechno zisk. Dům vystavěný v Barbarii je **to, co je vidět**; přístav vybudovaný v Barbarii je také **to, co je vidět**; práce vykonaná v Barbarii je rovněž **to, co je vidět**; určité snížení nabídky pracovní síly ve Francii je opět **to, co je vidět**; velká obchodní aktivita v Marseille je **pořád ještě to, co je vidět**.

Je tu však něco jiného, **co není vidět**. Že totiž padesát miliónů vydaných státem již nemohou vydat poplatníci, kteří by tak učinili nebýt odhlasovaného zdanění. Od veškerého dobra, jež se připisuje veřejným výdajům, nutno odečíst veškeré zlo způsobené znemožněním výdajů soukromých – alespoň pokud nejdeme tak daleko a netvrdíme, že

Dobroděj Sedláček: Ať si tento muž deklamuje cokoliv, nikdy vám nedá ani ochutnat sladké ovoce, jež pochází z restrikce dovozu.

Lid: Ať zhyne restrikce!

Petr: A já prohlašuji, že pokud ubozí pasáci krav a prasat budou právní o možnost svého výděлку, pokud budou obětováni teoriím, pak já již nechci déle nést odpovědnost za veřejný pořádek. Dělníci, nevěřte tomuto mužovi, je to agent perfidní Normandie, jezď tam, aby přímo od nepřítelů čerpal inspiraci. Je to zrádce, pověste ho! (*Lid mlčí.*)

Dobroděj Sedláček: Pařížané, všechno, co vám dnes říkám, jsem říkal již před dvaceti lety, když Petr dostal nápad, jak využít potravní daň ke svému prospěchu a k vaší škodě. Nejsem tudíž agentem Normandů. Oběste mne, když chcete, ale tím nijak nedocílíte, aby útlak přestal být útlakem. Přátelé, jestliže je nutné něco zabít, pak to není ani Dobroděj Sedláček, ani Petr, nýbrž svobodný obchod, pokud z něho máte strach, anebo restrikce, pokud vám způsobuje škody.

Lid: Nepověsme nikoho a osvobodíme všechny!

Dva systémy etiky

Poté, co se čtenář dopracoval – pokud se vůbec dopracoval – ke konci předcházející kapitoly,¹ může zcela oprávněně zvolat:

„Nuže, mylil jsem se, když jsem obviňoval ekonomy, že jejich věda je suchá a chladná? Jaký to obraz lidstva! Loupež je zde prezentována jako všudepřítomná síla, taktak že ne jako zcela normální jev, jako něco, co si nasazuje ty nejrůznější masky a provádí se pod nejrůznějšími záminkami, ať již legálními či ilegálními, co zneužívá ke svým cílům vše nejsvětější, co střídavě těží ze slabosti a z důvěřivosti lidí a co neustále narůstá, přičemž míra jeho růstu odpovídá rychlosti, s níž se kolem něj rozmnožují prostředky jeho obživy! Lze si vůbec představit ještě žalostnější obraz světa?“

Otázka však nespočívá v tom, je-li tento obraz žalostný, nýbrž v tom, zdali je pravdivý. Dějiny nám říkají, že je.

Je dost zvláštní, že ti, kdo hanobí politickou ekonomii (neboli **ekonomismus** – označovat naši vědu tímto jménem jim působí mimořádné

¹ Bastiat zde odkazuje na esej „Fyzilogie loupeže“ (*Physiologie de la spoliation*), která tvoří I. kapitolu II. série jeho *Ekonomických sofismat*. Do našeho – rozsahem velice omezeného – výboru z Bastiatových spisů nebyla tato esej zařazena především z toho důvodu, že stejná tematika byla Bastiatem rozvinuta v jeho práci *Zákon*, která byla českému čtenáři již zpřístupněna. Nebude nicméně na škodu, když zde uvedeme shrnutí Bastiatova pojetí podstaty a forem politicko-mocenské expropriace, jejichž rozborem se ve „Fyzilogii loupeže“ zabývá.

Podle Bastiata existují pouze dva způsoby, jimiž lidé získávají prostředky nezbytné k uchování, zkrášlování a zdokonalování svého života – a sice **výroba** (spojená s dobrovolnou vzájemnou smlouvou výrobků a služeb) a **loupež**, která spočívá v tom, že se násilím nebo podvodem eliminuje svoboda směřovat, takže ten, kdo loupež praktikuje, získává od svých obětí služby a výrobky, aniž jim za to poskytuje sebezmenší protihodnotu. Kromě individuální loupeže, která je ilegální, a tudíž trestaná, existuje podle Bastiata také mnohem ničivější a mnohem rozšířenější fenomén legalizované loupeže, kdy zvrácený zákon, sankcionovaný státní mocí, odebírá vlastnictví bez jakékoli náhrady jedním osobám a dává je druhým. Legalizovaná loupež je *genus*, pod který patří tyto *species*: **válka** (kde národ jako celek vystupuje jako lupič vůči jiným národům), **otroctví** („váše je dílna; moje je žení“), **teokracie** (kde věřící pláti teokratovi za to, že mu tento otevírá brány nebe či pekla), **monopol** v jeho různých variacích, jako jsou privilegia, sinekury, protekcionismus atd. (zde zákon odebírá majetek všem a dává jej několika) a *last but not least* – **socialismus** (loupežnou podstatou socialismu se ovšem Bastiat zabývá ponejvíce ve svém *Zákonu*).

potěšení), protože studuje člověka a svět tak, jak jsou, propadají daleko hlubšímu pesimismu než samotní ekonomové, alespoň co se týče minulosti a přítomnosti. Jen otevřete jejich knihy a časopisy. Co tam uvidíte? Takovou hořkost a nenávisť vůči společnosti, že samotné slovo civilizace je pro ně synonymem nespravedlnosti, nepořádku a anarchie. Odtud se dostávají až k tomu, že zatracují **svobodu** – tak nepatrná je totiž jejich důvěra v to, že by přirozený řád společnosti mohl vést k neustálému rozvoji lidského rodu. Svoboda! Právě ona je podle nich tím, co nás stále více a více strhává do propasti.

Je pravda, že tito odpůrci svobody jsou optimisty, pokud se týče budoucnosti. Neboť i když se lidstvo, samo o sobě neschopné, ubíralo špatným směrem po dobu 6 000 let, nyní je zde někdo, jehož prostřednictvím se lidstvu konečně dostalo zjevení o pravé cestě ke spáse; a jen co se stane natolik poslušným, že bude ukázněně běžet tam, kam ukáže pastýřova hůl, zavede je tento spasitel do zaslíbené země, kde se každému dostává blahobytu bez jakéhokoliv úsilí a kde se řád, bezpečnost a harmonie poskytuje lidem automaticky jakožto prémie za jejich neschopnost předvídat.

Lidé pro to nemusí udělat nic jiného než dovolit reformátorům, aby změnili, jak to řekl Rousseau, **jejich fyzickou a morální konstituci**.

Dále uvádíme dva citáty z „Fyzilogie loupeže“, které podle našeho názoru umožní čtenáři učinit si představu, k čemu odkazuje druhý odstavec „Dvou systémů etiky“.

„Nejdůležitější ze služeb, které požadujeme od státu, je **bezpečnost**. K tomu, aby nám ji stát zajistil, musí disponovat silou, která je s to překonat všechny individuální, kolektivní, domácí i zahraniční síly, které by jej mohly ohrozit. Když se toto zkombinuje se skutečností, že lidé mají onen osudný sklon žít na útraty jiných, tak to vede k situaci, v níž zcela samozřejmě hrozí velká nebezpečí. Abychom to v plné míře docenili, stačí uvážít, v jak obrovském rozsahu byla v dějinách lidstva praktikována ta forma loupeže, která je založena na zneužívání vládní moci a jejich přehmatu. Stačí si pouze položit otázku, jaké služby byly lidem poskytovány a jaké služby byly oproti tomu od lidí vyžadovány vládami Asýrie, Babylónu, Egypta, Říma, Persie, Turecka, Číny, Ruska, Anglie a Francie. Enormní nepoměr mezi jedněmi a druhými, až již se jedná o kterýkoliv ze zmíněných států, přímo bije do očí.“ (F. Bastiat, *Economic Sophisms*, str. 141; též *Oeuvres complètes* IV, Paris 1863, str. 142.)

„V případě izolovaného monopolu nikdy nedojde k tomu, že by se jeho prostřednictvím neobohacovali ti výrobci, kteří jej získali na základě příslušného zákona. Může se pak stát, že každá třída výrobců bude namísto snahy o zničení onoho izolovaného monopolu požadovat pro sebe podobný monopol. Tento druh loupeže tak dostává systematický charakter, což vlastně znamená, že každý jedinec se stává obětí té nejnejjednodušší mystifikace, protože v konečném důsledku žije v domnění, že získává více ze své účasti na všeobecném trhu, který **nabízí všeho mňm**. Není třeba dodávat, že tento znamenitý systém kromě toho vnáší mezi všechny společenské třídy, všechny profese a všechny národy vztah univerzálního antagonismu...“ (Ibid., str. 144, resp. str. 145-6.) (Pozn. překl.)

Politické ekonomii nebylo svěřeno poslání, aby odhalila, jaká by byla společnost, kdyby se Bohu bylo zalíbilo stvořit člověka jinak, než jaký reálně je. Lze jen litovat, že Prozíratelnost na samém počátku zapomněla požádat o radu některé z našich moderních sociálních reformátorů. A tak jako by byla nebeská mechanika naprosto odlišná, kdyby ji byl Stvořitel konzultoval s Alfonsem Učeným,² byl by i společenský řád – kdyby On nebyl zanedbal doporučení Charlese Fouriera – veskrze a v ničem nepodobný tomu, v němž jsme přinuceni žít, dýchat a umírat. Avšak protože v něm jsme, protože *in eo vivimus, movemur et sumus*, nezbývá nám nic jiného než jej studovat a poznávat jeho zákony, zejména pokud jeho vylepšení závisí v podstatné míře právě na tomto poznání.

Nemůžeme zabránit, aby lidské srdce nebylo kolébkou stále nových a nových přání a neuspokojených potřeb.

Nemůžeme zařídit, aby bylo možné splnit tato přání a uspokojit tyto potřeby bez práce.

Nemůžeme zamhouřit oči před skutečností, že práce je pro člověka právě tak odpudivá, jako jsou pro něj přitažlivé její produkty.

Nemůžeme zabránit lidem, aby nekonali v souladu se svojí přirozeností, která jim velí vyvíjet neustálé úsilí o zvětšení svého podílu na požitcích, jež jim poskytují produkty práce, a která je zároveň vede ke snaze svrhnout ze sebe břemeno námahy a strasti, jež jsou neodlučné spjaté s prací, a naložit toto břemeno na ramena bližních za pomoci násilí a podvodu.

Nejsme kompetentní k tomu, abychom škrtli všeobecné dějiny nebo umlčeli hlas minulosti, který svědčí o tom, že věci se měly tak již od samého počátku. Nemůžeme popřít, že válka, otroctví, nevolnictví, teokracie, zneužívání vládní moci, privilegia, podvody všeho druhu a monopoly byly zcela neoddisputovatelnými a hroznými projevy dvou citů, jež jsou propleteny v lidském srdci; tyto city jsou **touha po požitcích a odpor ke strasti**.

² Alfonso X. Učený, kastilský král v letech 1252-1284; byl nevalným státníkem, ale o to víc se zajímal o nejrůznější vědní obory. Traduje se, že přinesl následující výrok: „Kdybych byl přítomen aktu stvoření, byl bych poskytl několik užitečných instrukcí ve prospěch lepšího uspořádání světa.“ (Pozn. překl.)

„V potu tváří své chléb jísti budeš.“ Avšak každý chce tak mnoho chleba a tak málo potu, jak je to jen možné. To je závěr, k němuž nás vede studium dějin.

Bohudíky, dějiny nám také ukazují, že způsob rozdělení požitků a strastí mezi lidmi se stále více a více přibližuje k rovnosti.

Pokud nechceme popírat to, co je nad slunce jasnější, musíme připustit, že alespoň v tomto ohledu došlo v lidské společnosti k určitému pokroku.

Jestliže je tomu tak, pak přece musí ve společnosti existovat nějaká přirozená a prozřetelná síla, nějaký zákon, který způsobuje, že princip rovnosti postupně zaniká a že princip spravedlnosti se stále více a více prosazuje.

Říkáme, že tato síla existuje uvnitř společnosti a že ji tam vložil Bůh. Kdyby tam nebyla, byli bychom odkázáni, tak jako utopisté, na to, abychom ji hledali v umělých prostředcích, v opatřeních, kteří vyžadují předběžnou transformaci **fyzické a morální konstituce** člověka; anebo spíše bychom považovali úsilí, nutné k vytvoření takové síly, za něco zbytečného a marného, jelikož nám není dáno porozumět, jak by mohla fungovat páka bez opěrného bodu.

Pokusme se tedy identifikovat tuto dobročinnou (*bienfaisante*) sílu, která postupně tenduje k překonání oné síly zločinné (*malfaisante*), které jsme dali jméno loupež a jejíž existence je až příliš dobře prokázána rozumem a konstatována zkušeností.

Každé zločinné jednání má nutné dva póly, má svůj *terminus a quo*, jakož i svůj *terminus ad quem*: odehrává se tedy mezi hraničním bodem, z něhož počíná, a druhým hraničním bodem, k němuž směřuje; zahrnuje tudíž člověka, který čin vykonává, a člověka, na němž je čin vykonáván; neboli, když použijeme scholastické názvosloví, zahrnuje **činitele** a **trpítele**.

Existují tedy dva způsoby, jak potlačit účinek zločinného jednání: dobrovolné zdržení se aktivity ze strany **činitele** a kladení odporu ze strany **trpítele**.

Z této podvojnosti vyrůstají dva etické systémy, o nichž ani zdaleka nelze říci, že si protirečí; právě naopak – ve svých závěrech k sobě vzá-

jenně konvergují. Je to na jedné straně náboženská nebo filosofická etika a na straně druhé zase etika utilitární, kterou si dovolím označit jako **ekonomickou**.

Náboženská etika potlačuje zločinné jednání tím způsobem, že se obrací na jeho původce – na člověka, **nakolik je činitelem**. Říká mu: „Naprav se a očisti se; přestaň páchat zlo; čini dobro; ovládni své vášně; obětuj své vlastní zájmy; neutlačuj svého bližního, protože tvojí povinností je milovat ho a pomáhat mu; buď především spravedlivý a miluj bližního svého.“ Tato etika bude provždy tou nejkrásnější; na věčné věky bude nejvíce dojímat lidské srdce a ukazovat lidský rod ve vši jeho vznešenosti; bude bez přestání podněcovat své hlasatele k velkolepé výmluvnosti a vzbuzovat nejvíce obdivu a sympatií u všech lidí.

Ekonomická neboli utilitární etika má na zřeteli tentýž cíl a účel, avšak v první řadě se obrací na člověka, **nakolik je trpítelem**. Ukazuje mu nutné účinky lidských činů a vylučně na základě tohoto prostého výkladu ho podněcuje k tomu, aby se postavil proti těm činům, které ho ve svých účincích poškozují, a respektoval pouze takové činy, které mu přinášejí užitek. Tato etika usiluje o to, aby mezi příslušníky utlačovaných mas rozesela co možná nejvíce zdravého rozumu, osvěty a oprávněné nedůvěry, jejichž uplatnění povede k tomu, že utlačovatelé budou ve svém počínání narážet na stále větší těžkosti a nebezpečí.

Je třeba poznamenat, že ekonomická etika působí také na utlačovatele. Zločinné jednání vede zároveň k dobrým i špatným účinkům: ty špatné zakouší ten, ke komu ono jednání směřuje jakožto k objektu útla-ku, zatímco ty dobré náležejí původci jednání, protože by jinak vůbec nebyl. Avšak dobré účinky v žádném případě nepředstavují adekvátní kompenzaci za způsobené zlo. Souhrn veškerých špatných účinků je vždy a nevyhnutelně větší než způsobené dobro, protože samotný akt utlačování zahrnuje v sobě obrovské plýtvání silami, vytváří mnohá nebezpečí, provokuje k represáliím, a vyžaduje velice nákladná zabezpečovací opatření. Prostý výklad těchto účinků nejenomže vyvolává reakce mezi utlačovanými, nýbrž přivádí na stranu spravedlnosti všechny ty, jejichž srdce nepropadla zkaženosti, a narušuje bezpečnost samotných utlačovatelů.

Řekněte mi, co dělal Caesar, a já vám řeknu, jací byli Římané jeho doby.

Řekněte mi, čeho dosáhla moderní diplomacie, a já vám řeknu, jaká je morální situace národů.

Nemuseli bychom platit skoro dvě miliardy na daních, kdybychom nebyli delegovali pravomoc hlasovat o nich na lidi, kteří se z daní živí.

Nemuseli bychom se teď potýkat se všemi potížemi a se všemi výdaji, které nám působí náš alžírský problém, kdybychom se byli předsvědčili, že **dvě a dvě jsou čtyři** nejen v aritmetice, ale též v politické ekonomii.

Monsieur Guizot by nebyl měl příležitost říci: „**Francie je dost bohatá, aby mohla zaplatit za svou slávu,**“ kdyby se Francie nebyla zamílovala do falešné slávy.

Tentýž státník by nebyl nikdy řekl: „**Svoboda je příliš vzácná, než aby se Francie handrkovala o její ceně,**“ kdyby byla Francie opravdu pochopila, že **obrovské vládní výdaje a svoboda** jsou neslučitelné.

Tím, kdo udržuje monopoly, nejsou monopolisté, jak si to obvykle lidé myslí, nýbrž monopolizovaní.

A pokud se tyče voleb, tak skutečnost, že se lidé nechávají svěst demagogií, není zapříčiněna existencí svádějících demagogů, nýbrž je tomu právě naopak; a důkaz spočívá prostě v tom, že všechny škody, které vzniknou v důsledku volebního vítězství demagogických vůdců, jsou placeny nikoliv jimi, nýbrž lidmi, kteří dobrovolně akceptovali jejich demagogii. Nemají tito lidé tudíž převzít odpovědnost za to, aby se s takovými praktikami skoncovalo?

Nechť tedy náboženská etika obměkčuje, pokud může, srdce Tartuffů, Caesarů, kolonialistů, sinekuristů, monopolistů atd. Úkolem politické ekonomie je poskytnout intelektuální osvětlení těm, kdo se stávají jejich oběťmi kvůli své vlastní hlouposti.

Která z těchto dvou metod je účinnější při prosazování společenského pokroku? Jestliže tato otázka vůbec vyžaduje, aby se na ni odpovědělo, pak pravím, že je to ta druhá. Mám obavu, že lidstvo si zcela nevyhnutelně musí nejdřív osvojit **defenzivní etiku**.

Je ovšem snadné porozumět, že tato etika, která je víc implicitní než explicitní; která konec konců není ničím jiným než vědeckým důkazem; která by dokonce ztratila něco ze své účinnosti, kdyby změnila svůj charakter; která se neobrací k citu, nýbrž k intelektu; která se nesnaží ovlivňovat, nýbrž přesvědčovat; která neposkytuje rady, nýbrž logické závěry; jejímž posláním není dojmout, nýbrž osvětit; a která může zvítězit nad neřestí jen tak, že ji zbaví její potavy – je snadné porozumět, pravím, že tato etika byla a je obžalována z toho, že je suchá a prozaická.

Tato výtka je sice pravdivá, avšak nespravedlivá. Znovu se zde vlastně předhazuje, že politická ekonomie nám neříká všechno, že nezahrnuje všechno, že není univerzální vědou. Ale kdo kdy v celém širém světě na ni vůbec vznesl tak přemířené nároky?

Ona obžaloba by byla oprávněná jen tehdy, kdyby politická ekonomie prezentovala své postupy jako jediný možný způsob traktování morální problematiky a měla tolik domýšlivosti, aby zakazovala náboženství a filosofii pracovat na zdokonalení člověka za použití jejich vlastních prostředků a metod.

Akceptujeme proto skutečnost, že jak náboženská a filosofická morálka v pravém smyslu tohoto slova, tak i politická ekonomie rozvíjejí své aktivity simultánně a ve vzájemné konvergenci – jedna působí na naše svědomí, kde pranyřuje pohnutky zločinného jednání, poukazujíc na jejich ohavnost, zatímco druhá provádí diskreditaci onoho jednání v našem intelektu, a sice tím, že podává přesnou deskripci jeho účinků.

Priznejme dokonce, že triumf náboženského moralisty, pokud k němu dojde, je krásnější, podnětnější a radikálnější. Avšak současně by nám činilo velké obtíže neuznat, že triumf ekonomické vědy není snažší a jistější.

Již J.-B. Say vyzoroval – a výsledky tohoto pozorování uložil do několika málo rádků, které zavází víc než celá hromada objemných svazků –, že existují dva způsoby, jak skoncovat s nepořádky, které vnáší pokřivenství do účtyhodné rodiny: buď **napravit Tartuffa**, anebo **zbavit Orgona bláznovství**. Zdá se, že Molière, tento veliký znalec lidského srdce, dával vždy přednost onomu druhému způsobu, protože jej zřejmě pokládal za účinnější.

Totéž platí o tom velkém jevišti, jímž je svět.

Marně jsem zkoumal, četl, pozoroval a bádám: nikde jsem nenalezl nikaký zlořád, prováděný v co jen trochu větším měřítku, který by byl zánikl tím způsobem, že by se ho dobrovolně zřekli ti, kdo z něj mají profit.

A naopak vidím mnohé zlořády, které ustupují před mužným odpořem ze strany těch, kdo jimi trpí.

Podat deskripce následků, k nimž zlořády vedou, je tudíž neúčinnějším prostředkem jejich vymýcení. – A jak je to jen pravdivé, když se jedná o takové zlořády jako například protekcionismus, které nejenom velice reálně zhoršují situaci širokých mas, ale navíc se ukazují jako pouhé iluze, jež přinášejí hluboké zklamání všem těm, kdo očekávali, že z nich budou mít prospěch!

Znamená to snad, že utilitární etika sama o sobě skutečně ono zkonalení lidské společnosti, které lze předvídat a v něž lze doufat, pokud vezmeme v úvahu sympatickou přirozenost lidské duše a její nejušlechtlejší vlohy a schopnosti? Nic mi není vzdálenější než takovéto tvzení. Připustíme, že by opravdu došlo k univerzálnímu rozšíření této **defenzivní etiky**, která konec konců není ničím jiným než poznáním, že správně pochopené zájmy všech lidí jsou v souladu se spravedlností a obecným prospěchem. Taková společnost, založená výhradně na zmíněných principech, by byla jistě dobře uspořádána, mohla by však být velice málo přitažlivá, protože by v ní nebyli žádní podvodníci jen z toho důvodu, že by v ní již pro podvodné počínání nebyly k mání žádné hloupé a naivní oběti; protože by v ní neřest, vždy **latentně** přítomná a takřka předrážděná svojí nečinností, potřebovala jen velmi málo podnětů k tomu, aby znovu ožila; protože by tam moudrost a obezřetlost každého jedince byla pouze vynucována, a sice bdělostí všech ostatních; ona společnost by zkrátka byla odpudivá proto, že předpokládána utilitářetická reforma by tam sice regulovala lidskou činnost z vnějšíkově stránky, avšak zastavila by se na povrchu a nepronikla do svědomí jednajících lidí. Personifikace takové společnosti se nám někdy objevují v osobách lidí, kteří jsou přesní, přísní, rigorózní, spravedliví, připravení k rozhořčenému odporu proti sebenepatrnějšímu porušení svých práv a kteří přejevují neobvyklou dovednost při obraně proti vnějšímu zasahování a přemhatům, ať již tyto přicházejí odkudkoli. Takových lidí si vážíte a mož-

ná je dokonce i obdivujete; zvolili byste je za své poslance, avšak **nechtěli** byste je mít za přátele.

Tyto **dva systémy etiky** by namísto vzájemných rekriminací měly pracovat společně a v harmonickém souladu na potírání zla v obou jeho pólech. Zatímco představitelé ekonomické etiky dělají svou práci – otvírají oči naivnímu, lehkověrnému Orgonovi, vykořeňují předsudky, vzbuzují oprávněnou a nutnou nedůvěru vůči každému druhu podvodu, studují a popisují pravou přirozenost věcí a činů – nechť náboženská moralistická konají ze své strany zase svoje dílo, které má v sobě mnohem víc přitažlivosti, ale je zároveň také mnohem obtížnější. Ať vyhlásí nerovnosti boj muže proti muži; ať ji pronásledují až do nejtajnějších zákoutí lidského srdce; ať vykreslí strhující obraz blaženosti, kterou skýtá dobročinnost, sebezapření a sebeobětování; ať otvírají studánky ctnosti všude tam, kde to my nedovedeme, a ať ucpávají a vysušují tryskající prameny neřesti – to je jejich úkol. Je vznešený a krásný. Proč by však měli popírat užitečnost úkolu, který připadl nám?

Neposkytovala by společnost, která by sice nebyla ctnostná ve své nitemosti, avšak byla by přesto dobře uspořádána v důsledku uplatňování **ekonomické etiky** (čím nemyslím nic jiného než uplatňování poznatků **politické ekonomie**), dostatek příležitosti pro rozvoj **etiky náboženské**?

Zvyk, jak se říká, je druhou přirozeností člověka.

Nějaká země, v níž každý občan již po dlouhou dobu odvykl nespravedlnosti, ovšem vylučně v důsledku toho, že osvícené veřejné mínění jí kladlo rozhodný odpor, může být i za těchto podmínek velice smutným místem pro život. Avšak zdá se mi, že tato země by byla velmi dobře připravena přijmout učení vyššího a ryzejšího řádu. Když si člověk odvykl páchat zlo, učinil již velký pokrok na cestě k dobru. Lidé nemohou setrvat v nehybnosti. Když se odvrátí od cesty neřesti, která vede pouze k hanbě a bezctnosti, pocítí o to víc přitažlivost ctnosti.

Je možné, že společnost musí nutně projít oním prozaickým stadiem, v němž člověk bude praktikovat ctnost pouze na základě chladné racionální kalkulace, aby se pak z této prózy mohla pozvednout do poetičtější sféry, kde již žádný její člen nebude potřebovat takovouto motivaci.

lista znovu vrací na trh zboží: ani nové formy, které kapitál na sebe bere ve sféře oběhu, ani skryté v nich konkrétní podmínky reprodukce. Na druhé straně předpokládáme, že kapitalistický výrobce je vlastním celým nadhodnotou nebo, chcete-li, představitelem všech těch, kdo se s ním podílejí na kořisti. Zkoumáme tedy akumulaci nejprve abstraktně, t. j. pouze jako moment bezprostředního výrobního procesu.

Pokud ostatně dochází k akumulaci, potud je zřejmé, že se kapitalistovi podaří prodat vyrobené zboží a přeměnit peníze získané tímto prodejem zpět v kapitál. Dále: rozpad nadhodnoty na různé kusy nemění nic na její povaze ani na nutných podmínkách, za nichž se stává prvkem akumulace. Ať už se nadhodnota rozpadá v jakékoli proporcii na část, kterou si podrží sám kapitalistický výrobce, a na část, kterou postoupí jiným, vždy si ji přivlastňuje nejprve kapitalistický výrobce. Co tedy předpokládáme při našem výkladu procesu akumulace, to se děje i ve skutečnosti. Na druhé straně štěpení nadhodnoty a zprostředkující pohyb oběhu zatemňují jednoduchou základní formu procesu akumulace. Proto analyza procesu akumulace v jeho čisté podobě vyžaduje, abychom prozatím nepřihlíželi ke všem jevům, které zakrývají vnitřní hru jeho mechanismu.

KAPITOLA DVACÁTÁ PRVNÍ

PROSTÁ REPRODUKCE

Ať je společenská forma výrobního procesu jakákoli, výrobní proces musí být nepřetržitý, t. j. musí periodicky stále znovu probíhat týmiž stadii. Jako nemůže společnost přestat spotřebovávat, právě tak nemůže přestat vyrábět. Proto každý společenský výrobní proces, zkoumán ve stálé souvislosti a ustavičném toku svého obnovení, je zároveň reprodukcí procesem.

Podmínky výroby jsou zároveň podmínkami reprodukce. Žádná společnost nemůže ustavičně vyrábět, t. j. reprodukovat, aniž ustavičně přeměňuje část svých výrobků zpět ve výrobní prostředky čili v prvky nové výroby. Za jinak stejných podmínek může reprodukovat své bohatství nebo udržovat je na stejné výši jen tehdy, jestliže výrobní prostředky, t. j. pracovní prostředky, suroviny a pomocné látky in natura [v přírodní podobě], spotřebované na př. za rok, nahrazuje stejným množstvím nových exemplářů téhož druhu; toto množství se tedy musí oddělit od roční masy výrobků a znovu vejít do výrobního procesu. Určité množství ročního produktu náleží tedy výrobě. Jako část určená od počátku k produktivní spotřebě existuje tato část obvykle v takových naturálních formách, které již samy sebou vylučují individuální spotřebu.

Má-li výroba kapitalistickou formu, má ji i reprodukce. Jako se za kapitalistického výrobního způsobu pracovní proces jeví jen jako prostředek k reprodukci procesu, právě tak se reprodukce jeví jen jako prostředek k reprodukci zálohované hodnoty jako kapitálu, t. j. jako zhodnocující se hodnoty. Charakteristická ekonomická úloha kapitalisty připadá určité osobě jen proto, že její peníze ustavičně fungují jako kapitál. Proměnila-li se na př. zálohovaná peněžní částka 100 liber št. tohoto roku v kapitál a vyrobila-li nadhodnotu 20 liber št., musí opakovat tutéž operaci příštího roku atd. Jako periodický přírůstek kapitálové hodnoty čili periodický plod fungujícího kapitálu, nabývá nadhodnota formy důchodu, vyvěrajícího z kapitálu.¹

¹ „Boháči, kteří spotřebovávají výrobky cizí práce, dostávají je jen aktem směny (koupí zboží). Zdá se tedy, že jim hrozí brzké vyčerpání jejich rezervního

Slouží-li tento důchod kapitalistovi jen jako spotřební fond nebo je-li stejně periodicky spotřebováván jako získávání, dochází — jinak stejných podmínek — k prosté reprodukci. Ačkoli prostá reprodukce je pouhé opakování výrobního procesu v téže měřítku, vtiskuje toto pouhé opakování čili nepřetržitost procesu nové rybo nebo spíše stírá některé rysy, zdánlivě pro něj charakteristické jako pro pouze ojedinělý akt.

Východím bodem výrobního procesu je koupě pracovní síly na určitou dobu a tento výchozí bod se ustavičně obnovuje, jakmile uplyne lhůta, na kterou byla práce koupena, a tím i určité výrobní období, na př. týden, měsíc atd. Dělník je však placen teprve tehdy, když už jeho pracovní síla působila a realizovala ve zbožích jak svou hodnotu, tak i nadhodnotu. Dělník tedy vyrobil jak nadhodnotu, která pro nás prozatím představuje jen spotřební fond kapitalisty, tak i fond své vlastní výplaty, t. j. variabilní kapitál — dříve, než k němu připlyne zpět v podobě mzdy, a je zaměstnáván jen potud, pokud jej ustavičně reprodukuje. Odtud vzorec ekonomů, o němž jsme se zmínili v šestnácté kapitole pod „II“ a který líčí mzdu jako podíl na výrobku samém.² Je to ta část výrobku ustavičně reproduktovaného dělníkem samým, která k němu ustavičně plyne zpět ve formě mzdy. Kapitalista mu ovšem platí tuto zbožní hodnotu v penězích. Tyto peníze jsou však jen přeměněnou formou výrobku práce. Zatím co dělník přeměňuje část výrobních prostředků ve výrobek, mění se část jeho dřívějšího výrobku opět v peníze. Jeho práci předcházího týdne nebo uplynulé poloviny roku je placena jeho dnešní práce nebo práce příští poloviny roku. Iluze, kterou vytváří peněžní forma, ihned mizí, jakmile začneme místo jednotlivého kapitalisty a jednotlivého dělníka zkoumat třídu kapitalistů... Ale v současném společenském řádu získalo bohatství sílu reprodukovat se cizí prací... Bohatství, jako práce a pomocí práce, nese každoročně plod, který lze během roku zničit, aniž se bohatec stane chudším. Tento plod je důchod, vznikající z kapitálu.“ (*Sismondí*: „Nouveaux Principes d'Economie Politique“, sv. I, str. 81, 82.)

² „Mzdu... právě tak jako zisk lze považovat za skutečný podíl z hotového výrobku.“ (*G. Ramsay*: „An Essay on the Distribution of Wealth“, str. 142.) „Podíl na výrobku, připadající dělníkovi ve formě mzdy.“ (*J. Mill*: „Elements d'Economie Politique“, franc. překl. Parisot, Paříž 1823, str. 34.)

listů a třídu dělníků. Ve formě peněz vydává třída kapitalistů neustále dělnické třídy poukázky na část výrobku, vyrobeného dělníky a privilegovaného kapitalisty. Tyto poukázky dělník třídy kapitalistů právě tak pravidelně vrací a tím jí odmítá část svého vlastního výrobku, který na něho připadá. Zbožní forma výrobku a peněžní forma zboží maskují pravý charakter tohoto procesu.

Variabilní kapitál je tedy jen zvláštní historickou formou, v níž se projevuje fond životních prostředků čili pracovní fond, který dělník potřebuje k udržení a reprodukci svého života a který musí za všech systémů společenské výroby vždy sám vyrábět a reprodukovat. Pracovní fond ustavičně plyne k dělníkovi zpět ve formě platidel za jeho práci, protože jeho vlastní výrobek se od něho ustavičně vzdaluje ve formě kapitálu. Ale tato jevová forma pracovního fondu nemění nic na tom, že kapitalista zakládá dělníka jeho vlastní předemtněnou prací.³ Podívejme se na nevolného rolníka konajícího robotu. Pracuje vlastními výrobními prostředky na vlastním poli na příklad 3 dny v týdnu. Ostatní 3 dny v týdnu koná robotu na panském. Reprodukuje neustále svůj vlastní pracovní fond a ten nikdy vůči němu nenabývá formy platidel, jimiž by ho zakládala třetí osoba za jeho práci. Zato také jeho neplacená nucená práce nikdy nenabývá formy dobrovolné a placené práce. Jestliže si pán jednoho krásného dne privilegované a tažené dobytek, osivo, zkrátka výrobní prostředky rolníka konajícího robotu, musí nevolný rolník od té chvíle svou pracovní sílu pánovi prodávat. Za jinak stejných podmínek bude i nadále pracovat 6 dní v týdnu — 3 dny pro sebe, 3 dny pro bývalého pána, který se teď stal zaměstnavatelem. Bude i nadále spotřebovovat výrobní prostředky jako takové a přenášet jejich hodnotu na výrobek. I nadále bude určitá část výrobku vcházet do procesu reprodukce. Avšak tak jako robot bere přitom na sebe formu námezdní práce, právě tak bere na sebe pracovní fond, který i nadále vyrábí a reprodukuje sám rolník, formu kapitálu, jímž zakládá rolníka bývalý vrchnostenský pán. Buržoasní ekonom, jehož omezený mozek není s to odlišit jevovou formu od toho,

³ „Používali se kapitálu k zálohování mzdy dělníkům, nepřispívá ničím k fondu na udržování práce.“ (Cázenove v poznámce k svému vydání Malthusových „Definitions in Political Economy“. Londýn 1853, str. 22.)

co se v ní projevuje, zavírá oči před skutečností, že dokonce ještě i dnes vystupuje na celém světě pracovní fond jen výjimečně ve formě kapitálu.⁴

Variabilní kapitál ztrácí ovšem charakter hodnoty, zálohované z vlastního fondu kapitalisty^{4a}, jen tehdy, zkoumáme-li kapitalistický výrobní proces v nepřetržitém toku jeho obnovování. Ale někde a někdy musí začínat. S našeho dosavadního stanoviska je proto pravděpodobné, že se kapitalista v jisté chvíli jakousi původní akumulací, nezávislou na cizí nezaplacené práci, stal vlastníkem peněz a mohl proto vystoupit na trhu jako kupec pracovní síly. Ale pouhá nepřetržitost kapitalistického výrobního procesu čili prostá reprodukce, vyvolává i jiné zvláštní změny, které se týkají nejen variabilní části kapitálu, nýbrž celého kapitálu.

Rovná-li se nadhodnota, kterou kapitál 1000 liber št. periodicky, na př. za rok, vytváří, 200 liber št. a je-li tato nadhodnota za rok beze zbytku spotřebována, je jasné, že opakuje-li se tento proces po pět let, bude se suma spotřebované nadhodnoty rovnat 200×5 čili původně zálohované kapitálové hodnotě 1000 liber št. Kdyby se roční nadhodnota spotřebovala jen zčásti, na př. jen z poloviny, dostali bychom též výsledek teprve po opakování výrobního procesu po deset let, neboť $100 \times 10 = 1000$. Všeobecně: zálohovaná kapitálová hodnota, dělená ročně spotřebovanou nadhodnotou, dává počet let čili počet reprodukčních období, po jejichž uplynutí je původně zálohovaný kapitál kapitalistou spotřebován a tudíž zmizel. Kapitalistova představa, že spotřebovává jen výrobek cizí nezaplacené práce, nadhodnotu, a že ponechává nedotčenu původní kapitálovou hodnotu, nemůže na této skutečnosti naprosto nic změnit. Po uplynutí určitého počtu let se kapitálová hodnota, která mu patří, rovná úhrnu nadhodnoty, kterou si za tato léta

⁴ „Existenci prostředky dostávají dělníci zálohou od kapitalistů na celé čtvrtiné povrchu země.“ (*Richard Jones*: „Text-book of Lectures on the Political Economy of Nations“, Hertford 1852, str. 36.)

^{4a} „Ačkoli zaměstnavatel zálohuje manufakturnímu dělníkovi jeho mzdu, nejsou to pro něho ve skutečnosti žádné náklady, protože hodnota této mzdy se mu obvykle vrací zároven se ziskem ve zvýšené hodnotě předmětu, k němuž byla připojena dělníkova práce.“ (*A. Smith*: „Wealth of Nations“, kniha II, kap. III, str. 311.)

přivlastnil bez ekvivalentu, a úhrn hodnoty, který spotřeboval, se rovná původní kapitálové hodnotě. Podržíme ovšem ve svých rukou kapitál, jehož velikost se nezměnila, jehož část, budovy, stroje atd., tu již byly, když se pustil do svého podnikání. Ale zde jde o hodnotu kapitálu, a ne o jeho materiální součásti. Promarní-li někdo své celé jmění tím, že nadělá dluhy v částce rovnající se hodnotě tohoto jmění, představuje celé jeho jmění právě jen celkový úhrn jeho dluhů. A stejně je tomu, jestliže kapitalista spotřeboval ekvivalent svého zálohovaného kapitálu; pak hodnota tohoto kapitálu představuje jen celkový úhrn nadhodnoty, kterou si přivlastnil bez náhrady. Ani atom hodnoty starého kapitálu už neexistuje.

Tedy úplně nezávisle na jakékoli akumulaci přeměňuje již pouhé opakování výrobního procesu, čili prostá reprodukce, po kratším nebo delším období každý kapitál nezbytně v akumulovaný kapitál čili kapitalisovanou nadhodnotu. Byl-li kapitál při svém vstupu do výrobního procesu osobně získaným vlastnictvím toho, kdo ho používá, stává se dříve či později hodnotou přivlastněnou bez ekvivalentu, materialisací — ať už v peněžní nebo jiné formě — cizí nezaplacené práce.

Jak jsme viděli ve čtvrté kapitole, k přeměně peněz v kapitál nestačí, aby tu byla zbožní výroba a zbožní oběh. K tomu je nutné především, aby proti sobě stáli jako kupec a prodáváč majitel hodnot nebo peněz na jedné straně a majitel hodnototvorné substance na druhé straně; na jedné straně majitel výrobních a životních prostředků, na druhé straně majitel pouhé pracovní síly. Oddělení výrobku práce od práce samé, oddělení objektivních pracovních podmínek od subjektivního činitele — pracovní síly — bylo tedy fakticky daným základem, východiskem kapitalistického výrobního procesu.

Ale to, co bylo z počátku jen východiskem, se vlivem pouhé nepřetržitosti procesu, prosté reprodukce, stále znovu vytváří a zvětčuje jako vlastní výsledek kapitalistické výroby. Na jedné straně přeměňuje výrobní proces hmotné bohatství ustavičně v kapitál, v prostředky zhodnocování a spotřeby pro kapitalistu. Na druhé straně vychází dělník z tohoto procesu neustále tak, jak do něho vstoupil: jako osobní zdroj bohatství, ale zbaven všech prostředků,

jímž by toto bohatství uskutečňoval pro sebe. Protože před vstupem do procesu mu byla jeho vlastní práce odcizena, přivlastňuje si kapitalistou a přivlastněna kapitálu, zpředměňuje se tato práce během procesu neustále v cizím výrobku. Protože výrobní proces zároveň proces spotřeby pracovní síly kapitalistou, přeměňuje se výrobek dělníka ustavičně nejen ve zboží, nýbrž i v kapitál, v hodnotu, která vysává hodnototvornou sílu, v životní prostředky, jímž se kupují osoby, ve výrobní prostředky, které zaměstnávají výrobce.⁵ Dělník tedy sám ustavičně produkuje objektivní bohatství jako kapitál, jako moc, která je mu cizí, která jej ovládá a vykořisťuje, a kapitalista právě tak ustavičně produkuje pracovní sílu jako subjektivní zdroj bohatství, oddělený od prostředků jejího vlastního zpředmětnění a uskutečnění, abstraktní, existující jen v organizaci dělníka samém, zkrátka produkuje dělníka jako námezdního dělníka.⁶ Tato neustálá reprodukce čili zvěčňování dělníka je conditio sine qua non [nezbytnou podmínkou] kapitalistické výroby.

Dělníkova spotřeba je dvojího druhu. Ve výrobě samé spotřebovává svou práci výrobní prostředky a přeměňuje je ve výrobky vyšší hodnoty, než je hodnota zálohovaného kapitálu. To je jeho produktivní spotřeba. Je to zároveň spotřeba jeho pracovní síly kapitalistou, který ji koupil. Na druhé straně vydává dělník peníze, které mu byly zaplacený při koupi jeho pracovní síly, na nabytí životních prostředků. To je jeho individuální spotřeba. Produktivní a individuální spotřeba dělníka jsou tedy naprosto různé. Při produktivní spotřebě funguje jako hybná síla kapitálu a patří kapitalistovi; při individuální spotřebě patří sám sobě a plní životní

⁵ „To je zvlášť pozoruhodná vlastnost produktivní spotřeby. Co je spotřebováno produktivně, je kapitál a kapitálem se stává spotřebou.“ (James Mill: „Eléments d'Economie Politique“, franc. překlad Parisot, str. 242.) Ale J. Mill této „zvlášť pozoruhodné vlastnosti“ nepřihlížel na kloub.

⁶ „Je ovšem pravda, že nově zavedená manufaktura zaměstná mnoho chudáků; ale zůstanou chudáky a další zřizování manufakturních podniků plodí mnoho dalších chudáků.“ („Reasons for a limited Exportation of Wool“, Londýn 1677, str. 19.) „Absurdní je farmářovo tvrzení, že vydrží chudáky. Ve skutečnosti jsou udržování v bídě.“ („Reasons for the late Increase of the Poor Rates: or a comparative View of the Prices of Labour and Provisions“, Londýn 1777, str. 31.)

funkce mimo výrobní proces. Výsledkem první spotřeby je existence kapitalisty, výsledkem druhé spotřeby je existence dělníka samého.

Při zkoumání „pracovního dne“ a pod. se zároveň ukázalo, že dělník je často nucen dělat ze své individuální spotřeby pouhou nahodilou epizodu výrobního procesu. V tomto případě hlta životní prostředky, jen aby udržel svou pracovní sílu v činnosti, jako se do parního stroje přikládá uhlí a napouští voda, jako se maže kolo olejem. Jeho spotřební prostředky jsou tu pouhými spotřebními prostředky jednoho z výrobních prostředků, jeho individuální spotřeba je přímo produktivní spotřebou. Ale to se jeví jako zlořád, který nemá nic společného s podstatou kapitalistického výrobního procesu.⁷

Jinak to vypadá, nezkoumáme-li jednotlivého kapitalistu a jednotlivého dělníka, nýbrž třídu kapitalistů a třídu dělníků, nezabýváme-li se ojedinelými výrobními procesy, nýbrž celým kapitalistickým procesem v jeho toku a v jeho společenském rozsahu. Přeměňuje-li kapitalista část svého kapitálu v pracovní sílu, zhodnocuje tím celý svůj kapitál. Zabíjí dvě mouchy jednou ranou. Má zisk nejen z toho, co dostává od dělníka, nýbrž i z toho, co mu dává. Kapitál zcizený výměnou za pracovní sílu se přeměňuje v životní prostředky, jejichž spotřeba slouží k reprodukci svalů, nervů, kostí, mozku stávajících dělníků a k produkci nových dělníků. Individuální spotřeba dělnické třídy ve svých absolutně nezbytných hranicích je jen zpětná přeměna životních prostředků, zcizených kapitálem za pracovní sílu, v pracovní sílu, kterou může kapitál znovu vykořisťovat. Je to výroba a reprodukce nejnezbytnějšího výrobního prostředku pro kapitalistu — samého dělníka. Dělníkova individuální spotřeba tvoří tudíž moment ve výrobě a reprodukci kapitálu, ať se děje uvnitř dílny, továrny atd., či mimo ni, uvnitř pracovního procesu anebo mimo něj, tak jako je čištění stroje součástí výroby, ať se děje za pracovního procesu anebo v určitých jeho přestávkách. Na věci nemění nic to, že dělník uskutečňuje svou individuální spotřebu kvůli sobě, a ne kvůli kapitalistovi. Tak spotřeba tažného zvířete nepřestává být nutným momentem výrobního procesu proto,

⁷ Rossi by tak enfaticky nedeklamoval o této otázce, kdyby byl skutečně pronikl tajemstvím „produktivní spotřeby“.

že zvíře samo požívá to, co žere. Ustavičné udržování a reprodukce dělnické třídy zůstává vždy nezbytnou podmínkou reprodukce kapitálu. Splnění této podmínky může kapitalista klidně přenechat dělníkům samým, spoléhaje na jejich pud sebezáchrany a rozmnožování. Stará se jen o to, aby se jejich individuální spotřeba omezovala na to nejnepnutnější, a je na hony vzdálen oné jihoaamerické suroviny, s níž nutí dělníky jíst výživnější potravu místo méně výživné.⁸

Proto také kapitalista a jeho ideolog, politický ekonom, považují za produktivní spotřebu jen tu část dělníkovy individuální spotřeby, která je nezbytná k zvětšení dělnické třídy, která musí být dělníky skutečně spotřebována, aby kapitál mohl spotřebovávat pracovní sílu; všechno, co dělník spotřebuje kromě toho, pro své potěšení, je neproduktivní spotřeba.⁹ Kdyby akumulace kapitálu vyvolala zvýšení mzdy a tím rozmnožení dělníkových spotřebních prostředků, aniž by se zvětšila spotřeba pracovní síly kapitálem, byl by dodatečný kapitál spotřebován neproduktivně.¹⁰ Opravdu, dělníkova individuální spotřeba je pro něho samého neproduktivní, neboť reprodukuje jen individuum, které má nouzi o životní prostředky; je produktivní pro kapitalistu a stát, neboť je výrobou síly, vytvářející bohatství.¹¹

Se společenského hlediska je tedy dělnická třída — i mimo

⁸ „Dělníci v jihoaamerických dolech, jejichž denní práce (snad nejtěžší na světě) záleží v tom, že tahají na zádech na povrch náklady rudy ve váze 180 až 200 liber z hloubky 450 stop, žijí jen o chlebě a bobech; jedli by raději samý chléb, ale jejich páni, kteří poznali, že by jen o chlebě nemohli tak mnoho pracovat, zacházejí s nimi jako s koňmi a nutí je, aby jedli boby; boby jsou mnohem bohatší na fosfor než chléb.“ (*Liebig: „Die Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie“*, 7. vyd. 1862, I. díl, str. 194, poznámka.)

⁹ *James Mill: „Eléments d'Economie Politique“*, franc. překlad Parrissot, str. 238 a násl.

¹⁰ „Kdyby cena práce stoupla natolik, že by se přes zvětšení kapitálu nemohlo použít více práce, řekl bych, že takové zvětšení kapitálu bude spotřebováno neproduktivně.“ (*Ricardo: „Principles of Political Economy“*, str. 163.)

¹¹ „Jediné produktivní spotřeba ve vlastním smyslu je jen spotřeba či zničení bohatství (má na mysli spotřebu výrobních prostředků) kapitalistou za účelem reprodukce... Dělník... je produktivním spotřebitelem pro osobu, která ho zaměstnává, a pro stát, ale přesně řečeno není jím pro sebe samého.“ (*Mal'hu „Definitions etc.“*, str. 30.)

to prostřední pracovní proces — právě tak příslušstvím kapitálu, jako jím je mrtvý pracovní nástroj. Dokonce individuální spotřeba dělníků je v jistých mezích jen momentem reprodukčního procesu kapitálu. A už sám tento proces tím, že ustavičně vzdaluje výrobek práce dělníků od jejich pólu k protikladnému pólu kapitálu, pečuje o to, aby tyto vědomím nadané výrobní nástroje neuprchly. Individuální spotřeba dělníků zajišťuje na jedné straně jejich udržování a reprodukci, na druhé straně tím, že ničí životní prostředky, vyvolává nutnost jejich ustavičného objevování se na trhu práce. Římský otrok byl připoután ke svému vlastníkovi okovy, námezdní dělník je k němu připoután neviditelnými nitkami. Iluze jeho nezávislosti se udržuje tím, že se individuální páni-zaměstnavatelé ustavičně střídají, a tím, že existuje fictio juris [právní fikce] smlouvy.

Dříve uskutečňoval kapitál, kde se mu to zdálo nutné, své vlastnické právo na svobodného dělníka donucovacím zákonem. Tak bylo na př. až do roku 1815 pod těžkým trestem zakázáno vystěhovalecť strojřenských dělníků z Anglie.

Reprodukce dělnické třídy zahrnuje také předávání a hromadění zručnosti s generace na generaci.¹² Do jaké míry počítá kapitalista existenci takové zručné dělnické třídy k výrobním podmínkám, které mu patří, jak ji fakticky považuje za reálnou existenci svého variabilního kapitálu, to se projevuje zvlášť zřetelně, jakmile krise začne hrozit ztrátou této výrobní podmínky. Je známo, že následkem americké občanské války a bavlnové kalamity, která ji provázela, byla většina bavlnářských dělníků v Lancashiru a jinde vyhozena na dlažbu. Z řad dělnické třídy samé i z jiných společenských vrstev se ozvalo volání po tom, aby s pomocí státu nebo dobrovolné národní sbírky bylo organizováno vystěhování „přebytečných“ dělníků do anglických kolonií nebo do Spojených států. Tehdy uveřejnily „Times“ (24. března 1863) dopis Edmunda Pottera, bývalého presidenta manchesterské obchodní komory. Jeho dopis

¹² „Jediná věc, o níž lze říci, že se hromadí a připravuje předem, je dělníkova zručnost... Hromadění a střádání zručné práce, tato nejdůležitější operace, se provádí, pokud jde o velkou masu dělníků, bez jakéhokoli kapitálu.“ (*Hodgskin: „Labour Defended against the Claims of Capital“*, str. 12, 13.)

byl v dolní sněmovně právem nazván „manifestem továrníků“. Uvedeme tu několik charakteristických míst, kde se úplně otevře výslovně názor na pracovní sílu jako vlastnictví kapitálu.

„Bavlnářským dělníkům budíž řečeno, že nabídka jejich práce je příliš velká... že by se měla snížit snad o celou třetinu a pak by nastala zdravá poptávka po zbývajících dvou třetinách... Věřte, mínění naléhá na vystěhovalectví... Pán (t. j. bavlnářský továrník) nemůže dobrovolně přistoupit na to, aby se zmenšila nabídka práce dělnických rukou; je toho názoru, že by to bylo jak nespravedlivé, tak nesprávné... Je-li vystěhovalectví podporováno z veřejných fondů, má právo žádat, aby byl slyšen, a snad i protestovat. Týž Potter pak dále vykládá, jak užitečný je bavlnářský průmysl, jak „nesporně odvedl obyvatele z Irska a z anglických zemědělských obvodů“, jak ohromný je jeho rozsah, jak roku 1860 dala ^{5/13} celého anglického vývozu, jak se za několik málo let zase zvětšil rozšířením trhu, zejména indického, a vynucením dovozu „dostatečného množství bavlny, po 6 penicích za libru“. Potom pokračuje: „Čas — snad rok, dva, tři — vytvoří potřebné množství... A tu bych chtěl položit otázku, stojí-li tento průmysl za to, abychom jej udržovali? Stojí za námahu udržovat v pořádku stroje (má na mysl živé pracovní stroje) a není největší pošetilostí pomýšlet na to, abychom je vyhodili? Domnívám se, že je to tak. Pripouštím, že dělníci nejsou vlastnictvím („I allow that the workers are not a property“), že nejsou vlastnictvím Lancashiru a podnikatelů; ale jsou silou jich obou; jsou duševní a vyučenou silou, která se nedá nahradit za jednu generaci; naproti tomu ostatní stroje, u kterých pracují („the mere machinery which they work“), by se daly z velké části výhodně nahradit a dokonce zlepšit za dvanáct měsíců.¹⁴ Bude-li se vystěhovalectví pracovní síly povzbuzovat

¹³ „Tento dopis lze považovat za manifest továrníků.“ (Ferrand, Návrh k bavlnové kalamitě, schůze dolní sněmovny z 27. dubna 1863.)

¹⁴ Vzpomeňme si, že týž kapitál zpívá úplně jinou písničku za obvyklých okolností, jde-li o to snížit mzdu. Pak prohlašují „páni“ jednohlasně (viz čtvrtý oddíl, pozn. 188, str. 451—452): „Tovární dělníci by neměli zapomínat, že jejich práce je ve skutečnosti velmi nízký druh vyučené práce; že žádná jiná práce se nedá snáze osvojit a žádná není vzhledem ke kvalitě lépe placena, že

„nebo dokonce jen dovolovat(!), co se stane s kapitalisty? („Encourage or allow the working power to emigrate, and what of the capitalist?“) „čento povzdech ze srdce připomíná dvorního maršálka Kalba)... „čeberte smetanu dělnictva a fixní kapitál bude krajně znehodnocen, „čebřný kapitál neobstojí v boji s nedostatečnou nabídkou práce „čuššího druhu... Říká se nám, že dělníci sami si přejí vystěhovaectví. Je to úplně přirozené, že tomu chtějí... Omezte, stlačte bavlnářství tím, že mu vezmete jeho pracovní síly (by taking away its working power), že zmenšíte úhrn jím vyplacených mezd, „čkněme o $\frac{1}{3}$ čili o 5 milionů, a co se stane s nejbližší třídou, „čterá na nich závisí, s hokynáři? Co se stane s pozemkovou rentou, „čnájmem z kotází?... Co bude s malými farmáři, touto lepší vrstvou majitelů domků a vlastníků pozemků? A řekněte nyní, zda může být „čbevražednější plán pro všechny třídy země než tento plán oslabit národ vývozem jeho nejlepších továrních dělníků a znehodnocením části jeho neproduktivnějšího kapitálu a bohatství?“ „Doporučuji půjčku 5—6 milionů, rozvrženou na 2 nebo 3 roky; peníze musí být vydávány pod dozorem zvláštních komisařů, podřízených chudinským správám v bavlnářských obvodech; je třeba upravit tuto záležitost zvláštním zákonem, zavést jistotu nucenou práci, aby se udržela morální hodnota dělníků dostávajících almužnu... Může být něco horšího pro pozemkové vlastníky a podnikatele („can anything be worse for landowners or masters“), než vzdát se svých nejlepších dělníků a zasít demoralisaci a nespokojenost mezi zbývajícím dělníky rozsáhlým vyliďujícím vystěhovalectvím a znehodnocováním kapitálu v celé provincii?“

Potter, vyvolený představitel bavlnářských továrníků, rozeznává dva druhy „strojů“, patříří stejnou měrou kapitalistovi; jedny jsou stále v jeho továrně, druhé se na noc a na neděli stěhují do kotází. Jedny jsou mrtvé a druhé živé. Mrtvé stroje se nejen denně zhoršují

žádnou nelze dostat po tak krátkém zapracování úplně nezkoušené osoby v tak krátké době a v takovém nadbytku. Pánovy stroje (které, jak slyšíme nyní, by se daly výhodně nahradit během 12 měsíců a zdokonalit) hrají fakticky mnohem důležitější úlohu ve výrobě než práce a dovednost dělníků (které se nyní nedají nahradit za 30 let), již se lze naučit za šest měsíců a již se může naučit každý čeledín.“

a znehodnocují, nýbrž velká část jich technickým pokrokem natolik zastarává, že se vyplácí nahradit je za několik měsíců novějšími stroji. Živé stroje se naopak zdokonalují, čím déle slouží, čím více do sebe vsávají dovednosti nahromaděné generacemi. „Times“ napsaly ve své odpovědi tomuto továrnímu magnátovi mimo jiné toto:

„Panu E. Potterovi leží tolik na srdci mimořádná a absolutní důležitost bavlnářských továrníků, že chce, aby tuto třídu udržel a zvětšil její průmysl, násilně zavřít půl milionu dělníků do obrovské morální pracovny. Stojí tento průmysl za to, abychom jej udržovali? ptá se pan Potter. Zajisté, všemi čestnými prostředky, odpovídáme my. Stojí to za námahu udržovat v pořádku stroje? ptá se pan Potter znovu. A tu řádně. Stroji rozumí pan Potter lidské stroje; zapřísahá se, že je nepovažuje za absolutní vlastnictví podnikatele. Musíme přiznat, že podle našeho názoru, nestojí za námahou ani nelze udržovat v pořádku lidské stroje, t. j. zavírat je a mazat, dokud jich není zapotřebí. Lidské stroje mají tu vlastnost, že při nečinnosti rezavějí, at je mažete a čistíte sebevíc. Mimo to jsou lidské stroje s to, jak nás učí zkušenost, samy od sebe se rozehrát a vybuchnout nebo rozpoutat v ulicích našich velkoměst divoký tanec. Možná, že pan Potter má pravdu, když říká, že k reprodukci dělníků je zapotřebí delší doby, ale se zkušenými strojníky a s penězi v rukou najdeme vždy dosti příčinlivých, vytrvalých a pracovitých lidí, z nichž bude možno nadělat víc továrních mistrů, než jich kdy můžeme potřebovat... Pan Potter žvaní cosi o znovuoživení průmyslu během 1, 2, 3 let a žádá na nás, abychom vystěhovali pracovní síly nepovzbuzovali nebo dokonce nedovolovali! Říká, že je přirozené, že si dělníci přejí se vystěhovat, ale myslí, že národ má těchto půl milionu dělníků se 700.000 osob, které patří k jejich rodinám, proti jejich vůli zavřít do bavlnářských obvodů a — nutný důsledek — jejich nespokojenost potlačovat násilím a udržovat jejich existenci almužnou — a to vše v naději, že je bavlnářští továrníci budou možná jednoho dne potřebovat... Nastal čas, kdy široké veřejné mínění těchto ostrovů musí něco učinit, aby zachránilo tuto ‚pracovní sílu‘ před těmi, kdo s ní chtějí zacházet tak, jako zacházejí s uhlím, železem a bavlnou“ („to save this ,working

power' from those who would deal with it as they deal with iron, coal and cotton“).¹⁵

Článek v listu „Times“ byl pouhým jeu d'esprit [duchaplnou hříčkou]. „Široké veřejné mínění“ bylo ve skutečnosti stejného mínění jako pan Potter, že tovární dělník je jen movitým příslušenstvím továrny. Vystěhovalectví dělníků bylo zabráněno.¹⁶ Zavřeli je do „morální pracovny“ bavlnářských továrníků v Lancashiru“.

Kapitalistický výrobní proces tedy svým vlastním chodem reprodukuje oddělení pracovní síly od pracovních podmínek. Tím reprodukuje a zvětšuje podmínky vykořisťování dělníka. Nutí neustále dělníka prodávat svou pracovní sílu, aby mohl žít, a umožňuje neustále kapitalistovi ji kupovat, aby se obohacoval.¹⁷ Není to již pouhá náhoda, co staví na trhu zboží proti sobě kapitalistu a dělníka jako kupce a prodávče. Železný chod samého procesu neustále vrhá jednoho zpět na trh zboží jako prodávče své pracovní síly a neustále mění jeho vlastní výrobek v kupní prostředek v rukou druhého. Ve skutečnosti patří dělník kapitálu ještě dříve, než se prodá kapitalistovi. Jeho ekonomické poddanství¹⁸ je zároveň

¹⁵ „Times“, 24. března 1863.

¹⁶ Parlament neodhlasoval ani farthing na vystěhovalectví, nýbrž jen zákony, zmocňující municipality udržovat dělníky mezi životem a smrtí čili je vykořisťovat bez placení normálních mezd. Když však za tři roky nato vypukl dobytčí mor, porušil parlament dokonce hrubě parlamentní etiketu a odhlasoval okamžitě miliony na odškodnění ztrát milionářských landlordů, jejichž pachty se beztak odškodnili zvýšením cen masa. Zvířecí řev pozemkových vlastníků při zahájení parlamentu roku 1866 dokázal, že člověk nemusí být Indem, aby se klaněl krávé Sabale, ani Jupiterem, aby se proměnil ve vola.

¹⁷ „Dělník žádal životní prostředky, aby mohl žít, zaměstnavatel žádal práci, aby vydělal (pour gagner).“ (Sismond: „Nouveaux Principes d'Economie Politique“, str. 91.)

¹⁸ Hrubě selská forma této závislosti existuje v hrabství Durham. Je to jedno z mála hrabství, kde místní podmínky nezajišťují pachty nesporné vlastnické právo na zemědělské nádeníky. Důlní průmysl jim umožňuje volbu. Proto tu farmář proti všeobecnému pravidlu přejímá jen pacht takových pozemků, na kterých stojí kotáž pro dělníky. Nájemné za kotáž tvoří část mezd. Těmto kotážím se říká „hind's houses“ [„ratejny“]. Pronajímají se dělníkům za určité feudální závazky, smlouvou, které se říká „bondage“ [poddanství] a podle níž je dělník na pť. povinen po dobu, po kterou je zaměstnán jinde, posílat do práce

podmíněno i maskováno periodickým obnovováním prodeje sebe samého, střídáním jeho individuálních pánů-zaměstnavatelů a kolísáním tržních cen jeho práce.¹⁹

Kapitalistický výrobní proces, vzat v celkové souvislosti čili jako proces reprodukce, vyrábí tedy nejen zboží, nejen nadhodnotu, vytváří a reprodukuje sám kapitalistický vztah — kapitalistu na jedné straně, námezdního dělníka na druhé straně.²⁰

deu atd. Dělníkovi samému se říká bondsman, poddaný. Tento vztah nám ukazuje s docela nové stránky dělnickou individuální potřebu jakožto spotřebu pro kapitál čili produktivní spotřebu: „Je zajímavé připomenout, že i výkaly tohoto bondsmana hrají úlohu v kalkulaci jeho pána... Farmář nepovolí v celém sousedství jiný záchod mimo svůj vlastní a nestříjí v tom ohledu sebedemší porušení svých výsostných práv.“ („Public Health, 7th Report 1864“, str. 188.)¹⁹ Vzpomeneme si, že u práce dětí atd. mizí dokonce i formálnost prodeje sebe samého.

²⁰ „Kapitál předpokládá námezdní práci, námezdní práce předpokládá kapitál. Podmiňují se a vytvářejí se navzájem. Vyrábí dělník v bavlnářské továrně jen bavlněné látky? Ne, vyrábí kapitál. Vyrábí hodnoty, které znovu slouží k tomu, aby velely jeho práci a s pomocí této práce vytvářely nové hodnoty.“ (Karl Marx: „Lohnarbeit und Kapital“ v „Neue Rheinische Zeitung“, čís. 266, 7. dubna 1849 [K. Marx: „Námezdní práce a kapitál“. Vybrané spisy, sv. 1, str. 88—89].) Články, uveřejněné pod tímto titulem v „Neue Rheinische Zeitung“, jsou úryvky přednášek, které jsem konal na toto thema roku 1847 v německém dělnickém spolku v Bruselu a jejichž otištění bylo přerušeno únorovou revolucí.

KAPITOLA DVACÁTÁ DRUHÁ

PŘEMĚNA NADHODNOTY V KAPITÁL

1. KAPITALISTICKÝ VÝROBNÍ PROCES V ROZŠÍŘENÉM MĚŘÍTKU. PŘEMĚNA VLASTNICKÝCH ZÁKONŮ ZBOŽNÍ VÝROBY V ZÁKONY KAPITALISTICKÉHO PŘÍVLASTŇOVÁNÍ

Dříve jsme zkoumali, jak vzniká nadhodnota z kapitálu, nyní se podíváme, jak vzniká kapitál z nadhodnoty. Použití nadhodnoty jako kapitálu čili zpětná přeměna nadhodnoty v kapitál se nazývá akumulací kapitálu.²¹

Pozorujeme tento proces nejprve s hlediska jednotlivého kapitalisty. Prádelník na př. zálohuje kapitál 10.000 liber št., z toho čtyři pětiny v bavlně, strojích atd. a jednu pětinu ve mzdách. Dejme tomu, že ročně vyrobí 240.000 liber přize v hodnotě 12.000 liber št. Při 100% míře nadhodnoty je nadhodnota obsažena v nadvýrobku čili v čistém výrobku 40.000 liber přize čili v jedné šestině hrubého výrobku; má hodnotu 2000 liber št., která bude realizována při prodeji. Suma hodnoty 2000 liber št. je suma hodnoty 2000 liber št. a nic víc. Na těchto penězích není vidět ani cítit, že jsou nadhodnotou. Ten fakt, že daná hodnota je nadhodnotou, ukazuje jen, jak k ní její majitel přišel, ale nemění nic na povaze hodnoty nebo peněz.

Má-li prádelník tuto nově přibylou sumu 2000 liber št. přeměnit v kapitál, musí, za jinak stejných podmínek, zálohovat čtyři pětiny z ní na nákup bavlny atd. a jednu pětinu na nákup nových dělníků-přadláků, kteří musí na trhu nalézt životní prostředky, jejichž hodnotou je založil. Pak bude tento nový kapitál 2000 liber št. fungovat v průběhu výroby a vynese zase sám nadhodnotu 400 liber šterlinků.

Kapitálová hodnota byla původně zálohována v peněžní formě; naproti tomu nadhodnota existuje od počátku jako hodnota určité

²¹ „Akumulace kapitálu: použití části důchodu jako kapitálu.“ (Malthus: „Definitions in Political Economy“. Vyd. Cazenove, str. 11.) „Přeměna důchodu v kapitál.“ (Malthus: „Principles of Political Economy“, 2. vyd., Londýn 1836, str. 320.)

části hrubého výrobu. Je-li hrubý výrobek prodán, přeměněn v peníze, nabývá kapitálová hodnota znovu své původní formy, ale nadhodnota mění svůj původní způsob existence. Od této chvíle jsou však kapitálová hodnota i nadhodnota peněžní sumy a jejich zpětná přeměna v kapitál probíhá úplně stejně. Jednu i druhou vydává kapitalista na nákup zboží, což mu umožňuje znovu začít zhotovování svého výrobku, tentokrát již v rozšířeném měřítku. Ale aby tato zboží koupil, musí je najít na trhu.

Jeho vlastní příze obíhá jen proto, že přináší svůj celoroční výrobek na trh, jak to dělají se svými zbožím i všichni ostatní kapitalisté. Ale dříve než tato zboží přišla na trh, byla již obsažena ve fondu roční výroby, t. j. v celkové masě předmětů všeho druhu, ve které se během roku mění celková suma jednotlivých kapitálů čili úhrnný společenský kapitál — kapitál, z něhož má každý jednotlivý kapitalista v rukou jen jistou část. Procesy probíhající na trhu uskutečňují jen oběh těchto jednotlivých součástí roční výroby, posílají je z ruky do ruky, ale nemohou ani zvětšit úhrn roční výroby, ani změnit povahu vyrobených předmětů. Jak bude možno použít úhrnného ročního produktu, to závisí tedy na jeho vlastním složení, ale naprosto ne na jeho oběhu.

Především musí roční výroba dodat všechny předměty (užitné hodnoty), jimiž lze nahradit hmotné součásti kapitálu, spotřebované během roku. Po odečtení těchto součástí zbývá čistý výrobek čili nadvýrobek, v němž je obsažena nadhodnota. A z čeho se skládá tento nadvýrobek? Snad z předmětů určených k uspokojení potřeb a choutek třídy kapitalistů, z předmětů, které tedy patří k jejich spotřebnímu fondu? Kdyby tomu tak bylo, byla by nadhodnota prohýřena do posledního groše a šlo by tu jen o prostou reprodukci.

Má-li se akumulovat, musí se část nadvýrobku přeměňovat v kapitál. Ale nedějí-li se záznaky, lze v kapitál přeměňovat jen takové předměty, jichž lze použít v pracovním procesu, t. j. výrobní prostředky, a dále předměty, jimiž je možno udržovat život dělníka, t. j. životní prostředky. Části roční nadpráce se tedy muselo použít k zhotovení dodatečných výrobních prostředků a životních prostředků, tvořících přebytek nad množstvím, které bylo nutné k náhradě zálohovaného kapitálu. Zkrátka: nadhodnotu lze pře-

měnit v kapitál jen proto, že nadvýrobek, jehož hodnotou je, již obsahuje hmotné součásti nového kapitálu.^{21a}

Avšak aby třída kapitalistů tyto součásti opravdu příměla fungovat jako kapitál, potřebuje dodatečné množství práce. Nemá-li vykořisťování již zaměstnaných dělníků extensivně nebo intenzivně vzrůstat, musí být zřejmě přibírány dodatečné pracovní síly. O to se však již postaral mechanismus kapitalistické výroby: reprodukuje dělnickou třídu jako třídu závislou na mzdě, jejíž obvyklá výše stačí nejen k sebezáchově této třídy, nýbrž i k jejímu rozmnožování. Tyto dodatečné pracovní síly různého stáří dodává kapitálu každoročně sama dělnická třída, takže kapitál je již jen spojuje s dodatečnými výrobními prostředky, již obsaženými v produktu roční výroby, a přeměna nadhodnoty v kapitál je hotova. Konkrétně vzato, není tedy akumulace kapitálu konec konců nic jiného než reprodukce kapitálu v rozšířeném měřítku. Koloběh prosté reprodukce se mění a mění se podle výroku Sismondiho ve spirálu.^{21b}

Vratme se nyní k našemu příkladu. Je to stará historie: Abraham zplodil Izáka, Izák zplodil Jakuba atd. Původní kapitál 10.000 liber št. vynese nadhodnotu 2000 liber št., která se kapitalisuje. Nový kapitál 2000 liber št. vynese nadhodnotu 400 liber št., tato nadhodnota se opět kapitalisuje, t. j. přeměňuje se v druhý dodatečný kapitál, který opět vynese novou nadhodnotu 80 liber št. atd.

Nepřehlízíme tu k té části nadhodnoty, kterou kapitalista sám spotřebovává. Právě tak nás prozatím nezajímá, zda se dodatečný kapitál připojuje k původnímu kapitálu, nebo se od něho odděluje, aby se zhodnotil samostatně; zda ho využívá též kapitalista, který jej akumuloval, nebo zda přechází do jiných rukou. Nesmíme jen zapomínat, že vedle nově vytvořených kapitálů se dál reprodukuje

^{21a} Nepřehlízí se tu k zahraničnímu obchodu, s jehož pomocí může národ přeměnit přepychové výrobky ve výrobní prostředky a životní prostředky a naopak. Abychom mohli předmět zkoumat v ryzi podobě, nezávisle na rušivých vedlejších okolnostech, musíme celý obchodující svět brát jako jeden národ a předpokládat, že kapitalistická výroba se usadila všude a zmocnila všech výrobních odvětví.

^{21b} Sismondiho rozbor akumulace má tu velkou vadu, že se příliš rychle spokojuje frází: „přeměna důchodu v kapitál“ a nezkoumá materiální podmínky této operace.

původní kapitál a dál vyrábí nadhodnotu a že totéž platí o každém akumulovaném kapitálu, pokud jde o dodatečný kapitál, který vytvořil.

Původní kapitál se vytvořil zálohováním 10.000 liber št. Odkud je má jejich majitel? Jsou vytvořeny jeho vlastní prací a prací jeho předků! odpovídají nám jednohlasně mluvčí politické ekonomie^{21c}, a tento jejich předpoklad se skutečně zdá jediným předpokladem, odpovídajícím zákonům zboží výroby.

Docela jinak je tomu s dodatečným kapitálem 2000 liber št. Proces jeho vzniku známe úplně přesně. Je to kapitalisovaná nadhodnota. Od prvopočátku neobsahuje jediný atom hodnoty, který by nepocházel z nezaplacené cizí práce. Výrobní prostředky, k nimž se přidává dodatečná pracovní síla, i životní prostředky, jimiž se udržuje, nejsou nic než součástí nadvýrobku, tributu, který kapitalistická třída každoročně vyrve dělnické třídě. Kupuje-li kapitalistická třída za část tohoto tributu dodatečnou pracovní sílu, třebas za plnou cenu, takže se směňuje ekvivalent za ekvivalent — počíná si stále podle starého receptu dobyvatele, který kupuje od poražených zboží za jejich vlastní, jim uloupené peníze.

Zaměstnává-li dodatečný kapitál téhož dělníka, který jej vyrobil, musí tento dělník především dál zhodnocovat původní kapitál a kromě toho kupovat zpět produkt své dřívější nezaplacené práce větším množstvím dodatečné práce, než kolik jej stál. Zkoumáme-li to jako transakci mezi kapitalistickou třídou a dělnickou třídou, nemění na věci nic to, jsou-li za nezaplacenou práci dosud zaměstnaných dělníků zaměstnávání noví dodateční dělníci. Může se také stát, že kapitalista přemění dodatečný kapitál ve stroj, který vyhodí na dlažbu výrobce tohoto dodatečného kapitálu a nahradí jej několika dětmi. V každém případě vytvořila dělnická třída letošní nadprací kapitál, který v příštím roce zaměstná další množství práce.²² A to se právě nazývá: „plodit kapitál kapitálem“.

Předpokladem akumulace prvního dodatečného kapitálu 2000

^{21c} „Prvotní práce, které kapitál vděčí za svůj vznik.“ (*Sismondí*: „Nouveaux Principes etc.“. Paříž, sv. I, str. 109.)

²² „Práce tvoří kapitál, dříve než kapitál používá práce.“ (*E. G. Wakefeld*: „England and America“. Londýn 1833, sv. II, str. 110.)

liber št. byla existence sumy hodnot 10.000 liber št., zálohovaná kapitalistou a náležející mu na základě jeho „prvotní práce“. Předpokladem druhého dodatečného kapitálu 400 liber št. není naproti tomu nic jiného než předcházející akumulace prvního, oněch 2000 liber št., jejichž kapitalisovanou nadhodnotou je těchto 400 liber. Vlastnictví minulé nezaplacené práce se nyní jeví jako jediná podmínka přítomného přivlastňování živé nezaplacené práce ve stále rostoucím rozsahu. Čím více kapitalista akumuloval, tím více může akumulovat.

Pokud nadhodnota, z níž se skládá dodatečný kapitál čís. I, je výsledkem koupě pracovní síly za část původního kapitálu, koupě, která plně odpovídala zákonům směny zboží a s právního hlediska předpokládá jen to, že dělník svobodně nakládá svými vlastními schopnostmi a majitel peněz nebo zboží hodnotami, které mu patří; pokud dodatečný kapitál čís. II atd. je pouhým výsledkem dodatečného kapitálu čís. I, t. j. důsledkem týchž vztahů; pokud každá jednotlivá transakce se ustavičně děje v plném souhlasu se zákonem směny zboží, t. j. pokud kapitalista stále kupuje pracovní sílu a dělník ji stále prodává — dejme tomu i za její skutečnou hodnotu — potud je zřejmé, že zákon přivlastňování čili zákon soukromého vlastnictví, založený na zboží výroby a na zboží oběhu, se zřejmě zvrací svou vlastní, vnitřní, neodvratnou dialektikou ve svůj přímý opak. Směna ekvivalentů, v níž záležela původní operace, se změnila tak, že je nakonec jen vnějším zdáním; neboť za prvé, část kapitálu, vyměněná za pracovní sílu, je sama jen částí produktu cizí práce, přivlastněného bez ekvivalentu; za druhé dělník, který ji vytvořil, musí ji nejen nahradit, nýbrž musí ji nahradit s novým přebytkem. Směnný vztah mezi kapitalistou a dělníkem se tedy stává jen zdáním, spjatým s procesem oběhu, pouhou formou, která je svému vlastnímu obsahu cizí a jen jej zatemňuje. Neustálá koupě a prodej pracovní síly je formou. Obsahem je to, že kapitalista část již zpředemtněné cizí práce, kterou si ustavičně přivlastňuje bez ekvivalentu, znovu a znovu vyměňuje za větší množství živé cizí práce. Původně se nám jevílo vlastnické právo jako právo založené na vlastní práci. Alespoň bylo nutno vycházet z tohoto předpokladu, protože na trhu stojí proti

l'appétit vient en mangeant [s jídlem roste chuť], oči pozemkových vlastníků brzy odhalí, že Irsko je při 3½ milionu obyvatel stále ještě chudá země, a chudá je proto, že je přelidněna, a že tedy její vylidňování musí jít ještě mnohem dále, aby Irsko mohlo plnit své pravé poslání — země ovcí a pastvin pro Anglii.^{188b}

Tato výnosná metoda má jako všechno dobré na tomto světě i svůj rub. S akumulací pozemkové renty v Irsku jde ruku v ruce akumulace Irů v Americe. Ir, vypuzený ovcemi a voly, povstává znovu na druhé straně oceánu jako Fenian. A proti staré vládkyni moří se stále hrozivěji a hrozivěji pozvedá obrovská mladá republika.

Acerba fata Romanos agunt

Scelusque fraternae necis.

[Ba vskutku: trpká sudba stíhá Římany
a bratrovraždy zločin zlý. (Horatius)]

^{188b} V třetí knize tohoto spisu, v oddíle o pozemkovém vlastnictví, podrobněji ukáží, jak jednotliví pozemkoví vlastníci i anglické zákonodárství plánující využili hladu a jeho právních okolností k tomu, aby násilně provedli revoluci v zemědělství a omezili obyvatelstvo Irsku na počet výhodný pro landlordy. Tam se též vrátím k postavení malých farmářů a zemědělských dělníků. Zde jen jeden citát. Nassau W. Senior praví mimo jiné v jednom svém spisu z pozůstatosti: „*Journals, Conversations and Essays relating to Ireland*“, 2 díly, Londýn 1868, sv. II, str. 282: „Správně poznamenal dr. G., že v chudinském zákoně máme mocný nástroj k zajištění vítězství landlordů; jiným takovým nástrojem je vystěhovalectví. Žádný přítel Irsku si nemůže přát, aby se válka (mezi landlordy a malými keltskými farmáři) prodlužovala — tím méně si přeje, aby skončila vítězstvím farmářů... Čím rychleji bude (tato válka) skončena, čím rychleji se stane Irsko krajem pastvin (grazing country) s poměrně malým počtem obyvatelstva, jehož pastvinářská země vyžaduje — tím lépe pro všechny třídy.“ Anglické obilní zákony z roku 1815 zajistily Irsku monopol volného dovozu obilí do Velké Británie. Podporovaly tedy umělé pěstování obilí. Tento monopol byl roku 1846 zrušením obilních zákonů náhle odstraněn. Nemluvě ani o všech ostatních okolnostech, stačí tato událost sama k tomu, aby vyvolala silný rozmach přeměny irské orné půdy v pastviny, koncentraci farem a vyhánění drobných rolníků. V období 1815 až 1846 se velebil úrodnost irské půdy a hlasitě se prohlašovalo, že je již přímo od přírody určena jediné k pěstování pšenice — když tu najednou angličtí agronomové, ekonomové, politikové objevili, že se nehodí k ničemu než k pěstování krmiv! Pan Léonce de Lavergne si pospíší opakovat totéž na druhé straně Kanálu. Je nutno být takovým „vážným“ mužem jako Lavergne, aby se člověk dal nachytat na takové tlachy.

TAK ZVANÁ PŮVODNÍ AKUMULACE

1. TAJEMSTVÍ PŮVODNÍ AKUMULACE

Viděli jsme, jak se peníze mění v kapitál, jak kapitál vyrábí nadhodnotu a jak s pomocí nadhodnoty roste kapitál. Avšak akumulace kapitálu předpokládá nadhodnotu, nadhodnota předpokládá kapitalistickou výrobu a tato zase existenci značných mas kapitálu a pracovní síly v rukou výrobců zboží. Tak se tedy celý tento pohyb zřejmě točí v bludném kruhu, z něhož se nedostaneme jinak, než předpokládáme-li, že kapitalistickou akumulaci předcházela akumulace „původní“ („previous accumulation“ u Adama Smitha), akumulace, která není výsledkem kapitalistického výrobního způsobu, nýbrž jeho východiskem.

Tato původní akumulace hraje v politické ekonomii přibližně stejnou úlohu jako první hřích v theologii: Adam si ukousl z jablka a tím lidstvo propadlo hříchu. Jeho původ se vysvětluje tak, že se o něm vypravuje jako o historické anekdotě, která se přihodila v minulosti. V dávných dobách žila na jedné straně pilná, inteligentní a především spouštělá elita a na druhé straně masa líných darebáků, kteří prohýřili všechno, co měli, ba více. Theologická legenda o prvním hříchu nám ovšem vypravuje, jak byli lidé osouzeni k tomu, aby v potu tváře jedli svůj chléb; ale historie o ekonomickém prvním hříchu nám odhaluje, jak se mohli vyskytnout lidé, kteří toho naprosto nemají zapotřebí. Buď, jak buď. Tak se stalo, že jedni nahromadili bohatství a druhí nakonec neměli na prodej nic než svou vlastní kůži. A od tohoto prvního hříchu se datuje chudoba široké masy, která stále ještě, přes všechnu práci, nemá na prodej nic než sebe samu, a bohatství hrstky lidí, které ustavičně roste, ačkoli bohatí už dávno přestali pracovat. Takové otrápané báčorky vypravuje na obranu propriété [vlastnictví] na př. pan Thiers kdysi tak duchaplným Francouzům, a to ještě se slavnostně vážnou tváří státníka. Avšak jakmile jde o otázku vlastnictví, svatá povinnost velí setrvat na slabikářovém stanovisku jako jedině správném pro všechny stupně věku a vývoje. Ve skutečných

dějínách hraje velikou úlohu, jak známo, dobytí, podmanění, loupežná vražda — zkrátka násilí. V krotké politické ekonomii vládla odjakživa idyla. Právo a „práce“ byly vždy jedinými prostředky obohacení, výjimkou byl ovšem po každé „tento rok“. Ve skutečnosti jsou metody původní akumulace všechno možné, jen ne idyllické.

Peníze a zboží, stejně jako výrobní a životní prostředky, nejsou kapitálem samy sebou. Je nutno je v kapitál přeměnit. Ale k této přeměně může dojít jen za určitých okolností, které jsou v podstatě takovto: dva velmi rozdílné, protikladné druhy majitelů zboží se musí vzájemně setkat a dostat do styku — na jedné straně majitel peněz, výrobních a životních prostředků, jemuž jde o to, aby hodnotu, kterou vlastní, zhodnotil nákupem cizí pracovní síly; na druhé straně svobodní dělníci, prodávající vlastní pracovní sílu, a tudíž prodávající práci. Dělníci svobodní v dvojím smyslu: že nepatří bezprostředně k výrobním prostředkům, jako otroci, nevolníci atd., ale že také výrobní prostředky nepatří jim, jako je tomu u rolníků, kteří samostatně hospodaří atd.; naopak, musí být svobodní od výrobních prostředků, osvobození od nich, zbaveni jich. Touto polarisací trhu zboží se vytvářejí základní podmínky kapitalistické výroby. Kapitalistický vztah předpokládá, že vlastnictví podmínek k uskutečnění práce je od dělníků odloučeno. Jakmile se kapitalistická výroba postaví na vlastní nohy, nejenže zachováva tuto odluku, nýbrž reprodukuje ji ve stále rostoucím měřítku. Proces, který vytváří kapitalistický vztah, nemůže tedy být nic jiného než proces odlučování dělníka od vlastnictví jeho pracovních podmínek, proces, který přeměňuje jednak společenské výrobní a životní prostředky v kapitál, jednak bezprostřední výrobce v námezdní dělníky. Tak zv. původní akumulace není tedy nic jiného než historický proces odlučování výrobce od výrobních prostředků. Jeví se jako „původní“, protože tvoří předhistorii kapitálu a jemu odpovídajícího výrobního způsobu.

Ekonomická struktura kapitalistické společnosti vznikla z ekonomické struktury feudální společnosti. Rozklad feudální společnosti uvolnil prvky kapitalistické společnosti.

Bezprostřední výrobce, dělník, může disponovat svou osobou

teprve tehdy, když je zrušeno jeho připoutání k půdě a jeho nevolnická nebo poddanská závislost na jiné osobě. Aby se stal svobodným prodávacem pracovní síly, která přináší své zboží tam, kde je po něm poptávka, musel se dělník dále vymanit z panství cechů, z cechovních řádů o učních a tovaryších a z ostatních tísnivých předpisů o práci. Tím se jeví historický proces, který proměňuje výrobce v námezdní dělníky, na jedné straně jako jejich osvobození od feudálních závazků a cechovního donucení; a jediné tato stránka existuje pro naše buržoasní dějepisce. Na druhé straně se však toto osvobození stávají prodávající sebe samých teprve tehdy, když byli připraveni o všechny své výrobní prostředky a o všechny záruky existence, které jim zajišťovala stará feudální zařízení. A dějiny tohoto jejich vyvlastnění jsou vepsány do letopisů lidstva ohněm a mečem.

Průmysloví kapitalisté, tito noví potentáti, museli zase vytlačit nejen cechovní mistry, nýbrž i feudální pány, ovládající zdroje bohatství. S této stránky se jejich povýšení jeví jako plod vítězného boje proti feudální moci a jejím pobuřujícím výsadám, jakož i proti cechům a okovům, jimiž cechy spoutaly svobodný rozvoj výroby a svobodné vykořisťování člověka člověkem. Avšak rytíři průmyslu dokázali vytlačit rytíře meče tím, že využili událostí, které sami nepřivodili. Vysunuli se s pomocí stejně sprostých prostředků, jaké kdysi umožnily římským propuštěncům stát se pány svých patronů.

Východiskem vývoje, který vytvořil jak námezdního dělníka, tak i kapitalistu, byla poroba dělníka. Tento vývoj záležel v přeměně formy jeho poroby, v přeměně feudálního vykořisťování v kapitalistické vykořisťování. Abychom pochopili průběh tohoto procesu, nepotřebujeme se vracet příliš daleko do minulosti. Ačkoli se první počátky kapitalistické výroby vyskytují sporadicky v některých městech u Středozeemního moře již ve XIV. a XV. století, přesto se počátek kapitalistické éry datuje teprve od XVI. století. Tam, kde se objevuje, je již dávno zrušeno nevolnictví a již značně uvadá nejskvělejší květ středověku — svobodná města.

V dějinách původní akumulace tvoří epochu převraty, které slouží jako páky vznikající třídy kapitalistů, a především ty chvíle, kdy velké masy lidí jsou náhle a násilně odtrhány od svých

existenčních prostředků a vrhá na trh práce jako proletáři-psanci. Vyvlastnění zemědělského výrobce, zbavení rolníka půdy, tvoří základ celého procesu. Jeho dějiny mají v různých zemích různé zbarvení a probíhají různými fázemi v různém pořadí a v různých dějinných epochách. V klasické formě se odehrávají jen v Anglii, kterou proto uvádíme jako příklad.¹⁸⁹

2. VYVLASTNĚNÍ ROLNICKÉHO OBYVATELSTVA Z PŮDY

V Anglii vymizelo nevolnictví fakticky koncem XIV. století. Ohromnou většinu obyvatelstva¹⁹⁰ tvořili tehdy — a ještě více v XV. století — svobodní, samostatně hospodařící rolníci, ať již se jejich vlastnictví skrývalo za jakoukoli feudální firmou. Na větších vrchnostenských statcích byl bailiff (fojt), sám dříve nevolný, vytlačen svobodným farmářem. Zemědělskými námezdními dělníky byli jednak rolníci, kteří využívali svého volného času k práci u velkých pozemkových vlastníků, jednak samostatná, relativně i absolutně málo početná třída námezdních dělníků ve vlastním

¹⁸⁹ V Itálii, kde se kapitalistická výroba vyvinula nejdříve, dochází také nejdříve k rozkladu nevolnických vztahů. Nevolník se tu osvobodil dříve, než si dokázal zajistit jakékoli právo vydržení pozemků. Jeho osvobození ho tedy mění ihned v proletáři-psance, který k tomu ještě nalezá hned nové pány ve městech, zachovaných většinou ještě z římských dob. Když revoluce světového trhu z konce XV. století zničila obchodní převahu severní Itálie, začal pohyb v opačném směru. Dělníci byli hromadně vyháněni z měst na venkov a přivedli tam drobné zemědělství, provozované po zahrádníku, k nevidanému rozkvětu.

¹⁹⁰ „Malí vlastníci pozemků, obdělávající svá vlastní pole vlastníma rukama a těšící se skromnému blahobytu... tvořili tehdy daleko důležitější část národa než nyní... Neméně než 160.000 pozemkových vlastníků, kteří se svými rodinami tvořili jistě více než 1/7 veškerého obyvatelstva, žilo z hospodaření na malých freehold láněch (freehold — úplné vlastnictví půdy). Průměrný příjem těchto malých pozemkových vlastníků se odhaduje na 60 až 70 liber št. Bylo vypočteno, že těch, kdo hospodařili na vlastní půdě, bylo více než pachytů na cizí půdě.“ — (Macaulay: „History of England“, 10. vydání, Londýn 1854, sv. I, str. 333, 334.) — Ještě v poslední třetině XVII. století se 4/5 anglického lidu zabývaly zemědělstvím (tamtéž, str. 413). — Cituji Macaulaye, protože jako soustavný padělatel dějin pokud možná „okleštuje“ takovéto skutečnosti.

smyslu slova. Ale i ti byli fakticky zároveň samostatně hospodařícími rolníky, neboť mimo mzdu dostávali kotáz a ornou půdu o rozloze 4 akrů i více. Kromě toho užívali společně se skutečnými rolníky obecních pozemků, pásli tam svůj dobytek a brali si od tamtud palivo: dříví, rašelinu atd.¹⁹¹ Ve všech evropských zemích je feudální výroba charakterisována rozdělením půdy mezi co největší počet rolníků-vasalů. Moc feudálního pána, jako vůbec každého suveréna, nebyla určena velikostí jeho renty, nýbrž počtem jeho poddaných, a ten závisel na počtu samostatně hospodařících rolníků.¹⁹² Proto ačkoli byla anglická půda po dobytí Normany rozdělena na obrovská baronství, z nichž jediné zabíralo často 900 starých anglosaských lordství, byla poseta malými rolníckými hospodářstvími a jen tu a tam byly mezi nimi velké vrchnostenské statky. Takové poměry za současného rozkvětu měst, který je příznačný pro XV. století, umožnily ono bohatství lidu, které tak výmluvně líčí kancléř Fortescue ve svých „Laudes Legum Angliae“, ale vylučovaly možnost kapitalistického bohatství.

Předehra převratu, který vytvořil základ kapitalistického výrobního způsobu, se odehrála v poslední třetině XV. století a v prvních desítilétích XVI. století. Masa proletářů-psanců byla vržena na trh práce po rozpouštění feudálních družin, které, jak správně poznamenává sir James Steuart, „všude bez užítku plnily domy i dvory“. Ačkoli královská moc, sama produkt městského vývoje, svým úsilím o absolutismus násilně urychlila zánik těchto družin, nebyla nikterak jeho jedinou příčinou. Velcí feudální pánové, stojící v přímém protikladu ke královské moci a parlamentu, vytvořili daleko

¹⁹¹ Nesmíme zapomínat, že i nevolníci byli nejen vlastníky — ovšem poplatnými vlastníky — nevelkých kusů půdy, které patřily k jejich dvorům, nýbrž i účastníky kolektivního vlastnictví obecní půdy. „Rolník je tam (ve Slezsku) nevolníkem.“ Ale přesto vlastní tito nevolníci obecní půdu. „Až dosud se nedožilo pohnout Slezany k rozdělení obecní půdy, zatím co v Nové Marce není vesnice, kde by nebylo toto rozdělení provedeno s nejlepším úspěchem.“ (Mira-beau: „De la Monarchie Prussienne“, Londýn 1788, sv. II, str. 125, 126.)

¹⁹² Japonsko se svou čistě feudální organizací pozemkového vlastnictví a svým široce rozvinutým malorolnickým hospodářstvím skýtá daleko věrnější obraz evropského středověku než všechny naše historické knihy, diktované většinou měšťáckými předsudky. Je příliš pohodlné být „liberálním“ na účet středověku.

pro ovce... Náruživý lovec, který hledá revír, je ochoten nabídnout jakoukoli cenu, omezenou jediné obsahem jeho měsce... Pohromy, které postihly horní Skotsko, jsou stejně strašné jako rány, které zasadila Anglii politika normanských králů. Vysoká zvěř dostala větší prostor, kdežto lidé se tísní na stále menším prostoru... Lidu je odnímána jedna svoboda za druhou... I útlak denně roste. Vlastníci provádějí „očistu“ a vyhánění obyvatelstva jako pevnou zásadu, jako čistě technické zemědělské opatření; stejně jako se mýtí stromy a keře v divočinách Ameriky a Austrálie, tak se tu zachází s lidmi, a operace jde svým klidným, obchodním chodem.²²⁰

Loupení církevních statků, podvodné zcizování státní půdy, krádeže obecního majetku, usurpátorská a s bezohledným terorismem prováděná přeměna feudálního a klanového vlastnictví v moderní

²²⁰ Robert Somers: „Letters from the Highlands; or, the Famine of 1847“. Londýn 1848, str. 12–28, porůznu. Tyto dopisy vycházely původně v „Times“. Angličtí ekonomové samozřejmě vysvětlovali hlad, který postihl Gaely roku 1847, předlidským. Gaelové v každém případě „vykonávali tlak“ na prostředky své existence. V Německu se „Clearing of Estates“ čili, jak se to tam nazývalo, „Bauernlegen“ [„křesťanský“ sedláctví, vyhánění z půdy] rozmohlo zejména po třicetileté válce a vyvolalo ještě roku 1790 v kurfiřtství saském selská povstání. Vládo zejména ve východním Německu. Ve většině pruských provincií zajistil rolníkům vlastnické právo teprve Bedřich II. Po dobytí Slezska donutil statkáře obnovit chalupy a stodoly rolníků atd. a vybavit rolnická hospodářství dobytím a nářadím. Potřeboval vojáky pro armádu a poplatníky pro státní pokladnu. Jak příjemný byl život rolníka za Bedřichovy hanebné finanční politiky a za jeho režimu, který byl směsicí despotismu, byrokracie a feudalismu, o tom svědčí tato slova jeho vřelého obdivovatele Mirabeaua: „Len tvoří jedno z hlavních bohatství rolníků v severním Německu. Na neštěstí pro lidstvo je to však pouze výpomoc v nouzi, a ne zdroj blahobytu. Přímé daně, roboty a břemena všeho druhu ničí německého rolníka, který mimo to musí ještě platit nepřímé daně ve všem, co kupuje... a k dovršení bídny nesmí prodávat své výrobky, kde a jak chce; ani si netroufá kupovat to, co potřebuje, u těch kupců, kteří by mu prodali nejlevněji. Všechny tyto okolnosti ho postupně pomalu ničí a nebytí předání, nemohl by ani zaplatit přímé daně v den splatnosti; předání je mu nutnou výpomocí, umožňuje mu využívat práce jeho ženy, dětí, děveček, čeledínů i jeho samého. A jak těžce se mu žije i s touto podporou! V létě pracuje jako galejník při obdělávání polí a na zních; chodí spat v devět a vstává ve dvě, aby všechnu práci zastal; v zimě by měl načerpávat nové síly delším odpočinkem; ale nebude mít obilí na chléb a na oves, prodá-li část úrody, aby zaplatil daně. Musí tedy příst, aby tuto mezeru vyplnil...“

soukromé vlastnictví — to byly rozmanité idylické metody původní akumulace. Takovým způsobem se podařilo dobýt pole pro kapitalistické zemědělství, dát půdu do moci kapitálu a vytvořit pro městský průmysl nutný příliv proletářů-psanců.

musí se předem věnovat s největší péčí. A tak v zimě chodí rolník spat o půlnoci, nebo v jednu hodinu a vstává v pět nebo šest hodin ráno; nebo jde spat v devět a vstává ve dvě, a to každý den po celý život, vyjímaje neděle... Toto přílišné bdení a tato přílišná práce vyčerpává organismus člověka; proto na venkově muži i ženy stárnou daleko rychleji než ve městech.“ (*Mirabeau*: „De la Monarchie Prussienne“, Londýn 1788, sv. III, str. 212 a násl.)

Dodatek k 2. vyd. V dubnu roku 1866, 18 let po uveřejnění nahore citovaného spisu Roberta Somerse, přednášel profesor Leone Levi v Society of Arts o přeměňování pastvin pro ovce v obory. Ličil, jak pokročilo pustnutí horního Skotska a mezi jiným řekl: „Vydírování a přeměňování půdy v pastviny pro ovce bylo nejpohodlnějším prostředkem, jak získat příjem bez příslušných nákladů... V horním Skotsku se stalo zvykem zřizovat místo pastvin pro ovce obory. Ovce jsou vyháněny divokou zvěří, jako byli dříve vyháněni lidé, aby uvolnili místo ovčím... Ve Forfarshiru můžete projít celý kraj od panství hraběte z Dalhousie až po panství Johna O'Groata, aniž vyjdete z obory. — V mnohých (z těchto obor) už dávno žijí lišky, divoké kočky, kuny, tchoři, kočavy a alpsí zajáci; kdežto králci, veverky a krysy se tam objevily teprve nedávno. Ohromné plochy půdy, které figurovaly ve skotské statistice jako neobyčejně úrodné a rozlehlé louky, jsou nyní vyhaty z jakékoli formy obdělávání a meliorace a věnovány výhradně lovecké zálibě hrstky lidí, zábavě, která trvá jen několik dní v roce.“

Londýnský „Economist“ z 2. června 1866 píše: „Jedny skotské noviny přinesly minulý týden mezi jiným tuto zprávu: „Jedna z nejlepších ovčích farem v Sutherlandshiru, za kterou byla nedávno při uplynutí smluvní lhůty nabízena roční renta 1200 liber št., přeměněna v oboru! Feudální instinkty se projevují... jako v době, kdy normanský dobyvatel... rozbořil 36 vesnic, aby na jejich místě vytvořil New Forest [Nový hvozď]... Dva miliony akrů, mezitím několik nejúrodnějších pozemků Skotska, byly proměněny v úplnou pustinu. Tráva z lučin v Glen Tilt byla nevyživnějším krmením v hrabství Perth; obora v Ben Alder poskytovala nejlepší trávu z celého rozlehlého obvodu Badenoch; část lesa Black-Mount byla nejlepší pastvinou pro černé ovce ve Skotsku. O rozloze půdy, která byla proměněna v pustinu v zájmu mládežnického lovu, si můžeme učinit představu z toho, že zabírá daleko větší plochu než celé hrabství Perth. Kolik výrobních prostředků ztrácí země následkem tohoto násilného zpusťování, můžeme vidět z toho, že půda obory Ben Alder by mohla uživit 15.000 ovcí a že plocha této obory činí pouze 1/30 celého honebního revíru ve Skotsku... Celá tato honební plocha je naprosto neproduktivní; ...výsledek je týž, jako by byla zatopena Severním mořem. Proti takovému rozmarnému vytváření divočin a pustín by měla zakročit silná ruka zákona.“

6. GENESE PRŮMYSLOVÉHO KAPITALISTY

Genese průmyslového²³⁸ kapitalisty neprobíhala tak poznenáhlu jako genese farmáře. Bezpochyby se někteří drobní cechovní mistři a ještě více samostatných drobných řemeslníků nebo i námezdních dělníků proměnilo z počátku v malé kapitalisty, a pak postupným rozšiřováním vykořisťování námezdní práce a příslušným stupňováním akumulace kapitálu v kapitalisty sans phrase [bez výhrad]. V období dětství kapitalistické výroby, stejně jako v období dětství středověkého městského života, o otázce, kdo ze zbýhlých nevolníků má být pánem a kdo sluhou, rozhodovalo obyčejně to, kdo z nich dříve zběhl od svých pánů. Avšak hlemýždí rychlost této metody naprosto nevyhovovala obchodním potřebám nového světového trhu, vytvořeného velkými objevy koncem XV. století. Ze středověku se dochovaly dvě různé formy kapitálu, které dozrávají v nejrozmantějších společensko-ekonomických formacích a před érou kapitalistického výrobního způsobu jsou považovány za kapitál jako takový: lichvářský kapitál a kupecký kapitál. „V přítomné době přechází veškeré bohatství společnosti nejprve do rukou kapitalisty... ten platí pozemkovému vlastníkovu rentu, dělníkovi mzdu, vládnímu výběřčímu daně a desátky a nechává si pro sebe značnou, ba největší a přitom neustále vzrůstající část ročního výrobku práce. Kapitalistu možno v dnešní době považovat za vlastníka, do jehož rukou především plyne celé společenské bohatství, ačkoli neexistuje zákon, který by mu zajišťoval právo na toto vlastnictví... Tento převrat ve sféře vlastnictví se uskutečnil v důsledku pobírání úroků z kapitálu... a je neméně pozoruhodné, že zákonodárci celé Evropy se snažili zabránit tomu zákony proti lichvě... Moc kapitalistů nad veškerým bohatstvím země je výsledkem úplné revoluce ve vlastnickém právu; a na základě kterého

pozemkových aristokratů, jako se bůh ptal Kaina na jeho bratra Abela, kam se poděly tisíce našich samostatných rolníků? — Ale kdepak jste se tu vzali vy? Ze zničení těchto rolníků. Proč se neptáte dál, kam se poděli samostatní tkalci, přádlaři, řemeslníci?

²³⁸ „Průmyslový“ je zde v protikladu k „zemědělskému“. Ve smyslu ekonomické „kategorie“ je farmář průmyslovým kapitalistou stejně jako továrník.

zákona nebo řady zákonů se uskutečnila tato revoluce?²³⁹ Autor by neměl zapomínat, že revoluce se vůbec nikdy neuskutečňuje s pomocí zákonů.

Přeměně peněžního kapitálu, vytvořeného lichvou a obchodem, v průmyslový kapitál bránilo feudální zřízení na venkově a cechovní zřízení ve městech.²⁴⁰ Tyto překážky padly, jakmile se rozpadly feudální družiny, jakmile bylo venkovské obyvatelstvo vyvlastněno a zčásti vypuzeno. Nová manufaktura vznikala v přímořských vývozních přístavech nebo na takových bodech na venkově, které byly mimo kontrolu starých měst s jejich cechovním zřízením. Odtud rozhořčený boj anglických corporate towns [starých měst s cechovním korporativním zřízením] proti těmto novým školám průmyslu.

Objev nálezů zlata a stříbra v Americe, vyhubení, zotročení a pohřbení za živa domorodého obyvatelstva do dolů, první kroky k dobytí a vyloupení Východní Indie, přeměna Afriky v loviště pro výnosný hon na černochoy — to byly červánky kapitalistické výrobní éry. Tyto idylické procesy jsou hlavními momenty původní akumulace. V patách za nimi kráčí obchodní válka evropských národů, jejímž dějištěm je celá zeměkoule. Tato válka začíná odpadnutím Nizozemí od Španělska, nabytá gigantických rozměrů v anglické protijakobínské válce a trvá dosud v takových loupežných taženích, jako je opiová válka proti Číně a tak dále.

Různé momenty původní akumulace se dělí mezi různé země v určitém dějinném sledu, a to: mezi Španělsko, Portugalsko, Holandsko, Francii a Anglii. V Anglii koncem XVII. století soustavně vyúsťují v koloniální systém, v systém státních dluhů, v moderní daňový systém a v systém ochranných cel. Tyto metody spočívají z valné části na nejsurovějších násilí, na př. koloniální systém. Všechny však používají státní moci, t. j. koncentrovaného a organisovaného společenského násilí k tomu, aby uměle urychlily proces přeměny feudálního výrobního způsobu v kapitalistický

²³⁹ „The Natural and Artificial Right of Property Contrasted“. Londýn 1832, str. 98, 99. Autorem tohoto anonymního spisu je Th. Hodgskin.

²⁴⁰ Dokonce ještě roku 1794 poslali malí mistři-soukeníci z Leedsu do parlamentu deputaci, aby přednesla žádost za vydání zákona, zakazujícího obchodníkům stávat se továrníky. (Dr. Aikin: „Description of the Country etc.“)

a aby zkrátily jeho přechodná stadia. Násilí je porodní bábou každé staré společnosti, která je těhotná novou společností. Násilí samo je ekonomická potence.

O křesťanském koloniálním systému praví W. Howitt, muž, který se specialisoval na křesťanství: „Barbarství a hanebná zvěrstva tak zvaných křesťanských ras, páchaná ve všech končinách světa proti všem národům, které se jim podařilo si podrobít, nemají obdoby v žádné epoše světových dějin, u žádné rasy, nevyjímaje ani ty nejdivočejší a nejnevzdělanější, nejmilosrdnější a nejnestoudnější.“²⁴¹ Dějiny holandského koloniálního hospodářství — a Holandsko bylo vzornou kapitalistickou zemí XVII. století — skýtají nepředstavitelný obraz zrady, úplatnosti, vražd a podlosti.²⁴² Nic není charakterističtějšího než systém loupeže lidí, které Holan- dané kradli na Celebesu, aby doplnili řady otroků na ostrově Jávě. K tomuto účelu cvičili zvláštní zloděje lidí. Zloděj, tlumočník a prodáváč byli hlavními agenty tohoto obchodu, domorodí princové hlavními prodáváči. Nakradená mládež byla zavírána do tajných celebeských vězení, dokud nedosáhla takového věku, aby mohla být naloděna na otrokářské lodi. V jedné oficiální zprávě se praví: „Na př. jen toto jedno město Makassar je plné tajných vězení, jedno hroznější než druhé, přečpaných nešťastnými oběťmi chtivosti a tyranství, jež tu úpí v řetězech, násilně vyrvány svým rodinám.“ Aby se zmocnili Malakky, podplatili Holanďané portugalského guvernéra. Ten je roku 1641 vpustil do města. Ihned pospíšili do jeho domu a úkladně ho zavraždili, aby měl možnost „zřít se“ ujednaného úplatku 21.875 liber št. Kam vstoupila jejich noha, zůstala po nich spoušť a liduprázdno. Banjuvangi, provincie na Jávě, měla roku 1750 80.000 obyvatel, roku 1811 již jen 8000. Tomu se říká doux commerce [hladký obchod]!

²⁴¹ William Howitt: „Colonization and Christianity. A Popular History of the Treatment of the Natives by the Europeans in all their Colonies“. Londýn 1838, str. 9. O zacházení s otroky je dobrá kompilace údajů v knize *Charles Comita: „Traité de Législation“*, 3. vyd., Brusel 1837. Je nutno tuto práci podrobně prostudovat, abychom viděli, co dokáže udělat měšťák ze sebe a ze svých dělníků tam, kde může bez ohledů utvářet svět k svému obrazu.

²⁴² Thomas Stamford Raffles, late Lieut. Gov. of Java: „The History of Java“. Londýn 1817 [sv. II, přílohy, str. CXC—CXCII].

Jak známo, dobyla anglicko-východoindická společnost kromě politického panství ve Východní Indii výsadní monopol obchodu s čajem a vůbec monopol obchodu s Čínou, kromě toho byl v jejich rukou monopol dopravy zboží z Evropy a do Evropy. Ale plavba podél indického pobřeží a mezi ostrovy, jakož i obchod v nitru Indie se staly monopolem vyšších úředníků společnosti. Monopoly na sůl, opium, betel a jiná zboží se staly nevyčerpatelnými prameny bohatství. Úředníci sami určovali ceny a odírali nešťastné Indý podle libosti. Generální guvernér se podílel na tomto soukromém obchodu. Jeho oblíbenci dostávali smlouvy za podmínek, za nichž mohli lépe než alchymisté dělat zlato z ničeho. Velká jmění vyrůstala přes noc jako houby po dešti a původní akumulace se usku- tečňovala bez jediného šilinku předběžných výloh. Soudní proces s Warrenem Hastingsem se hemžil takovými příklady. Uvedu tu jeden z nich. Smlouva o dodávání opia byla přičtena jakémusi Sullivanovi ve chvíli, kdy odjížděl — z oficiálního pověření — do části Indie, která je velmi vzdálena od oblasti, kde se vyrábí opium. Sullivan prodal svou smlouvu za 40.000 liber št. jakémusi Binnovi a Binn ji prodal téhož dne za 60.000 liber št. Poslední kupec, který konečně smlouvu provedl, prohlásil, že ještě po tom všem na tom ohromně vydělal. Podle jednoho dokumentu, předloženého parlamentu, dali si společnost a její úředníci darovat od Indů od roku 1757 do roku 1766 6 milionů liber št. V letech 1769—1770 vyvolali Angličané uměle hlad tím, že skupili všechnu rýži a odírali ji prodávat jinak, než za fantasticky vysoké ceny.²⁴³

Nejohrozněji se ovšem zacházelo s domorodci na plantážích, určených jen pro vývozní obchod, jako v Západní Indii, a v boha- tých a hustě obydlených zemích, vydaných na pospas loupení a vraždění, jako v Mexiku a Východní Indii. Avšak ani ve skuteč- ných koloniích se nemohl neprojevit křesťanský charakter původní akumulace. Virtuosoové strážlivého protestantismu, novoangličtí puritáni, se roku 1703 na svém Assembly [zákonodárném shromáž-

²⁴³ Roku 1866 zemřelo jen v jediné provincii Orisse více než milion Indů hladem. Přesto bylo všechno úsilí vynaloženo na to, aby se obohatla indická státní pokladna tím, že se hladovějícím prodávaly životní prostředky za zvýšené ceny.

děň] usnesli vypsat prémii 40 liber št. za každý indiánský skalp a za každého zajatého rudocha; roku 1720 byla prémie za skalp zvýšena na 100 liber št., roku 1744, když Massachusetts-Bay prohlásil jistý kmen za povstalice, byly vypsány tyto ceny: za mužský skalp od 12 let výše 100 liber št. v nové měně, za mužského zajatce 105 liber št., za zajatou ženu nebo dítě 55 liber št., za skalp ženy nebo dítěte 50 liber št.! Za několik desetiletí se koloniální systém vymstil potomkům těchto zbožných pilgrim fathers [otců-poutníků], kteří se zatím stali povstanci. Z návodu Angličanů a za anglický žold byli tomahawked [ubíjeni tomahavky]. Britský parlament prohlásil psy, kteří vysílají povstalice, a Indiány, kteří přinesou jejich skalpy, za „prostředky, dané mu bohem a přírodou“.

Za koloniálního systému rostly jako ve skleníku obchod a mořeplavba. „Společnosti Monopolia“ (Luther) byly mocnými pákami koncentrace kapitálu. Kolonie zajišťovaly rychle vznikajícímu manu-faktúrárnímu odbytí a monopolní ovládnutí tohoto odbytí zajišťovaly urychlenou akumulaci. Poklady ukořistěné za hranicemi Evropy plněním, zotročování domorodců a vraždami plynuly do mateřské země a tam se proměňovaly v kapitál. Holandsko, kde koloniální systém po prvé dospěl k plnému rozvoji, dosáhlo již roku 1648 vrcholu své obchodní moci. Holandsko „skoro neomezeně ovládalo východoindický obchod a obchodní styky mezi evropským jihozápadem a severovýchodem. Jeho rybářství, mořeplavba, manufaktury neměly sobě rovných v žádné jiné zemi. Kapitál této republiky byly snad značnější než kapitály celé ostatní Evropy“. [G. Gülich: „Geschichtliche Darstellung etc.“ Jena 1830, sv. I, str. 371.] Gülich, autor těchto vět, zapomíná dodat: lidové masy v Holandsku již roku 1648 více trpěly nadměrnou prací, byly chudší a byly surověji utlačovány než lidové masy celé ostatní Evropy.

Dnes s sebou průmyslová hegemonie přináší obchodní hegemonii. Naproti tomu ve vlastním manufaktúrním období obchodní hegemonie zajišťuje průmyslovou převahu. Odtud významná úloha, kterou tenkrát hrál koloniální systém. Byl to onen „neznámý bůh“, který vystoupil na oltář vedle starých bůžků Evropy a jednoho krásného dne je všechny jednou ranou srazil. Koloniální systém prohlásil hrabání zisků za konečný a jediný účel lidstva.

Systém veřejného úvěru, t. j. státních dluhů, s jehož začátky se setkáváme již ve středověku v Janově a v Benátkách, se v manu-faktúrním období rozšířil po celé Evropě. Koloniální systém se svým námořním obchodem a obchodními válkami byl pro něj skleníkem. Zapustil kořeny především v Holandsku. Státní dluh, t. j. zcizování státu — at je despotický, konstituční nebo republi-kánský — vtiskuje svou pečť kapitalistické éře. Jediná část tak zvaného národního bohatství, která je skutečně společným ma-jetkem moderních národů, to jsou — jejich státní dluhy.^{243a} Proto je naprosto důsledná moderní doktrína, že národ je tím bohatší, čím více je zadlužen. Státní úvěr se stává křemem kapitálu. A se vznikem státního zadlužení se stává smrtelným hříchem, pro nějž není odpuštění, už ne rouhání se duchu svatému, nýbrž nevěra ve státní dluh.

Státní dluh se stává jednou z nejsilnějších pák původní akumulace. Jako dotekem čarovného proutku obdaňuje neproduktivní peníze plodivou silou a proměňuje je tak v kapitál, aniž se peníze musí vystavovat nebezpečím a obtížím, které jsou nevyhnutelné při uložení peněz do průmyslu nebo dokonce při lichvářských manipu-lacích. Státní věřitelé nedávají ve skutečnosti nic, neboť částky, které půjčili, se přeměňují v státní dluhopisy, lehce přenosné, které v jejich rukou fungují úplně stejně jako by to byly hotové peníze. Ale kromě takto vytvořené třídy zahálčivých rentiérů a improviso-vaného bohatství financníků, kteří vystupují jako prostředníci mezi vládou a národem, kromě bohatství nájemců daní, obchodníků a soukromých továrníků, jimž padá do klína značná část každé státní půjčky jako kapitál spadlý s nebe — vytvořil státní dluh akciové společnosti, obchod cennými papíry všeho druhu, ažiotáž, zkrátka: bursovní hru a moderní bankokracii.

Od samého svého zrození byly velké banky, okrášlené národními tituly, jen společností soukromých spekulantů, kteří pomáhali vládám a díky získaným privilegiím byli s to půjčovat jim peníze. Proto je nejspolehlivějším měřítkem akumulace státního dluhu postupné stoupání akcií těchto bank, jejichž rozkvět se datuje od

^{243a} William Cobbett poznamenává, že v Anglii se všechny veřejné instituce nazývají „královské“, zato však dluh se tam jmenuje „národní“ (national debt).

založení Anglické banky (1694). Anglická banka začala svou činnost tím, že půjčovala vládě peníze na 8%; současně byla zmocněna parlamentem razit peníze z téhož kapitálu, který takto ještě jednou půjčovala veřejnosti ve formě bankovek. Těmito bankovkami směla diskontovat směnky, poskytovat zápůjčky na zboží, nakupovat drahé kovy. Netrvalo dlouho a tyto úvěrové peníze, které banka sama vyrobila, začaly fungovat jako ražené peníze: v bankovkách poskytovala Anglická banka státu zápůjčky, bankovkami platila na účet státu úroky z veřejného dluhu. Jednou rukou banka dávala a druhou mnohem více brala; ale to ještě nebylo všechno; zatím co brala, zůstávala věčnou věřitelkou národa až do zaplacení posledního haléře. Pozvolna se stávala nevyhnutelnou opatrovníci kovové zásoby země a gravitačním středem veškerého obchodního úvěru. V téže době, kdy Angličané přestali upalovat čarodějnice, začali všichni padělatelé bankovek. Jaký dojem udělalo na současníky náhlé vynoření této havěti bankokráť, finančníků, rentiérů, makléřů, spekulantů a bursiánů, o tom svědčí spisy z oné doby, na př. spisy Bolingbrokovy.^{243b}

Se státními dluhy vznikl systém mezinárodního úvěru, který často tvoří jeden ze skrytých zdrojů původní akumulace u toho či onoho národa. Tak hanebnosti benátského systému loupežení tvořily takový skrytý základ kapitalistického bohatství Holandska, jemuž upadající Benátky zapůjčily veliké peněžní sumy. Stejný vztah byl mezi Holandskem a Anglií. Již na počátku XVIII. století byly holandské manufaktury daleko předstiženy anglickými a Holanďané přestali být vládnoucím obchodním a průmyslovým národem. Proto se jedním z hlavních zaměstnání Holanďanů v letech 1701—1776 stalo půjčování obrovských kapitálů, zejména jejich mocné konkurrence Anglii. Podobné vztahy se vytvořily dnes mezi Anglií a Spojenými státy. Mnohý kapitál, který dnes vystupuje ve Spojených státech bez rodného listu, je dětská krev teprve včera kapitalisovaná v Anglii.

Protože státní dluhy se opírají o státní příjmy, z nichž je nutno

^{243b} „Kdyby Tataři dnes zaplavili Evropu, bylo by velmi těžko jim vyloučit, co znamená u nás finančník.“ (*Montesquieu: „Esprit des lois“*, vyd. Londýn 1769. sv. IV, str. 33.)

splácet roční úroky atd., stal se moderní daňový systém nezbytným doplňkem systému národního úvěru. Výpůjčky umožňují vládě krýt mimořádné výdaje tak, aby poplatník nepocítil hned celou jejich tíži, ale nakonec tytéž půjčky vyžadují zvýšení daní. S druhé strany zvyšování daní, vyvolané hromaděním postupně uzavíraných zápůjček, nutí vládu, aby se při každém novém mimořádném vydání uchýlovala k stále novým a novým půjčkám. Moderní fiskální soustava, jejíž osou je zdanění nutných životních prostředků (tedy jejich zdražování), nese proto sama v sobě zárodek automatického růstu daní. Nadměrné zdanění není tedy náhoda, nýbrž spíše zásada. V Holandsku, kde byla tato soustava nejprve zavedena, velebil ji veliký patriot de Witt ve svých „Maximech“ jako nejlepší způsob, jak vypěstovat v námezdním dělníkově pokoru, skromnost, píli... a ochotu snášet nadměrnou práci. Avšak nás tu zajímá ne tak zhoubný vliv, který má moderní fiskální systém na postavení námezdních dělníků, jako spíše násilné vyvlastňování rolníků, řemeslníků, zkrátka všech součástí maloburžoazie, jež tento systém podmiňuje. Mínění o tom se nerozcházejí, ani u buržoazních ekonomů. Vyvlastňovací účinek fiskálního systému je ještě zesilován systémem ochranářství, který je jednou z jeho neoddělitelných součástí.

Veliká úloha, kterou hrají státní dluhy a moderní fiskální systém při přeměně společenského bohatství v kapitál, při vyvlastňování mas a při porobení námezdních dělníků, svedla mnoho spisovatelů, jako Cobbetta, Doubledaye a jiné, k tomu, že v nich neprávem spatřovali hlavní příčinu dnešní bídy lidu.

Systém ochranářství byl umělý prostředek, jak fabrikovat fabrikanty, vyvlastňovat nezávislé dělníky, kapitalisovat národní výrobní a životní prostředky, násilně zkracovat přechod od starého výrobního způsobu k modernímu. Evropské státy se praly o patent tohoto vynálezu, a jakmile se už jednou daly do služeb hrabačů zisku, neuspokojovaly se už tím, že za tímto účelem uložily výpalné svému vlastnímu lidu, nepřímo ochrannými cly, přímo vývozními prémie atd. Násilně zničily všechny průmysl v méně vyspělých závislých zemích, jako na př. Angličané zničili vlnářskou manufakturu v Irsku. Na evropské pevnině byl tento proces podle Colbertova receptu ještě více zjednodušen. Původní kapitál plyne tu k průmyslníkům

ve značné míře přímo ze státního pokladu. „Proč,“ volá Mirabeau, „hledat příčiny rozkvětu manufaktur v Sasku před sedmiletou válkou tak daleko? Stačí si všimnout 180 milionů státních dluhů!“²⁴⁴

Koloniální systém, státní dluhy, daňové břemeno, protekcionismus, obchodní války atd., všechny tyto výhonky vlastního manu-fakturního období se obrovsky rozrůstají v období dětství velkého průmyslu. Zrození velkého průmyslu se slaví velkým herodesovským vražděním dětí. Továrny rekrutují své dělníky, jako královské loďstvo své námořníky, násilím. Viděli jsme, jak blasované se sir F. M. Eden dívá na hrůzy spojené s vyvlastňováním půdy venkovského obyvatelstva počínaje poslední třetinou XV. století až do jeho doby, do konce XVIII. století; viděli jsme, s jakou samolibostí vítá tento proces, „nezbytný“ k vytvoření kapitalistického zemědělství a „vytvoření správného poměru mezi ornou půdou a pastvinou“; ale ani sir Eden nedokáže chladnokrevně přiznat ekonomickou nutnost loupění a zotročování dětí k tomu, aby se manufakturní výroba přeměnila v tovární a aby se vytvořil správný poměr mezi kapitálem a pracovní silou. Práví: „Pozornosti veřejnosti zaslouží snad tato otázka. Průmysl, který může úspěšně fungovat jen tak, že vytáhá z kotáží a pracoven ubohé děti, které musí, střídajíc se po skupinách, většinu noci dřít a nesmějí si ani odpočinout; průmysl, který sežene do jednoho chumlu lidí obojího pohlaví, různých věků a sklonů, což nutně musí vést — v důsledku nakažlivosti špatných příkladů — ke zkaženosti a ničemnosti — může takový průmysl rozmnožovat úhrn národního i individuálního štěstí?“²⁴⁵ V Derbyshiru, Nottinghamshiru a zejména Lancashiru,“ píše Fielden, „byly zavedeny nedávno vynalezené stroje ve velkých továrnách, vybudovaných u vodních toků, schopných pohánět vodní kolo. Na těchto místech, ležících daleko od měst, bylo najednou zapotřebí tisíce rukou; a zejména v Lancashiru, až do té doby poměrně řídké obydleném a neúrodném, bylo nyní předešlým zapotřebí více obyvatelstva. Zvláště velká poptávka byla po malých a hbitých prstech dětí. Stalo se hned zvykem brát učně(!) z různých farních pracoven v Londýně, Bir-

²⁴⁴ Mirabeau: „De la Monarchie Prussienne“, Londýn 1788, sv. VI, str. 101.

²⁴⁵ Eden: „The State of the Poor“, kn. II, kap. I, str. 421.

minghamu a jinde. Mnoho, mnoho tisíc těchto malých bez-mocných stvoření ve věku od 7 do 13 nebo 14 let bylo tehdy odvezeno na sever. Stalo se zvykem, že zaměstnavatel (t. j. zloděj dětí) své učně oblékal, živil a poskytoval jim byt v domech blízko továrny. Byli najati dozorcí, aby dožírali na jejich práci. V zájmu těchto pohaněných otroků bylo přinutit děti co nejvíce pracovat, neboť jejich plat závisel na množství výrobků, které vyžádali z každého dítěte. Přírozeným důsledkem toho byla surovost. V mnohých továrních obvodech, zejména v Lancashiru, prožívala tato nevinná a bezbranná stvoření, vydaná na milost a nemilost továrníkům, srdcervoucí muka. Nadměrnou prací je často uštvali až k smrti... bili je, poutali řetězy a mučili s nejrůznějšími krutostmi; vyzáběle dlouhým hladováním až na kost, honili je často do práce bičem... Někdy je dohnali až k sebevraždě!.. Krásná romantická údolí Derbyshiru, Nottinghamshiru a Lancashiru, skrytá před veškerou veřejnou kontrolou, stala se ponurým dějištěm muk a často i vražd!.. Zisky továrníků byly úžasné. To jen ještě víc dráždilo jejich vlkodlačí nenasytlost. Zavedli noční práci, t. j. večer, když jedna skupina dělníků vyčerpaná denní prací odcházela spat, nastoupila na její místo druhá skupina dělníků; denní skupina uléhala do postelí, které noční skupina právě opustila, a vice versa [naopak]. V Lancashiru se mezi lidem říká, že tam postele nikdy nevychladnou.“²⁴⁶

S rozvojem kapitalistické výroby za manufakturního období ztratilo veřejné mínění Evropy poslední zbytek studu a svědomí. Národy se cynicky chvástaly každou hanebností, jen když byla prostředkem k akumulaci kapitálu. Přečtěte si na př. naivní letopisy

²⁴⁶ John Fielden: „The Curse of the Factory System“, Londýn 1836, str. 5, 6. O hanebnostech, pchaných z počátku v továrnách, srov. Dr. Aikin „Description of the Country from 30 to 40 miles round Manchester“, str. 219, a Giborne: „Inquiry into the Duties of Men“, 1795, sv. II. — Když parní stroj přinesl to-várny od venkovských vodních toků do středu měst, měl kapitalista náchylný k „odřikání“ po ruce dětský dělnický materiál, takže násilné dovážení otroků z pracoven se stalo zbytečným. — Když sir Robert Peel (otec, ministra plausi-bility“ [„slušnosti“]) podal roku 1815 v parlamentě svou předlohu zákona na ochranu dětí, prohlásil F. Horner (světlo Bullion Committee [výboru pro směřitel-nost bankovek za zlaté pruty] a intimní přítel Ricardův) v dolní sněmovně: „Je všeobecně známo, že spolu s cenostmi jednoho bankrotáře byla ohlášena

obchodu, sepsané šosákem A. Andersonem. Zde se jako nejvyšší triumf anglické státnické moudrosti vytrubuje, že si Anglie při uzavření utrechtského míru vynutila na Španělsku podle smlouvy asiento [smlouva o obchodu s otroky] výsadu, že směla ve španělských državách v Americe prodávat otroky nakoupené v Africe, zatím co dosud obchod s otroky byl dovolen jen mezi Afrikou a anglickou Západní Indií. Anglie dostala právo dodávat do španělské Ameriky až do roku 1743 4800 černochoů ročně. Tím zároveň dostalo britské podloudnictví oficiální štít. Liverpool vyrostl na základě obchodu s otroky. Tento obchod tvořil jeho metodu původní akumulace. A až dodnes zůstala liverpoolská „honorace“ Pindarem obchodu s otroky, který prý — srovnej citovaný spis dra Aikina z roku 1795 — „proměňuje ducha komerční podnikavosti v náruživost, vytváří slavné námořníky a vynáší ohromné peníze“. Liverpool zaměstnával roku 1730 obchodem s otroky 15 lodí, roku 1751 53, roku 1760 74, roku 1770 96 a roku 1792 132 lodí.

Zatím co v Anglii bavlnářský průmysl zavedl otroctví děd, dal současně ve Spojených státech podnikt k přeměně dosud více či méně patriarchálního otrokářského hospodářství v komerční systém vykořisťování. Vůbec potřebovalo zastřešené otroctví námezdních dělníků v Evropě jako piedestal nezastřešené otroctví v Novém světě.²⁴⁷

Tantae molis erat [tolik námahy stálo] vytvořit podmínky, aby mohly volně působit „věčné přírodní zákony“ kapitalistického výrobního způsobu, dokončit proces oddělení dělníků od jejich pracovního drážby a skutečně také prodána jako část jmění, partie — smím-li užít tohoto výrazu — továrních dětí. Před dvěma roky (1813) byl před King's Bench [soudem královské stolice — vyšším soudním dvorem] projednáván odporný případ. Šlo o skupinu hochů. Jedna londýnská farnost je postoupila jakémusi továrníkovi, který je zase postoupil jinému. Nakonec je našlo několik lidumilů ve stavu úplného vyčerpání hladem (absolute famine). O jiném případě, ještě hnušnějším, se dověděl jako člen parlamentárního vyšetřovacího výboru. Před několika lety uzavřela jedna londýnská farnost s jakýmsi továrníkem z Lancashiru smlouvu, podle níž se továrník zavazuje v zakoupených dětských partiích odebrat na 20 zdravých dětí jednoho idiota.“

²⁴⁷ Roku 1790 připadalo v anglické Západní Indií 10 otroků na 1 svobodného, ve francouzské Indií 14 na jednoho, v holandské 23 na jednoho. (*Henry Brougham: „An Inquiry into the Colonial Policy of the European Powers“*. Edinburgh 1803, sv. II, str. 74.)

ních prostředků, na jednom pólu proměnit společenské výrobní a životní prostředky v kapitál, na opačném pólu proměnit masu lidu v námezdní dělníky, svobodné „pracující chudáky“, toto veledílo moderních dějin.²⁴⁸ Přicházejí-li podle slov Augierových peníze „na svět s krvavými skvrnami na jedné tváři“, ²⁴⁹ tu z novorozeného kapitálu prýští krev a špína ze všech pórů, od hlavy až k patě.²⁵⁰

7. DĚJINNÁ TENDENCE KAPITALISTICKÉ AKUMULACE

V čem tedy záleží původní akumulace kapitálu, t. j. jeho historická geneze? Pokud není přímou přeměnou otroků a nevolníků v námezdní dělníky, tedy pouhou změnou formy, znamená jen vyvlastnění bezprostředních výrobců, t. j. rozklad soukromého vlastnictví, založeného na vlastní práci.

Soukromé vlastnictví, jako protiklad společenského, kolektivního

²⁴⁸ Výraz „labouring poor“ [„pracující chudák“] se vyskytuje v anglickém zákonodárství od té chvíle, kdy třída námezdních dělníků nabývá značných rozměrů. „Labouring poor“ [„pracující chudáci“] se tu kladou jednak proti „idle poor“ [„zahálejícím chudákům“], žebrákům atd., jednak proti dělníkům, kteří ještě nejsou úplně oskubáni, nýbrž ještě vlastní své pracovní prostředky. Ze zákonodárství přešel výraz „labouring poor“ do politické ekonomie, kde se ho užívá, počínaje Culpeperem, J. Childem atd. až po A. Smitha a Edena. Podle toho lze posoudit bonne foi [dobrou vůli] Edmunda Burka, tohoto „execrable political cantmonger“ [„odporného politického pokrytce“], prohlašuje-li výraz „labouring poor“ za „execrable political cant“ [„odporné politické pokrytectví“]. Tento sykofant, který si v žoldu anglické oligarchie hrál na romantika vůči francouzské revoluci, stejně jako na začátku zmatků v Americe si hrál v žoldu severoamerických kolonií na liberála vůči anglické oligarchii, byl ve skutečnosti prachobyčejný buržoa: „Zákony obchodu jsou zákony přírody, a tudíž zákony boží.“ (*E. Burke: „Thoughts and Details on Scarcity“*, str. 31, 32.) Není divu, že věren zákonům boha a přírody prodával sám sebe vždy na nejvýhodnějším trhu! Velmi dobrou charakteristiku tohoto Edmunda Burka v období jeho liberálního ničení možno najít ve spisech Rev. Tuckera. Tucker byl páter a tory, ale jinak slušný člověk a zdatný ekonom. Uvážíme-li nestydatou bezcharakternost, která dnes panuje v politické ekonomii a zbožné podporuje víru v „zákony obchodu“, je nutné znovu a znovu pranýřovat takové Burky, kteří se od svých následovníků liší jen jedinou věcí — talentem!

²⁴⁹ *Marie Augier: „Du Crédit Public“*.

²⁵⁰ „Kapitál,“ praví „Quarterly Reviewer“, „se vyhýbá křiku a hádkám

ho vlastnictví, existuje jen tam, kde pracovní prostředky a vnější pracovní podmínky náležejí soukromým osobám. Podle toho však, zda tyto soukromé osoby jsou dělníky nebo nedělníky, mění se i charakter soukromého vlastnictví samého. Nesčetné odstíny soukromého vlastnictví, jež se jeví našemu zraku, zrcadlí jen přechodné stavy, které leží mezi oběma těmito extrémy.

Pracovníkovo soukromé vlastnictví výrobních prostředků je základem malovýroby a malovýroba tvoří nutnou podmínku pro rozvoj společenské výroby a svobodné individuality pracovníka samého. Ovšem tento výrobní způsob se vyskytuje v otrokářském i v nevolnickém řádu a za jiných forem osobní závislosti. Avšak dosahuje plného rozkvětu, rozvíjí celou svou energii, nabývá adekvátní klasické formy jen tam, kde pracovník je svobodným soukromým vlastníkem svých pracovních podmínek, používaných jím samým, rolník pole, které obdělává, řemeslník nástroje, na který hraje jako virtuos.

Tento výrobní způsob předpokládá rozdělení půdy a ostatních výrobních prostředků. Vylučuje jak koncentraci výrobních prostředků, tak i kooperaci, dělbu práce uvnitř téhož výrobního procesu, společenské ovládání a řízení přírody, svobodný rozvoj společenských výrobních sil. Snášej se jen s úzkými tradičními mezemi výroby a společností. Chťt je učinit věcnými znamenalo by, jak správně praví Pecqueur, „dekretovat všeobecnou prostřednost“. Ale na určitém stupni vývoje vytváří tento výrobní způsob sám materiální prostředky svého vlastního zničení. Od této chvíle se v lůně společnosti začínají probouzet síly a vášně, které se cítí spoutány tímto výrobním způsobem. Ten musí být zničen a je ničen. Jeho ničení, přeměna individuálních a rozptýlených výrobních prostředků ve společensky koncentrované výrobní prostředky, tedy přeměna trpasličího vlastnictví mnoha lidí v obrovité vlastnictví mála a je bázeřlivé povahy. To je pravda, ale není to celá pravda. Kapitál má strach z nedostatku zisku nebo velmi malého zisku, jako příroda má strach z prázdna. Má-li kapitál dostatečný zisk, nabývá odvahy. Stačí zajistit deset procent, a možno ho použít všude; při 20 procentech se stává živým; při 50 procentech dá přímo v sázku vaz; při 100 procentech rozdupe všechny lidské zákony; při 300 procentech není zločinu, jehož by se neodvážil, třeba by mu hrozila šibenice. Budou-li křik a hádky vynášet zisk, bude je kapitál podněcovat. Důkaz: podlounictví a obchod s otroky.“ (T. J. Dunning: „Trades Unions etc.“, str. 35, 36.)

lidí, tudíž vyvlastnění půdy, životních prostředků a pracovních nástrojů velké masy lidu, toto strašné a svízelné vyvlastnění lidové masy tvoří prolog k dějinám kapitálu. Obsahuje celou řadu násilných metod, z nichž jsme vylíčili jen ty nejdůležitější, které tvořily epochu jako metody původní akumulace. Vyvlastnění bezprostředních výrobců se provádí s nebezpečnějším vandalismem a pod tlakem nejpodlejších, nejpínavějších, nejmaličernějších a nejběselejších vášní. Soukromé vlastnictví, získané prací vlastníka, založené takřka na srůstání jednotlivého, nezávislého pracovníka s jeho pracovními nástroji a prostředky, je zatlačováno kapitalistickým soukromým vlastnictvím, které spočívá na vykořisťování cizí, formálně však svobodné pracovní síly.²⁵¹

Jakmile tento proces přeměny dostatečně rozložil starou společnost do hloubky i do šířky, jakmile jsou už dělníci přeměněni v proletáře, jejich pracovní podmínky v kapitál, jakmile kapitalistický výrobní způsob stojí na vlastních nohou, pak další zespočetnění práce, další přeměna půdy a jiných výrobních prostředků ve společensky vykořisťované, tedy společné výrobní prostředky, a s tím spojené další vyvlastňování soukromých vlastníků nabývá nové formy. Nyní již nejde o to, aby byl vyvlastněn dělník, který samostatně hospodář, nýbrž kapitalista, který vykořisťuje mnoho dělníků.

Toto vyvlastňování se uskutečňuje hrou zákonů, imanentních kapitalistické výroby samé, centralisací kapitálů. Jeden kapitalista ubíjí mnoho kapitalistů. Ruku v ruce s touto centralisací čili vyvlastňováním mnoha kapitalistů několika málo kapitalistů se rozvíjí ve stále rostoucím měřítku kooperativní forma pracovního procesu, vědomé technické používání vědy, plánovitě vykořisťování země, přeměna pracovních prostředků v takové pracovní prostředky, kterých lze používat jen společně, z hospodárnosti všech výrobních prostředků tím, že se jich užívá jako výrobních prostředků kombinované společenské práce, zatažení všech národů do sítě světového trhu, a tím mezinárodní charakter kapitalistického režimu. Zatím co stále klesá počet magnátů kapitálu, kteří usurpují a monopolisují

²⁵¹ „Vstoupili jsme do úplné nového společenského řádu... snažíme se oddělit každý druh vlastnictví od každého druhu práce.“ (Simondí: „Nouveaux Principes de l'Economie Politique“, sv. II, str. 434.)

všechny výhody tohoto procesu přeměny, vzrůstá masa bídy, útlaku, poroby, degenerace, vykořisťování, ale zároveň vzrůstá i rozhořčení stále rostoucí dělnické třídy, která se školí, sdružuje a organizuje mechanismem kapitalistického výrobního procesu samého. Monopol kapitálu se stává okovem výrobního způsobu, který spolu s ním a pod jeho ochranou vyrostl. Centralisace výrobních prostředků a zespolečnění práce dosahují bodu, kdy se jim kapitalistický obal stává nesnesitelným. Obal puká. Odbíjí hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastňováni.

Kapitalistický způsob přivlastňování, vyplývající z kapitalistického výrobního způsobu, tedy i kapitalistické soukromé vlastnictví, je první negací individuálního vlastnictví, založeného na vlastní práci. Avšak kapitalistická výroba plodí s nutností přírodně historického procesu svou vlastní negaci. Je to negace negace. Ta znovu vytváří individuální vlastnictví, ale na základě vymožeností kapitalistické éry — kooperace svobodných pracovníků a jejich pospolné držby pudy a jimi vyrobených výrobních prostředků.

Přeměna rozptýleného soukromého vlastnictví jednotlivců, založeného na vlastní práci, v kapitalistické vlastnictví je ovšem proces nepoměrně zdlouhavější, svízelnější a obtížnější než přeměna kapitalistického soukromého vlastnictví, fakticky už založeného na společenském výrobním procesu, ve společenské vlastnictví. Tam šlo o vyvlastnění lidové masy několika málo usurpátory, zde jde o vyvlastnění několika málo usurpátorů lidovou masou.²⁵²

²⁵² „Pokrok průmyslu, jehož bezděčným a povolným nositelem je buržoasie, nahrazuje roztržštěnost dělníků, způsobenou konkurencí, tak, že je revolučně sjednocuje sdružováním. Rozvojem velkého průmyslu je tedy buržoasii pod nohama podemlán sám základ, na němž vyrábí a přivlastňuje si výrobky. Buržoasie produkuje především své vlastní hroboře. Její zánik a vítězství proletariátu jsou stejně nevyhnutelné... Ze všech tříd, které dnes stojí proti buržoasii, je skutečně revoluční třídou pouze proletariát. Ostatní třídy upadají a zanikají s vývojem velkého průmyslu, proletariát je však jeho nejvlastnější produkt. Střední vrstvy: malý průmyslník, malý obchodník, řemeslník a rolník — ti všichni bojují proti buržoasii, aby zachránili před zánikem svou existenci jako střední stavy. Nejsou tedy revoluční, nýbrž konservativní. A nejen to: jsou reakční, snaží se otočit kolo dějin nazpět.“ (*Karel Marx a Bedřich Engels*: „Manifest der Kommunistischen Partei“, Londýn 1848, str. 11, 9. [„Manifest kommunistické strany“, 1951, str. 33, 30—31.])

MODERNÍ THEORIE KOLONISACE²⁵³

Politická ekonomie zásadně zaměňuje dva velmi odlišné druhy soukromého vlastnictví, z nichž jeden je založen na vlastní práci výrobce, druhý na vykořisťování cizí práce. Zapomíná, že druhý druh nejen tvoří přímý protiklad prvního, nýbrž i roste pouze na jeho hrobě.

Na západě Evropy, v rodišti politické ekonomie, je proces původní akumulace více méně dokončen. Kapitalistický režim si tu buď přímo podrobil celou národní výrobu, anebo tam, kde jsou poměry méně vyvinuté, alespoň nepřímou kontroluje společenské vrstvy, patřící k zastaralému způsobu výroby, které ještě existují dál vedle něho a upadají. Tento hotový svět kapitálu měří ekonom právními a vlastnickými představami předkapitalistického světa s tím úzkostlivější horlivostí a tím větším dojetím, čím nápadněji se fakta nesrovnávají s jeho ideologií.

Jinak je tomu v koloniích. Kapitalistický režim tam na každém kroku naráží na překážky se strany výrobce, který jako vlastník svých pracovních podmínek obohacuje svou práci sám sebe, a ne kapitalistu. Rozpor těchto dvou diametrálně protikladných ekonomických systémů se tu prakticky projevuje v jejich boji. Jestliže za zády kapitalisty stojí moc jeho mateřské země, snaží se násilně odstranit způsob výroby a přivlastňování, založený na vlastní práci. Tytéž zájmy, které nutí ekonomu, sykofanta kapitálu, k tomu, aby v mateřské zemi theoreticky odůvodňoval totožnost kapitalistického výrobního způsobu s jeho pravým opakem, tytéž zájmy ho ženou zde „to make a clean breast of it“ [k tomu, „aby ulevil svému svědomí“] a aby hlasitě vyhlásil protikladnost obou výrobních způsobů. Za tím účelem dokazuje, že rozvoj společenské produktivní síly práce — kooperace, dělba práce, užívání strojů ve velkém atd. — je nemožný bez vyvlastnění dělníků a bez příslušné přeměny

²⁵³ Jde tu o skutečné kolonie, panenskou půdu, která je osidlována svobodnými přistěhovalci. Spojené státy jsou v ekonomickém smyslu stále ještě kolonií Evropy. Patří sem ostatně také takové staré osady, kde zrušení otroctví přivedlo úplný převrat poměrů.

měřitko tak, jak to činíme při měření délek pomocí palcového měřítka a měřicího řetízku (mit Zollstab und Messkette). Zdá se mi však, že nejsme na tom mnohem hůře než ten, kdo nechal měřítka a řetízek doma a přesto chce posuzovat velikost osob, které potkává, a výšku domů a stromů, které vidí. Jako mohu bez přiložení měřítka, tedy aniž bych vlastně měřil, posoudit, zda je dům absolutně vysoký nebo nízký, zda je vyšší anebo nižší než jiný, ba s přibližnou přesností také, zda je dvakrát či třikrát tak vysoký než jiný, - právě tak mohu, opíraje se o své vzpomínky, určit s přibližnou přesností, zda je slast, kterou mi poskytuje dané uspokojení potřeby, absolutně velká či malá, zda je větší než slast z jiného uspokojení a dokonce, ovšem méně precizně, kolikrát je větší či menší.

Dále rád připouštím, že velikosti určené popsáním způsobem na-
 prosto nejsou neomylné, že dokonce často dopadají dost nesprávně. Počítky slasti, které srovnáváme, nepocítujeme totiž téměř nikdy sou-
 časně, ale opíráme srovnání jen o vzpomínky nebo dokonce o fantazii, což je dosti často klamné. Každý může vyzkoušet sám na sobě, že často jednostranně přeceňujeme slast, která v daném okamžiku sruďně kyne, na úkor trvalého užitku v budoucnu. Musím však říci se vším důrazem, že pro správnost naší teorie vůbec na tom nezáleží, zda se velikosti určují *správně*, ale jen na tom, že se *skutečně* určují. Věc se totiž má takto. Tvrdíme, že se velikost hodnoty statků odvozuje od velikosti získaného blahobytu. Namítá se nám, že velikost získaného blahobytu nelze vůbec spočítat, protože počítky jsou „neporovnatelné“. Odpoví-
 dáme a dokazujeme, že se velikost získaného blahobytu ať již dobře nebo špatně, ale pokaždé *skutečně*, propočítává a tím jsme již dokázali realitu předpokladu, o který se opíráme. Když skutečné propočty jsou pak nepřesné anebo nesprávné, nesevědí to o nepřesnosti či nesprávnos-
 ti našeho *teoretického* vysvětlení hodnocení, ale o nepřesnosti či ne-
 správnosti *samotných* výpočtů. Správný propočet získaného blahobytu vede tedy ke správnému hodnocení, nepřesný propočet k nesprávnému
 hodnocení, jichž je v hospodářském životě nespočet. Nesprávný propo-
 čet však přitom slouží právě tak správnému vysvětlení nesprávných
 hodnocení, jako správné propočty správnému vysvětlení správných
 hodnocení.

Sestavíme-li z tvrzení a námitek rozvahu, zdá se, že z naší diskuse plynou nevyvratitelně tyto věty:

Za první: Naše potřeby, přání, počítky jsou skutečně porovnatelné a společným srovnávacím bodem je intenzita slasti nebo odporu (Lust und Unlust), jež pocítujeme.

Za druhé: Jsme schopni odhadnout absolutně a relativně stupeň slasti a odporu, jež nám statky poskytují, respektive před nimiž nás chrání a tuto schopnost skutečně - i když se dopouštíme chybných hodnoce-
 ní - uplatňujeme.

Za třetí: Právě tato určení velikosti slasti nebo odporu jsou základem našeho chování vůči statkům; a to jak pro intelektuální soud o velikosti významu, jež mají statky pro náš blahobyť, tedy pro hodnocení, tak i pro naše praktické hospodářské činy; z čehož konečně plyne

Za čtvrté: že věda naprosto nesmí zanedbávat subjektivní potřeby, počítky atd. a subjektivní hodnotu, která má v nich svůj základ, ale že musí hledat kořeny pro vysvětlování hospodářských věcí právě v nich. Ekonomie, která nevytvoří teorii subjektivní hodnoty, je postavena na písku. O tom bude třeba pojednávat dále důkladněji.

IV. O velikosti hodnoty při různých způsobech použití Užžitá a subjektivní směnná hodnota

Nežádka se stává, že statek lze používat dvěma anebo i několika na-
 prosto různými způsoby. Např. dřevo je možno používat jako palivové
 dříví anebo stavební, žito jako chlebovinu, semeno anebo k přípravě
 pálenky, sůl jako koření anebo jako pomocnou látku při chemické
 výrobě¹⁾. Jelikož statek v takových případech uspokojuje v každém
 oboru svého užití (Verwendungszweck) jiné potřeby, které mohou být
 přirozeně také nesterajně důležité; dále jelikož jsou poměry potřeby a kry-
 tí v různých oborech potřeb častokrát různé a jelikož konečné statek
 - i když je použitelný několikerým způsobem - nemusí být použitelný

¹⁾ Produktivní statky (Produktivgüter) se obzvláště významněji mimořádně mnoho-
 strannou použitelností. Jeden a týž kousek železa je schopen nám sloužit jako kolejnice,
 hřebík, kládivo, kovářina, střenka, nůžky, klíč, stěžeje a ještě ve stovkách jiných podob.

pokaždé ve stejné míře, je zřejmé, že také přírůstek užítu, který by statek mohl vyvolat použitím v různých oborech, resp. mezní užitek, který by tam způsobil, může být různě veliký. Je např. docela snadno možné, že hranice prken, použita jako stavební dříví, opatří svému vlastníkově mezní užitek, jehož výši lze označit relativním číslem 8, kdežto hranice prken, použitá jako palivové dříví by opatřila jen dodatečný mezní užitek o velikosti 4. Vzniká otázka, který je v těchto případech ten pravý ekonomický mezní užitek, jenž určuje hodnotu statku?

Odpověď je nasnadě: určující je zde vždy *nejvyšší mezní užitek*. Jak jsme totiž výše obšírně vysvětlili, je pravý mezní užitek statku totožný s nejmenším užitekem, k jehož dosažení by statek *ještě mohl být použit hospodárně*. Jestliže soutěží některé navzájem se vylučující způsoby použití o daný statek, je jasné, že při racionálním hospodaření musí být dána přednost nejdůležitějšímu: jediné tento způsob je ekonomicky přípustný, všechny méně důležité jsou vyloučeny, statek k nim nesmí být použit a proto i nemohou ovlivnit jeho hodnocení. V našem konkrétním příkladu: zbudou-li sedláckovi - poté co pokrýl všechny ještě důležitější potřeby jinými částmi své zásoby stavebního a palivového dříví - ještě dva žádoucí způsoby použití, jejichž užitek má velikost 8 a 4, a zbyla-li mu na to jen *jedna* hranice prken, je jasné, že ji musí použít důležitějším způsobem a že musí ponechat bez krytí méně důležitý způsob užítí. Pokud může stavět s užitekem 8, nebude pálit s užitekem 4. Na vlastnictví anebo nevlastnictví oné hranice prken závisí pro něho dosažení anebo nedosažení většího užítu 8.

Formulujeme pravidlo obecně: u statků u kterých mohou existovat různé alternativní způsoby použití a které jsou s to poskytovat různé vysoký mezní užitek, je použití s nejvyšším alternativním mezním užitekem určující pro velikost jejich hospodářské hodnoty²⁾. Naše zkušenosti nám toto pravidlo snadno potvrdí. Nikdo neohodnotí dubový nábytek podle

2) Snadno by se mohlo zdát, že je náš nynější výklad jakoby v rozporu s tím, co bylo řečeno dříve. Nyní jsme prohlásili za určující ten z několika alternativních způsobů použití, který má *největší* mezní užitek, kdežto dříve jsme dokazovali, že v případě, kdy je bezprostřední mezní užitek (resp. užitek posledního statku vlastního druhu) větší než jeho zprostředkovaný mezní užitek (resp. mezní užitek statků jiného druhu, které se mají

jeho „výhrevné hodnoty“, dobrého jezdeckého koně jako „koňské maso“, krásný obraz jako „staré plátno“!

Dosud jsme měli před očima případ, kdy je statek schopen několika-
rého použití díky jemu vlastní technické mnohostranosti. Vzhledem k existenci rozvinuté směny dostávají však, nehledě k takovým zvláštním předpokladům, téměř všechny statky druhý způsob použití: použití pro výměnu za jiné statky. Tento způsob použití stavíme obvykle do protikladu ke všem ostatním způsobům a spojujeme s tímto protikladem „vlastní spotřeby“ (Eigenverbrauch) a „směny“ také dělení hodnoty na „užitnou hodnotu“ a „směnnou hodnotu“.

V jistém smyslu, který tu chceme zachytit, jsou obě hodnoty - i směnná hodnota - druhy subjektivní hodnoty. Užitná hodnota je význam, který má statek pro blahobyt nějaké osoby za předpokladu, že její použije bezprostředně pro své účely³⁾; a analogicky směnná hodnota je význam, jehož nabývá statek pro blahobyt určité osoby tím, že má schopnost opatřit jí jiné statky směnou. Velikost užitné hodnoty se měří - podle nám již známých pravidel - velikostí mezního užítu, který při vlastní spotřebě poskytuje statek, který máme hodnotit. Velikost (subjektivní) směnné hodnoty je naproti tomu zřejmě totožná s velikostí užitné hodnoty spotřebních statků, které za statek dostaneme směnou. Použijí-li statek ke směně, získám přece jeho prostřednictvím pro svůj blahobyt přesně *ten užitek*, který mi poskytnou statky za něj směněné. Velikost subjektivní směnné hodnoty se tudíž měří *mezním užitekem*

3) Použití k substituci prostřednictvím směny, je určující *menší* mezní užitek. (viz. výše). Zdálnivý rozpor se vysvětluje velmi jednoduše tím, že tam jde o rozhodování mezi několika způsoby užítí, které jsou ještě kryty zásobami statků, kdežto zde o rozhodování mezi jinak *nekrytými* způsoby použití. Jak jsme vysvětlili již dříve při jiné příležitosti (str. 55, pozn. 12), spadá však použití s nejmenším užitekem, které je *ještě statkem kryto*, pokaždé přesně v jedno s použitím o největším užtku, které *bez* tohoto statku *již kryto není*.

4) Podle toho, zda se zaměří vlastní spotřeba na bezprostřední životní potřeby anebo na výrobu jiných statků, mohli bychom uvnitř užitné hodnoty rozlišit zase potízkovou hodnotu /Genusswert/ od výrobní hodnoty /Produktionswert/ (v subjektivním smyslu). Jiní rozdělují od počátku hodnotu na tři části, na užitnou hodnotu, výrobní hodnotu a směnnou hodnotu, přičemž se užitnou hodnotou rozumí jen význam statků tkvící v použití pro bezprostřední uspokojení potřeb.

statků, které za něj směňme. Předpokládáme např. že mám jeden litr vína, který mohu směnít za jednu libru chleba: užitná hodnota vína se řídí velikostí požitku, který mi víno poskytuje při pití; jeho směnná hodnota se řídí velikostí požitku, který mi může opatřit libra chleba, získaná směnou.

Jelikož je podle právě řečeného subjektivní směnná hodnota statku identická s užitnou hodnotou statků, které za něj můžeme směnít, plyne z toho, že její velikost musí záviset na dvou okolnostech: za prvé je to *objektivní směnná síla* (objektivní směnná hodnota) *statku*; neboť ta rozhoduje, zda za něj můžeme směnou získat mnoho anebo málo statků; a za druhé je to *stav potřeb a jmění majitele*; neboť na tom závisí, zda mají směnou získané statky vysokou anebo nízkou užitnou hodnotu. Směnná hodnota jednoho litru vína bude např. větší, můžeme-li za něj dostat dvě libry chleba, než dostaneme-li jen jednu libru; bude však v každém z obou případů zase tou měrou větší, jakou je větší subjektivní užitná hodnota, kterou má jedna libra chleba pro majitele. Bylo by zcela mylné předpokládat, že když lze na trhu dostat obecně za jeden litr vína jednu libru chleba, musí proto být (subjektivní) směnná hodnota jednoho litru vína pro každého stejná. Jako prochází jedna libra chleba všemi stupni při hodnocení své subjektivní užité hodnoty - od boháče žijícího v nadbytku až k žebrákovi umírajícímu hladu - tak má pro každého podle jeho postavení jiný význam litr vína, na němž závisí získání tak různé ohodnocené chleba. Pro blahobyt chudáka má nesmírný význam litr vína, za který si může opatřit chleba, jenž jej uchrání před smrtí; pro boháče, jehož tabule je bohatě zásobena, nemá téměř žádný význam. Něco jiného ovšem platí o *objektivní* směnné hodnotě, o které zatím ještě nepojednáváme.

Je naprosto obvyklé, že pro majitele jsou užitná a směnná hodnota statku různě veliké. Pro učence např. bude užitná hodnota jeho knih podstatně větší než jejich směnná hodnota, kdežto pro knihkupece bývá poměr zpravidla opačný. Vystává tedy otázka, která z obou hodnot je v takových případech ta pravá? Neboť - abychom vysvětlili otázku - statek přece může mít pro jednu osobu vždy jen *jednu* hodnotu. Hodnota je význam, který má statek pro blahobyt člověka a tento význam nemůže být zároveň velký a malý, vyšší a nižší.

U této otázky jde o speciální případ z té skupiny, pro kterou jsme už sestavili obecné pravidlo. Užítí téhož statku pro vlastní potřebu a pro směnu jsou dva různé způsoby užítí téhož statku. Poskytne-li statek pokladě různý mezní užitek, určuje jeho hospodářskou hodnotu mezní užitek vyšší. Různí-li se tedy užitná a směnná hodnota statku svou velikostí, bude vyšší z obou „hodnot“ jeho pravou hodnotou. Otázky jak se podle toho chováme v praktickém životě, když své statky používáme vždy způsobem, který odpovídá vyšší pravé hodnotě; jak se může posunout poměr velikostí užité a směnné hodnoty u téhož subjektu, změní-li se poměry, což pak také vyvolá opačnou dispozici statkem - tyto otázky a mnoho jiného byly v naší literatuře o hodnotě již popsány tak poučně a úplně, že mi postačí na to poukázat⁴⁾. Zde bych jen připojil ještě poznámku.

Dělení hodnoty na užitnou a směnnou, které je téměř tak staré jako naše věda, bylo v poslední době ostře kritizováno a označováno za neudržitelné.⁵⁾ Pokud směřují tyto útoky proti dosud téměř obecně obvyklému pojetí této klasifikace, považují je za plně oprávněné. Zpravidla má totiž naše klasifikace představovat *nejvyšší* klasifikaci, které se podrobuje *veškerá hodnota*. Jednotný pojem hodnoty však, jak jsem se snažil výše dokázat, neexistuje.⁶⁾ Položíme-li však přece jen dělicí čáru napříč všem jevům, které označujeme názvem hodnota, dostaneme na každé straně dělicí čáry zcela heterogenní věci, patřící do naprosto různých pojmových oblastí. Tak musí užitná hodnota, jak *Neumann* výstižně uvádí, obsáhnout jednak „subjektivní hodnotu v jejím vztahu k používání majitelem“, jednak objektivní výživnou, výhřevnou atp. hodnotu, kdežto zcela analogicky ve „směnné hodnotě“ takto pojaté klasifikace se umístí kromě subjektivní směnné hodnoty zcela odlišná objektivní směnná síla. Není třeba vysvětlovat, že je taková klasifikace neúčelná a vědecky neplodná, že přímo znemožňuje jakýkoliv jednotný a společný výklad jevů „užitné hodnoty“ i fenoménů „směnné hodnoty“.

⁴⁾ Viz zejména Menger, cit.d.str. 213 ad.

⁵⁾ St. Neumann, Schönberg II.vyd. str. 156 ad., zvl. str. 156, pozn. 70, pak str. 163 pozn. 93; pak Wolf cit. ad.

⁶⁾ Viz výše str. 22 ad.

Oproti tomu se mi zdá, že tuto klasifikaci, která jako hlavní klasifikace hodnoty je vůbec neudržitelná, lze zachránit jako dílčí klasifikaci samotné subjektivní hodnoty. Vskutku se mi zdá, že bude žádoucí a užitečné jazykově zdůraznit tak závažný rozdíl mezi tím, zda se opírá význam statku pro náš blahobyt o jeho přímé užítí za účelem uspokojení potřeb anebo o jeho postoupení výměnou za jiné statky; k tomu se hodí výtečně termíny „užitná“ a „směnná hodnota“. Jedna námitka však i tu trvá: dělení na užitnou a směnnou hodnotu není totiž ani v tomto zužovém okruhu působnosti zcela vyčerpávající, neboť nebere ohled na použití k darování, zastavení apod.⁷⁾ To však nevadí. Kdo by chtěl podat vyčerpávající klasifikaci, nechť ji tedy doplní ještě třetím členem, který by bral zřetel na uvedená použití. Kdyby však nechtěl, jistě mu nebude nic bránit, aby alespoň jednotlivé zvlášť důležité členy nezdůrazňoval samostatnými názvy. V každém případě se mi zdá, že je lepší vykázat výrazům samostatnými názvy. V každém případě se mi zdá, že je kde budou nejen neškodné, ale i pozitivně užitečné, než se pokusit je úplně vyhostit z vědecké terminologie. Neboť jsou příliš „zabydlené“, aby se mohl takový pokus zdařit a nedáme-li jim správný význam, budou patrně - používané v nějakém nesprávném významu - v naší vědě přezívat jako trvalí rušitelé míru.

V. Hodnota doplňkových statků

Stává se často, že k dosažení hospodářského užítí je třeba společného působení několika statků a že nelze dosáhnout užítí anebo že jej lze dosáhnout jen nedokonale, jestliže jeden statek chybí. Označujeme statky, jejichž užitečné služby se takto doplňují, podle *Mengera* jako statky *doplňkové* (komplementäre Güter). Tak jsou např. doplňkovými statky papír, pero a inkoust, jehla a nit, kočár a kůň, luk a šíp, obě boty, obě rukavice patřící do páru apod. Zvláště často, ba dokonce bez výjimky nacházíme doplňkový vztah u výrobních statků (Produktivgüter).

⁷⁾ Rovněž výstižně zdůrazněno Neumannem, cit.d. pozn. 93, odst. I.

Úzký vzájemný vztah doplňkových statků při poskytování užítí se pochopitelně projevuje také při tvorbě hodnoty, kde vede k řadě zvláštností, které se však vesměs pohybují v rámci obecného zákona o mezním užítí. Při jejich popisu musíme rozlišovat mezi hodnotou celé skupiny a hodnotou jejich jednotlivých kusů.

Úhrnná hodnota celé skupiny se řídí zpravidla velikostí mezního užítí, jež je celá skupina schopna poskytovat jako sloučený celek. Tvoří-li např. tři statky A, B a C doplňkovou skupinu a dosáhne-li nejmenší, hospodářsky ještě přípustný užitek, který si můžeme opatřit kombinovaným použitím oněch tří statků, velikosti 100, pak budou mít i ony tři statky A, B a C dohromady hodnotu 100.

Výjimka z tohoto pravidla nastává jen v těch případech, kdy se - podle obecných, nám již známých zásad - hodnota statku vůbec neměří mezním užítím vlastního druhu, ale mezním užítím statků cizích druhů přibraných prostřednictvím substituce. V našem speciálním případě to nastane tehdy, když bude každý jednotlivý člen skupiny nahraditelný koupí anebo výrobou anebo také odebráním náhradního exempláře jinému, izolovanému způsobu použití a když přitom bude výpadek „substitučního užítí“ zjištěn součtem jednotlivých členů menší než mezní užitek, který poskytují kombinovaným užítím. Má-li mezní užitek např. výši 100, avšak „substituční hodnota“ všech tří členů skupiny jednotlivě jen 20, 30 a 40, tedy dohromady 90, pak na všech třech dohromady nezávisí kombinovaný užitek 100 - jenž je přibíráním náhradních exemplářů v každém případě zajištěn -, ale jen dosažení menšího užítí 90, který by v případě substituce přišel o své krytí. Jelikož však v takových případech doplňkovost vlastně neovlivňuje tvorbu hodnoty a hodnota se tvoří jen podle zcela obyčejných, nám již známých pravidel, není zde třeba zvláštního výkladu. V dalším se budu věnovat jen rozboru pravidelně se opakujícího případu, kdy se mezní užitek dosahuje *společným použitím* a kdy je zároveň pravým, hodnototvorným (wertgebende) mezním užítím.

Jak jsme již řekli výše, určuje pravý hodnototvorný mezní užitek nejdříve jednotnou celkovou hodnotu celé skupiny. Ve způsobu, jak se rozděluje mezi jednotlivé členy skupiny, se však objevují, vždy podle kasuistické zvláštnosti případu, značné rozdíly.

Za prvé. Nepřipouští-li ani jeden člen jiné než společné použití a nenil-li zároveň ve své spoluúčasti na společné tvorbě užtku nahraditelný, pak má již *jednotlivý kus plnou celkovou hodnotu*, kdežto ostatní kusy jsou beze vší hodnoty. Mám-li např. pár rukavic o celkové hodnotě jednoho zlatého, přijdu již při ztrátě jedné rukavice o celý užitek a tím také o celou hodnotu páru a zbylá druhá rukavice bude beze vší hodnoty. Přirozené je kterákoliv z obou rukavic způsobila ke kterémukoliv z obou hodnocení a jen situace rozhoduje, která rukavice platí jako poslední kus potřebný ke kompletaci páru „všechno“ a která jakožto nepotřebná „jedinotlivá“ rukavice nic. Případy toho druhu jsou v praktickém životě relativně vzácné. Častěji se

za druhé stává, že jednotlivý člen skupiny může poskytovat užitek i mimo společné použití, třebaže menší. V takovém případě nekolidá hodnota jednotlivého kusu mezi „ničím“ a „vším“, ale jen *mezi velikostí mezního užtku, jež je jednotlivý kus schopen poskytovat izolovaně jako minimem a velikostí společného mezního užtku bez izolovaného mezního užtku ostatních členů jako maximem*. Mohou-li např. tři statky, A, B a C svým společným působením dát mezní užitek 100, přičemž by samotný statek A dal mezní užitek 10, samotný B mezní užitek 20 a samotný C 30, hodnotí se statek A takto: máme-li jej izolované, můžeme si jím opatřit jen jeho izolovaný mezní užitek 10 a tudíž má také jen hodnotu 10. Máme-li však celou skupinu pohromadě a jde-li o to z ní prodat, darovat atp. statek A, musíme si říci, že se statkem A můžeme dosáhnout celkového užtku 100, bez něj jen menší izolovaný užitek statků B a C v částce 20 a 30, dohromady tedy 50, že tudíž závisí na vlastnictví anebo ztrátě statku A rozdíl užtku (Nutzdifferenz) 50. Jako poslední kus skupiny má tedy hodnotu $100 - (20 + 30)$, jako izolovaný kus jen 10¹⁾. Jak vidíme, nekolidá zde rozdělení tak silně

¹⁾ Přirozené rozhoduje i zde zvláštnost případu o tom, který člen skupiny se hodnotí jako „poslední kus“ a které členy jen jako „izolované kusy“. Dostane-li např. majitel úplné skupiny kupní nabídku na statek A, bude jej hodnotit jako poslední kus a izolované zbytky B a C níže, jako „izolované kusy“. Dostane-li naopak nabídku na statek C, bude hodnotit tento jako poslední kus na $100 - (10 + 20)$, tedy na 70, naproti tomu izolované kusy A a B jen na 10 a 20.

jako v prvním případě, avšak stále ještě značně. - Ještě častěji se však stává

za třetí, že jednotlivý člen skupiny je nejen subsidiárně použitelný k jiným účelům, ale že je zároveň také *nahraditelný* jinými exempláři svého druhu. Tak se např. při stavbě domu pozemek, cihly, trámy a pracovní výkony doplňují. Zničí-li se však několik fůr cihel určených ke stavbě domu anebo dají-li někteří dělníci výpověď, nepřekazí to za normálních okolností ani v nejmenším dosažení společného užtku, tj. dokončení domu, nýbrž dělníci a materiál se nahradí jinými. To má pro tvorbu hodnoty doplňkových statků tyto důsledky:

1. Nahraditelní členové nemohou nikdy, i když je potřebujeme jako „poslední kusy“, dosáhnout vyšší hodnoty než své „*substituční hodnoty*“, tj. té, která se odvozuje od úbytku užtku v těch oborech užti, z nichž si opatřujeme náhradní exempláře.

2. Tím se značně zužuje prostor, v němž se může ustálit hodnota jednotlivého statku, který se hodnotí hned jako poslední kus, hned jako izolovaný kus; a to tím spíše, čím více má příslušný statek ráz obecného tržního zboží. Neboť čím více je pohotových exemplářů k dispozici a čím četnější jsou příležitosti k použití, tím menší bude rozdíl mezi důležitostí takového použití, z něhož by se mohl vzít potřebný náhradní exemplář (maximum hodnoty) a následujícím použitím, kde bychom mohli umístit přebytečný izolovaný kus (minimum hodnoty). Existují-li např. u jednotlivých druhů statků A mimo statek A₁, který patří do doplňkové skupiny, již jen dva exempláře A₂ a A₃ a mají-li další existující příležitosti k použití (mimo použití v doplňkové skupině) shora dolů důležitost 50, 20, 10 atd., byla by kryta statky A₂ a A₃ jen použití mající důležitost 50 a 20 a kdyby se odvolal jeden z oněch exemplářů k náhradě statku A₁, byl by ztracen užitek 20. Kdyby po rozpuštění doplňkové skupiny musel však sám statek A₁ hledat subsidiární izolované použití, byla by již volná jen třetí příležitost (Nutzgelegenheit) o důležitosti 10. Zde by tedy jeho hodnota stále ještě kolísala mezi 10 („izolované“) a 20 (jako „poslední kus“ prostřednictvím substitute). Kdyby však místo tří existovalo tisíc exemplářů a příležitostí poskytnout užitek (Nutzgelegenheit), byl by rozdíl mezi tisíci příležitostmi - od které by se musel odečíst případný náhradní exemplář - a tisíci první příležitostí - kde by musel hledat subsidiární použití exemplář, který by se po rozpuštění

skupiny stal přebytečným -, zcela určitě nepatrný. Tím se - pokud souhlasí právě dokazované předpoklady -

3. hodnota nahraditelných členů ustálí nezávisle na jejich konkrétním doplňkovém použití na určité výši, s kterou se potom podílejí také na rozdělení celkové hodnoty skupiny mezi jednotlivé členy. Rozdělení pak probíhá tak, že se *nejdříve* z celkové hodnoty celé skupiny, která je určena *mezním užitek*em společného použití, přidělí nahraditelným členům jejich hodnota a zbytek, který je podle příslušné velikosti mezního užitku variabilní, se přidělí nezastupitelným členům jako jejich individuální hodnota (*Einzelwert*). Mají-li v našem několikrát uváděném příkladu členové A a B fixní „substituční hodnotu“ 10 resp. 20 a je-li společný mezní užitek 100, bude třeba připsat nezastupitelnému statku C individuální hodnotu 70, je-li však mezní užitek 120, individuální hodnotu 90 ²⁾.

V praxi nastává daleko nejčastěji poslední z vylíčených kasuistických případů, a proto se tvoří hodnota doplňkových statků ponejvíce podle posledního vzorce. Nejdůležitější aplikace tohoto vzorce se vyskytuje zejména při připsávání výnosů výroby různým produktivním silám, které společně působily při jejich tvorbě. Skoro každý výrobek je totiž výsledkem společného působení skupiny doplňkových statků: užívání půdy, práce, stálých a oběžných kapitálů. Převážná většina doplňkových členů je jakožto tržní zboží libovolně nahraditelná: výkony námezdních dělníků, suroviny, palivo, nástroje atd. Pouze menšina není, resp. není snadno zastupitelná: jako např. pozemek obhospodařovaný rolníkem, důl, železniční těleso, továrna, samotná činnost podnikatele s jeho nanejvyšší individuálními kvalitami. Jak vidíme, jsou zde dány přesně ty kasuistické okolnosti, za kterých má platit poslední odvozený vzorec pro dělení hodnoty; a vskutku se v praxi tento vzorec dodržuje naprosto přesně. Od celkového výnosu se totiž v praxi odečítají nejprve „náklady“. Podíváme-li se přesněji, skutečně to veškeré náklady nejsou - neboť i vynaložené užité pudy anebo podnikatelská činnost patří do nákladů jako statky mající hodnotu - ale jsou to právě náklady na *nahraditelné výrobní prostředky* o dané substituční hodnotě, tj. náklady na námezdni

²⁾ Kdyby bylo C rovněž nahraditelné za nízkou substituční hodnotu, nastal by případ, o němž bylo pojednáno na str. 82 a mezní užitek společného použití by pro tvorbu hodnoty doplňkové skupiny nebyl vůbec směrodatný.

práci, suroviny, opotřebení nástrojů atd. Zbytek se připsuje jako „čistý výnos“ nezastupitelnému členu, příp. členům: sedlák jej připsuje své půdě, majitel dolu svému dolu, továrník své továrně, obchodník své podnikatelské činnosti.

Zvyšší-li se společný výnos, nenapadne nikoho připsat vyšší výnos nahraditelným členům, ale „pozemek“ anebo důl „vynesly více“, právě jako při snížení společného výnosu nikoho nenapadne zaúčtovat „náklady“ sníženou částkou, nýbrž ztráta se chápe opět výlučně jako menší výnos pozemku, dolu atd. A to naprosto logicky a korektně: na statcích, které tvoří náklady a které jsou kdykoliv nahraditelné, závisí vskutku jen fixní substituční užitek, na nahraditelných statcích závisí celý zbytek společně dosažitelného užitku. Ve směru, kterým se ubíraly poslední uvedené myšlenky, měli bychom asi také hledat řešení problému, který naši vědu velmi zaměstnával, a který bývá obvykle prohlásován - snad trochu unáhleně - za neřešitelný: totiž problém, jak zjistit velikost podílu každého spolupůsobícího faktoru na výrobě společného výrobku³⁾. Fyzický (physikalische) podíl jistě nelze vyčíslit: zdá se mi však, že na otázku, zda by se nedaly zjistit *podíly na hodnotě*, rozhodně nelze odpovědět záporně. Zde však není na místě zabývat se hlouběji touto složitou otázkou.

VI. Hodnota produktivních statků a statků „vzdálenějšího řádu“ (*entfernterer Ordnung*). Poměr mezi hodnotou a náklady

Nadpis tohoto oddílu oznamuje odborníkovi, že přistupujeme k diskusím o obtížném bodu. Skutečnost, že výrobní náklady mají podstatný vliv na jejich hodnotu, je zkušeností tak dobře ověřovanou, že o ní nelze pochybovat. Ale jak se má tento vliv vysvětlit teoreticky a jak se má obzvláště srovnat s rovněž nepopíratelným vlivem užitku statku na jejich hodnotu, aniž by se do vysvětlování vnesly rozpory a protiklady, to je problém, který dal naší vědě už co proto. Má být ohled na náklady

³⁾ Sr. Bernhardi, Versuch einer Kritik der Gründe für großes und kleines Grundeigentum, Petrohrad 1849, str. 198; Mithoff v Schönbergsches Handbuch, 2. vydání, str. 692 a zde citování autoři. Pak ovšem také Wieser, Ursprung und Hauptgesetze, str. 170 ad.

samostatným anebo dokonce jediným principem hodnoty? - To učí škola socialistů, dostáváme se však s tím do tolika vnitřních a vnějších rozporů a do tak křiklavé neshody mezi životem a učením, že toto učení musí být zamítnuto každým nezaújatým teoretikem.¹⁾ Anebo je snad ohled na náklady sice ne jediným, avšak přece jen samostatným principem hodnoty *vedle* ohledu na užitek? Některé teorie, které bych označil za „*dualistické*“, učí i to. Někdy je dualismus jen vnější, když se podle postupu *Ricarda* dělí dualisticky jen oblast platnosti: nad jednou její částí - která obsahuje „vzácné statky“, monopolní statky apod. - se ponechává výhradní vláda ohledu na užitek (a vzácnost), nad druhou oblastí - obsahující libovolně rozmnožitelné statky - se bere ohled jediné na náklady. Jiní zase, jako *Schäffle*, formulují vysvětlení dualisticky, když ponechávajíce jednotnou oblast platnosti, dávají vzniknout hodnotě všech statků z míchanice obou ohledů.²⁾ Obě skupiny dualistických teorií se dokázaly vyhnout hrubším nesrovnalostem s empirickými skutečnostmi. Dokázali to ovšem snadno, neboť kdo má na vybranou dva různé principy, snadno hledá vysvětlení pro to, co se nesrovnává s prvním, u druhého. Avšak takový vnější a přitom přece jen pouze přibližný soulad - vysvětlení dualistických teorií nikdy nevycházejí beze zbytku³⁾ - nemůže nahradit zjevný rozpor týkající se podstaty. Potřebujeme tedy teorii, která vysvětluje všechny hodnotové jevy z jedné věrky a přitom přece úplně. Zdá se mi, že zde je bod, kde platí pro teorie hodnoty „*hic Rhodus, hic salta!*“ Nepopřít „zákon nákladů“, ani jej nevykládat dvojace pomocí zvlášť přízvušeného speciálního principu, ale vysvětlovat jeho platnost prostě a nenuceně tímž jednotným principem, na kterém spočívá hodnota všech statků - tedy i těch, pro které zákon nákladů neplatí -: to se mi jeví právě tak obtížnou jako opravdovou zkouškou zdravé teorie hodnoty. V dalším se pokusíme onu

1) Teorii hodnoty socialistů jsem podrobil teprve nedávno ve své „Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorie“ (Innsbruck 1884, str. 427 - 444) důkladné kritice, a proto se nedomnívám, že bych se zde musel k této věci vracet.

2) Viz výše (str. 68 pozn. 22)

3) Viz rovněž výše (str. 68, pozn. 22)

zkoušku složit. Mostem k tomu budiž analýza hodnoty produktivních statků.⁴⁾

Všechny statky jsou si rovny v tom, že slouží k uspokojování lidských potřeb. Ale jen část koná tuto službu bezprostředně - nazýváme je *spotřebními statky* (Genußgüter) - kdežto mnoho jiných statků nám prospívá nepřímo tím, že pomáhají při výrobě jiných statků, kterými se teprve dále zprostředkovává uspokojení potřeb: označujeme statky druhé kategorie jako *produktivní statky* (Produktivgüter). Všem produktivním statkům je tudíž společné, že jejich souvislost s lidským blahobytem je nepřímá, zprostředkovaná. Avšak liší se od sebe stupněm zprostředkovanosti. Mouka např., ze které se připravuje chléb, je konečnému uspokojení potřeb o několik stupňů blíže než pole, na kterém se pěstuje obilí, ze kterého se získává mouka. Abychom mohli provádět potřebná zkoumání s naprostou jasností, bude nanejvýš vhodné podrobit statky klasifikaci, která dovolí označit různé stupně zprostředkovanosti a bezprostřednosti, jak přispívají našemu blahobytu, přesnějším způsobem, než se děje obecnou klasifikací na spotřební a produktivní statky. Za tím účelem⁵⁾ rozdělíme statky do *řádů* (Ordnungen). Do prvního řádu zařadíme statky, které slouží bezprostřednímu uspokojování potřeb, tedy spotřební statky (např. chléb); do druhého zařadíme ty statky, s jejichž pomocí se připravují statky prvního řádu (např. mouku, pec, práci pekaře, které při výrobě chleba působí společně); do třetího řádu zařadíme ty, které slouží přípravě statků druhého řádu (žito, z něhož se připravuje mouka, mlýn, kde se mele, stavební materiál pece atd.); do čtvrtého produktivní prostředky (Produktivmittel) statků třetího řádu (půdu, která rodí žito, pluh, kterým se půda obdělává, práci rolníka, stavební materiál mlýna atd.) a tak dále do pátého, šestého, desátého řádu vždy ty statky, jejichž užitečná služba pozůstává ve výrobě statků nejbližšího předchozího řádu.

Hledáme hodnotu produktivních statků, neboli, jak to chceme také vyjádřit synonymně, statků „vzdálenějších řádů“. Předem je jasné jed-

4) Pro celý oddíl sr. výstižný rozbor Mengera, Grundsätze, str. 123 ad. a Wiesera, str. 139 ad.

5) Podle postupu Mengera, Grundsätze str. 8 ad.

no: jejich hodnota nemůže konečností pocházet z jiného zdroje ani nemůže mít jiné měřítko než hodnota všech ostatních statků. Ani produktivní statky nemají jiné cesty, jak dosáhnout významu pro nás blahobytnosti, nežli abychom jejich prostřednictvím získali blahobytnost, bychom byli nuceni bez nich postrádat⁶⁾, a jelikož konečné výhody, které nám zprostředkovávají, tkví i u nich v uspokojování potřeb, bude přirozeně i jejich hodnota vysoká tehdy, když na nich bude záviset uspokojování důležité potřeby, a nízká tehdy, bude-li na nich záviset uspokojování nedůležité potřeby. Rozdíl bude jediné v tom, že u spotřebních statků stojí státek a uspokojení potřeb kauzálně bezprostředně vedle sebe, kdežto u produktivních statků se vsunuje mezi statky a na nich závislé konečné uspokojení potřeb více či méně dlouhá řada mezích článků - jejich sukcesivní výrobky. Tímto dalekosáhlým propojováním přibývá hmoty i prostoru, na nichž se mohou vyvinout nové zákonité vztahy mezi hodnotou produktivních prostředků a jejich výrobků. Hlavní zákon hodnoty se jimi ani neprolomí, ani neporuší: je pouze obklopen - jako v analogickém případě „doplňkových statků“ - dodatečnými ustanoveními, ke kterým poskytuje látku bohatší složitost jevů. Prozkoumat ji bude nyní naším úkolem.

Za tím účelem si představme typickou výrobní řadu (Produktionsreihe).

Spotřební státek - nazvěme jej A - pochází ze skupiny produktivních statků druhého řádu - nazvěme ji G_2 - ta pochází ze skupiny statků třetího řádu, G_3 , ta konečně ze skupiny produktivních statků čtvrtého řádu G_4 . Pro snazší přehled zatím předpokládejme, že každá taková skupina produktivních prostředků přechází beze zbytku do svého výrobku a že naznačené produktivní užití je jediné, k němuž se vůbec hodí. Zkoumejme nyní, jaký blahobytnost pro majitele závisí na každém členu uvedené řady.

Víme již, že na posledním členu řady, na spotřebním statku A, závisí jeho *mezni užitek*. Stačí proto začít až u členu G_2 . Kdybychom neměli skupinu G_2 , nedostali bychom výrobek A, měli bychom tudíž o jeden kus druhu výrobků A méně než jinak. Úbytek jednoho exempláře však znamená, jak již víme, neuspokojení jedné potřeby, a to, jak víme,

⁶⁾ Domnívám se, že pro zcela podřadný význam nemusím dále přihlížet ke kasuistické zvláštnosti, která se může vyskytnout i u produktivních statků, že by totiž mohl závislý užitek pozůstávat nikoliv v uspokojení potřeby, ale v úspoře strasti. (Srov. výše str. 65)

nejmenšího uspokojení, ke kterému jeden kus ze zásoby by jinak ještě mohl být hospodárně použit; jinými slovy, znamená to výpadek mezního užítka výrobku A. Na skupině G_2 závisí tedy stejně jako na konečném výrobku A samotném mezní užitek výrobku A. Věnujme pozornost dalšímu členu. Kdybychom neměli skupinu G_3 , nedostali bychom z ní pocházející skupinu G_2 , a museli bychom v důsledku toho postrádat jeden exemplář spotřebního statku A, resp. jeho mezní užitek. Závisí tedy také na skupině G_3 naprosto též užitek pro náš blahobytnost (Wohlfahrtsnutzen), jako na následujících dalších členech výrobní řady. A stejně tomu bude u skupiny G_4 . Kdyby nám chyběla, chyběl by nám přirozeně také jeden exemplář skupiny G_3 , který by se byl z ní mohl vyrobit; tím dále chybí jeden exemplář skupiny G_2 , jeden exemplář A a konečně jeho mezní užitek. Lze tedy stanovit tuto obecnou větu: *Na všech postupně do sebe přecházejících skupinách produktivních prostředků vzdálenějšího řádu závisí jeden a též přírůstek blahobytnosti, totiž mezní užitek jejich konečného výrobku.* Výsledek nikoho nepřekvapí. Bylo totiž předem průhlednou záležitostí, že výrobní řada, která souvisí s naším blahobytností jen svým konečným členem, může mít za cíl anebo může podmiňovat jen takový užitek jako právě její konečný člen. Ve všech člancích řetězu máme postupně v rukou podmínku téhož konečného užítka, jenže hned na vzdálenějším, hned na bližším místě cesty, již má ještě urazit.

Z toho vyplývají pro hodnotu produktivních prostředků tyto obecné zásady. *Za prvé*: Jelikož na všech do sebe postupně přecházejících skupinách produktivních prostředků závisí jeden a též užitek, musí být také hodnota všech skupin zásadně táž. *Za druhé*: Velikost této jejich společné hodnoty se řídí pro každou skupinu konečností velikosti mezního užítka konečného upotřebitelného (genussreifen) výrobku. Zdůrazňujeme: konečností. Neboť vedle toho má *za třetí* hodnota každého produktivního prostředku svou *bezprostřední* míru v hodnotě z něho pocházejícího výrobku nejbližšího řádu. Neboť užitečná služba produktivního prostředku práce pozůstává a vyčerpává se především získáním produktu a významu této užitečné služby a jeho původce si přirozeně ceníme tím výše, čím důležitější a hodnotnější pro nás bude získaný výrobek. Věcně se tato věta kryje plně s předešlou: neboť v hodnotě statků bližšího řádu se všem také odráží mezní užitek koneč-

ného produktu. Z něho se všem skupinám produktivních prostředků přivádí jejich hodnota, avšak přivádí se takřkajíc po etapách. Nejprve a bezprostředně se vyjadřuje velikost mezního užítu v hodnotě konečného výrobku: ta je pak vodičkem pro hodnotu té skupiny statků, z níž pochází; ta zase pro hodnotu skupiny statků třetího řádu, ta konečně pro hodnotu skupiny čtvrtého řádu. Název určujícího prvku se mění od etapy k etapě, avšak v různých názvech vězí vždy táž věc: mezní užitek konečného výrobku.

Přes věcnou shodnost obou pouček není výslovná formulace druhé poučky zbytečná. Má význam pohodlné zkratky, kterou budeme v praktickém životě používat patrně častěji než samotnou hlavní formuli. Spočítáme-li, co přinese produktivní prostředek našemu blahobytu, podíváme se přirozeně nejprve na výrobek, který z něj získáme a dále na to, co ten našemu blahobytu přinese. Pokud to ještě nevíme, musíme ovšem v duchu urazit celou cestu užítu článek za článkem, až se konečně dostaneme k meznímu užítu upotřebitelného konečného článku. Ale to velmi často není zapotřebí. Z dřívější úvahy anebo zkušenosti najdeme již připravený soud o hodnotě výrobků a ten bude beze všeho základem soudu o hodnotě produktivních prostředků. Obchodník s dřívím, který hodlá koupit dřevo na výrobu dužin, velmi rychle uzavře své úvahy o hodnotě, jakou má dřevo pro něho: spočítá, kolik dužin z něj může vyrobit a ví, jaká je hodnota dužin podle současných tržních poměrů; o víc se nemusí starat.

Myšlenka, že se hodnota produktivních prostředků řídí hodnotou jejich výrobků, měla v naší literatuře zvláštní osud. Je v ní něco tak zřejmého, že se již záhy jakoby sama vnucovala. Najdeme ji mimo jiné již u *Saye*, později u *Hermanna*, *Riedela a Roschera*.⁷⁾ Zdála se však těmto spisovatelům jaksi *příliš* zřejmou: považovali za zbytečné ji rozvádět, zdůvodňovat anebo výslovně začleňovat do systému, ale aplikovali ji jako ustálené axioma při sporadických příležitostech, kde ji zrovna potřebovali. To pak vedlo k zvláštnímu stavu, že jaksi zůstala příležitostnou pravdou, na kterou si občas vzpomněli, občas nikoliv,

⁷⁾ Podrobnosti viz v mé *Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien*, str. 163, 242 ad, 255 ad.

kteřá však nevníkla do systematického vědomí, a proto zůstala bez jakéhokoliv vlivu na celkovou nauku. Implicitně se jí věřilo, explicitně se učil její pravý opak. Zatímco snad nebylo jediného teoretika, který by nebyl občas pevně přesvědčen, že hodnota produktivního prostředku „vinice“ závisí na hodnotě jeho výrobku „vína“, nebylo rovněž téměř jediného, který by nebyl naopak učil, že hodnota výrobků závisí na jejich nákladech, tj. na produktivních prostředcích spotřebovaných při jejich výrobě. Teprve jasný systematický duch *Mengera* povzněl starou příležitostnou pravdu na úroveň pevného vědeckého principu.⁸⁾

Věty o hodnotě produktivních prostředků jsme dosud odvozovali pouze z vnitřních příčin, jaksi jako postuláty hospodářské logiky. Jak se však stává zkušenost k těmto logickým postulátům? - Potvrzuje je. Pro potvrzení se můžeme dokonce dovolat právě „zákona nákladů“, který je zdánlivě takovým nepřítelem teorie o mezním užítu. Zkušenost ukazuje, že hodnota většiny statků se rovná jejich „nákladům“. „Náklady“ však jsou jen souhrnem produktivních statků majících hodnotu, pracovních výkonů, kapitálu (*Kapitalstücke*), užívání jiných (*Vermögensnutzungen*) apod., které bylo třeba vynaložit na zhotovení výrobku. Dobře známa totožnost nákladů a hodnoty je proto jen jinou formou vyjádření totožnosti hodnoty skupin statků různých řádů, jež přecházejí jedna v druhou. Pokud jde o příčinu této totožnosti, vím ovšem dobře, že se zákon nákladů vykládá opačně, než činíme my: zatímco my jsme řekli, že se hodnota produktivních prostředků, tedy nákladových statků (*Kostengüter*), řídí hodnotou jejich výrobků, vykládá se zákon nákladů obvykle opačně v tom smyslu, že hodnota výrobků je určena výší nákladů, tedy hodnotou produktivních prostředků, z nichž se vyrábějí. Tomuto rozporu se podíváme na kořen trochu později; zde si z toho beru jen potvrzení skutečnosti, že identita hodnoty skupin produktivních prostředků, jež do sebe postupně vcházejí, opravdu existuje, lhostejno z jaké příčiny.

Rovnost hodnot není ovšem absolutní, ale je jen přibližná: lze hovořit o *tendenci k rovnosti hodnot*. Odchylky od absolutní identity jsou dvojího druhu; dílem nepravdivé, dílem pravidelné. Oboje jsou způso-

⁸⁾ Grundsätze str. 123 ad.

beny tím, že výroba stojí čas. Lidé se mohou měnit během dlouhých období, která často uplynou při postupném převádění statků šestého anebo osmého řádu všemi mezistádii do konečné podoby upotřebitelného výrobku. Mohou se změnit potřeby, poměry potřeby a krytí a jmenovitě přehled o těchto poměrech: tím se přirozeně také mění hodnotění statků v různých stádiích jejich cesty ke zralosti. Výkvy pocházející z tohoto zdroje mohou být pochopitelné hned silné, hned slabé, mohou směřovat hned nahoru, hned dolů: jde o nepravdivelné výkvy. Mimoto však pozorujeme také trvalou a pravidelnou odchylku od naprosté identity: lze totiž pozorovat, že celková hodnota úplné skupiny vzdálenějšího řádu ve stálém poměru poněkud zůstává za hodnotou jejího výrobku; a to tak, že se velikost rozdílu hodnot odstupňuje podle toho, jaká doba je potřebná k přetváření skupiny produktivních prostředků ve výrobek. Je-li např. hodnota výrobku 100, bude celková hodnota vykonané práce, užívání půdy, fixních a oběžných kapitálů⁹⁾ podle zkušenosti méně než sto, a to snad 95, trvá-li výrobní proces celý rok, snad 97–98, trvá-li výrobní proces půl roku. Tento rozdíl hodnot je záhybem, v němž vězí úrok z kapitálu. Jeho objasnění je předmětem samostatného, nesmírně složitého problému, k němuž jsem jinde zaujal zevrubně stanovisko.¹⁰⁾ Nesmíme jej zaplést do našich nynějších výkladů, a proto hodlám nadále - aniž by náš nynější účel utrpěl újmu - zcela abstrahovat od existence onoho rozdílu hodnot.

V dosavadním výkladu jsme odvozovali zákon hodnoty produktiv-

⁹⁾ Z fixních kapitálů lze zde započítat přirozeně jen opotřebení.

¹⁰⁾ Viz mé dílo „Kapital und Kapitalzins“ (zatím vyšel první oddíl „Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheorien“, Innsbruck 1884. Druhý oddíl, obsahující pozitivní teorii, bude vbrzku zveřejněn). V návaznosti na to, co bylo řečeno v textu, uvádím zde pouze tyto poznámky. Pohled na malou, avšak pravidelnou neshodnost hodnoty výrobků s hodnotou jejich produktivních prostředků (nákladů) je pro většinu moderních teoretiků podnětem k domněnce, že na první pohled viditelné materiálové náklady (práce, užívání půdy, kapitál) nevyčerpávají celý souhrn nákladů, ale že vedle toho musí ještě existovat nějaká ideální součást nákladů, na kterou pak připadá chybějící zlomek celkové hodnoty. O povaze této imateriální součásti nákladů se mínění různí. Někteří ji považují za obět „zdržlivosti“, jini za morální „práci“ (úspory apod.), jini za „užívání“ kapitálů vázaných ve výrobě anebo za „dispozici“ s nimi. Proti všem těmto pokusům o vysvětlení existují nanejvýš závažné pochybnosti. Viz *moi* „Geschichte und Kritik“ passim, zvl. str. 226 ad., pak oddíl VIII (Teorie užítka), IX. (Teorie abstinence) a X (Pracovní teorie).

ních statků za zjednodušující hypotézy, že každá skupina produktivních prostředků připouští jen jediné, naprosto určité použití. Tato hypotéza se však shoduje se skutečným životem jen v nepatrném rozsahu. Právě produktivní statky se vyznačují daleko více než spotřební statky neobyčejnou mnohostranností. Naprostá většina je způsobilá k několika produktivním službám, některé, jako např. uhlí, železo a zejména lidská práce, dokonce k nespočetným odlišným produktivním službám. Musíme přirozeně přihlížet k těmto skutečným okolnostem i ve svém teoretickém rozboru a podívat se, zda a jakou modifikaci sezná náš zákon pravící, že hodnota skupiny statků vzdálenějšího řádu se řídí hodnotou jejího výrobku.

Obměňme v tomto smyslu předpoklady typického příkladu. Někdo má větší zásobu skupin produktivních prostředků druhého řádu (G_2). Z každé takové skupiny může vyrobit podle libosti buď spotřební statek druhu A anebo spotřební statek druhu B anebo konečně spotřební statek druhu C. Chce přirozeně o své potřeby pečovat harmonicky a proto vyrobí z různých částí své zásoby produktivních prostředků současně spotřební statky všech tří druhů, a to každého druhu podle své potřeby. Při skutečné harmonickém zásobování se upraví množství výrobků tak, aby na posledním exempláři každého druhu závisely přibližně stejně důležité potřeby, aby tedy byl mezní užitek každého exempláře přibližně stejně veliký.¹¹⁾ Přesto nejsou vyloučeny odlišnosti, a to dokonce značné odlišnosti mezního užítka, neboť stupnice konkrétních potřeb vyskytující se u každého druhu potřeb není, jak již víme¹²⁾, vždy pravidelná a nepřetržitá. První kamna v místnosti mi např. poskytují velmi značný užitek - očisluje me je poměrným číslem 200 - , druhá již žádný. Zastavím se proto přirozeně u *jednoho* exempláře, jehož mezní užitek je 200, i tehdy, sestoupí-li mé zásobování v jiných oborech potřeb asi průměrně až k meznímu užítku 100 anebo 120. Aby se náš typický případ podobal skutečnosti, musíme tedy předpokládat, že mezní užitek vždy jednoho exempláře ze tří druhů statků A, B a C bude odlišný: pro A necht' je 100, pro B 120, pro C 200.

¹¹⁾ Vyžaduje to princip hospodárnosti (sr. Wieser, Ursprung etc., str. 148 ad.)

¹²⁾ Viz výše str. 46 ad.

Ptejme se nyní: jaká je za takových okolností hodnota skupiny produktivních prostředků G_2 ?

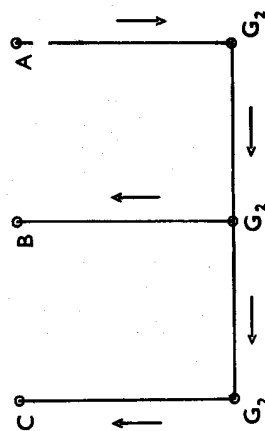
Jsmo již tak zkušeni v podobném kasuistickém rozhodování, že můžeme bez zaváhání odpovědět: hodnota se rovná 100. Neboť kdyby se ztratila jedna pohotová skupina produktivních prostředků, přesunul by majitel újmu přirozeně na nejméně citlivé místo: neomezil by ani výrobu druhu B, kde by ztratil mezní užitek 120, ani druhu C, kde by ztratil mezní užitek 200, ale vyrobil by jednoduše o jeden exemplář druhu A méně, přičemž by se snížil blahobyt o 100. Obecně formulováno: *hodnota jednotky produktivních prostředků se řídí mezním užitem a hodnotou toho výrobku, který má nejmenší mezní užitek ze všech výrobků, k jejichž výrobě by měla být jednotka produktivních prostředků hospodárně použita.* Všechny vztahy, které jsme pro hodnotu produktivních prostředků a jejich výrobků demonstrovali výše za zjednodušující hypotézy jediného užití, platí tedy obecně mezi hodnotou produktivních prostředků a jejich výrobkem, který má *nejmenší hodnotu*.

A jak se to má s hodnotou ostatních druhů výrobků, B a C? Tato otázka nás přivádí k pramenům „zákona nákladů“.

Kdyby rozhodoval za všech okolností mezní užitek dosažitelný uvnitř vlastního druhu, musely by se hodnoty druhů B a C¹³⁾ různit jak od hodnoty druhu A, tak od hodnoty jeho nákladů G_2 ; B by musel mít hodnotu 120, C hodnotu 200. Jenže tu jde o jeden z těch případů, kdy se pro substituční souvislosti přesune případný výpadek u *jednoho* druhu na jiný druh, a proto se stane mezní užitek tohoto druhu určujícím pro první¹⁴⁾. Ztratí-li se totiž jeden kus druhu C, není třeba se vzdát mezního užtku 200, jež by byl bezprostředně poskytl, ale lze vyrobit a také se ihned vyrobí z jednotky produktivních prostředků G_2 nový kus C a vyrobí se raději o jeden kus méně toho druhu, kde je mezní užitek, a tím také ztráta užtku nejmenší. To je v našem příkladu druh statků A. Jeden exemplář C nemá tudíž hodnotu 200 podle svého vlastního užtku, ale má podle mezního užtku nejméně hodnotného

příbuzného výrobku A jen hodnotu 100,¹⁵⁾ vzhledem k tomu, že výroba zprostředkovává možnost substitute. Totéž platí přirozeně také o hodnotě druhu B a platilo by vůbec o každém druhu statků, který je s A „výrobně spřízněný“¹⁶⁾ (produktionsverwand) a jehož bezprostřední mezní užitek je přitom větší než mezní užitek druhu A.

To vede k některým důležitým důsledkům. Předně staví tímto způsobem hodnotu statků s vyšším individuálním mezním užitem do stejné roviny s hodnotou „mezního výrobku“ (Grenzprodukt), a *tím také s hodnotou produktivních prostředků, z nichž oba společně pocházejí: zásadní identita „hodnoty“ a „nákladů“ platí i pro ně.* Je však velmi pozoruhodné, že se zde shoda uskutečňuje podstatně jinou cestou než mezi náklady a mezním produktem, kde se dosáhlo shody tím, že se přizpůsobila hodnota produktivních prostředků hodnotě výrobku; hodnota výrobku byla určující, hodnota produktivního prostředku určená. V našem nynějším případě se musí naopak přizpůsobit hodnota výrobku. Konečnou ovšem jen hodnotě jiného výrobku, výrobně spřízněného mezního výrobku; avšak v první řadě hodnotě produktivního prostředku, z něhož pochází a které zprostředkovává substituční spojení s mezním výrobkem. Cesta hodnoty (Wertleitung) vede jakoby po lomené čáře. Nejdříve jde - jak to má zobrazit malý náčrtek - od

mezního výrobku k produktivnímu prostředku, stanoví jeho hodnotu a potom stoupá obráceným směrem od produktivního prostředku k jiným výrobkům, které se z něho mohou vyrábět. V konečné fázi tedy

¹⁵⁾ Wieser, cit.d., str. 146

¹⁶⁾ Tak chceme stručně nazvat výrobek, jehož mezní užitek je nejmenší.

¹³⁾ Správněji řečeno vždy jednoho kusu těchto druhů; užívám tohoto způsobu vyjadřování pouze pro stručnost.

¹⁴⁾ Sr. výše odd. II, str. 60 ad.

dostávají výrobky s bezprostředně vyšším mezním užítkem svou hodnotu od svých produktivních prostředků. Přeneseno z abstraktního vzorku do praxe: uvažujeme-li, jakou hodnotu má pro nás statek B anebo C, obecně výrobek s vyšším bezprostředním mezním užítkem, musíme si nejdříve říci: právě takovou jako produktivní prostředky, z nichž můžeme výrobek v každém okamžiku zase vyrobit. Zkoumáme-li potom dále, jakou hodnotu mají samotné produktivní prostředky, dostaneme se k meznímu užítku mezního výrobku A. Ale neschůdně si musíme ušetřit další zkoumání. Nesčetněkrát již známe hodnotu nákladových statků, aniž bychom ji museli od případu k případu odvozovat z jejího základu¹⁷⁾, a ve všech těchto případech měříme správnou i účelnou zkratkou hodnotu výrobků prostě jejich náklady.

Je tedy vskutku správné, když se říká, že náklady vládnou hodnotou. Jen si musíme být vždy vědomi mezí, v nichž tento „zákon“ platí, a pramene, z něhož čerpá svou sílu. *Je to za prvé jen dílčí zákon*. Platí jen potud, pokud je možné opatřit si výrobou podle libosti a včas substituční exempláře. Chybí-li možnost substituce, je třeba stanovit hodnotu každého výrobku jen podle bezprostředního mezního užítku vlastního druhu a shoda s hodnotou mezního výrobku a s hodnotou produktivních prostředků stojících uprostřed se naruší. Proto známa věta vzatá ze zkušenosti, že zákon nákladů platí jen pro „libovolně reprodukovatelné“ statky a že je to pouze přibližný zákon (Näherungsgesetz), který nesvazuje hodnotu jemu podřízených statků s otrockou přesností s úrovní nákladů, ale - podle toho, zda výroba v daném okamžiku nemůže stačit poptávce anebo ji přesahuje - dovoluje výkyvy nahoru anebo dolů.

Ještě důležitější však je zdůraznit, že *za druhé* i tam, kde platí zákon nákladů, nejsou *náklady konečnou, ale vždy jen vloženou příčinou pro hodnotu statků*. Koneckonců nedávají výrobkům svou hodnotu, ale přijímají ji od nich. Pro produktivní prostředky s jedinou možností

¹⁷⁾ Jmenovitě zásah dělbý práce a směny hodně přispíval k tomu, že se i hodnota meziproductů často ustálila samostatně.

použití je to nad slunce jasné. Snad by nikdo nepochyboval o tom, že tokajské víno je hodnotné, protože tokajské vinice jsou hodnotné, ale že naopak vinice mají vysokou hodnotu, protože hodnota jejich produktu je vysoká; stejně jako hodnota rtuťových dolů závisí na hodnotě rtuť, pšeničného pole na pšenici, cihlářské pece na cihlách a ne naopak. Opačné zdání může mít svůj původ jen v mnohostrannosti většiny nákladových statků; ovšem při poněkud bližším ohledu se toto zdání skutečně projevuje jen jako chiméra. Jako měsíc odráží cizí sluneční světlo na Zemi, tak mnohostranné nákladové statky odrážejí hodnotu přijatou od mezního výrobku na jiné výrobky. Princip hodnoty není v nich, ale je mimo ně v mezním užítku výrobků.

Zákon nákladů se však obvykle formuluje s pretenzí, že náklady jsou samostatným anebo dokonce snad jediným principem hodnoty. Toto mínění je naprosto mylné. Proti němu lze navést hromadu důvodů. Předně nelze ani domyslet bez nedůslednosti myšlenku, že hodnota produktivních prostředků je příčina a hodnota výrobků je následek. Hodnota statku se vysvětluje jeho náklady, to jest hodnotou produktivních prostředků, z nichž vznikl. Odkud však mají tyto svoji hodnotu? Důsledně by se muselo říci: od *svých* nákladů, tedy od produktivních prostředků třetího řádu, ty zase od produktivních prostředků čtvrtého řádu a tak dále. Je tedy zřejmé: buďto se dostaneme v této do minulosti se vracející řadě konečně ke statkům, které samy nevznikly výrobou, např. k půdě, k lidské práci. Potom končí vysvětlování. Pak ale selhává rovněž pro tyto statky vysvětlení z jejich nákladů. Jejich hodnota zůstává buďto nevysvětlená anebo se musí vysvětlit v rozporu s principem nákladů nějakým jiným principem. Anebo se podaří nějakým dialektickým obratem považovat také tyto statky za výrobky a vysvětlit jejich hodnotu jejich náklady, např. hodnotu lidské práce náklady na obživu dělníka. Pak ale vysvětlování nikdy nekončí. Protože se potom vysvětluje hodnota práce hodnotou životních prostředků, chleba, masa apod.; jelikož však jsou také vyrobeny prací, je třeba vysvětlit jejich hodnotu opět prací a tak dále nekonečně kolem dokola.

Dále, jak jsme se právě zmiňovali, je u produktivních prostředků, které mají jediný způsob použití, zcela zřejmé, že jejich hodnota neřídí hodnotu jejich výrobků, ale je naopak jimi řízena. Tyto případy nejenže znamenají bezprostředně značný průlom do zákona nákladů, ale vrhají

povážlivé světlo na ony další případy, kdy zákon nákladů zachovává alespoň navenek svoji platnost. Neboť se musíme ptát: proč by měl být princip hodnocení produktivního statku najednou opačný, jestliže má tento statek náhodou místo jednoho nebo dvou několik způsobů použití?

Jemnocitnému teoretikovi musí být konečně také nápadné, že přívrženci zákona nákladů musí, aby jej mohli vůbec udržet, připojovat k němu řadu doložek vztahujících se k okolnostem, které s náklady nemají co dělat. Tak např. zákon nákladů má platit jen pro statky, které lze vyrábět v libovolném množství; a pro ty jen tehdy, mají-li statky příslušný stupeň užitečnosti. Neboť také pro přívržence zákona nákladů je samozřejmou věcí, že např. loď, která nemůže plout, nemá žádnou hodnotu, i když stála milión a opakovaná výroba by zase stála tolik. Všechny tyto doložky jsou ze stanoviska nákladového principu neorganické. Kdyby hybný princip hodnoty měl spočívat ve výrobních obětech (Produktionsoffern), v nákladech vůbec, pak nelze vůbec pochopit, proč by měl ten princip selhat právě v tom či onom případě.

Pravdou je, že všechny tyto doložky jsou protiprincipiálními kompromisy, kterými má být zachována vnější shoda zákona nákladů se skutečností na úkor vnitřní důslednosti. Teorie nákladů se jimi dostává bezděčně do styku se správným principem mezního užítka. *Ony doložky totiž vyznačují podminky, za kterých se samotné náklady shodují s mezním užitekem.* Tím obsahují přiznání, že náklady jsou schopny řídit hodnotu jen tehdy, mají-li na své straně mezní užitek. Nenabízí se tu myšlenka, že vláda nákladů je zdánlivá a že skutečnou moc má mezní užitek, kterému se náklady věší na paty? A nestane se tato myšlenka jistotou, vidíme-li dále, že v okamžiku, kdy se náklady oddělí od mezního užítka, hodnota již nesleduje náklady, ale mezní užitek? U monopolních statků se mezní užitek vyvyšuje nad náklady, u statků, jichž byl vyroben nadbytek anebo jejichž upotřebitelnost je malá, klesá pod úroveň nákladů; a co se ukáže? - v obou případech opustí hodnota náklady a sleduje mezní užitek. Není to prověrka faktů, jakou si ani drastičtější nelze představit?

V předešlém výkladu jsem se bedlivě snažil vyzvednout správné jádro, které nepochybně v zákonu nákladů vězí. Zákon nákladů existuje, náklady skutečně vykonávají důležitý vliv na hodnotu statků. Avšak

jejich vláda je přece jen náhodným případem uvnitř obecnějšího zákona o mezním užítku. Kdo by v nich chtěl spatřovat *samostatný* princip hodnoty, dopouští se, jak se domnívám, nedbalého, těžkého omylu. Z jiné strany byl tento omyl již dávno a často rozpoznáván. Od *Saye* po naše dny pozvedl již leckterý teoretik kritickou zbraň proti zákonu nákladů. Jestliže se přesto houževnatě udržel při životě až po dnešní dny, nemá co děkovat - jak se domnívám - ani tak své vnitřní síle jako okolnosti, že většina protivníků sice proti němu bojovala, nebyla však schopna jej nahradit ničím lepším: napadnutelné vysvětlení bylo pořád ještě lepší než žádné. Snad bude nauce o mezním užítku souzeno, aby si vysloužila pochvalu, že umí nejen bořit, ale také stavět.

VII. Obrana

Proti teorii subjektivní hodnoty by se mohlo namítnout, že požaduje od prostého člověka, aby prováděl komplikované úvahy, což ve skutečnosti není. Výpočet mezního užítka že požaduje, abychom pokaždé postavili do jedné řady všechny konkrétní potřeby, jež lze statkem uspokojit, potom všechny exempláře, jimiž disponujeme, a potom se podívali, ke kterému členu řady dostoupí uspokojení. To že je pro naši představivost nepohodlná práce, která zvláště u statků vzdálenějšího řádu roste do obuldného rozsahu, při čemž se tato práce musí vykonat nejen u samotného hodnocení statku, ale u všech jeho meziproduktů. Lze namítnout, že tak svízelně a zdlouhavě ve skutečnosti při hodnocení nepostupujeme.

Zcela správně: svízelná naše hodnocení nejsou. Ale proč?

Za prvé: protože jsme se stali neustálým cvikem podivuhodnými virtuózy. Stejně jako jen začátečník ve čtení sestavuje slovo písmeno za písmenem; jako jen hudlař musí při hře na klavír promýšlet po jednom všechny tóny, z nichž se skládá akord, a jejich intervaly, stejně tak by byl jen hudlařský hospodář nucen sestavovat v duchu jako mozaiku, kamínek po kamínku obraz hospodářské situace, na které se má zakládat jeho hodnocení. Zkušený hospodář to vykoná a přehledně jedním rázem. K tomu přistupuje okolnost - a v tomto směru zaujímá hospodářský virtuózní značně příznivější pozici než jeho kolega hudebník - že

pro naše hodnotové soudy zpravidla není třeba puntičkářské přesnosti. Dokud nebudou chyby v odhadu příliš veliké, dokud jaksi budeme hrát na svůj hodnotící rejstřík poměrně snesitelně, dotud vystačíme pro účely hospodářského života docela dobře. Princip hospodárnosti nejen že nevyžaduje příliš puntičkářskou pečlivost při hodnocení, ale ji přímo zakazuje. Nejpresnější hodnotové soudy zaručují sice také nejsprávnější a tudíž nejúspěšnější jednání. Avšak větší stupeň přesnosti lze vykoupit jen úměrným obětováním času a síly, které je spojeno s pečlivým promyšlením všech okolností. Do určitého stupně převyší třeba výhoda dosažená pečlivější orientací v našem životě oběť duševního úsilí, která je s tím spojena; a potud je vynakládání takového úsilí také ekonomicky správné. Za jistým bodem však je tomu určitě naopak. Kdo by chtěl rozvážit co nejzúzkostlivěji každý ze stovek hospodářských činů, jež vykonává den co den anebo týden co týden, a kdo by chtěl vyslovit hodnotový soud o každém, i nejnepatrnějším statku, ježž vydává anebo přijímá, užívá anebo spotřebovává, ten by pro samé počítání a uvažování nemohl ani žít. Správné pravidlo, kterým se řídíme také v hospodářském životě, je „nebýt přesnější než je třeba“: o velkých věcech uvažovat hodně přesně, o středních prostředně přesně, o nesčetných lapálních hospodářského všedního dne jen v nejhrubších rysech.¹⁾

Dále pak za druhé nemáme velmi často ani zapotřebí uplatnit plně svoji virtuozitu v posuzování hospodářských situací. Existují úlevy a pomůcky, které nás podstatně podporují při hodnocení. Takovou pomůckou je paměť. Rozhodneme-li se k hospodářskému jednání se statkem, nemáme pokaždé zapotřebí budovat nově od základů soud o jeho hodnotě. Již kdysi jsme si utvořili soud o jeho hodnotě, podrželi jej v paměti a v případě potřeby jej opět použijeme. Smíme jej používat tak dlouho, dokud se naše hospodářská situace podstatně nezmění - a většina lidí hospodaří v tak pravidelném kolebě, že staré hodnoto-

¹⁾ Jestliže tedy ve většině případů nebereme mezní užitek v úvahu, není naše teorie o mezním užtku přece jen nesprávná? - Určitě nikoliv! Při každé úvaze, i té nejhrubší, se zaměřujeme na zjišťování mezního užtku, na to, na čem v souvislosti se statkem patrně závisí náš blahobyt; ani při velmi nepřesném hodnocení nepřestává být měřítkem hodnocení, stejně jako nelze tvrdit, že našim měřítkem již není výška ruťového sloupce, jestliže odcítáme desetiny a setiny stupňů na teploměru pomoci nónia.

vé soudy se používají dlouho. Hospodyně, která denně nakupuje životní potřeby pro svoji domácnost, nenapadne klást si denně otázku, jaká je užitná hodnota libry masa, tuctu vajec, bochníku chleba atd. a odpovídat na ni: sáhne jen do své paměti, kde najde příslušné hodnotové soudy již pohotové.²⁾

Není dokonce ani třeba, abychom hodnotové soudy utkvěly v paměti odvozovali z vlastní zkušenosti. Dostává se nám návodů a poučení, dáváme na soudy jiných, kteří se ocitají v podobných situacích, řídíme se zvyklostmi. Dělnickému dítěti, dříve než se mohlo poučit vlastním soudem o mezním užtku různých věcí, se vstúpily do paměti soudy, že zlatka, kuře, libra pečeně jsou hodnotné věci, že krejcar, kousek chleba mají hodnotu menší, avšak dům daleko větší. Stejně jako žák obecné školy umí používat pravidla násobení a dělení, aniž je sám odvodil, jako chápe a reprodukuje adept dějepisu historická fakta, aniž by prozkoumal prameny, tak opíráme své hodnotové soudy nescetněkrát mechanicky o to, co jiní vymysleli před námi a pro nás.

Naše organizace hospodářského života spočívající na dělbě práce a směně nám konečně podstatně usnadňuje hodnocení právě v těch případech, kdy by byla jinak práce s tím spojená nejtěžší. Jsou to případy, kdy se má odhadnout hodnota statků vzdálenějších produkčních řádů. Jestliže odděluje dlouhá řada mezičlenů hodnocený statek od směrodatného mezního užtku; jestliže se přidruží na každém z četných výrobních stupňů doplňkové statky, jejichž účinek se mísí s účinkem hodnoceného statku: jak je potom obtížné zachovat si přehled o tak složitých vztazích a říci bezmála s jistotou: „Na našem statku závisí takový a právě takový užitek!“ Takový nesnadný soud však ani nemusíme vynést. Neboť dílba práce vyzvedla skoro každý výrobní stupeň na samostatné výrobní odvětví. Kdo dnes vlastní statek vzdálenějšího řádu, nenechá jej téměř nikdy proběhnout všemi metamorfózami až do konečné podoby hotového spotřebního statku, aby nakonec sám vytěžil užitek, který je závislý na jeho spotřebě, - nýbrž posune jej jen o stupeň

²⁾ Lidé ovšem, kteří se ocitli náhle v nových majetkových poměrech, např. bohatí, kteří náhle zehudli, musí si hodnotové soudy utvářet od základů nově a než se jim to podaří, budou poučováním mnohým obráceným jednáním a mnohou trpkou zkušeností, že se jejich dávno nabyté názory na hodnotu peněz atd. staly v novém postavení nesprávnými.

blíže k jeho konečnému účelu a prodá jej podnikateli příštího výrobního stadia. Právě proto se při odhadu subjektivní hodnoty, kterou má statek pro něho, ani nemusí starat o pozdější stadia jeho působení, která probíhají mimo sféru jeho zájmů. Ptá se jen: kolik statků nejbližšího dalšího řádu mohou z něj získat a jakou hodnotu, a to směnnou hodnotu budou tyto statky mít? - To jsou však velmi jednoduché otázky, které může každý zájemce snadno zodpovědět pro vlastní sféru.

Duševní práce, kterou musí lidé vykonávat při odhadování subjektivní hodnoty, není tudíž tak užasná, jak by se mohlo zdát podle abstraktního vylíčení základů hodnocení. Ostatně bychom ji mohli očekávat i u obyčejných lidí tehdy, kdyby byla značně větší než je tomu ve skutečnosti. Kde jde o vlastní výhodu, kde se každý omyl ihned vymstí škodou, tam se stane i prostý člověk bystrým a citlivým. A náš lid podal vynikající důkaz své vnímavosti v hospodářských věcech tím, že rozpoznal podstatu hodnoty dříve a lépe než věda. Věda, oklamána záměnou užitečnosti s hodnotou, prohlásila statky jako vzduch a vodu za věci mající nejvyšší užitnou hodnotu. Prostý člověk však viděl anebo cítil správněji a zacházel se vzduchem a vodou přesto tak, jak si zasluhovaly, totiž jako s nehodnotnými věcmi. A prostý muž po tisíciletí, než věda vytvořila nauku o mezním užítku, byl zvyklý požadovat statky a zbavovat se jich nikoliv s ohledem na nejvyšší užitek, jež jsou podle svého druhu schopny poskytnout, ale s ohledem na přírůstek anebo úbytek konkrétního užítku, který lpí na každém statku: provozoval jinými slovy nauku o mezním užítku dříve, než ji teorie objevila.

VIII. Vědecký význam subjektivní hodnoty

Víme nyní, jak jednotlivci A, B, C, každý ze svého individuálně hospodářského, svrchované subjektivního stanoviska, postupují při hodnocení statků dotýkajících se okruhů jejich zájmů. Avšak - tak zní a tak zněla otázka - co je nauce o národním hospodářství do těchto svrchované osobních hodnotových soudů? Objektem této vědy nejsou přece *individuálně* ekonomické, ale *sociálně* ekonomické jevy: proto také nechceme vědět, jaký hodnotový soud uzrává v duši některého jednotlivce, ale jaký soud je vynášen a ratifikován celou hospodářskou společností ve

„střetávání individuí při vzájemné poptávce“. Jedním slovem, nepožádáme vysvětlení a určení subjektivní hodnoty, nýbrž požadujeme vysvětlení a určení *objektivní národohospodářské hodnoty*.¹⁾

Na to je třeba odpovědět, že subjektivní hodnota se při tom všem podstatně týká vědy o národním hospodářství; tolik, že ji ani nelze věnovat dostatečnou pozornost; a pokusím se ukázat stručnými slovy, proč.

„Sociální zákony“, jejichž zkoumání je úkolem vědy o národním hospodářství, se zakládají na shodném jednání jednotlivců. Shoda v jednání je zase důsledkem působení shodných motivů řídicích jednání. V této situaci lze jen nesnadno pochybovat o tom, že se pro objasnění sociálních zákonů musíme vrátit k hybným motivům, které řídí činy jednotlivců, resp. že z nich musíme vycházet; že působení zákona rovněž pochopíme tím dokonaleji a důkladněji, čím dokonaleji a důkladněji budeme znát ony hybné motivy a jejich souvislost s hospodářským jednáním jednotlivců.

Nejmocnějším motivem a takměř jediným, jehož působení je natolik všeobecné a pronikavé, že přes všechny rušivé vlivy je příčinou jasně viditelných zákonů, je ohled na náš blahobyt: dílem na blahobyt vlastní osoby, dílem oněch dalších osob, na které rozšiřujeme trvale anebo příležitostně svoji hospodářskou péči. Tím, že se díváme na statky z hlediska tohoto motivu, vzniká subjektivní hodnota statků. V hodno-

¹⁾ Výše naznačené názory, k nimž se patrně hlásí velká část našich teoretiků, byly nedávno formulovány právě v tomto časopise zvlášť vyhraněně a výmluvně H. Dietzelem. Při příležitosti recenze Wieserova díla, které má za výlučný předmět subjektivní hodnotu, vykazuje (Jahrbücher, sv. XI, seš. 2 str. 11 ad.) celé uvedené dílo z ekonomie do psychologie. Prohláší za úkol nauky o hodnotě, aby „vyhledala skrytý pramen, který určuje čírci se vlny cen, jejich stoupání a klesání, utajenou sílu, jež dovoluje přes subjektivní chápání jednotlivců, přes proteusovskou povahu člověka ... formulovat jisté zákony pohybu vzájemné *směnné hodnoty* věcných statků s *objektivní jistotou*“... Pochybujeme, zda „můžeme s naději na jakýkoliv úspěch vycházet ze *subjektivního* pocitu hodnoty (Wertempfindung), abychom objasnili složité jevy *sociálního* hospodářského života“ a postrádá most „který vede od subjektivního pocitu užtku jednotlivce k soukolí hospodářské společnosti“. - Souhlasím v tolika bodech s učením, kterého si vysoce vážím, že obzvláště lituji, že nejsem s ním zajedno v tak fundamentální otázce; a velmi bych se těšil, kdyby můj nynější výklad dal podnět k obnovení diskuse, v níž, zdá se, ještě dávno nebylo vyřčeno poslední slovo.

II.

Zakončil jsem svůj poslední list slovy, že porozumět lze teorii národohospodářské pouze tehdy, provázeli nás po luzích jejích ustavičně jasné vědomí o logické povaze jejích pouček. Mohli by kdo proti těmto slovům něco podstatného povědět, byla by to pouze výtka, že věta ta jest příliš úzkou, že neplatí pouze o t h e o r i i národohospodářské, nýbrž o vědě národohospodářské cel é, a ne pouze o národohospodářské, nýbrž o každé. Zakládá se však ve zvláštních příčinách, jež dále ještě objasnit hodlám, že právě upozornění řečeného nejdůležitější jest třeba vzhledem k národohospodářské teorii. Ji nejvíce týká se tvrzení praktiků, že poučky vědy národohospodářské se skutečnosti se nesrovnávají, a to i praktiků takových, kteří nezařizují stanoviště tak povýšené, aby se na př. dovedli domnívat, že jest možno z teorie národohospodářské mnohem více se přiučiti od zkušeného obchodního cestujícího, nežli od těch, kdo »louskají folianty«. Mnohem závažnější byla výtka nesrovnalosti se skutečností, kteráž činěna byla sice nikoliv teorii národohospodářské celé, ale aspoň jádru národohospodářské teorie, jež byla vypěstována u tak zvaných klasiků školy fysiokraticko-smithovské oblíbenou u nich a z části místně ovládanou metodou deduktivnou. To byla výtka, kterou nečinili praktikové vědecké práce a vědeckého názoru vzdálení, nýbrž odborní badatelé, kteří v přesvědčení tom jali se hledati zcela jiné cesty, pro bezprostřední praktické teorii novou, se skutečností srovnalejší a pro bezprostřední praktické zužitkování způsobilější, a jen v tyto cesty spoléhali. Ač v našich dnech ještě tu onde s podobnými výroky přívrženců t. zv. metody historické se potkáme, přece už přemířností podobné valné pozbýly někdejší své účinnosti na rozličné kruhy, kterým bývá pravou hrůzou všechno, co se nazývá abstrakcí a abstraktním. Jakkoliv tedy netýká se posléz řečená výtká teorie vůbec, nýbrž jen určité teorie se stránky její metody, přece konečně má s výše uvedenou povšechnou námitkou praktiků, jimž metodové záhady jsou španělskými vesnicemi, za společné východiště týž základní omyl.

Komu z nás napadlo kdy vytýkati, dejme tomu, fysice, že její učení o mathematickém kyvadle se s pravdou nesrovnává; že tak, jak učí její zákon o volném pádu těles neb o pohybu těles vržených, zákony to vesměs sestrojené za předpokladu vzduchoprázdného prostoru, žádné těleso vskutku nepadá a se nepohybuje? Komu z nás kdy napadlo upírati význam

a užitečnost teorii takto sosnované, krčiti nad ní pohrdlivě nosem? Kdo koliv z nás na př. jednou dobře prodělal nauku o pohybu mathematického kyvadla ve vzduchoprázdném prostoru — tedy kyvadla, jakého vůbec není, v prostoru, jakého také nikde není — a poznal zákon jeho, měl pocit, že by zákonům kyvadla bez té hypothesis ani nebyl dobře porozuměl, že má nejdůležitější přípravnou práci hotovu pro porozumění pohybu jakýchkoliv kyvadel fysických v jakémkoliv prostředí. Že kyvadlo, při němž myslím si závaží držené tyčkou vši tíže prostou, nikde neexistuje, že pohyb jeho naprosto izolovaný ode všeho prostředí tření vzbuzejícího jest něco reálně nemožného — to vše nám nevadilo v úsudku o drahocennosti poznání, jehož jsme takto nabýli. Tím méně byla snad neshoda mezi touto vědeckou pravdou a skutečností na újmu správnému našemu názoru o té skutečnosti nebo dokonce praktickému sestrojování a užívání kyvadel. Jsme si totiž vědomi, že poučka naše povstala pomocí umělé pomůcky methodické, jež záležela v tom, že jsme abstrahovali od jistých ukazů ve skutečnosti v nejrůznější podobě a síle vystupujících, které skutečný pohyb kyvadel spoluurčují. Vědomí o logické povaze t. zv. zákona o pohybu mathematického kyvadla, t. j. o hypothetickém rázu jistých našich praemiss, kteréžto vědomí nás ustavičně provází při citování a používání tohoto zákona, chrání nás všeho nebezpečí, že bychom snad nějaké nesprávné důsledky z něho dovozovali. Není nám dále ani trochu pochybnost, že skutečné pohyby kyvadel tím více se přibližují obrazci pohybu mathematického kyvadla, čím více se faktická podoba kyvadla mathematickému přibližuje a čím řidší a méně překážek vzbuzující je ovzduší, ve kterém se pohybuje, neboli jinými slovy: čím více ve skutečnosti splněna jsou předpokládání našich praemiss. Konečně víme, že při sestrojování zákonů pohybu kyvadelního cestou ryze zkušenostní, pohrdající vši umělou pomůckou izolace a hypothesis, byli bychom musili nestčíslné konkrétní případy kyvadel pečlivě pozorovati, měřiti a srovnávati, to pak, co by se v jejich pohybech našlo společného, vystihnouti a vyjádřiti. Dostali bychom sice také jistou formuli povšechnou, ale málo »exaktní« a scházel by nám především ještě všechen určitý názor o k a u s á l n o s t i. Abychom toho nabyli, musili bychom se snažiti, abychom vypořádávali a zjistili míru a způsob každé jednotlivé síly, jež v pozorovaných případech na výsledek měly vliv. Jak to zjistit jinak, než když hledíme stopovati působnost každé z nich o sobě, v methodicky nutném izolování? Kde lze v přírodních vědách izolování takové provést reálně, provádí se, a vznikne to, co se zove e x p e r i m e n t e m; kde ne, sahá se k izolaci myšlené, hypothetické, jako v případech právě uvedených. Mnohé

nejdůležitější ze zákonů přírodních nám známých, které specificky zovou se *exaktními*, poznány byly posléz udanou cestou. Theoretické badání přírodovědecké na cestách k nejvyšším svým úkolům užívá prostředku posléz řečeného a užívání tomu děkujeme za nejjasnější světla poznání.

Abychom se však vrátili ještě k našemu kyvadlu. Dokud bychom naznačenou ryze zkušenostní cestou postupovali, dospějeme k jistým posvědným formulám, které podstatu pohybu kyvadlového ukáží jaksi přioděnou šatem rozličným, jenž dá nám charakteristický ráz její tušit, ale nic více. Pomocí hypotézy matematického kyvadla vylopuje se nám princip kyvadla v ryzí nahotě. Jsme ozářenibleskem poznání, které nám usnadňuje každý konkrétní případ pochopiti, ač ani v jediném poučka úplně se nekryje se skutečností.

Snad tento trochu obšírnější příklad z oboru vědeckých teorií přírodovědeckých, jejichž výsledky tolik požehnání lidem přinesly, vyjasnil již poněkud čtenáři, co jsme i pro obor vědy národohospodářské vyrozumívali slovem, že sluší býti sobě stále vědomým logické povahy jejich pouček. Než, aby bylo úplně jasno, přidám příklad z oblasti docela jiných. Víme všichni, že zápisy úřední o narozeních a úmrtích vedou se v nynějších kulturních státech velmi pečlivě, že na základě jejich pořizují se tabulové výkazy, které náležejí k nejpřesnějším částem úřední statistiky. Tato statistika zase nás přesvědčuje o jistém značném stupni pravidelnosti, jež panuje v číselných poměrech porodů, sňatků a úmrtí, v celém rozvrstvení obyvatelstva dle věku atd. Jsme úplně přesvědčeni o přesnosti cesty a správnosti formulí výsledků ten vyjadřujících (t. zv. statistických zákonů). Srovnáme s formulemi těmi výkazy o narozeních, sňatcích, úmrtích v jednotlivé obci i v celém okrese — a snad dojdeme k obrazu odchýlnému od celkové obrazy státního z téhož roku a snad i pravidelnost během víceletých období se ani neukáže. Jeden i druhý výsledek, celkový i obmezeně lokální, zjednaný byl zkušeností, a to stejně přesnou; výsledek té obmezenější jest ovšem zahrnut ve výsledek té širší a rozsáhlejší. Nám nenapadá pozastavovati se nad tou neshodou; vímeť, že statistické pravidelnosti popu lační zjišťují se pouze rozsáhlým pozorováním hromadným, ve kterém individuální zvláštnosti místně obmezenějších ukazují se navzájem stírají a vyrovnávají. I ryze zkušenostní, empirickou cestou zjednané pravdy nemohou tedy s každým případem skutečnosti takřka fotograficky se srovnávat. Také při statistických zákonech vědomí logické jejich povahy — empirie rozsáhlým pozorováním hromadným — musí nás provázet. má-li býti řeči o jasném pochopení a tudíž i možnosti správné aplikace.

Pro začátečníka, zvláště takového, který se pouští do studia národoho-

spodářského bez jistých základních rozhledů v oboru t. zv. konkrétní logiky aneb aspoň bez věcných upozornění učitele studia jeho vedoucího, vznikávají právě v uvedených směrech často nesnáze, kteréž zejména metodovými spory doby nynější nemálo bývají stupňovány. Proto jest třeba o věci širše promluvit, neboť příklady dosud uvedené neměly účel jiný, nežli prozatím vyjasniti poněkud, co bylo myšleno slovem o logické povaze pouček.

Všecko vědecké vědění naše rozpadá se, jak známo, ve dvě veliké oblasti, z nichž jedna má svůj ode dávna obecně a shodně užívaný název *věd přírodních*, kdežto pro druhou názvu ode všech shodně užívaného není. Nejčastěji nazývány bývají dle Millova příkladu *vedami duchovními* — jiné názvy pro soubor jejich užívané jsou: *vědy morální a politické*, *vědy dějinné*, *vědy kulturní* a j. Není zde místa vykládati, proč žádný z názvů těch není docela případným, proč jest každý v jistém směru úzkým, jako nemůže zde býti našim úkolem doličovat, kterak nutnost tohoto základního rozdělení celého oboru věd z hlubin sebevědomí lidského se prýští. Čtenář najde v domácím písemnictví našem krátký, duchaplný výklad v Albertově přednášce o »dvou světách« konané při zahájení České Akademie, podrobnější poučení o »soustavách logiky« (Mill, Sigwart, Wundt a j.) i ve skvělé úvodní části nedokončené dosud knihy Diltheyovy: »Einleitung in die Geisteswissenschaften«.

Kdyby směry vývoje vědecké práce vůbec daly se původně určovati rozumujícím vymezením úkolů, bylo by na snadě vytknouti badatelské práci dvojí předmět: *člověka jako psychofysickou jednotku s jedné strany* (anthropologie a psychologie) a *celek dějinněspolečenských skutečností* se strany druhé (sociologie). Avšak vznik jednotlivých vědeckých disciplin není ovládnán podobným spekulativním tříděním a vykazováním předmětů i mezi, nýbrž poslušen bývá číře impulsů praktických potřeb životních, především potřeb povolání. Proto myšlenka učiniti celek dějinněspolečenské skutečnosti jako takový jednotným předmětem theoretického výzkumu vystupuje poměrně pozdě v rozličných pokusech t. zv. filosofie dějin, kulturní historie a společenské teorie vývojové (sociologie). Cokoliv pak dosud v tom vzhledě bylo vytvořeno, právě pokud o vlastní teorii běží, poskytl hmotnou kořist nevalnou, nevýjímajíc ani geniální pokus Comtův, který tak mocně působil na směry a způsob vědecké práce v našem věku, a nevýjímajíc to, co pod jeho vlivem povstalo. Ano dosud panuje spor o vědecké možnosti rozřešiti problém tak ohromný, spor to dojista i namnoze s přílišnou jednostranností vedený a možnosti budoucí snad zbytečně předbíhající. Kdybychom ale za nic jiného neměli

příčiny vědními býti moderním přestěhlým sociologie, než za to, že nás naučili nepřehlížeti nutné spoje mezi jednotlivými vědami duchovními, které se během dob vyvinuly a vyvíjejí, již to by byla velká zásluha. I znamenití badatelé, kteří se vši rozhodností možnost všeobecné vědy společenské popírají a jenom v rozvoji speciálních věd bezpečné záruky pokroku spatřují, naléhají přece na společné uzákladění těchto jednotlivých věd. Tak praví na př. Dilthey v díle citovaném: »Vědy, které za předmět mají dějinně-společenskou skutečnost, úsilovněji než kdykoliv jindy hledají svou vzájemnou spojitost a uzákladění. Příčiny, které spočívají ve stavu jednotlivých pozitivních věd, v tom vzhledu působí spolu s mocnými popudy, které pocházejí od otřesů společenských, jež nastaly od revoluce francouzské.«

Skutečný vývoj vědecké práce v oboru dějinně-společenské skutečnosti byl tedy jiný. Šel před se tak, že pod diktátem potřeb života povstávaly a rozvíjely se jednotlivé, speciální vědy společenské. Tak povstávají již v klassickém starověku právo, věda a politika jako samostatné vědy. A čím dále tím více odlišují, osamostatňují se nové takové vědy speciální, z nichž jednou jest i věda, kterou u nás zveme národohospodářskou, kterou na západě nejčastěji nazývají politicko-hospodářskou, mnozí zase v novější době a jistě že případněji: společensko-hospodářskou (sociálně-hospodářskou). Pro účel této volné rozpravy neběžím o soustavný výpočet těch rozličných věd speciálních, nýbrž o jejich vznik a logický ráz. Jak tedy povstává jednotlivá (speciální) věda společenská? Nejinak než že z bohaté rozmanitosti dějinně-společenských jevů, jež ve skutečnosti jen v nerozlučné vzájemné souvislosti a propletenosti vystupují, jednotlivé stránky si obíráme, jaksi uměle v představě své od celku odlupujeme a o sobě předmětem svého badání činíme. My tedy umělými obraty myšlení po pečlivé analýze skutečnosti jednotlivou stránku skutečnosti vylučujeme, ostatní ad hoc opomíjíme. Tak děje se v každé z oněch věd s jinou stránkou bohatého celku. Není a nemůže to býti konečným cílem těchto věd — což se m. j. ukáže hned, jakmile na půdě věd praktických na život sám zase působí a pravidla jednání lidského stanoviti chceme — ale jest to nezbytným prostředkem vědeckého proniknutí a ovládnutí látky tak ohromné a spletité. V žití, myšlení a konání každého člověka stýkají a křížují se nerozdlílné nejrozičtější stránky dějinně-společenské skutečnosti. Žádný není jen hospodářčím člověkem, jen příslušníkem národnostního celku, pouze státním občanem, neb členem náboženské společnosti atd. V každém rozličné tyto stránky hrají dohromady, ve splichtění rozmanitě působí jako pohnutky jeho skutků. Zrak badatele si je roz-

kládá, jednotlivou vybírá a zvláště sleduje, po typických jevech a pravidelnostech v jejím oboru pátrá.

I tak tedy již sám vznik každé speciální vědy společenské jest skutkem a abstrakce, neboť zakládá se na tom, že zároveň pro účely proniknutí a poznání abstrahujeme od řady skutečností, byt by v životě samém vsledku nerozlučny od těch, jež právě my pro svůj účel máme na zřeteli. »I sám dějepis pomíjí rysy v životě jednotlivců a společností, které v době, již líčí, rovnají se rysům dob jiných; hled jeho obrací se k tomu, co je odchýlné a osobité. O tom může se jednotlivý dějepisec klamati, ježto z takového směru nazírání vyplývá již výběr rysů v pramech jeho; ale kdo hotové dílo dějpisu srovná s celým stavem skutečným, musí to přiznati, díl třetě Dilthey. A jeho slovy můžeme též naznačiti, co z poznání o vzniku a povaze speciálních věd společenských vyplývá. »Plyne z toho důležitá věta, že každá jednotlivá z věd duchovních, vědomě jsouc pojata ve svém vztahu k jiným vědám duchovním, poznává skutečnost dějinně-společenskou pouze relativně. Rozčlenění těchto věd, zdravých jich vzrůst v odloučenosti jejich závisí tedy na tom, abychom pochopovali vztah každé z jejich pravd k celku skutečnosti, v níž jsou obsaženy, závisí na ustavičném vědomí abstrakce, pomocí které povstaly, i omezené hodnoty poznatkové, která pro jejich řečený abstraktní ráz jim přísluší.«

Jest patno, že na tom, jak šťastně, správně, trefně ona se podaří, závisí nesmírně mnoho, ba často na dlouho celý osud vědecké budovy takto založené.

Požadavek, aby nás při studium vědy národohospodářské stále provázelo jasné vědomí o logické povaze jejích pouček, sahá tedy mnohem dále, nežli by kázala potřeba vzhledem k pouhé metodě badání, pomocí níž jednotlivé poučky v mezích té které vědy speciální byly získány. Pouze k tomuto momentu vztahovaly se příklady na počátku této naší úvahy schválně vybrané, jednak z jedné ze speciálních věd přírodních, jednak z jedné speciální vědy společenské. A bylo by asi nyní tím více zbytečno opakovati, že jenom čirá nezalost cest, jimiž se práce ducha lidského všeobecných pravd domáhá, může požadovati, aby se theoretické pravdy vědecké se vši konkrétní skutečností srovnávaly. Tomu, kdo jest si vědom způsobu, jak ony se nabývají, a jejich tou povahou podmíněné relativnosti — pokud tu arci není logických chyb — nemůže a nebude tento »nedostatek« vaditi. A přece, pohříchu, vedle neoprávněného podkládání těch či oněch prospěchů třídních neb osobních, tedy nevědeckých motivů, o čemž trvám již dříve dosti jsem pověděl, nic tak často bludně neovládá

posudek národohospodářských teorií, jako právě nedostatek tohoto vědomí. Kdo dostatek toho vědomí nemá, tomu schází vodítko věcné kritiky, tomu žádná teorie vědek nebude i musí se spokojiti pouhou známostí fakt, snad velkého množství jich, avšak fakt neuspořádaných, hlubšího podkladu všeobecného vědění postrádajících.

Čeho se držeti musí správná kritika ve všem oboru speciálních věd, jest tedy, tuším, z podaného výkladu zjevno, totiž:

1. Především té základotvorné analyzy jevů, pomocí kteréž jednotlivá stránka celé dějinně-společenské skutečnosti byla vyloupanuta, aby na tom základě ta dotčená speciální věda byla založena a ustavena;

2. Logických method (indukce a deduce), pomocí kterých různé poučky dotčené vědy byly získány.

V obojím směru mohou se stát chyby a pokrok v každémkoliv oboru vědeckém záleží v tom, že chyby takové se odkryvají a odstraňují. To spočívá v povaze těžkého zápasu lidského za pravdu vědeckou, tím těžšího, čím spleťitější jest jeho předmět, zvláště tedy v oboru věd, o nichž zde jest řeč. Neboť co jest složitost a záhadnost organismu živočišného proti složitostem společenským? Opakoval bych ostatně jen známé věci, kdybych chtěl rozbírat, kterak každé dílo vědecké jest výkonem, který jde do světa provázen jsa vědomím o relativní nedokonalosti své, vědomím o nutnosti dalšího postupného zdokonalování toho, co podává. Zde vězí veliký rozdíl díla vědeckého a uměleckého. Umělecké dílo — ať básně, ať hudební skladba, ať obraz neb socha — je osobitý celek pro všechny časy hotový. Nikomu nepřipadne jeho krásy za příčinou zdokonalení předělávati, nikomu v takovém předělávání a zdokonalování přeshlých na nás výtvorů minulých dob spatřovati úkol uměleckého pokroku. Jiný jest osud práce vědecké. Nikdy není hotova, nejen v našich vědách, i v přírodních, které přece již dospěly k takovému stupňům dokonalosti. A o pokrocích jejich rozhoduje volba správných prostředků badatelské práce a správné jich užívání, rozhodují tedy v širším smyslu metody, čítajíc v to obojí výše uvedený zřetel.

Pravil jsem tedy, že v obojím právě dovolaném směru mohou se stát i stávající se chyby. I vskutku se stala při prvním ustavení národohospodářské teorie, v druhé polovině XVIII. století, takováto chyba ve směru výše pod č. 1. řečeném, ve skutku základotvorné abstrakce. Stala se v tom směru opravdu mnohem více nežli ve směru druhém, t. j. než ve volbě a užívání badatelských method na půdě základním vymezením již určené. Samotné dílo základní analýsy, onoho »vyloupenutí«, jak jsem to nazval, pomocí jehož byla národohospodářská teorie ponejprv soustavně umožněna, bylo

98

příliš jednostranné a kusé. Veliký, ano epochální čin vědecký, ale přece chyba zároveň. Žádný div v době, kde všechny filosofické hlavy západu vítězně ovládal duch čirého individualismu. Řekněme to prostěji: dílo té základní nebo základtvorné abstrakce bylo proto kusým, protože za spe-
cifický typ hospodářský pokládáno jen výdělečné hospodářství s souborem, a za výhradný typický motiv, charakteristický pro hospodářskou stránku společenství lidského vůbec, zistnost individua, hospodářský egoismus jednotlivců. Rozumí se, že ani ve snu ne-
připadlo starým klasikům naší vědy doporučení neb raditi, aby ten egoismus byl jediným vůdcím motivem jednotlivců vůbec, jak jim tu i tam podkládá naivnost neb povrchnost vykladačů, kteří je obyčejně také znají jen z druhé
nebo kolikáté ruky. Běželoť o pouhé zjištění theoretické pravdy, toho, co jest. Za to jest pravda, že se to zjištění stalo úzce, jednostranné,
kusé — tak jako by někdo, kdo by vlastně měl v úvahu vzít celý part
smýšlečných nástrojů nějaké skladby, jen na housle se obmezil, tak jako by
někdo, kdo by měl zaujmouti jedno celé křídlo složitého domu, osadil jen
jednotlivou jizbu v něm. Ale v tom obmezení fakt, pokud šlo o theorii,
provedeno dílo mistrovské, tak mistrovské, že na dobu celé generace mělo
se za to, že národohospodářská theorie jest vlastně hotova a jen jistě
dodobudování v detailech že zbývá nadále jejím pěstitelem.

Chceme-li charakterisovat, v čem to dílo tak účinně záleželo, můžeme se dovolat dříve použitého příkladu o mathematickém kyvadle ve vzduchuoprázdném prostře. Jako tam v tom příkladě pomocí methodické isolace a za předpokladu těch vlastností, které tvoří obsah pojmu kyvadla mathematického — tak zde, v nové theorii ekonomické, »vzduchuoprázdným prostorem«, vylučujícím všechnu alteraci různorodými zvláštnostmi prostředí, stala se hypothesis právního řádu, který uznává plně souromé (osobní) vlastnictví na prostředcích výrobních a naprostou svobodu smluv jak na trhu hmotných statků, tak mezi podnikatelem a dělníkem, mezi podnikatelem a čirým kapitalistou, mezi pozemkářem a pachtýřem atd., zkrátka to, co zoveme soustavou svobodné soutěže. Do tohoto prostředí staví klassická theorie svého hospodářského jedince, jehož si představuje jako typického, schematického »člověka hospodářského«, který nezná jiných hranic, než těch, jež mu klade vzpomenuť právní řád, má ustavičně v naznačených a jiných hospodářských vztazích prospěch svůj na zřeteli a snaží se přiváděti jej k platnosti, má je k tomu, aby prospěch svůj vždy postřehl, i zároveň vždy náležitou prozíravost a znalost. S hypothesisou mathematického kyvadla má tato zde obdobnost v tom směru, že jako ono tak tento hospodářčí člověk jest pouze představován, myšlen.

Kdežto však žádné matematické kyvadlo, ani žádný vzduchoprázdňý prostor neexistuje, mohou takoví hospodářští lidé existovati i soutěž ničím neomezená. Arcif podotkneme hned, že ve skutečnosti společenské, která by měla předpokladu úplně hovětí, musili by všichni lidé býti stejné egoističtí a při tom bystři i znali, i pouze tím jediným motivem vedení, kdyby průběh života jejich měl s výsledky teorie na tom předpokladě zbudované souhlasit — zbytečně dodávat, že to jest povahou věci vyloučeno. Ale v celku jest viděti, že »hypothetickost« teorie o matematickém kyvadle není menší, nežli hypothetickost oněch »zákonů cenových« (v širším smyslu, zahrnující tedy i mzdu, úroky atd.), jež tvoří nejznamenitější výkon klassické školy národohospodářské.

Z toho, co pověděno, vychází zřejmě na jevo, že na podkladech vyřčených nemohla povstati úplná teorie národohospodářská. Nebyla tu hospodářská stránka »dějinně-společenské skutečnosti« vystižena a zahrnuta celá a všecka, nebyla ve všech svých typických jevech a kausálnostech vyložena, nýbrž pouze částečný obsah stránky této, jen teorie soukromohospodářské sféry; a ta zase ne celá, nýbrž pouze teorie soukromohospodářského života za platnosti svobodného (individualistického) řádu právního, jak v ideálních představách tanul na mysli strůjcem jejím, jak jej však také mezi všemi věky dosavadními měrou aspoň relativně největší ve skutek uvedla právě doba nová, v níž oni vzpomenuť badatelé klassické školy z části již žili, z části ji připravovali. V tom omezení, v rukou mistrů deduktivní metody byla teorie řečená sosnována tak dokonale, že vykonala pro naše odborné poznání služby neméně, nežli pro příslušnou část fysiky všeliká teorie o pohybu těles v předpokládaném prostoru vzduchoprázdňém. Ale pochopeno to zrovna v našem oboru dobře nebylo. Nedostatek shody se zjevyskutečnosti stal se jednou z hlavních příčin vzrůstajícího odporu. Za pramen a vlastní původ všech vad teorie prohlašována však metoda deduktivní, pomocí kteréž jednotlivé poučky, zejména ty dotčené »zákonycenové«, byly získány. My viděli, že přede vším v základotvorném ustavujícím skutku abstrakce spočívala hlavní chyba pro teorii, což se nesmí bez nebezpečí sklouznuti směřovati s otázkou badatelské metody vůbec. Stejně pochybena byla výtká neethičnosti, která se theorii té činila za příčinou jejího východiště (sobectví). Nebudu opakovati, co již v článku svém »o novém buditelství kněžském« jsem naznačil a co ovšem každému jen poněkud logicky smýšlejícímu je samozřejmo, že ethické neb neethické zřetele nemají nic co činiti s theorií, již běží o to, co jest, tak jako není úmyslem někoho, kdo jistou bakteriologickou naukou původ určité nemoci

vysvětluje, nemoc samu tou cestou šířiti. Ovšem ale mají ethické zřetele co činiti s naukou praktickou. Pro svou osobu, jak jinde blíže jsem provedl, ani co se týče praktické nauky nepřipouštím výtku neethičnosti staré klassické (liberální) škole, nýbrž zase jen metodickou chybu: nauka jejích praktická, vrcholící v požadavcích svobody, byla dedukována výlučně z jejích teorie; oni pro hospodářské jednání lidské vyzovovali pravidla příliš výlučně z teorie zbudované na typu »šlověka hospodářského«, jaký, existující již tu a onde, aspoň ne obecně v předpokládané tam uniformitě. V pravdě byl jen metodickou pomůckou. Ze samého Adama Smitha dalo by se uvést i bylo již uvedeno hojně dokladů, že mu nebyl osud slabých hostejným, že byl dalek zneužívati jakoukoliv ethickou povinnost. Mné zdá se spočívati vlastní jádro věci zase jen v tom, že sami mistři té teorie nebyli si dosti vědomi logické povahy pouček jejích. Jejich odpůrci však rovněž ne. A tak omezil se pro jistotu dobu spor na mnohem užší terrain, než slušelo povaze věci — na pouhý povšechný spor o oprávněnost deduktivní neb induktivní metody ve vědě národohospodářské. Spravedlnost žádá arci přiznati, že i správnější poznání chybného východiště základního záhy a u mnohých se dostavilo, že však na újmu věci formule sporu pořád ještě přespříliš byly těsnány pod hledisté řečené užší metodové alternativy.

Do tak podivných směrů zatočen byl ten spor, že u nejedněch byl pojmán, jakoby vskutku šlo při něm pouze o to, hodí-li se pro vědu národohospodářskou jediné metoda deduktivní či induktivní. »Jako pravá i levá noha k chůzi, tak patří indukce i dedukce k vědeckému myšlení« — praví pěkně jeden z nejrozhodnějších pěstitelů induktivní metody v národohospodářské vědě, vůdce »mladohistorické školy«, G. Schmoller. Skoro se dnes podivujeme, jak mohlo býti třeba takového připomenutí. Ale jako mnozí, i sám Mill, autor proslavené Logiky, prohlašovali vědu národohospodářskou druhdy za »vědu deduktivnou«, tak ve svých mladších letech i sám Schmoller příliš křiklavě projevovaným pohrdáním metodou našich klasíků zavinil, že bylo toho vzpamatování konečně tak třeba a hlavně jeho žákům a stoupencům. Zajiště jsou obě metody pro každou vědu nezbytny, jen pomůcky a prostředky indukce podle rozdílnosti předmětů jsou pro různé vědy rozličné. Dedukovati, t. j. ze známého neb ze známé předpokládaného všeobecného neznámé zvláštní vyvozovati, nelze jen tak do modra. Každá dedukce předpokládá, že vrchní všeobecná pravda, která jest jejím východištěm, byla zjištěna indukci, zkušeností nabytou pozorováním a tříděním jevů, zjištěním pravidelností v současnostech i sledu jejích. Tedy žádná dedukce bez před-

cházející indukce; první stavivo každé vědy nejnak se zjednává než indukci, za to na vrcholích věd vládne deduce — neboť nic není zřejmějšího než to, že tím více podkladu a volného terenu má v každé vědě deduce, čím větší jest již počet všeobecných pravd, v jejichž bezpečném držení věda ta se nalézá. To jsou dosti obecně známé pravdy logiky — leč nebylo-li si jich vždy dosti vědecké pracovníctvo věd společenských, byla poměrná mladost těchto věd neposlední toho příčinou.

Vedoucí myšlenkou t. zv. historické školy národohospodářské, jež v polovici našeho věku povstala v Německu, bylo vlastně: znova, od základů osnovati teorii národohospodářskou ryze induktivně, tak aby se lépe srovnávala se skutečností, než »čiré abstrakce« klasické školy. Prostředek této induktivní práce nemůže v oboru společenských věd býti jiný, nežli podrobné pozorování a popis všech jevů a vývojů, odhalující všeliké jejich souvislosti příčinné, kteréž, jak známo, nebývají pouze hospodářské. Pečlivé popisné, deskriptivní práce z přítomnosti, přesné historické zbádání minulosti, statistická zjištění hromadných jevů — to jsou prostředky této indukce, neboť znamenitý prostředek indukce přírodopisné — experiment na podkladě reálného izolování jevů v pozorování vzatých — v mnohých oborech přírodních věd možný a užitečný, jest v přísném slova smyslu nepřístupný vědám společenským. Při ovládnutí dostatečného materiálu mohlo se viděti možným a bylo vskutku jedním z podstatných cílů zakladatelů této nové školy badatelské, nazvané od nich (denominatione a potiori) historickou, zjištění zákonů vývoje, něco tedy, co klasikům s určitým psychologickým motivem hypotheticky operujícím bylo nedostupno.

Nemalý vliv na rozvoj těchto směrů měla vyvinuvší se historická škola právo vědecká, větší než příklad Comtův, ač on — byť na širším a jaksi povznešenějším hledišti, ale také ještě s mnohem rozhodnějším přírodovědeckým názorem — k obdobným úkolům směřoval pro vědu společenskou všeobecnou.

S povděkem sluší uznati, že naproti mnohým problémům jednodušším, když totiž hospodářský život, zjevně převládaje, ráz konání lidských opravdu rozhodně určuje, i pro obor národohospodářské teorie znamenitě se osvědčuje metoda indukční, historická v uvedeném smyslu. Ale kde jde o velká základní poznání, o všeobecné zákony vývoje, naráží na veliké obtíže. Jak z celku dějinně-společenské skutečnosti vybrati hospodářské jevy a poznati jejich pravidelnosti, jak nalézt ty »kausální formule« jinak než nepečlivější analysisou, která musí zjištění, které a jaké příčiny, jaké síly a jakou mocí a vahou vedly k výsledkům pozorovaným? To je namnoze

úloha pro badací prostředky naše vůči ohromně spleťtému předmětu přesnesnadná. Neboť tisíce pohnutky kvalitativně i dynamicky různě hrají v tom velikém celku společenském a určují jeho děje, dnes jinak než včera, zde jinak než onde. Vším právem dovozuje jeden z mladších výtečných metodiků německých (H. Dietzel), kterak indukce k získání theoretických národohospodářských pravd směřující, nutně probíhá dvojím stadiem: nejprve analyza případu, která jeho stav neb průběh kausálně rozkládá; pak teprve, když vyšetřením rozpoznána hospodářská stránka při tom činná, možno určit její vliv na pozorovaný výsledek. V jiném případě podobného druhu může ale též hospodářský život jinak býti zastoupen, s jinou silou vystupovat, snad scházet atd.

Jest dosti na snadě, kam takový stav věci tak říkajíc bezděky zavádí. Buď k ukvapeným generalisacím — a takové byly »zákony vývoje« od zakladatelů historické školy objevené — nebo k pokusu pouhou historií nahraditi theorii. To jest Scylla a Charybdis historické metody příliš výstředně hájené v oboru společenských věd. Znamenitý příklad ukvapené generalisace na půdě historické metody poskytuje známé vývojové schema Hildebrandovo, schema to, které typické fáze hospodářského vývoje vyznačuje hesly: hospodářství naturální, peněžní, úvěrní. Vyličovati, v čem zde ukvapenost generalisace záleží, nepokládám za potřebné, mocha se dovolati převýtečné knihy Bücherovy »Vznik národního hospodářství«, jejíž trefným překladem do češtiny zjednal si p. Dr. J. Gruber opravdovou zásluhu. Nejen na tuto Scyllu, ale také na Charybdis se náběhlo. Byla to teprv škola mladohistoriků (národohospodářských), která v důkladných pracích deskriptivních na konec spatřovala vsutku přímo náhradu theorie, majíc ovšem hlavně na zřeteli podklad, který by tím (místo theorie) byl utvořen pro odvozování maxim nauky praktické. Konejšili se domněnkou, že každá zevrubně provedená deskripce má význam typický, jelikož za stejných podmínek i tytéž důsledky by se musily dostavit — jako by právě nevězela hlavní nésáz v té okolnosti, že stejné quantum a quale určujících příčin tak snadno ve skutečných dějích se neopakuje. Mohli tedy říci na př. Brentano, že »popis i nejprostšího hospodářského jevu, je-li přesný, má pro empirického národního hospodáře větší vědecký význam, než nejbystřejší deduce z hospodářského egoismu, jejíž výsledky přese všecku formálnou souslednost jsou se skutečností v odporu« — tedy jest to v pravdě prostá negace theorie, abdikace, s jakou se duch lidský v žádném oboru vědeckém neuspokojí. Nikomu divu býti nemůže, že volaly tyto naprosto nefilosofické výstřednosti historismu odpor badatelů. Byli to zejména od let osmdesátých našeho věku někteří badatelé rakouští,

Karel Menger a žáci jeho, kteří s nemalým úspěchem se ujali kaceřované metody deduktivní, vlastně vůbec způsobu práce starší, klassické školy. Nikoliv v tom smyslu, aby oprávněnost induktivní metody popírali, nýbrž především v tom směru, aby tomu, co jsem výše jako základotvorné abstrakce označil, nový pečlivý zřetel byl věnován a tak byla napravena původní chyba o sobě jinak správného logického postupu. Spor metodový, jenž bojovným zakročením Mengrovým nabyl neobyčejné živosti a rozsáhlosti, náleží k nejpamatnějšímu zjevům v novějších dějinách naší vědy a pro každého, kdo jej sledoval a výsledky vidí, zjevným jest značný stupeň vytříbení, jehož bylo dosaženo. K naprosté jednomyslnosti metodové nikdy přijít nelze, aspoň ne trvale, jenom these podobných sporů se mění, — spory samy jsou již nutny proto, že každý veliký pokrok vědy, tedy našeho poznání, jest podmíněn pokrokem ve prostředcích a způsobech poznávání, tedy ve výběru a užívání metod.

Úsilím historické školy byli jsme obohaceni pravými poklady kriticky zevrubných prací popisných, deskriptivních. Dokonalé vypořádání a popis fakt, t. j. zevrubné vylíčení jevů singulárních i příčinných jejich souvislostí, má ve společenských vědách důležitost neocenitelnou. Přírodopysťec, jak podotčeno, má namnoze (nikterak vesměs a neobmezeně) výhodu experimentu, t. j. reálného izolování jevů; sociální badatel nikoliv. Dokonalá indukce ve vědách sociálních, kteráž, jak jsme viděli, jest také podmínkou správné základotvorné práce pro plodné postupy deduktivní, jest tudíž podkladem všeho pokroku věd posléz řečených. I té práci popisné však, jak již dříve řečeno, musíme se učit a, díky historické škole, učiněny v tom směru pokroky nemalé. Jak jinak vypadá dnes analýsa fakt v rukou obratných, vyškolených pracovníků!

Nad míru plodný byl účinek historické školy na vývoj nauky praktické. Nepřišel-li ethický moment v praktické nauce klasiků k platnosti, nebylo to z toho důvodu, že by byli k němu lhostejní. Namnoze byli beztoho přesvědčeni, že on v konsekvencích svobody leží sám sebou. Že tomu tak není, to kromě jiných kritiků staršího učení, zejména též socialistů vědeckých, ukázali i badatelé historické školy. Zde také jsou veliké, dnes již objektivní, i od lidí na jiných základech stojících oceněné zásluhy náboženských směrů. »Hospodářská politika je použitá ethika hospodářská; ethickým měřítkem posuzuje to, co jest, a stanoví mety, ku kterým to, co jest, má být vedeno, i opatření, jimiž se to uskutečnit má«, praví arci s troškou ukvapené generalisace H. Dietzel, sám jeden z těch moderních badatelů, který o spravedlivé ocenění vědecké práce starší »deduktivní« školy zjednal si platné zásluhy. Theoretické vědomosti naše a ho-

spodářsko-historická indukce podávají takto pouze podklady k vytčení oněch opatření, kterými se daný ethický cíl uskutečnit má.

Avšak mým úkolem zde není ani vyčerpati všechny problémy methodologické, aniž líčiti dopodrobna dějiny vědy národohospodářské. Chciť jen tomu, kdo se vážně studiem obíráti zamýšlí, podati některé důležitější poznatky. Běželo mně o to, objasniti poněkud, jak důležito jest zachovati si stále vědomí o logické (formální) povaze pravdy, jež poznáváme. Zbývá mi pověděti také něco o jejich věcném rázu a přidati konečně několik slov návodu o postupu studia.

To učiním si úkolem dalším.

III.

Mluvíme-li o zákonech národohospodářských, jakožto odrůdě zákonů společenských neboli sociálních, užíváme slova »zákon« ve smyslu vypůjčeném od věd přírodních. Netřeba připomínati, že pouze smysl příkladný tomu slovu od přírodních věd byl vypůjčen, ne slovo samo, jež náleží k nejstaršímu názvoslovnému inventáři věd duchovních, značíc, jak dosud v právu znamená, pravidlo, kterýmž se upravují jednání lidská. Jest viděti, že přenesení pojmu toho z původní vlasti do věd přírodních bylo metaforické. Přesná pravidelnost v současných i následných souvislostech určitých jevů přírodních, pojatá jakožto účinná pevně stanovená vůle Pro- zřetelnosti, ospravedlňovala toto obrazné přenesení, jímž získán jadrný, výrazný název. A ve smyslu pravidelnosti těchto podobných přestěhoval se konečně pojem zákona zase zpět do duchovních věd.

Širším vrstvám na prostřední úrovni vzdělanosti stojícím zůstal pojem zákona přírodního běžnějším než analogický pojem zákonů společenských. Z příčin dosti na snadě jsoucích. Nicméně ani v přírodních vědách nepřikládá se pojmu »zákon přírodní« vesměs stejný obsah. Jeden z předních přírodopýtců naší doby, Helmholtz, praví: »Věda povstává teprv, když se jí odhalí zákon a příčiny. Logické zpracování dané látky záleží v tom, že shrnujeme podobnosti a vytváříme všeobecný pojem, který je v sobě po- jímá. Takový pojem, jak již jméno naznačuje, zahrnuje v sobě množství jednotlivostí. Zveme jej pojmem tvarovým, zahrnuje-li řadu dění neb udá-lostí.« V tomto širším smyslu spadl by pod pojem zákona všeliký výraz pro zjištěné pravidelnosti přírodních jevů, který nám praví, že s jevem A vždy se dostavuje jev B nebo že na jev A vždy sleduje B. To jest zajisté pojem velmi široký, neboť nezahrnuje pak toliko takové pravidelné sou- vislosti, jejichž příčinu známe a zároveň vyslovujeme, nýbrž vůbec vše- liké pravidelnosti skutečné, logickou prací generalisující zjištěné, byť by- chom třeba vůbec neb zatím příčinnost jejich neznali. Formulí rázu posléz řečeného, vyjadřující zatím jen prostou, faktickou pravidelnost, byl na př. po objevech Koperníkových ještě t. zv. zákon Keplerův, za pobytu jeho pražského objevený, že se pohybují oběžnice v elipsách opisující ve stejných dobách svým provodičem plochy stejně velkého obsahu. Teprv Newton, jenž mohl zjev ten odvoditi ze svého zákona gravitačního, učinil z něho formulí příčinně zdůvodněnou.

Pokud se tudíž i pro pouhé pravidelnosti, kausálně ještě nevyjasněné, užívá názvu »zákon«, liší se pak k označení uvedeného rozdílu zákony kausálně od pouze empirických, kteréž posléz řečené vyjadřují pak prosté, faktické pravidelnosti. Příklad náš ukázal, kterak z empirického zákona Keplerova zakročením Newtonovým stal se kausální. Mnozí přírodopýtcí však raději vyjadřují název zákona pouze pro theoremy, vyjadřující pravidelnosti v rozmanitosti jevů vládnoucí, jejichž stále a stejnoměrné účinku- jící příčiny známe. Arcif právě ve vědě přírodní podstatu konečných příčin samých neznáme — ať už to vězí v nepřestupných hranicích pozná- vání našeho, o kterých tak krásně se rozepsal Du Bois-Reymond, či v prostých nedostatecích skutečného poznání dosavadního. Známo, že ony poslední v jejich podstatě nepoznané příčiny jevů nazývá věda přírodní silami. I tak vybíhá všechna suma theoretické známosti naší přírodovědecké v jistý počet základních formulí, vyjadřujících stálý způsob účinkování těch- to konečných příčin, formulí to, které od jiných všeobecnějších již nejsou odvozeny aniž dle stavu vědění našeho odvoditelný, tak že se zovou proto e l e m e n t á r n ý m i zákony, na rozdíl ostatních kausálních, o ně již se opírajících a tedy o d v o z e n ý c h. Uvésti naši známost o přírodě na počet takových elementárních zákonů jak možno nejmenší, jest nejvyšším úkolem vědeckého přírodopýtu. Novověký pokrok přírodních věd s jedné stránky své vskutku záležel v částečných úspěších tohoto druhu snah. I byli nejedni toho mínění, že by se silný výraz »zákon« měl nejraději vyhraditi pouze pro ony elementární.

Jak pochopitelně, záleží vlastně méně na tom, pro jaký obor formulí, pravidelnosti jevů vyjadřujících, název »zákon« vyhradíme, jako spíše na jasném vědomí, že mezi těmi formulemi co do odvoditelnosti neb neod- voditelnosti i co do míry objevené kausálnosti trvají rozdíly a odstíny přerůzné. Avšak právě uvedenými kvalitami přírodovědeckých theoremtů není ještě vyčerpán zájem, který vysvětluje, že užívání názvu »zákon« není jednomyslné.

Slyšíme často mluviti o e x a k t n o s t i zákonů přírodních. Tento znak všem zákonům přírodním nepřináležejí, nýbrž jen těm, kde účinný působící příčiny neb působících příčin dá se vyjadřiti číslem, měrou neb vahou. A nesluší naprosto mysliti při tom slově pouze na pravidelnosti zjištěné experimentálně s vahou neb měřítkem v ruce, nýbrž zrovna i na ony hypo- thetický sosenované zákony, jako jest na př. zákon o volném pádu neb o po- hybu vržených těles atd., o jejichž veliké úloze v základních vědách stala se již zmínka.

Tato hypothetičnost jejich není s pojmem exaktnosti ve sporu; dokonce

pak »exaktnost« a »srovnalost se všemi případy skutečnosti« nikterak nejsou pojmy totožné.

Trvajíli takto velmi rozdílné stupně v příčině dokonalosti našeho poznání o kausálních souvislostech jevů přírodních i rozdílná míra přesnosti, kterou lze je vyjádřit ve směru kvantitativním, přece s druhé strany všemu zákonu přírodnímu společna jest vlastnost, kterou obecný způsob naznačuje jmenem neúprosnosti, nezměnitelnosti, odvěkosti. Zakony přírodní jsou absolutní, místem a dobou nepodminěné. Ve všem myšlení našem jest tato povaha nerozlučně spojena s pojmem zákona přírodního, jest i obecnému názoru běžna. I můžeme hned zde podotknouti, že nic nebylo osudnějším pro pojmání theoretických úkolův i vymožeností věd duchovných, jako když pojem zákona přírodního do teorií jejich byl vnášen ve smyslu úplně totožném.

Bylo, tuším, potřebí tohoto orientujícího vprovodu, když máme blíže přihlídnouti k rázu a podstatě t. zv. zákonů společenských, především národohospodářských. Neboť když již do věd duchovných zavedeno bylo užívání slova toho ve smyslu od věd přírodních vypůjčeném, jest zajiště důležitě uvědomiti si nejen, v jakém a kterém ze smyslů výše dotčených se tak skutečně stalo, ale též v jakých mezích podle zvláštní povahy předmětu věd společenských analogie ta jest přípustna.

Co především se tkne skutečného užívání obdoby té, tu nescházelo opravdu příkladů, že úplná obdoba zákonů přírodních byla pro vědy společenské s větší neb menší rozhodností připouštěna, takže, když zrovna ne již jako hotová vymoženost, aspoň jako dosažitelný úkol bylo pokládáno i zde objeviti zákony podobné. A bylo tudíž i rádo užíváno slova: »přirozené zákony společenské«, »přirozené zákony národohospodářského života« atd. Vliv vítězně pokračujících věd přírodních a silné proudy t. zv. materialistického názoru světového nemálo byly podobným domyslům příznivý. Ne třeba doličovat, že vědomé, plně připuštění analogie zákonů společenských se zákony přírodními, tedy přesvědčení o úplné a neodvratné mechančnosti průběhu všech společenských dějů, jest totožno s popřením svobodné vůle lidské, tožno tedy s uznáváním bezvýhradného determinismu, s nímž striktní (neobrazný) pojem »přirodovědy společenské« a »přirozených zákonů společenských« stojí a padá.

V druhé polovici minulého věku zavládá názor tento a zvláštního oživení dostalo se mu zase rozvojem a pokrokem oněch částí statistik, jejichž soubor byl a po ráznu ještě jest pojmán jako obor zvláštní samostatné vědy společenské, která badá o zákonnostech společenských jevů dopouštějících výraz číselný — na rozdíl od pouhé, ovšem v nejrozdílnější

ších oborech vědeckých s nemalým prospěchem užívané metody statistické. Nejprve padly bádavým lidem zajiště do očí pravidelnosti poznané od pojišťovatelských matematikův a t. zv. politických arithmetikův v oboru rozličných jevů fyzického života lidského při hromadném pozorování, tak zejména pravidelnosti v porodech, úmrtnosti, dále i v číselném poměru obou pohlaví, v celé skladbě obyvatelstva dle stupňů věku a pod. Když pak dokonce přidružily se k tomu poznané pravidelnosti v počtu těch a těch zločinů v určitém státě každoročně páchaných, i v poměrné účasti jednotlivých tříd, pohlaví, stupňů věku a vyznání na nich, pravidelnosti jisté v počtu sňatků každoročně uzavíraných, pravidelnosti samovražd, ano i v počtu nesprávně adresovaných psaní, jež ve světovém městě rok od roku pošle se odevzdávají — tu užas nad poznáním tím příliš zevně a nekriticky pojmáným už dokonce podporoval představu o mechanických nutnostech, kterým zrovna jako všechen fyzický život, tak i všecken život duchovní podléhá. Vždyť se tu jevila žasnoucí myslí tuhá »zákonnost« v úkazech »zdánlivě zcela libovolných«, jakmile jen pozorování zahrnovala velké masy individuů. Názvy »fysika sociální« nebo »statika« a »dynamika« sociální a pod. dostávaly s hlediskem toho rázu oprávněnosti, které nedostačovala více pouhá platnost obrazná. Nemálo přispívala k utužení představ těch ještě ta skutečnost, že překvapující pravidelnosti v statistice populacionistické i t. zv. morální byly výsledkem skutečného počítání, vyjádřeny byly ciframi, dopouštěly zobrazení geometrické a dokonce i jisté upotřebení formulí vyšší matematiky.

Tedy se podobalo, že smí se mluvit nejen o *přirozených* zákonech společenských s touž mechanickou nutností vládnoucích, jako zákony přírodní, nýbrž že ony zároveň co do své exaktnosti směle mohou přirovnání snést s číselnou přesností oněch. Jak imponovaly pravidelnosti řad statistikých v oborech výše řečených ještě Buckleovi; jak směle sny budily o velkolepém významu samostatné všeobecné vědy společenské, jež touto cestou povstane, ba již tu jest!

Výška takového příliš mechanického pojmání přirodovědeckého u dnešních pozorovatelův střízlivějších (nebo vystřízlivělých, jako jest na př. A. Wagner) především poji se k pracem a názorům slavného statistika A. Queteleta. A jest pravda, že Quetelet, jenž původním povoláním byl hvězdář, svým celým způsobem myšlení a vyjadřování se, všude prozrazujícím stopy původního povolání přirodovědeckého, přispěl k utvrzení onoho mechanistického pojmání více, nežli vlastním jeho přesvědčením bylo přiměřeno. Když na př. v jednom ze svých základních děl (*Sur l'homme et le développement de ses facultés ou la physique sociale* — 1835) hned v dru-

hém názvu spisu užívá slova fysika sociální; když si hned v první kapitole tak rozhodně stězuje, že dosud pozorování vědecké, jakmile se zabývalo jevy mravními, pokládalo za nutné opustiti cestu »sledovanou při studiu ostatních zákonů přírodních«, když mluví o tom, že jevy mravní mohou býti podrobeny téměř zásadám pozorování, jako jevy fyzické a t. p. — tedy jest všude viděti, jak přenáší přírodovědecké myšlení a pojímání na jevy společenské.

Arci, když chtěl nejsilnější výraz dáti důsledkům pravidelnosti pozorované ve statistice zločinů, neužil obratu z přírodních věd, ale jen aby dojem tuhé nutnosti stupňoval. Tu mluví totiž o »budžetu vězení, žalářů a popravišť... který prý se platí s pravidelností děšivou«, mluví o »tributu, který člověk zapravuje s větší pravidelností, nežli tribut, jímž je povinován přírodě neb státní pokladně« a to že jest »tribut, jež člověk platí zločinu«. I tyto silné výrazy vykonaly svůj běh světem. A přece byl Quetelet dalek toho uznávati naprostou mechanickou zákonitost v jevech těch. Jeho různá slova jsou jen výbuchy vítězné, vysvětlitelné přeceněním domněle nových pravd. Na četných místech vyslovuje se způsobem, který přísnou obdobnost s přírodními zákony podstatně omezuje. Tak, mimo jiné, praví: »Ostatné zákony, jež ovládají život těla společenského, nejsou na prostě nezmenitelné; ony se mohou měniti s povahou příčin, na kterých se zakládají: tak pokroky vzdělanosti nezbytně změnily zákony týkající se úmrtnosti, jakož vůbec mají vliv na fysickou i morálnou stránku. Tabulky, sestavené o náchylnosti k zločinu v různých stupních věku, ačkoliv od mnohých let podávají takřka totožnými čísly tytéž výsledky pro Francii, mohou se postoupně modifikovati a k této modifikaci mají lidumilové obrátní svou pozornost.« Co pak vyrozumívá tou postupností modifikace, ještě určitéji vyjadřuje řka, že »příčiny způsobující pravidelnosti v životě společnosti lidské nevykazují ve svých proměnách převraty náhlé, ony se pozměňují jen postupně«. Z toho důvodu dopouští Quetelet i možnost předpovědi, tento důležitý znak vyspělých teorií, pouze v opatrných mezích, jen pro bližší budoucnost. Tím byla časová relativnost přiznána formulám statistiky morální i populační a obdobnost se zákony přírodními ovšem touž měrou oslabena.

Epigonové arci tu i tam se snažili platnost obdoby stupňovati — ale celkem jsou již doby ty tam, kde hlášány jako vědecké pravdy věty, že počet úmrtí a zločinů (majetkových) stojí v přímém a frekvence sňatků v opačném poměru s cenami potravin a jiné podobné. Jsou to jen jisté pravdy en gros, pravdy v hrubém, které s »exaktností« nemají pranic společného. Nynější theoretikové statističtí věnují mnohem pečlivější pozor-

nost kritickému rozboru čísel samých, při čemž mnohá domnělá stabilita neukazuje se býti ani tak velikou, ještě více však příčinám těch jevů, kterým čísla sama platí.

Číslo samo totiž přestává býti pokládáno za vlastní výraz zákonitosti, nýbrž pohlíží se na ně jako na kritérium působnosti jistých více méně složitých souborů příčin, které, pokud jde o skutky na rozhodnutí vůle jednotlivců závislé, působí jako pohutky této vůle. Právě proto sebe větší stálost čísel oněch nikterak není svědectvím o nějaké mechanické nutnosti dotčených společenských dějů, nýbrž prostě dokladem o nezměněném rozsahu a intenzitě působících příčin. I tak nebude nám divu, že jeden, arci z nejrozvášněnějších mezi současnými theoretiky statistickými (W. Lexis) mluví o »pouze symptomatikém významu číselových poměrů morální statistiky a demografie«. Tou měrou, jakou se takové kritičtější názory upevňují, bledne zároveň síla analogičnosti zákonů přírodních a t. zv. zákonů statistických, pokud se pak ještě vůbec slova »zákon« užívá pro označení číselných pravidelností v jevech žití společenského. Za to trvá se porůznu aspoň na přívlastku exaktnosti a jeden z nejnovějších nikoliv netrýných spisovatelů toho oboru, G. Mayr, v díle »Statistik und Gesellschaftslehre« uznává dvojí všeobecnou vědu společenskou, totiž sociologii a statistiku, nazývá tuto posléz řečenou »exaktní vědou společenskou«. Proč? Protože ona dospívá ku svým výsledkům hromadným pozorováním pomocí čísla a počtů. Pro otázku, zda-li jest označení to pro statistiku přípustno, dojísta by byl naprosto nerozhodným způsob, jakým všelijací sociální mastičkáři literárně zužitkují výsledky statistických šetření. O hodnotě statistiky nerozhoduje způsob, jakým ji diletanti užívají, zrovna jako ne o hodnotě nože způsob, jakým ho užívají děti. I kdyby jiných námitek nebylo, vyžadoval by arci již zřetel na nedostatky mnohých oborů statistického zjišťování značnou restrikci výroku o exaktnosti. Již materiál sám bývá někdy nepřesný. Statistiku průmyslu, obchodu i úrod v rolnictví atd. nikdo nebude pokládati za dost přesnou, aby ten výrok ospravedlňovala. Leč i v těch omezených hranicích, ve kterých lze připustiti pro naši dobu vysokou již míru přesnosti v číselném zjišťování fakt, jak to nyní na př. platí o statistice populační, nesměla by nás nikdy opouštěti jasná představa o rozdílu, který panuje mezi pojmem exaktnosti ve smyslu statistickém a pojmem exaktnosti ve smyslu přírodovědeckém. Schmoller právem velebí znamenitý vliv, který na pokrok věd sociálních od půldruha sta let měl rozvoj statistiky, ježto prý ve mnohých směrech nahradila vědám těm scházející jim možnost experimentu, namnoze teprv vytvořila smysl pro určitost a přesnost v tom oboru vědění, postavila pevné představy veliči-

dílním směru byla přisuzována vlastnost exaktnosti cestám a výsledkům badání ve společenských vědách.

Co zde bylo pověděno o zákonech statistických, nevztahuje se sice přímo na vědu národohospodářskou, ani pokud by běželo o nějaké statisticky zjištěné neb zjiitelné zákony její. Jsouť t. zv. statistické zákony (démologické a morálno-statistické) něčím docela jiným, než nějaké statistické indukce v jakémkoliv jiném oboru vědeckém. Statistika (lépe: statistické údaje) jest v posléz řečených případech prostředkem in-
dukčního badání a to pro teorii, pokud by šlo aspoň o kauzálné zákony, méně důležitým nežli pro nauku praktickou. Má však to, co bylo řečeno o zákonech statistických, vzhledem k národohospodářským ten význam, že nám nyní usnadní úsudek o míře obdobné platnosti, kterou i co v národohospodářské teorii máti může přírodovědecký pojem zákona i co se týče tuhosti a nezměnitelnosti působení i co se týče přesnosti výrazu.

Ve spisech odborných, které se podrobněji zabývají touto látkou, potká-
váme se s pokusy různých klasifikací t. zv. zákonů národohospodářských.
Živý popud zavdán k tomu zejména zájmovou studií Fr. J. Neumanna
«O přirozených a hospodářských zákonech» (Ztsch. f. ges. Staatswissen-
schaft. 48. ročn.), odkudž i nejedem podnět vzešel přítomné úvaze. Tak
zejména rozeznávají se (u A. Wagnera) hlavní neboli primární a odo-
vozené neboli sekundární zákony, při čemž hlavními zovou se ty, jež bez z-
prostředné pomoci hypotézy volné soutěže vyvozeny byly z působ-
nosti základních psychologických motivů hospodářských; odvozenými pak
všecky ony, které se jeví jako použití hlavního zákona na určitý speciálnější
obor jevů. S toho hlediště stává se t. zv. zákon cenový hlavním; kdežto
použití jeho na př. na otázku o převaze velkovýroby nad malovýrobě
podléhá zákon odvozený. Leč jest patrné, že celé toto rozřídění věc nevychrání.
Vlastně jen v okruhu vymezeném starší klassickou teorií, tedy
v oboru t. zv. zákonů hospodářsko-psychologických, jimiž není přece vše
vyčerpáno. Neumann v dotčeném pojednání pro obor národohospodářský
postavil v čelo rozdílu »cenových zákonů« a zákonů ostatních, snaže se zá-
roveň v ostřejší světlo postaviti rozdílnosti národohospodářských zákonů
mezi jiných sociálních. Všecka tato dělení — do jejichž podrobnosti zde zů-
smýslně se nepouštím, poněvadž teprve po zevrubnějším studium theorie se
plně dají pochopiti, podporující pak jistě lepší ocenění dosahu a váhy
poznatých pravd — liší se ale povahou svou od jiného, jež u K. Mengera
hraje velkou úlohu, t. j. jeho rozdělení národohospodářských zákonů na
abstraktní a empirické. Rozdělení toto netýče se věcné povahy,
nybž pouze metody badání, tedy logické cesty, jakou povstaly. U Mengra

101

nové na místo mlhavých názorů a poprvé dopustila podrobti hromadné měření křivosti, které dosud jen neurčitě odhadující charakteristice byly přístupny, bezpečnému pozorování atd. To jsou vsutku vlastnosti, které by ospravedlnily, aby mezi všelikými jinými pravidelnostmi nebo zákonitostmi, jež se v přírodě vyskytují, především těmto statistickým byla přisouzena. Ale ovšem jen s důležitou výhradou, že se toto děje ve zvláštním smyslu pro vědy společenské platném, nikoliv v přesné analogii pojmu toho, jak se ho užívá ve vědách přírodních. Soudný kritický autor, od nás již citovaný, W. Lexis, končí řadu bližších úvah o povaze t. zv. zákonů statistických tímto závěrem: »Nejsou nám dosud známa poměrová čísla statistická stability takové, abychom k vysvětlení jich předpokládali musili vnitřní souvislost přírodně-zákonnou, ku sjednání stálosti směrující; spíše nemá většina poměrůvých čísel ani toho nejvyššího stupně stability, který při nespojitém pozorování hromadných jevů ještě jest možný, totiž toho stupně, s jakým se setkáváme ve výsledcích průměřeně zařízené hry výherní.«

Ještě závažnější jest však rozdíl další. V těch elementárních i odvozených zákonech přírodních, které nazývají se exaktními, vesměs máme před sebou zákony kauzálné, vyjadřující číslu konstantní míru působnosti jedné na druhé síly nebo výsledek působnosti více sil, jichž míru jednotlivě známe.

Ve statistických číslech máme pravidelnosti, jejichž podmíněnost učiní, kujičimi příčinami jest sice nepochybna, ale buď vůbec ty příčiny neznáme, anebo není nám aspoň možna taková analyza jejich, abychom byli s to míru jejich poměrné působnosti kvantitativně zjistit a vyjádřit. Víme, že se rodí více chlapců než děvčat, příčinu neb příčiny (jež zde jsou fyziologické) neznáme, tím méně přesný výraz číselný pro jejich vliv na pohlaví rozcenců. Známe poměrnou hojnost jistých zločinů dle stupňů stáří; zde dovedeme snadno i jistá povšechná vysvětlení příčinná nalézt, ale sotva více posvěchná, při kterých můžeme s jistotou pravděpodobnosti ještě říci, které příčiny jsou hlavní, které snad podružné — leč vysvětlení ta nedopouštějí arithmetického výrazu vzhledem k poměrné váze vystupování jednotlivých příčin a jeho vlivu na celkový výsledek. A přece by teprve pak byla možna řeč o exaktnosti. Sociálno-vědecká exaktnost statistických pravidelností, t. zv. zákonů statistických, není tudíž, máli se vůbec toho slova užívati, totožná s exaktností přírodovědeckou, má svůj zvláštní a namnoze dosti nevinný smysl. Ale přece, jak ještě uvidíme, nebylo na tomto jediném připouštění období »exaktnosti« lidem dost. Dokonce ještě ve dvojím roz-

100

byly však obě stránky poněkud pomíšeny. Ve sporech, jež Mengrovo vy-
stoupení vyvolalo, byla jedna otázka pošinuta v popředí, jež i nás zde
zajímá. Menger, jak povědomo, proti pohrdavé kritice přivrženců historické
školy ujal se způsobu práce t. zv. klasické školy, o níž jsme se zmínili,
že vycházejíc z působnosti psychologického motivu hospodářského (osobní ho-
spodářské zůstlosti) představuje si jej jako konstantně působící na půdě
právního řádu, který zabezpečuje úplně volnou soutěž. Tím způsobem po-
vstaly, jak bylo již řečeno, cenové zákony starší individualistické nauky
i jejích odvozeniny. Menger o nich praví, že jsou ovšem hypotetické, tak
jako přírodní zákony na podkladech hypotetických sosnované, ale také
jako ony absolutní, t. j. vždy a všude platny, kde tytéž podmínky jsou
dány. Tato »bevyjimečnost« (na rozdíl od pouhých skutkových pravidel,
ností pozorovaním zjištěných, ale výjimky nevylučujících) zdála se býti
Mengrovi dostatečným důvodem, aby označil psychologicko-hospodářské
zákony¹⁾ pomocí izolujících hypotheses získané za exaktní. Co mají spo-
lečného domněle »exaktní« zákony toho způsobu s exaktními zákony pří-
rodními? Především jistou podobnost ve způsobu metody a tak i tutéž
logickou povahu »abstraktní« pravdy, takže nám neukazují věrný obraz
všech skutečných průběhů, nýbrž jen tendence ve skutečných průbězích
činné, které se v rysochách plně neuskuteční třeba nikdy; skuteční se ovšem
tím větší měrou a skutečný průběh bude tomu, jenž v zákoně podobném
je formulován, tím bližším, čím méně budou té tendenci bránit různé příčiny
jiné. Konečně pak — a to zdálo se dotvrzovati připustnost analogie, aspoň
pokud se týče exaktnosti — jest u těchto zákonů národohospodářských
možnost, aby se při jejich vyvození a vyjádření použilo výrazů arithmeti-
ckých, jak novější matematická škola horlivě činí. Až potud jdou příbuzno-
sti, ale najdou se při pečlivějším rozboru i rozdíly. Především není o tom
ani sporu, že zákony přírodní hypotetickou izolací vyvozené vyjadřují
tendence reálné, ve skutečnosti vředycky a zcela určitě působící.
Při každém vrhu tělesa působí síla vrhající a tíže, při každém hybu kyvadla
setrvačnost a tíže atd. Ale zistná snaha nepůsobí při každém uzavírání
ceny, její typická vždy totožná působnost byla při provozování zákonů ce-
nových jen myšlena. Není pochyby, že ona, tato hospodářská zůstlost, ve
velikém oboru směn působí, ale může scházet docela, může naproti jiným
motivům míti platnost podřízenou (když na př. kupují na dobročinném ba-
zaru, raději draž u krajana než levněji u cizince a pod.). To jest rozdíl jeden,
druhý hned se k němu pojí a vychází z té okolnosti, že činitel, který zde
(při smlouvě o cenu, mzdu atd.) působí, je psychologický. A tito psychičti

¹⁾ Pojmenování toto samo pochází od Ad. Wagnera.

činitel, pohnutky hospodářských našich jednání, nedopouštějí
opravdového měření, ať nic nedáme o tom, že psychologické pohnutky
hospodářských skutků individualných ve skutečnosti (v duších lidských) vy-
stupují v neskonale různých odstínech (jakostech) a jsou tedy při konstrukci
poučky jen z příčin metodových typicky myšleny. Vyjadřujeme-li sílu
jejich po případě nějakou formou číselnou, jest to pouhý prostředek de-
monstrace, veličina ideální, již v konkrétních případech nemůžeme substi-
tuovati konkrétní číselné.

I tak pojem exaktnosti i v tomto případě má jiné znaky nežli ve vědách
přírodních a užívání jeho snadno může vésti ke zmatkům o pravé (věcné)
povaze národohospodářských zákonů; takf bude asi lépe neužívatí jeho ani
zde, tak jako ne (ve smyslu ovšem zase jiném) o zjištěných pravidelnostech
statistických. Ostatně vysvětluje se Mengrův pokus, přisouditi naznačeným
zákonům exaktnost, hlavně asi horlivostí obrany, která se obracela proti
podceňování deduktivní metody klasiků se strany národohospodářské
školy historické, jejíž novější zastanci někteří také nejsou prosti hříchu na
pojmu exaktnosti. Horlice z důvodů již naznačených proti abstraktním, se
skutečnými průběhy života národohospodářského nesrovnalým povšechno-
stem, a kladouce důraz na zevrubnost deskripce jevů, domnívají se, že
mohou spíše oni svému postupu, je-li ovšem dokonale proveden, tedy
přesnému, podrobnému vypočítávání, osobiti vlastnost exaktnosti. Zde
tedy znamenala by »exaktnost« dokonce jen správnost pozorování
a rozborů, i tak vlastně zase něco jiného, od přírodopysné exaktnosti
neméně odchylného. Nový důvod, aby se pojem ten zůstavil úplně přírod-
ním vědám v tom smyslu, v jakém tam byl prvotně zaveden.

Nepřehlížejíce ostatně dále ke sporům, jak viděti, dosti neužitečným
o »exaktní« povaze jistých theoremů věd společenských, musíme přece ještě
vrátiti se k úvaze o názorech, které se týkaly mechanicky nutného průběhu
společenského žití, které tedy v tomto smyslu dokonalou analogii zá-
konů společenských se zákony přírodními připouštěly. Vskutku byly n. př.
ony zákony psychologicko-hospodářské, které udanou již metodou vy-
vodila starší individualistická škola, s více méně vědomým užíváním té
analogie označovány jako »přirozené zákony hospodářského
životu«.

Kdybychom chtěli se obmeziti na to, abychom prostě nesprávnost toho
názoru ukázali, mohli bychom nyní arci odbýti věc lehce, když již jsme
v příčině t. zv. statistických zákonů na nesprávnost pretensí starších sta-
tistiků ve směru tom dostatečně posvítili. Viděti jsme, jak sám Quetelet da-
lek jest přisuzovati jim nezměnitelnost uznávaje, že změny příčin i vý-

sledky mění, a změny příčin že jsou možny, pokud ty příčiny vězí v lidech, jejich vědění, názorech a citech pohnutky individuálně ovládající. Ale důležitější bude právě zde objasniti povahu oněch národohospodářských zákonů a tak ukázati míru oprávněnosti analogie se zákony přírodními.

Bylo již napověděno, jako cestou vyvodila národohospodářská škola fysiokraticko-smithovská národohospodářské zákony své teorie. Na půdě předpokladu, který byl dosti složitý. Představovali si lidi za hospodářským svým prospěchem jdoucí uprostřed právního řádu, který uznával soukromé vlastnictví na prostředcích výrobních a na prostou svobodu smluv na trhu, svobodu smlouvy mezi podnikatelem a dělníkem, mezi půjčovatelem a vypůjčovatelem kapitálu, mezi pozemkářem a pachtářem atd. Ale již když tato slova vyslovujeme, znamenáme, že předpoklad ten šel mnohem dál. Předpokládány tu zároveň určité útvary jako politické (svoboda osobní), tak hospodářské. Co se těchto posledních týče, předpokládána zejména značná míra rozvětvenosti dělby práce a povolání, neboť nutnými články toho prostředí, do něhož dotčení národohospodáři badatelé stavili své hospodářské subjekty, jsou na př. podnikatelé, tedy osoby, které na svůj vlastní vrub pomocí svých neb spolu vypůjčených kapitálů a pomocí najatých sil pracovních vyrábějí pro obyt a směnu; oni stávají se vlastníky výrobků, o náhradu za propůjčené jim cizí síly výrobní smlouvají se s propůjčovatelem (kapitalisty, dělníky). S těmito tvary nerozlučno jest však dále užívání peněz jako prostředku výměny a kapitalisace, existence a jistá organisace úvěru i dopravy. To ale nejsou útvary hospodářské kat' exochen, to jsou jen hospodářské útvary určitého a to již velmi pokročilého stupně společenského vývoje. Neskonale dlouhé věky lidského bytí existovaly, aniž hospodářský život těchto tvarů měl a znal. A tak i pravidelnosti hospodářské, vyvozené za působnosti určitého psychického motivu jednotlivce jistou inteligencí nadané stále, typicky ovládajícího, pokud je vůbec zvatí budeme zákony, nejsou a nemohou býti přirozenými zákony národohospodářskými vůbec, nýbrž pouze zákony vyvozenými z přirozenosti lidské za určitého stavu vývoje a určitého právního řádu. Zákony našich klasiků poznány byly zkrátka zákony vyvinutého obchodu a hospodářství (Verkehrswirtschaft), které již překročilo meze užších městských oblastí, kdež původně se vyvinulo, když ještě na venkově je obkličujícím převládaly starší tvary lidského hospodaření, na výhradně vlastní výrobě pro výhradnou domácí potřebu založeného. Laskavý čtenář, který by v těch věcech chtěl zjednat si poučení bližšího a výborného, najde je v překlade knižky Bücherovy, o němž byla řeč v pře-

dešlém listu. Pro nás vyplývá z poznání toho dvojí důležitý úsudek:

Předně, že zákony národohospodářské takovým způsobem poznány nesnesou žádné analogie se zákony přírodními, platnými absolutně beze všech mezí místních a časových. Neboť platnost těchto národohospodářských zákonů — nesporná, dokud si zůstaneme vědomými logické jejich povahy — podminěna jest trváním těch tvarů společenských a těch právních zřízení, která tu jsou předpokládána a ovšem vzata byla z doby naší. Platnost jejich jest tedy jen historická a relativní. Potřeba znáti je není proto menší aniž užitek z poznání jich. Tak zdánlivě jednoduchou a samozřejmou jest tato pravda, že tomu, kdo si nedovede dobře uvědomiti nedostatek historického ducha, jenž panoval v racionalistických teoriích minulého věku, těžce bude uvěřiti, že bylo třeba práce generací, aby úplně jasně byla poznána. Zákony hospodářské, vyvozené za předpokladu typických tvarů, nesmíme aplikovati na doby minulé, ba ani pojmy tvarové, na půdě přítomných zřízení vytvořené, prostě na minulé poměry přenášeti. Ovšem byl to již velký kus práce, že abstrakcemi, na podkladě přítomných poměrů uskutečněnými, obohacen byl duch lidský množstvím pojmů a po-
znatých pravidelností těm poměrům svědčících.

Za druhé: kdyby vskutku zákony právě charakterované byly přirozenými (absolutními) zákony hospodářského života v ryším duchu přírodovědeckém, všechna praktická nauka národohospodářská byla by pouhou aplikací teorie. A kde ten názor panoval, vskutku lišila se v systému vědy nauka theoretická a »použitá« (appliquée, applied). Vidíme nyní, že jest to nepřipustno z dvojí příčiny. Nejen proto, že zákony ty vyvozeny jsou na podkladě izolující abstrakce, která z prakticky nerozlučného celku společenského jen určitou (hospodářskou) stránku »vyloupla«, nýbrž dále i proto, že toto vyloupení stalo se za předpokladu určitého stavu vývoje a tvarů jím podmíněných i určitého právního řádu. Tento právní řád, at vychází z hlavy geniálních jednotlivců, at je plod postupných změn zákonného neb obyčejového práva, vždy je výtvar lidský, na němž rozum, cit a vůle má svou účast, vůle řídící se pohnutkami z daných poměrů působícími, ale svobodně se jimi řídící a schopná je měniti. Čin lidský, at mocných jednotlivců neb čin kolektivní, může tedy v okolnostech (podmínkách), které byly určité teorii předpokladem, způsobiti změny. Proto i pro nauku praktickou i pro praxi samu (politiku) neplatí žádná absolutnost řešení. Zde rozdíl věd přírodních a společenských přichází ke svě-
prakticky nejdůležitější konsekvenci. V překladě článku o francouzském socialismu křesťanském, jenž byl uveřejněn v čísle 260 »Hlasu Národa« z r. 1897, praveno bylo: »Církev katolická nevyznává ni-

jaké nauky hospodářské. Věta jest správná, pokud slovo »nauka« má v ní značit theorii. Na kolik jde o politiku hospodářskou a sociální, do svědčuje další obsah článku nejlíp, že sice církev sama ani určitou sociálně-politickou nauku nehlásá — neboť sociálně-politické credo nenáleží mezi »necessaria«, pro něž jedině se vyžaduje »unitas« — ale že katolíci francouzští sami mezi sebou jsou ve sporu o tom, pokud jistých cílů z jejich nábožensko-etického přesvědčení vyvozených, dlužno se domáhati jen posilou mravních pohybů v jednotlivcích a celých společenských třídách a pokud autoritativním zakročováním státní moci.

Při správném ocenění povahy zákonů národohospodářských, jak jsme se výše pokusili vysvětliti ji, můžeme říci s Dierzlem a Bücherem, že z určité teorie národohospodářské nevyplývá nutně určitá národohospodářská politika. Ne, že by teorie byla pro politiku národohospodářskou zbytečnou. Ukážeme ještě na příkladech opak. Avšak vůdčí pro tuto jsou v poslední příčině etické a vůbec kulturní cíle, v jednotlivostech dokonalejší účelnost ukojení jistých potřeb lidských atd. Theorie, a v nedostatečích její do jisté míry aspoň historie, ukáže ne-li víc, aspoň možnost provedení a správné jeho cesty.

Vrátíme se nyní k větě, ve které jsme pravili, že teorie pomocí izolující abstrakce vyvozená možná jest jen za předpokladu určitého stupně vývoje tvarů hospodářských a určitého řádu právního. Jest na blízko, že tím theoretická úloha národohospodářská vždy není vyčerpána. Sami mluvíme o »stupni vývoje«, na jehož podkladě abstraktní teorie byla srovnávána. Tedy vývoj. Přitomný stav jest pak jeho plodem. Zase pojem důležité místo mající ve vědách přírodních. Ve vědách společenských, dle obdoby z přírodních vzaté, běží tu tedy o otázku, zda-li běh dějů v toku dlouhých časů je pouze nahodilý či obecně ovládan jistými vnitřními nutnostmi? Lze-li se domnívati tohoto posléz řečeného, pak by kausální výložení těch pravidelností, jež by v tom běhu dějů se daly zjistiti, dalo nám základ k vývoji. A vskutku bylo to cílem tužeb, ovšem ne pouze u národohospodářských theoretiků, nalezti takové zákony vývoje, což bylo vytčeno jako nejvyšší theoretický úkol t. zv. metody historické. Nejsměleji pnula se myšlenka vývojového zákona v oněch pokusech o všeobecnou společenskou vědu, které mají v Comtovi svého rázovitějšího představitele. Pochopíme dobře, proč Comte nebyl přítelem speciálních společenských věd nutně na to odkázaných, aby si pomáhaly izolující abstrakcí. A vskutku — jakmile chceme i jen určitý individuální vývoj (tedy prozatím ryze historický) sledovati, přestává přísná možnost abstrahujícího izolování ve způsobu dříve udaném. V individuum i národě křížují se nerozlučně a v nej-

různější směsi ti nesčetní různí živlové, kteří tvoří jednotlivé stránky společenského celku — stát, obec, právo, náboženství, hospodářství atd. — a žádný vývoj není jediným z těch živlů výhradně určen a ovládan. Jen všestranná, dokonalá analýza fakt a jejich příčinných souvislostí mohla by tedy vésti k cíli, když chceme poznati všeobecný zákon vývoje. V cíli tom vrcholí theoretický úkol t. zv. sociologie. Umělé logické hranice speciálních věd společenských boží se při práci takové a celá nerozdílná ohromnost nejspletitějšího celku, jaký vůbec badání lidskému předmětem býti může, zeje pak na toho, kdo se odvažuje hledati zákon, jenž žítí těch spleťtých těles ve všech bězích časových ovládá. Kdokoliv se dosud na podobného něco odvažil, obral si nějaký silný a výrazný »průvodní motiv« a dle toho dal odehrávati si hudbu dějin. Tak už starší osnovatelé filosofie dějin, z novějších sociologů mimo jiné i Marx (spolu též s Engelsem), jemuž »průvodním motivem« byla podmíněnost všelikých společenských útvarů formami výdělkového života. Kde nestačily prameny fakt, ještě příliš nedostatečně odhalených, tam pomohla hegelovská dialektika. Mnozí z moderních sociologů hledí na starší i novější pokusy po objevení všeobecného zákona vývojového s důvodnou kritickou skepsí. Mezi odvahou jedněch, kteří produkty smělých (druhy opravdu geniálních) záblesků myšlenkových ukvapeně generalisovali, a negací druhých, kteří možnost rozřešení věci popírají, stojí trpělivá resignace třetích, kteří v naději po zaslíbené zemi všeobecného vývojového zákona zatím spokojují se buď jen sbírati látku, fakta a data, a vysvětlovati je, nebo obmezují se na stopování a odhalování vývoje častěji ch, vývoje v jednotlivých skupinách jevů, které ze spolejitosti s ostatními bez nebezpečí velkých pochybení zdají se jim býti snáze odlučitelny. I v oboru národohospodářském prvotně nespokojenost s výsledky abstraktní školy vzbudila živé naděje, že podaří se induktivně (historické) metodě objeviti vývojové zákony národohospodářské. Svým oprávněným důrazem na vývojový moment, svou kritikou abstraktní nauky, svou pečlivou prací v líceních historických a zdokonalením práce deskriptivní vůbec, i svým přispěním k induktivnímu poznání mnohých theoremů prokázali historikové vědě služby výše již oceněné. Kořist jejich na poli zákonů vývojových byla skrovná. Přemnohé, co pod tou etiketou se představuje, jest pouhým seřazením jistých pro vývoj charakteristických jevů, jako na př. známé Hildebrandovo roztržení typických dějinných tvarů hospodářských, v čase za sebou jdoucích, na hospodářství naturalní, peněžní a úvěrní, neb Listova »vývojová stadia« označená názvy státu »zemědělského, průmyslového a průmyslově-obchodního«. To jsou pěkné, někdy velmi účelné pomůcky usnadňující výklad, ale žádné vývojové zákony, dokonce

běhemli ten pojem ve smyslu kausálních zákonů. Výše stojí již zajiště Búcherovy výzkumy o vývoji hospodářství národního a sledu forem živnostenských nebo Schmollerovy o vývoji tvarů podnikových atd.

Že i zde běží o věc nemalé váhy, jest na jevě. I tyto, ať už zatím často z mezí pouhých empirických zákonů daleko nevystupující, i a d y vývoje v é nemají toliko theoretickou hodnotu. Tím, že poznáváme, co určovalo vznik přítomného stavu, nabyváme možnosti, abychom tendence v něm vládnoucí tu k určitým cílům zužitkovali, onde aspoň úskalí nebezpečná snáze minuli, jinde konečně třeba na zlomení takových tendencí působili, kde cílům novým rozhodně vadí. Kdo arci má víru v existenci »přirozených zákonů« společnosti v přesném smyslu slova, pro toho není žádné politiky národohospodářské, sociální atd., leč takové, která překážky tak řečeného přirozeného vývoje odstraňuje, zná tedy vlastně pro ni jen úkol negativní, policejní. Čím více se od toho pojmu »přirozených« zákonů odchylujeme, tím více přiznáváme možnosti i povinnosti působiti záměrnými opatřeními k tomu, aby naše společné etické, naše kulturní cíle jak nejbezpečněji byly dosaženy. Proti nedokonalosti našich poznání v oboru společenských věd, měřené měřítkem přírodovědeckým, stojí zvýšená důvěra v možnost zlepšiti a povznésti všeliké podmínky lidského blaha, ovšem tedy i zvýšené vědomí povinnosti a odpovědnosti.

Nežli však bližší pozornost věnujeme tomuto temat, jež nás přirozeně převádí na půdu rozpravy o povaze a účelích nauky praktické, ještě malá zastávka zdá se nám býti žádoucí. Nedůvěra v t. zv. zákony národohospodářské abstraktní (deduktivnou) cestou získané, probuzená výše vyloženými námitkami historické školy, a přece jasně poznání, že se bez nich platných výsledků nesnadno jest dodělati, byla často příčinou pokusů o jakési diplomatické vyklouznutí z nesnázi tvrzením, že musí výsledky tou cestou zjednané indukci býti verifikovány. Proti tomu obrátil se rozhodně Menger popřev logickou přípustnost takového způsobu verifikace nadobro. Neboť již v povaze theoremů abstraktních spočívá, že nemohou se všemi případy skutečnosti, se všemi faktickými průběhy souhlasiti, jak bylo, tuším, v dosavadních vývodech doloženo. Nemůže tedy důkaz sebe pečlivější indukci podaný, že a jak se ten který abstraktní zákon od faktických průběhů odchyluje, naprosto nic rozhodovati o jeho správnosti a platnosti (vědomě jen hypothetické), tak jako zpytování odchylek v pravidelných pohybech reálních kyvadel od mathematických neb křivek pohybu skutečných výstřelů od formulí o pohybu těles vržených v prostoru vzduchoprázdném nemůže zvrátiti správnost formulí abstraktního zákona o kyvadle mathematickém neb křivce pohybové těchto posléz řečených.

Po našem mínění má Menger pravdu. Když budu stopovati na př., kdy a jak zákon nabídkový a poptávkový ve skutečnostech takových opravdu se osvědčuje, kdy méně a kdy snad vůbec ne, neverifikuji správnost toho zákona, nýbrž prostě sleduji a zjišťuji, jak hojně se známé hypothetické předpoklady zákona toho ve skutečnosti dostavují. Výsledek mého pozorování, který praví, že v oboru cen ve velkém, na bursách a vůbec při směnových stycích nejčilejších a nejbystřejších živlů trhových osvědčuje se zákon nabídkový a poptávkový nejvíce, není verifikováním zákona nabídkového a poptávkového, nýbrž induktivně zjištěným, velmi cenným doplňkem jeho. Může-li býti řeč o verifikaci abstraktních zákonů indukci, může se týkati jen základních praemiss jejich, které právě indukcí se zjišťují, může se tedy, dejme tomu, týkati toho, jaké povahy jest hospodářská zřítnost zde za všeobecný motiv soukromohospodářských skutků považovaná, jaké po případě jiné motivy skutky ty určují a dají-li se z nich zase při stejném isolujícím postupu vyvoditi jisté nutné pravidelnosti, abstraktní zákon nabídkový a poptávkový modifikující. Běží tu tedy vlastně pouze o induktivnou revizi nezbytné původní induktivní přípravy praemiss, na kterých naše deduktivní dílo bylo zbudováno, o čemž již výše bylo promluveno, o nic více. A k takové revizi bude vždy důvod, kdykoliv se pozná, že jistý abstraktně vyvozený theorem přispěl málo a řídce se srovnává se skutečnými průběhy, takže jeho aplikace i pro teorií samu poskytuje málo užitku.

Nyní, doufám, i ti čtenáři, kterým dosavadní moje výlety do říše methodologické mohly se zdáti snad jen významnými pro účely subtilnější vědecké práce, uznají jejich potřebu.